

ДОВІДНИК

класного керівника

• • • • • • • • • • • • • • •
в запитаннях та відповідях

класного
керівника

ДОВІДНИК

-
- Нормативно-правові документи
  - Планування виховної роботи
  - Рекомендації щодо проведення батьківських зборів
  - Діагностика вихованості
  - Система роботи з безпеки життєдіяльності та охорони здоров'я учнів
  - Різноманітні анкети для учнів та їх батьків

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

УДК 371.213.1(083)
ББК 74.204я2
Д58

Тексти документів наводяться за джерелами
офіційного опублікування станом на липень 2006 р.

Видано за ліцензією ТОВ Видавництво «Ранок»

Д58 Довідник класного керівника в запитаннях та відповідях
/авт.-упоряд. М. Є. Канцедал, О. М. Кравцова.— Х.: Веста:
Видавництво «Ранок», 2006.— 384 с.
ISBN 966-08-1388-0

Довідник класного керівника містить фахові рекомендації та чинні нормативно-правові акти щодо виховної сфери загальної середньої освіти. У цьому довіднику учитель знайде відповіді на всі запитання щодо організації навчально-виховного процесу.

Довідник складений у формі розгорнутих відповідей на типові запитання, які постійно постають перед класним керівником. Усі запитання та відповіді згруповані у певні тематичні розділи, що значно полегшує та прискорює роботу з довідником.

Сподіваємося, що це видання стане у пригоді як досвідченому вчителю, так і його молодому колезі. Також вона може зацікавити батьків і студентів вищих навчальних педагогічних закладів.

УДК 371.213.1(083)
ББК 74.204я2

ISBN 966-08-1388-0

© М. Є. Канцедал, О. М. Кравцова, авт.-упоряд., 2006
© ТОВ Видавництво «Ранок», 2006

ХТО ВИ, СУЧАСНИЙ КЛАСНИЙ КЕРІВНИКУ?

1

2

Створення дружнього класного колективу — це, перш за все, спільна творчість і самовіддана діяльність класного керівника та дітей. Як навчитися бути «класним» керівником в усіх значеннях цього слова?

Варто звернути увагу на те, що класному керівникові зараз дуже нелегко. У складний час масштабних політичних і соціально-економічних перетворень в українському суспільстві важко вести цілеспрямовану та ефективну виховну роботу з учнями. В епоху змін учителеві дуже важливо стати на правильну громадянську і педагогічну позицію, вірно визначити цільові орієнтири у своєму житті й педагогічній діяльності, не помилитися у виборі життєвих принципів і напрямків подальшого особистісного розвитку.

Як хочеться зустріти такого класного керівника, який під час першої та наступних зустрічей казатиме: «Які чудові діти у нашому класі!» І відразу в батьківській свідомості народжуватиметься фраза: «А у цих чудових дітей чудові батьки».

Як хочеться зустріти такого класного керівника, який відразу зможе розповісти практично все про успіхи та невдачі твоєї дитини у школі. І тоді не доведеться бігати шкільними коридорами і шукати вчителів історії, хімії, математики чи інших предметів, щоб довідатися, як справи у твого чада.

Як хочеться зустріти такого класного керівника, який зможе побачити, зрозуміти і прийняти особливості твоєї дитини, допомогти їй стати самою собою, запобігти конфліктам зі своїм внутрішнім «я» і оточуючими.

Класний керівник — це педагог-професіонал, духовний посередник між суспільством і дитиною, організатор системи стосунків на базі різноманітних видів сумісної діяльності класного колективу, творець сприятливого морально-психологічного клімату в класі, координатор зусиль

3

4

5

6

7

педагогів, сім'ї, соціуму — усіх виховних сил суспільства, які впливають на становлення та розвиток особистості.

Цей посібник стане у пригоді класним керівникам, особливо початківцям. У ньому вони зможуть знайти відповіді на основні питання, які бентежать класних керівників на початку своєї роботи, а саме:

З чого починається робота класного керівника?

Як створити дружній класний колектив?

Як не заблукати у лабіринті нормативно-правових документів?

Ця книжка також зацікавить батьків і студентів вищих навчальних педагогічних закладів.

Бажаємо усім читачам успіхів на нелегкій ниві виховання!

З чого слід розпочати роботу класному керівникові?

Класне керівництво — основна форма організації виховного процесу в загальноосвітніх закладах. Якщо звернутися до «Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 6 вересня 2000 р. № 434), ми можемо знайти таке визначення:

«Класний керівник — це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного закладу, окремими учнями, їх батьками, організацію і проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання і виховання, самореалізації та розвитку учнів (вихованців), їх соціального захисту».

Як правильно організувати роботу класного керівника з учнями? З чого почати?

Зараз кожен учитель знає, що одним із перших принципів роботи з дітьми є особистісний підхід у вихованні. Але, насправді, справа в інтерпретації цього підходу. Кожна дитина в класі знає, що вона найкраща. Саме з вивчення індивідуальності кожної дитини і діагностики її особистісних можливостей починає свою роботу вчитель, приймаючи дітей у клас.

Установлення особистісних контактів і зближення учнів починаються з першого дня. Спробуйте почати своє знайомство з оформлення в класі стенду з фотографіями школярів, під якими будуть лише позитивні епітети:

Семен Іванчук — найспокійніший,

Оксана Залуцька — найартистичніша,

Тарас Сергієнко — найкращий спортсмен,
Ігор Шилов — найрозсудливіший...

Дібрати ці епітети допоможуть самі діти. Таким чином, вони отримують важливий життєвий досвід — слід бачити в людині хороше, навіть якщо вона не є твоїм другом.

Наступним кроком може бути анкета.

1. Кого із однокласників ти узяв би із собою на ненаселений острів? Чому?
2. Яку одну річ ти узяв би із собою у космос?
3. Кого ти обрав би командиром у туристичному поході? Чому?
4. Яка справа тобі до душі:
  - а) організатор групи;
  - б) навчальний сектор;
  - в) редколегія;
  - г) культмасовий сектор;
  - д) трудовий сектор?

За даними анкетування вчитель виявляє лідерів. Звичай це складні особистості, але з ними цікаво працювати. Потім комплектуються групи за бажанням дітей. При цьому необхідно зацікавити дорученнями, чітко сформулювати як обов'язки, так і обмежуючі умови. Кожен учень повинен чітко уявляти, за що він відповідає і хто йому підпорядковується. Учні мають зрозуміти: свобода — це зовсім не всюдозволеність, кожен повинен відчувати відповідальність перед колективом.

Слід пояснити дітям організаційну структуру класу — поділ на мікрогрупи по п'ять осіб, що допомагає дітям ближче познайомитися, краще піклуватися одне про одного, надає можливість швидше вирішувати міжособистісні конфлікти.

Така організація класу сприяє формуванню толерантності до представників різних етнічних і конфесійних груп і виникненню дружніх стосунків у колективі. Навички, одержані в процесі групової організації колективу, включають вміння слухати, знаходити спільну точку зору, правильно спілкуватися, вирішувати конфлікти і працювати спільно. При груповій організації класу значно легше і швидше завоюються моральні принципи.

Склад груп можна періодично змінювати. Надалі він може формуватися за принципом «Щасливий випадок»: учні

витають папірець з номером групи, а потім обирають до-ручення.

Школярі опиняються в ситуації, коли вони не відчу-вають себе об'єктом виховання, не відчують педагогічної нарочитості. Дитина обирає близьку собі справу та удоско-налюється у ній, творчо сприймаючи всі несподіванки ди-намічного і складного світу.

Кожна група чергує у класі протягом тижня, за цей період проводиться класна година і випускається газета. Щомісяця всі групи, що чергували, звітують перед класом про виконану роботу: чергування по школі, добрі справи, які вони придумали і зробили. Наприклад, одна група зіб-рала у класі домашню бібліотеку, друга допомагала хворому учневі у виконанні домашніх завдань. Діти мають зрозуміти, що чим більше душі вони вкладають у турботу про друга, тим більшим буде в них почуття радості. Навчіть дітей одержу-вати задоволення від добрих, корисних справ. Це скромний, але впевнений крок на шляху до морального становлення особистості.

Не забувайте проводити в класі «День іменинника». Зберіть дітей перед початком занять, і нехай вони у своїх міні-виступах побажають іменинникові тільки приємне; навчіть їх знаходити потрібні слова. Нехай діти покажуть, наскільки вони проникливі. Таким чином ви навчаєте їх ді-алогу, культури спілкування. Можна зробити невелику кон-цертну програму «На чарівному стільці». Кожна дитина від-чуватиме це піднесення і матиме можливість відчути себе єдиною неповторною особистістю.

У такому класі будуть створені адекватна самооцінка учнів і найвищий рівень психологічної комфортності.

Коли відчуєте, що організація запрацювала, проведіть тест серед учнів та батьків на тему «Моя думка про клас» за книжкою О. І. Газмана «Діагностика і методика самопізнання. Методичні рекомендації» (Москва, 1991 р.). Це можна зро-бити після першого семестру.

Тест «Моя думка про клас» (для дітей)

1. Самопочуття у класі:
  - а) мені тут гарно, почуваю себе в колі друзів;
  - б) маю окремих друзів;
  - в) скоріше за все, я почуваю себе самотнім.

2. Ставлення до класу:
  - а) дорожу класом;
  - б) не міркував про важливість класу в моєму житті;
  - в) хотів би перейти до іншого класу або до іншої школи.
3. Наявність мети роботи в класі:
  - а) гадаю, у класі проявляється турбота про кожного учня і про мене також;
  - б) вважаю важливим, що проявляється турбота не тільки про учнів класу, але й про мешканців мікрорайону;
  - в) не відчуваю зацікавленості у моєму благополуччі.
4. Ставлення до діяльності класу:
  - а) цілком задоволений роботою класу;
  - б) хотів би внести вагомі корективи у діяльність класу;
  - в) вважаю, що потрібно цілком змінити роботу класу.
5. Ставлення до колективної творчої справи (КТС) класу:
  - а) у класі проводиться колективна творча справа, я завжди беру в ній участь;
  - б) хотілося б частіше проводити колективну творчу справу;
  - в) нашому класу не потрібна колективна творча справа.
6. Спілкування в класі:
  - а) згоден, що більшість учнів прагне до спілкування одне з одним;
  - б) вважаю, що дружать у цілому тільки мікрогрупи;
  - в) вважаю, що дружба між усіма у нашому класі неможлива.
7. Творче самовираження:
  - а) задоволений, що можна проявити себе в класі;
  - б) у класі я відкрив у собі деякі здібності й маю можливість їх розвивати;
  - в) вважаю, в мене є здібності, про які у класі не знають.

Тест «Моя думка про клас» (для батьків)

1. Самопочуття в класі:
  - а) моя дитина почуває себе в класі в оточенні друзів;
  - б) спілкується тільки з окремими дітьми;
  - в) часто почуває себе самотньою.
2. Ставлення до класу:
  - а) дитина дорожить класом;
  - б) не замислюється про роль класу у власному житті;
  - в) хотіла перейти до іншого класу або до іншої школи.
3. Наявність мети роботи в класі:
  - а) у класі турбуються про мою дитину;
  - б) клас допомагає не тільки учням, але й оточуючим;
  - в) не відчуваю особливої турботи про мою дитину в класі.

4. Ставлення до діяльності класу:
  - а) у цілому задоволений роботою класу;
  - б) вніс би вагомі корективи до роботи класу;
  - в) вважаю, що потрібно цілком змінити роботу в класі.
5. Ставлення до колективної творчої справи класу:
  - а) позитивно ставимось до КТС;
  - б) необхідно частіше проводити КТС;
  - в) КТС у нашому класу не потрібна.
6. Спілкування в класі:
  - а) більшість учнів налаштована на дружні стосунки з усіма в класі;
  - б) дружать в основному групами;
  - в) вважаю, дружба між усіма в класі неможлива.
7. Творче самовираження:
  - а) у класі є можливість, щоб моя дитина проявила себе;
  - б) моя дитина має в собі здібності і має можливість реалізувати їх;
  - в) моя дитина має здібності, але в класі їх не помічають.

Підрахунок балів робиться за допомогою наведеної нижче таблиці.

Дешифратор методики О. Газмана

Питання анкети	Кількість балів за варіантами тверджень		
	а	б	в
1	10	2	-10
2	10	2	-10
3	10	20	-10
4	10	5	-10
5	20	10	-10
6	10	5	-5
7	10	20	-10

При підрахунку балів найбільша їх кількість може скласти 100, а найменша (найгірший варіант) — -65.

Але не перебільшуйте значення колективізму. Якщо дитина освічена, шляхетна, коректна, але любить самотність, хіба можна її вважати невихованою? Не забувайте — згуртованість колективу не є єдиним критерієм вихованості!

Алгоритм роботи класного керівника-початківця

1. Знайомство з особистими справами учнів, журналом попереднього навчального року.
2. Інтерв'ювання педагогів і представників адміністрації, які працювали з цим класом у попередні роки. Складання первинної індивідуальної картки учня.
3. Бесіда з медпрацівником, психологом і соціальним педагогом.
4. Початкова, проміжна і кінцева стадії моніторингу пізнавальних інтересів, захоплень, потреб та особливостей учнів. (Проводяться шляхом анкетування, тестування, співбесіди з учнями і батьками, спостереження за учнями, проведення ігор, поточних співбесід з педагогами, які працюють у цьому класі.)
5. Складання картки інтересів — можливих і тих, які вже реалізуються.

Картка інтересів

Прізвище, ім'я, по батькові учня	Де і чим займається	Де і чим хотів би займатися

6. Проведення спільних з учнями і батьками зборів у формі гри, анкетування, походу. Здійснення перспективного планування життєдіяльності класу.
7. Розподіл обов'язків серед учнів (обирання відповідальних за різні сектори роботи: спорт, випуск класної газети, чергування тощо).
8. Індивідуальні бесіди з кожним учнем.
9. Складання соціального паспорта класу.
10. Складання плану виховної роботи в класі.

Як скласти план виховної роботи?

Після складання перспективного плану життєдіяльності класу з урахуванням спільних думок дітей та їхніх батьків класний керівник береться до формування плану виховної роботи на рік.

Багаторічний досвід роботи класних керівників як підсумок може запропонувати різні структури планів. Ми зупинимося на одному з варіантів, який включає всі напрямки роботи класного керівника з учнями.

Орієнтовна структура плану виховної роботи

I. Аналіз виховної роботи за минулий навчальний рік.

II. Основні завдання виховної роботи.

III. Психолого-педагогічна характеристика класу.

IV. Зміст і форми роботи з учнівським колективом:

1. Класні та загальношкільні виховні заходи.

2. Попередження травматизму.

3. Пропаганда здорового способу життя.

4. Профілактика правопорушень і правова освіта.

5. Індивідуальна робота з дітьми.

V. Робота щодо соціального захисту учнів.

VI. Робота з батьками.

Планування виховної роботи класу — складний процес, який потребує від класного керівника значних витрат часу, зусиль і вмінь. Але треба пам'ятати, що план не складається раз і назавжди, він має бути робочим, тобто підлягати корекції і доповненням протягом року.

План виховної роботи сприяє системності та послідовності в роботі класного керівника, допомагає йому не розмінюватися на дрібниці, а спрямовувати свою роботу на вирішення першочергових завдань навчально-виховного процесу.

Продовжуючи розмову про план виховної роботи класного керівника, ми можемо зазначити, що загально-прийнятих форми і структури плану не може бути. Педагогові необхідно творчо підійти до складання плану з огляду на особливості класного колективу, умови школи, а також досвід своєї роботи. На практиці існує кілька форм планів, кожна з яких має свої переваги та недоліки.

Підбиваючи підсумок, ми насамперед можемо сказати, що планування значною мірою визначає результати та ефективність виховної роботи.

- Чітке планування допомагає вчителю уникнути багатьох помилок і негативних явищ, тому що план дозволяє намітити загальні перспективи та конкретні шляхи вирішення поставлених виховних завдань.

- План допоможе упорядкувати педагогічну діяльність, забезпечити виконання таких вимог, як планованість і системність, керованість і наступність результатів.

- За своїм змістом, структурою та формою плани дуже різноманітні, але головне їх призначення — допомога в організації виховної роботи, тому вони мають бути зручними для користування, робочими, а не формальними документами.

Таким чином, план є важливою передумовою у вихованні школярів і водночас — підсумком колективної творчості педагогів та учнів, в основі якої лежать тісна взаємодія та зацікавлене співробітництво вихователів і вихованців, старших і молодших.

Складові плану виховної роботи класного керівника

1

Перший розділ плану — *аналіз виховної роботи за минулий навчальний рік.*

Як зробити аналіз виховної роботи класу за минулий рік?

- В аналізі роботи доцільно відобразити такі аспекти:
- результати виховної роботи (рівень вихованості, соціальності учнів тощо);
  - характеристика змін, що відбулися в учнівському колективі (розвиток стосунків між учасниками педагогічного процесу, зміцнення зв'язків і традицій);
  - реалізація поставлених виховних завдань (які з них вирішено і як, що і як вплинуло на їх вирішення, причини невиконання запланованого);
  - аналіз проведеної роботи щодо пріоритетних напрямків роботи школи, результати й організація діяльності, досягнення, недоліки та їх причини.

2

3

4

Другий розділ плану — *основні завдання виховної роботи.*

Як визначити основні завдання виховної роботи класного керівника?

- Ці завдання мають відповідати таким вимогам:
- впливати з аналізу роботи класу за минулий рік;
  - бути конкретними й реальними для виконання;
  - охоплювати всю сплановану роботу з учнями;
  - враховуватися при плануванні методичної роботи і контролю за виховною роботою та при складанні всіх інших планів і первинних документів.

5

6

Третій розділ плану — *психолого-педагогічна характеристика класу.*

Як скласти психолого-педагогічну характеристику класу?

При складанні психолого-педагогічної характеристики класного колективу вчитель може скористатися наведеним нижче орієнтовним планом.

7

Психолого-педагогічна характеристика класу (за Л. Гуткіною)

I. Склад класу

1. Віковий склад.
2. Пізнавальний рівень, загальний розвиток учнів.
3. Працездатність і успішність учнів.
4. Громадське «обличчя» класу.

II. Згуртованість класу

1. Чи є групи за діловими інтересами або негативного характеру? Як учні ставляться одне до одного і до справ класу?
2. Чи люблять учні разом проводити час у школі й поза нею, разом відпочивати і навчатися?
3. Чи товаришують хлопці і дівчата?
4. Чи є у класі кругова порука?
5. Чи переживають учні за успіхи і невдачі свого класу, чи вболівають за свій колектив?

III. Організованість класу

1. Чи вміють учні самостійно організуватися для виконання колективних справ? Чи вміють розподіляти між собою роботу і раціонально її виконувати?
2. Чи вміють толерантно й уважно вислуховувати одне одного?

IV. Громадська думка у класі

1. Які вчинки своїх однокласників учні схвалюють, а які — осуджують?
2. У якій формі вони виказують своє схвалення або осудження?
3. Чи є розходження між тим, що учні говорять, і тим, що роблять?

V. Характер зв'язків у колективі

1. Що пов'язує учнів класу: спільне місце проживання, місце за партою, інтереси та інше?
2. Де товаришують учні, тільки в школі чи поза нею?
3. Чи уважні вони одне до одного, чи намагаються допомогти? У чому виявляється ця допомога?
4. Чи виявляють учні вимогливість до своїх друзів? Чи вміють бачити в них недоліки?
5. Як колектив класу ставиться до дезорганізаторів, відмінників, активу класу, неуспішних учнів?

VI. Актив класу

1. Склад активу.
2. Чи має актив авторитет?
3. Чи виконуються його розпорядження учнями класу?
4. Чи є у класі учні, які постійно перебувають у активі?

VII. Зв'язок класного колективу із загальношкільним колективом

1. Чи знають у класі, що відбувається в школі та в інших класах?
2. Чи виконуються загальношкільні доручення?
3. Яку участь бере клас у загальношкільних заходах?

VIII. Заходи щодо подальшого згуртування класного колективу

1. Які педагогічні заходи треба провести класному керівникові щодо згуртованості й організації учнівського колективу?
2. Як використовувати класний колектив для виховного впливу на окремих учнів?

Четвертий розділ плану — *зміст і форми роботи з учнівським колективом.*

Як визначитися зі змістом і формами роботи з учнівським колективом?

Цей розділ може мати різну структуру. Нижче ми пропонуємо план-сітку роботи класного керівника за напрямками.

Місяць	Зміст і форми роботи					
Вересень	Класні та загальношкільні виховні заходи	Формування культури безпечної поведінки	Пропаганда здорового способу життя	Профілактика правопорушень і правова освіта	Індивідуальна робота з дітьми	Робота з батьками
I тиж-день						
II тиж-день						
III тиж-день						
IV тиж-день						

Розкриваючи сутність роботи класного керівника, детально зупинимося на деяких з них.

**Як організувати участь дітей у класних,
позакласних і загальношкільних заходах, або
Давайте будемо жити дружньо та цікаво!**

Заходи — це події, заняття та ситуації в колективі, що організуються педагогами з метою безпосереднього виховного впливу на учнів. Це, насамперед, споглядально-виконавча позиція дітей і організаційна роль дорослих.

Кожен класний колектив тримається на певних традиціях, тому кожний позакласний захід потрібно створювати разом, усім колективом: педагогові і дітям. На позакласних заходах можлива спільна творчість, обмін думками, творча робота зі створення колективу свого класу.

Характерною особливістю багатьох шкільних заходів є міжвікове спілкування молодших школярів зі старшими, педагогів із учнями та батьками.

Діагностичні дослідження показали, що найважливішим мотивом відвідування школи для більшості учнів є бажання спілкуватися з однолітками, брати участь у заходах, які проводяться після уроків, тобто для школяра цінність позакласної діяльності є достатньо великою.

Шкільні свята, тематичні вечори, творчі й пізнавальні ігри та інші позакласні заходи не лише стали традиційними — без них не можна уявити шкільне життя, вони створюють особливе виховне середовище, це і відпочинок, і спілкування, і розвиток здібностей та інтересів учнів.

Використання того чи іншого матеріалу має бути творчим. Доцільним є не сліпе копіювання, а лише опора на цікаву ідею або фрагмент сценарію, який максимально врахує здібності учнів і неповторність педагогічної ситуації у вашому класі.

Як організувати творчу справу в класному колективі?

Розглянемо детально етапи, за допомогою яких класний керівник може легко організувати будь-яку колективну творчу справу (КТС). Методика колективної творчої справи (автор І. Іванов) широко застосовується у педагогічній практиці протягом багатьох років і не втратила своєї актуальності.

Етапи колективної творчої справи

(За Л. Маленковою)

1. Етап накопичення ідей, з'ясування цілей та завдань, роз'яснювання їх кожному учасникові. При цьому вчитель може застосовувати різні прийоми: колективне спілкування, «продаж ідей», «мозковий штурм» тощо.
2. Етап початкової організації: відбір ідей, обрання «Ради справи», визначення завдань і функцій кожного члена ради, усіх учасників, гостей.
3. Етап оповіщення і роз'яснювання ідей і змісту справи до всіх учасників і гостей. Прийоми: різні форми афіш, театралізоване костюмоване запрошення, оригінальні листи із запрошенням узяти участь у творчій справі. Створення атмосфери очікування.
4. Етап розподілу доручень щодо підготовки окремих фрагментів справи: жеребкування, творчий поділ на групи тощо. Підготовка необхідної атрибутики, костюмів, музикального оформлення.
5. Проведення творчої справи:
  - збір гостей;
  - урочистий початок;
  - основна частина;
  - фінальна частина.
6. Підбиття підсумків: спочатку серед усіх учасників (що сподобалося, що не сподобалося, що треба зробити) після цього аналіз творчої справи класним керівником разом із учителями. Проектування діяльності на майбутнє.

За спрямованістю КТС може бути різною, відповідно до цілей і завдань виховного процесу: патріотичною, етичною, правовою,

1

2

3

4

5

6

7

економічною, естетичною тощо. З точки зору особистісно орієнтованого навчання і виховання КТС виконує два завдання:

- 1) розвиває дружні відносини у класному колективі;
- 2) допомагає учням у їх розвитку та самоактуалізації.

Запропоновані в даному розділі форми, методи і прийоми проведення класних та позакласних виховних заходів можуть збагатити методичний багаж класного керівника, а саме:

- майстерня спілкування «Давайте познайомимось!»;
- ділова гра «Лідер»;
- гра «Розкажи мені про себе»;
- журнал-естафета «Світ моїх захоплень»;
- конкурс фантастичних проєктів «Мої однокласники у 2030 році»;
- конкурс «Герб класу»;
- фотовиставка «Як ми відпочивали влітку»;
- конкурс «Мама, тато і я — спортивна сім'я»;
- «Вивчаємо українські обряди і традиції. Сватання».

Наведемо можливі сценарії проведення заходів.

Конкурс спортивних сімей «Мама, тато і я — спортивна сім'я»

Спортивний зал святково прикрашений повітряними кульками та прапорцями. На стінах — малюнки учнів на спортивну тематику та фотографії сімей, які беруть участь у святі. Усі учасники конкурсу та глядачі займають свої місця в спортивному залі. Організатор під урочисту музику проводить парад конкурсу, представляючи усіх учасників.

1-й ведучий. Усіх вас раді ми вітати,
Спортивне свято показати.
Щоб не було життя буденним,
Хай свято буде повсякденним!

2-й ведучий. Діти, ми усі веселі,
Кожен з різної оселі.
Маєм навички чудові,
Всі спортивні та здорові!

1-й ведучий. У нас сьогодні свято нестандартне.
Милують око диво-виставки.
Спортивний дух панує в нашій залі.
Як добре, що є звичаї такі.

2-й ведучий. Свої здібності і силу
Розвиваймо раз у раз,
Щоб була для школи втіха,
Користь щоб була для нас!

Організатор. Дорогі гості, учасники змагань, учні нашої школи! Сьогодні ми дізнаємось, яка родина здобуде звання «Найкраща спортивна сім'я школи». Усім уболівальникам при вході було видано папірець з олівцем. Будь ласка, уважно стежте за виступом наших конкурсантів і позначайте на папірці номер сім'ї, яка вам найбільше сподобалася. (Організатор ще раз звертає увагу глядачів на те, під якими номерами виступають сім'ї.) Наприкінці змагань наш помічник збере ваші записи, журі їх проаналізує і ми дізнаємося, хто з учасників отримає приз «Глядацькі симпатії».

Нас прийшли привітати учні початкової школи. Вони виконують для вас веселий танок.

Організатор. А зараз ми надаємо кожній сім'ї можливість представити себе. Вони мають розповісти про свої досягнення та захоплення і презентувати журі та гостям нашого свята оригінальне домашнє завдання (сценка, пантоміма, інсценована пісня тощо).

(Проведення конкурсу.)

1-й ведучий. Зараз пропонуємо нашим учасникам конкурс «До своїх прапорців», який сприятиме розвитку творчої активності та вмінню погоджувати свої дії з діями товаришів, у даному випадку з членами своєї родини.

Кожна сім'я стає навколо учня з прапорцем певного кольору. За першим сигналом організатора всі, крім учнів з прапорцями, тихо і швидко змінюють свої місця розташування. За другим сигналом організатора учасники конкурсу заплющують очі, а учні з прапорцями міняються місцями. За третім сигналом учасники розплющують очі, швидко знаходять свого учня з прапорцем і стають навколо нього. Той, хто зробить це швидше за інших, — переможець конкурсу.

(Проведення конкурсу.)

2-й ведучий. Зараз проведемо конкурс на швидкість та маневреність.

Навпроти кожної сім'ї розставляють в один ряд десять кегль на відстані 1 м одна від одної. Учасники гри пробігають між кеглями, добігають до останньої, беруть її з собою і повертаються назад, пробігаючи між кеглями, що залишилися. Таким чином по черзі пробігають усі члени сім'ї, поки не залишиться жодної кеглі. Перемагає той, хто зробить це першим.

(Проведення конкурсу.)

1

2

3

4

5

6

7

Організатор. Поки журі підведе попередні підсумки змагань, ми пропонуємо нашим гостям послухати пісню у виконанні шкільного ансамблю.

1-й ведучий. Продовжуємо наші змагання.

Наступний конкурс — для мами та дитини. Батько стає у протилежному кінці залу навпроти своєї сім'ї. Мама повинна, стрибаючи на скакалці, добігти до батька, оббігти навколо нього та повернутися назад таким самим чином. Дитина має пробігти до батька та назад, імітуючи ведення м'яча в баскетболі. Наші помічники покажуть, як правильно провести це змагання.

А зараз конкурс для батька та дитини. Вони по черзі стрибають у мішку до мами, яка стоїть навпроти них у протилежному кінці залу, і назад.

(Проведення конкурсу.)

2-й ведучий. А зараз ускладнимо завдання. Навпроти кожної команди у протилежному кінці залу стоїть порожня корзина. Біля учасників стоїть корзина з паличками. Сім'я має стати таким чином: батько, мати, дитина. Батько бере з корзини паличку, передає її матері, та — дитині, а остання відносить її до дальньої корзини, повертається, бере паличку з корзини, дає її матері, та — батькові, а він відносить її до дальньої корзини, повертається, бере чергову паличку, дає дитині, та — матері, а вона несе її у дальню корзину. Таким чином, міняючись по черзі місцями, члени команд переносять усі палички у дальню корзину. Після цього батько біжить за корзиною з паличками та приносить її на старт. Переможе та команда, яка зробить це першою. Зараз наші помічники покажуть вам, як це зробити правильно.

(Проведення конкурсу.)

Організатор. А зараз останній, дуже цікавий конкурс. Кожна команда заздалегідь отримала завдання вивчити пісню на спортивну тематику. Пісню можна було скласти самотужки. Зараз ми подивимось, як упоралися із цим наші учасники. Але ми вирішили ускладнити завдання, і пропонуємо не просто заспівати свою пісню, а пройти з нею маршем по залу. Команда має можливість заробити два бали, один — за пісню, інший — за вміння ходити маршем. При цьому хочу зауважити, що ходити маршем наші учасники не готувалися.

(Проведення конкурсу.)

Організатор. Поки журі підібере підсумки, послухайте пісню, яку для всіх вас підготували учні нашої школи. (Звучить пісня.)

А зараз журі назве нам переможця сьогоднішнього конкурсу.

(Нагородження проводиться за різними номінаціями, за кількістю сімей: «Найправніша сім'я», «Найдружніша сім'я», «Найшвидша сім'я» тощо. Абсолютним переможцем стає родина, яка крім перемоги у якійсь номінації отримує приз «Глядацькі симпатії».)

Усі конкурси проводяться під музику. Слід заздалегідь вибрати помічників, які допоможуть провести змагання. Поки журі буде заповнювати грамоти та готуватися до нагородження, можна провести конкурс для глядачів.

Сценарій свята

«Вивчаємо українські обряди і традиції. Сватання»

(За мотивами: М. Гоголь «Вечори на хуторі поблизу Диканьки»)

Хата багатого козака Чуба. Сцена прикрашена декораціями української хати та подвір'я: тин із глечиками, вікно з віконницями, піч, рушники.

Оксана. (Довго чепуриться перед невеликим дзеркальцем та не може намілуватися собою.)

І що люди кажуть, наче я гарна? (Говорить неухважно, для того тільки, щоб про що-небудь поговорити з собою.) Брешуть люди, я зовсім не гарна.

Хіба що чорні брови та очі мої? (Говорить, не випускаючи з рук дзеркала.) Такі гарні, що кращих за них немає й на світі. Що ж тут хорошого у цьому кирпатому носі? І у щоках? І у губах? Ніби гарні мої чорні коси? Їх можна злякатися ввечері: вони, як довгі гадюки, перевелись та обвилися круг моєї голови. Я бачу тепер, що зовсім я не гарна! *(Відводить дзеркало трохи далі від себе, вигукуює.)* Ні, гарна я! Ах, яка гарна! Чудо! Яку радість принесу я тому, чиєю буду дружиною! Як буде милуватися мною мій чоловік! Він зацілує мене до смерті.

Ну що, парубки, чи вам я рівня? Ви подивіться на мене. Як я легко ступаю, у мене сорочка шита червоним шовком. А які стрічки на голові! Вам довіку не бачити багатшого галуна! Все купив мені батько мій для того, щоб на мені оженився найкращий у світі козак!

Мати. Годі, дочко, милуватися собою. Збирай на стіл, бо он уже й старости до нас ідуть.

Відчиняються двері і заходить парубок.

Батько. А ти, прихвосню, що тут робиш?

1

2

3

4

5

6

7

Парубок. Женитися прийшов. Батько сказав: «Досить, бовдуре, на мой шії висіти — одружуйся та чіпляйся на жінчину».

Батько. Так ти, значить, свататися прийшов?

Парубок. Вгадали.

Мати. А старости ж твої де?

Парубок. Нічого, я і без старостів обійдуся.

Батько (до Оксани). Нічого, так нічого. Неси, донько, те, що йому положено, *(до парубка)* ти тільки очі закрий.

(Оксана виносить гарбуза, накритого рушником).

Парубок. А це дуже приємно?

Оксана. Відкрий очі — побачиш.

Парубок. Ой, який чудовий, скільки каші можна зварити!
(Виходить.)

(У цей момент лунає потрібний стук у двері.)

Оксана. Ой, тато, либонь старости йдуть! Я так хвилююся!

Батько. Я сам чую і бачу.

(Заходять старости та жених.)

Старости. Ой, рясна, красна в лузі калина,

А ще красніша ваша дочка.

По двору ходить, як місяць сходить,

В сінечки прийшла, як зоря зійшла,

В хату прийшла, пани стрічають,

Пани стрічають, шапки здіймають,

Шапки здіймають, її питають:

— Чи ти царівна, чи королівна?

То ж не царівна, не королівна,

То дівчина, ваша дочка.

Батько. Заходьте, добрі люди, до нашої хати, раді вас вітати.

Староста. Перш дозвольте нам поклонитися, слово добре сказати та хліб від нас привітати.

Батько. Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо.

1-й староста. Ми собі ловці, удалі молодці. Раз пішли на полювання та й зустріли на вороному коні оцього мисливця *(жених кланяється)*. І каже нам мисливець: «Бачив я тут куницю, трохи не красну дівицю. Поможіть, піймайте, десять городів вам дам та скирту хліба».

2-й староста. А нам, ловцям, тільки цього й треба. Сьогодні рано встали та й на слід напали. Певно, наша куниця — у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіть нашому ділу вінець. Віддайте нашому мисливцю вашу красну дівицю.

(Батько виводить Оксану до жениха.)

Старший староста. (Накриває рушником хліб, кладе на нього руку дівчини, зверху — руку хлопця і перев'язує їх рушником. Після цього молода перев'язує старостів рушниками, а всіх присутніх обдаровує хустками.)

Мати. Проходьте до столу, сідайте, на заручинах молодих вітайте.

(Старости і батько сідають до столу, а мати порається, подає страви. Заходять дівчата, співають.)

Та ти, душенько, наша Оксаночко,
Обмітайте двері, застилайте столи,
Кладіть ложечки, срібні блюдечка,
Золоті мисочки, от ідуть дружечки.

1-ша дівчина. Дай, Боже, вам вечір добрий!

2-га дівчина. Ще завидна запросила Оксана нас на сватання.

Оксана. Сідайте, дружечки, мої голубочки.

3-тя дівчина. Не пристало нам сідати,

Тільки треба танцювати.

(Гопак.)

Оксана. Дякую вам, люди добрі. Просили вас батьки, і я вас прошу прийти на малий час — на весілля до нас. А вас, дівчата, запрошуємо на дівич-вечір. На дівич-вечір прийти — весільний вінок сплести, напередодні весілля наречену привітати.

(Зміна декорації на дівоч-вечір, на сцені дівчата сидять на лавці, плетуть вінки та співають.) Першою, від імені «молодої» співає старша дружка.

(Пісня.)

Наступною традиційною формою проведення спілкування між класним керівником і класом є класні виховні години.

1

2

3

4

5

6

7

Що таке виховна година?

Виховна година — це такий самий виховний захід, як і відвідування театру, дискотека, концерт, KBK, диспут тощо. Для її оцінювання використовують сформульовані вище критерії. Проте є і специфічна риса: виховна година — форма прямого спілкування вихователя зі своїми вихованцями. Але це не урок, а щира розмова про людські цінності, співпереживання радісної чи прикрої події, це корисна інформація, необхідна учням для майбутнього дорослого життя, яку не можна отримати на уроках, це збори для складання плану участі класу в загальношкільному заході, це психологічний тренінг з будь-яких проблем спілкування тощо. Форм, тем і приводів для спілкування класного керівника зі своїми дітьми може бути безліч. Тому їх не можна класифікувати. Також неможливо передбачити всі проблеми класу і заздалегідь внести їх до плану виховної роботи.

Зважаючи на це, виховні години можна систематизувати таким чином:

- для колективного планування класної або загальношкільної справи (організаційна);
- для розв'язування ймовірного конфлікту;
- для підведення результатів (планова);
- бесіда щодо психолого-педагогічних проблем учнів;
- для реалізації певної освітньої програми.

Зупинимося докладніше на останній формі. Нагадаємо, що найголовнішими шляхами майбутньої дорослої самореалізації людини є праця, продовження роду, спілкування, переживання. Тому багато педагогів, які дійсно стурбовані майбутньою долею своїх вихованців, пропонують їм на виховних годинах такі освітні програми:

- «Пізнай себе» — теоретичні і практичні заняття з прикладної психології, бесіди про закономірності психіки і поведінки людей;
- «Знайди себе» — бесіди з профорієнтації;
- «Спілкування та етикет» — розповіді про те, як збирати навколо себе людей;
- «Навчися керувати собою» — основні знання про методи, способи та прийоми саморегуляції й самоврядування;
- «Права громадянина та людини» — статті про права дитини з Декларації прав людини та Конституції України;

— «Основи сімейного кола» — розповіді про те, як створити міцну сім'ю.

Ці заняття можуть проводитися із залученням шкільного психолога.

Критерії успішності виховних годин

1. Інтерес учнів до теми, до занять у цілому (інтерес — це усвідомлене, а також у деякій мірі неусвідомлене, інтуїтивне відчуття дитиною «необхідності» отримуваних нею знань, їх значущості для майбутнього життя).
2. Активність дітей, готовність брати участь, робити, піклуватися, мати задоволення від колективної діяльності заради інших.
3. Поліпшення стосунків педагога з дітьми, зближення, поглиблення взаєморозуміння.
4. Зміна психологічного клімату в класі, згуртування класного колективу, поява спільних цінностей, переживань і почуттів.
5. Відсутність конфліктів, які, можливо, траплялися раніше.
6. Залучення до активного класного життя недавніх «аутсайдерів».
7. Поліпшення стосунків з батьками.
8. Підвищення відповідальності за навчання і, отже, поліпшення успішності.

1

2

3

4

5

6

7

Яким повинен бути перший крок класного керівника у напрямку соціально-правового захисту дитини?

Класний колектив — держава у мініатюрі. У ньому знаходять відображення не тільки різні етнічні групи, але й різні соціальні верстви. У класі навчаються діти із різних родин, які мають свої традиції, різне матеріальне забезпечення, різний склад. Серед учнів класу можуть бути діти з багатодітних або неповних родин, діти-сироти та напів-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які постраждали від аварії на ЧАЕС, діти-інваліди тощо.

Вирішення питань соціально-правового захисту дітей — загальна турбота всього суспільства, тому загально-освітні заклади не можуть стояти осторонь цих проблем. Від ставлення до дітей кожного класного керівника, розуміння їхніх проблем, інтересів і потреб, стану охорони дитинства залежить доля кожної дитини і розвиток суспільства в цілому.

У «Положенні про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 6 вересня 2000 р. № 434) зазначено, що класний керівник координує роботу вчителів, викладачів, майстрів виробничого навчання, психолога, медичних працівників, органів учнівського самоврядування, батьків та інших учасників навчально-виховного процесу щодо виконання завдань навчання та виховання в класному колективі (групі), соціального захисту учнів (вихованців).

Після першого знайомства з учнями класу та їхніми батьками класний керівник повинен з'ясувати, у якій сім'ї живе та чи інша дитина, яким є її соціальний статус. Цю частину роботи класний керівник повинен виконати коректно, не образивши при цьому ані дитину, ані її батьків.

Державою розроблена низка нормативно-правових документів, які регламентують роботу освітніх організацій в цьому напрямку:

— Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2776-III;

— Закон України «Про попередження насильства в сім'ї» від 15.11.2001 р. № 2789-III;

— Закон України «Про внесення змін до Закону «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» від 04.07.2002 р. № 49-IV;

— Закон України «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» від 16.11.2000 р. № 2109-III;

— Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» від 01.06.2000 р. № 1768-III;

— Закон України «Про соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 28.02.1991 р. № 796-XII;

— Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13.01.2005 р. № 2342-IV;

— Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями» від 23.06.2001 р. № 467/2001;

— Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту багатодітних і неповних сімей» від 30.12.2000 р. № 1396/2000;

— Наказ Міністерства освіти і науки України від 17.11.2003 р. № 763 «Про затвердження норм матеріального та нормативів фінансового забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також вихованців шкіл-інтернатів».

Після визначення статусу кожного учня класу класний керівник приступає до складання соціального паспорту класу, який може мати таку форму.

Соціальний паспорт класу

Класний керівник _____

- Загальна кількість дітей у класі — _____
- Кількість дітей-сиріт — _____
- Кількість дітей, позбавлених батьківського піклування, — _____
- Кількість дітей із малозабезпечених сімей — _____
- Кількість дітей одиноких матерів — _____
- Кількість дітей із багатодітних сімей (до 18 років) — _____
- Кількість дітей-інвалідів — _____
- Кількість дітей, що постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС — _____
- Кількість дітей військовослужбовців і працівників органів внутрішніх справ, які загинули під час виконання службових обов'язків — _____
- Кількість дітей-напівсиріт — _____

№ з/п	Прізвище, ім'я, по батькові учня	Дата народження	Соціальний статус	Домашня адреса, телефон

Такий соціальний паспорт класу складається на початку кожного навчального року. Він коригується протягом року, при зміні соціального статусу учня.

Дітям, які потрапили до цього переліку, має приділятися особлива увага з боку класного керівника і адміністрації школи. Класний керівник повинен інформувати адміністрацію школи про умови виховання цих учнів у родинах та матеріально-побутові умови їхнього життя, складати спільно з батьківським комітетом класу акти обстеження, залучати цих дітей до класної суспільної роботи, допомагати їм адаптуватися до сучасних умов життя.

Навіщо класному керівникові робота з батьками?

1

На це запитання можна відповісти висловлюванням В. Сухомлинського: «Тільки разом з батьками, спільними зусиллями, учителі можуть дати дітям велике людське щастя».

2

Починаючи з моменту вступу дитини до школи, виникає і існує «педагогічний трикутник»: учитель — учень — батьки, що має свої труднощі та протиріччя, які потребують розв'язання. Цілі, сподівання, прагнення та дії і батьків, і вчителів спрямовані на благо дитини. Тоді чому стосунки в цьому «трикутнику» настільки суперечливі, а іноді драматичні?

3

Для відповіді на це запитання визначимо п'ять функцій роботи класного керівника з батьками:

- 1) ознайомлення батьків зі змістом і методикою навчально-виховного процесу;
- 2) психолого-педагогічне навчання батьків;
- 3) залучення батьків до спільної з дітьми діяльності;
- 4) корекція виховання в родинах окремих учнів;
- 5) організація роботи з батьківським активом та взаємодія з громадськими організаціями.

4

У практиці школи застосовуються такі організаційні форми роботи з батьками, у яких фактично реалізуються деякі або практично всі функції. Назвемо деякі з цих форм:

5

- батьківські збори і конференції;
- дні відчинених дверей;
- підсумкові збори за участю учнів із демонстрацією успіхів та досягнень дітей за минулий рік;
- спільні свята;
- різні форми змагань за участю батьків і дітей;
- консультації (індивідуальні та колективні тематичні);
- батьківські лекторії;
- телефони довіри тощо.

6

Різноманітність форм спілкування і взаємодії учителів, батьків і учнів залежить від творчості та бажання класного керівника.

7

Звернемося до однієї із традиційних форм спілкування батьків і класного керівника — батьківських зборів.

Найчастіше повідомлення учня, навіть успішного про чергові батьківські збори не викликає у батьків захвату. Чому це відбувається?

Батьківські збори, яких учні не бояться, а батьки в них не розчаровуються?

Бачити на батьківських зборах усіх батьків — бажання кожного класного керівника. Зрозуміло, що процес виховання може досягти найвищих результатів лише за умови постійного спілкування з батьками учнів, тобто має існувати зворотний зв'язок. Тому збори мають бути цікавими, бажано, щоб батьки на них чекали та йшли з бажанням, навіть якщо їхня дитина не є дитиною зразкової поведінки. Це завдання цілком лягає на плечі класного керівника. Тільки вчитель має забезпечити ту атмосферу, яка сприятиме спілкуванню, повній довірі класному керівникові, бажанню разом вирішувати проблеми. Тому батьківські збори треба планувати ретельно, хоча важко передбачити всі можливі варіанти їх проведення. Інтереси і потреби певного класного колективу найчастіше підказують тематику зборів. Не допускайте проведення формальних зборів, на яких, як правило, просто підводяться підсумки успішності за чверть або за семестр. Підведення підсумків — момент дуже важливий, але не слід забувати, що кожен учень є особистістю з індивідуальними рисами характеру та темпераментом. Усі діти не можуть бути відмінниками, але якщо ви разом із батьками зможете виховати у дітей інтерес до знань і посидючість, застосуєте індивідуальний підхід до кожної дитини, то результати вашої роботи перевищать очікування. Учні не повинні боятися батьківських зборів, а батьки не повинні на них розчаровуватися. Збори слід розпочинати з гарної новини і закінчувати також гарними новинами. Практикуйте проведення спільних зборів з учнями, на яких батьки не тільки вирішують проблеми класу, але й дізнаються, як ставляться до їхньої дитини однокласники. Такі збори корисні тим, що учні вчать критично ставитись до своїх вчинків та до вчинків друзів.

Готуйте збори заздалегідь. Доберіть для цього необхідні літературу, анкети, педагогічні завдання. Обговорюйте з батьками актуальні статті та різні педагогічні ситуації. Від вашого виступу перед батьками залежить ефективність зборів. Він повинен бути педагогічно доцільним: розкривайте тему доступно, не забувайте наводити приклади із життя колективу вашого класу та досвіду ро-

боти інших класів, посилайтеся на необхідні літературні джерела, порекомендуйте необхідні для батьків книжки, статті, журнали. Буде краще, якщо у класній бібліотеці буде література, до якої за необхідності можна звернутися. Це привчить батьків до систематичного читання педагогічної літератури.

Актуальні теми батьківських зборів допоможуть вам поєднати процес виховання у школі та родині. Це буде досягненням тієї мети, яку ви повинні перед собою поставити.

Мета батьківських зборів

- підвищення педагогічної культури батьків, поповнення арсеналу їхніх знань із конкретних питань виховання дитини в родині та школі;
- сприяння зміцненню батьківського колективу, залучення батьків до життєдіяльності класного співтовариства;
- вироблення колективних рішень та єдиних вимог до виховання дітей, інтеграція зусиль родини та педагогів щодо розвитку особистості дитини;
- пропаганда досвіду успішного родинного виховання, профілактика невірних дій у ставленні до своєї дитини з боку батьків;
- підведення підсумків сумісної діяльності педагогів, учнів і батьків за півріччя або навчальний рік.

Підготовка батьківських зборів

Батьківські збори проводяться у день, призначений адміністрацією школи, як разова обов'язкова акція. За необхідності можливі додаткові збори з дозволу адміністрації. Як правило, додаткові збори проводяться при назріванні проблем, які необхідно вирішити негайно.

При підготовці батьківських зборів необхідно таке.

1. Визначити тему, головну проблему та основні завдання зборів.
2. Уточнити регламент, продумати хід зборів.
3. Розіслати батькам запрошення з указівкою питань, які будуть розглянуті на зборах.
4. Продумати виставковий та інформаційний матеріал.
5. Визначити, кого з учителів-предметників або інших фахівців можна запросити.
6. Продумати свій зовнішній вигляд; важлива деталь, адже кожен збори — подія та трішечки свято.

Правила поведінки класних керівників на батьківських зборах

1. Зніміть напругу, тривогу, очікування неприємної розмови.
2. Надайте можливість батькам відчувати вашу повагу та увагу до них.
3. Підкажіть, як знайти вихід із проблемної ситуації, спробуйте відшукати шляхи виходу разом.
4. Дайте зрозуміти, що у школи та родини спільні проблеми, спільні завдання, спільні діти.
5. Спробуйте зрозуміти батьків, поставити себе на їхнє місце.
6. Навчіться розмовляти з батьками спокійно, з повагою, доброзичливо, зацікавлено. Важливо, щоб батьки і успішних, і неуспішних учнів та дітей із девіантною поведінкою йшли з батьківських зборів з вірою у свою дитину.
7. Намагайтесь завжди закінчувати батьківські збори індивідуальними бесідами з батьками. У цьому можуть допомогти вчителі-предметники, психолог, соціальний педагог.

Деякі секрети успішності батьківських зборів

1. Можна розставити столи та стільці в інтерактивне коло (по колу): процес спілкування проходитиме більш активно, усі будуть бачити та чути одне одного.
2. Підготувати візитки з іменами батьків, особливо якщо вони ще не знайомі.
3. Використовувати форму розмови за чашкою чаю або кави, особливо на початку навчального року у 1, 5, 9-х класах.
4. Визначити одну, найважливішу проблему розмови і побудувати збори на її обговоренні.
5. Твердо визначити регламент зборів, із розумінням ставитися до зайнятості батьків.
6. Придумати свої прості правила батьківських зборів, довести їх до відома батьків, наприклад:
  - знімати верхній одяг;
  - не відмовчуватися;
  - відкидаючи чийсь пропозицію, вносити зустрічну;
  - мовчати, коли хтось говорить;
  - називати одне одного за іменами, а не «Іринчина мама...»
7. Використовувати групові форми роботи батьків, ігрові елементи.
8. Спіратися на досвід і думки авторитетних батьків.
9. Закінчувати збори прийняттям конкретного рішення.

Пропонуємо методичні розробки кількох тем батьківських зборів.

Тема. Як правильно організувати виконання дитиною домашнього завдання.

Мета: виявити компетентність батьків щодо організації навчальної роботи дітей удома, надати батькам рекомендації щодо формування у дітей навички самоконтролю та вміння працювати самостійно.

Учасники: батьки, класний керівник.

Підготовка: учитель вивчає психолого-педагогічну літературу на тему зборів і добирає необхідні книжки та журнали для виставки; проводиться попереднє анкетування учнів, обробка та узагальнення його результатів.

Анкета № 1

1. О котрій годині ти зазвичай прокидаєшся у вихідний день?
2. Згадай, будь ласка, як ти провів останні вихідні дні, перелічи усе, чим ти займався.
3. О котрій годині ти зазвичай лягаєш спати у вихідний день?

Анкета № 2

1. Хто допомагає тобі готувати уроки вдома?
2. У чому полягає ця допомога?
3. Про що запитують тебе батьки, коли ти приходиш зі школи?
4. Як чинять батьки, коли ти приходиш зі школи із поганою оцінкою?
5. Чим ти займаєшся, коли приходиш зі школи?

План проведення зборів

1. Повідомлення теми та порядку денного.
2. Аналіз анкетування дітей.
3. Розкриття теми.
4. Виступи батьків.
5. Прийняття рішення та висновки.

Методичні поради щодо розкриття теми

Пропонується написати на класній дошці й прикрити до початку зборів приблизний режим вихідного дня молодших школярів:

1

2

3

4

5

6

7

7.00—7.30	Ранкова гімнастика, туалет, водні процедури, прибирання ліжка
7.30—9.30	Сніданок. Трудові справи разом з дорослими: миття посуду, прибирання на кухні. Заняття з батьками: бесіда про прочитану книжку, малювання, читання книжок
9.30—12.30	Прогулянка з батьками парком, гра у м'яч, басейн
12.30—13.15	Підготовка до обіду, обід
13.15—15.00	Денний відпочинок, спокійні ігри, читання книжок
15.00—15.15	Водні процедури
15.15—16.30	Чаювання з рідними
16.30—18.30	Прогулянка. Спостереження за природою та оточуючим світом
18.30—20.30	Підготовка до вечері, вечера. Ігри, підготовка портфеля до наступного дня.
20.30—21.00	Підготовка до сну

Спробуйте разом із батьками проаналізувати, чи правильно організований процес навчання дитини вдома? Зверніть їхню увагу на те, що, з одного боку, необхідно допомогти дитині знайти правильний режим роботи, виокремити час для приготування уроків, а з іншого, виховати у неї звичку сидіти за уроки усупереч бажанню погратися або погуляти, сформувавши вміння швидко включитися у роботу, не відволікатися, працювати у швидкому темпі.

Іноді на батьківських зборах можна почути таку розмову: «Мій син сидить за уроками 3—4 години. Такий старанний, такий працюючий. Якби це старання збереглося у нього до кінця навчання у школі». Але ж у початковій школі зовсім не потрібно витрачати стільки часу на виконання домашнього завдання. Запропонуйте батькам розповідь про спостереження за дитиною в одній сім'ї. Ось що виявилось.

«Хлопчик зайняв робоче місце. Сидить за столом — отже, працює... З'ясувалося — ні.

У щоденнику не було потрібних записів, треба телефонувати приятелю й дізнатися про домашнє завдання з математики, дець подівся сам підручник, нема олівця та циркуля, а хвилини біжать...

Нарешті все знайдено, приготовлено, хлопець починає працювати. Раптом йому захотілося пити, а ще за хвилину з'ясувалося, що йому потрібен папір для чернетки...

На розкачку пішло понад 20 хвилин, а загалом уроки робилися дві з половиною години. За цей час дитина:

- двічі ходила на кухню пити воду;
- один раз вмикала телевізор, щоб подивитися, чи не почалися мультфільми;
- двічі прислухалася до розмов дорослих у сусідній кімнаті;
- один раз дістала альбом з марками та роздивлялася його.

Нарешті роботу закінчено, але хлопець ще десять хвилин безцільно перекладав зошити та книжки з місця на місце.

Виявилось, що з витрачених двох з половиною годин тільки 1 годину 30 хвилин використано з користю, скільки і належить учневі 3-го класу».

Що можна порадити батькам, якщо їхня дитина не може «сидіти за уроками»?

По-перше, ігри. Намагайтеся пропонувати дитині не лише тихі настільні, але й рухливі сюжетно-рольові ігри, які можна використати для досягнення педагогічної мети. Якщо граєте у «магазин», дайте дитині більше різноманітних доручень і наполягайте на тому, щоб усі покупки були зроблені точно за завданням. Якщо гра військова, то призначте її черговим: нехай жива та рухлива дитина деякий час стоїть на посту, обмежуючи свої рухи.

По-друге, для дитини корисно виконувати певні заняття разом з дорослими, робити все швидко, весело, без попередньої розкачки, без зайвих пауз.

Потрібно виховати у дитини звичку швидко переключатися з однієї справи на іншу. Якщо її кличуть їсти, вона повинна негайно покинути гру. Неприпустимо дозволяти дитині ігнорувати вказівки дорослих. Вона не повинна плутати справу із грою, перетворювати одне на інше. Скільки разів доводилось спостерігати: дитина грає з хлібом під час їжі або пішла мити руки і загралася бахромою рушника. Не треба бути пасивними спостерігачами таких сцен, інакше те саме відбуватиметься з уроками.

По-третє, велику роль в організації навчального процесу відіграє режим дня. Спеціальні дослідження, проведені в початкових класах, показали: у тих, хто гарно навчається, є точно встановлений час для виконання уроків, і вони його чітко дотримуються. Такі діти зізнавалися, що коли надходив час уроків, вони втрачали інтерес до ігор.

Навпаки, серед неуспішних учнів багато таких, у яких немає відведеного для занять часу. Це не випадково. Виховання звички до самостійної роботи починається з установа чіткого режиму занять — без цього не можна досягнути успіхів у навчанні. Режим дня не повинен змінюватись через те, що по телевізору йде цікавий фільм або до дорослих прийшли гості.

1

2

3

4

5

6

7

Пам'ятки для батьків

Чи бажаєте ви, щоб ваша дитина ходила до школи із задоволенням?

1. Не кажіть погано про школу та не критикуйте вчителів у присутності дітей.
2. Не поспішайте звинувачувати вчителя у відсутності підходу, не забувайте замислюватися над своєю лінією поведінки.
3. Згадайте, скільки разів ви спостерігали за роботою дитини. Чи були випадки, коли ви помітили неправильні прийоми роботи і показали їй правильні?
4. У випадку конфліктної ситуації намагайтеся усунути її, не обговорюючи всі подробиці з дитиною.
5. Слідкуйте за тим, щоб ваша дитина вчасно лягала спати. Дитина, яка недоспала, являє собою на уроці сумне видовище.
6. Дитина повинна бачити, що ви цікавитесь її завданням, книжками, які вона приносить зі школи.
7. Читайте, дитина повинна бачити, що ви не лише дивитесь телевізор.
8. Навчайте дитину виражати свої думки письмово, обмінюйтеся з нею записками, напишіть разом листа. Якщо дитина розповіла вам про щось цікаве, що з нею трапилося, запропонуйте їй написати оповідання.
9. Беріть участь у житті класу та школи. Дитині приємно, якщо школа буде частиною вашого життя.
10. У школі ваша дитина може зіткнутися з дуже критичним ставленням до себе. Допоможіть їй не втратити віру в себе.

Розкажіть дитині, як правильно братися до виконання уроків.

1. Сідай за уроки завжди у той самий час.
2. Провітри кімнату за 10 хвилин до початку занять.
3. Виключи радіо та телевізор, у кімнаті, де ти займаєшся, повинна бути тиша.
4. Зітри зі столу пил.
5. Перевір, чи на своєму місці стоїть настільна лампа (у лівому дальньому куті для правшів, а у правому — для лівшів).
6. Уточни розклад уроків на завтра, перевір, чи всі завдання записані у щоденнику.
7. Приготуй необхідне письмове приладдя.
8. Прибери зі столу все зайве.
9. Надійшов час розпочати роботу. Сідай зручно, відкрий підручник.

Як навчити дитину самостійно виконувати домашні завдання?

1. Почніть з предмета, який дається дитині найкраще. Не відповідайте на жодне звернуте до вас запитання, поки завдання не буде зроблене до кінця. Подивіться, чи є помилки, запропонуйте дитині відшукати їх самостійно. Не висміюйте помилки своїх дітей.
2. *Таблицю множення повісьте над ліжком, вчіть дитину відразу множити і ділити.* Випереджайте школу: коли вчать таблицю на «2», множьте на «4» та «8»; почнуть вивчати таблицю на «3» — вчіть на «6» та «9». Множення на «5» вчіть за рухом стрілки годинника — дитина навчиться і час визначати, і таблицю засвоїть. Навчайте дитину знаходити особливості та закономірності. *Задачі з математики* вчіть читати і уявляти як події.
3. Спочатку дитина має прочитати текст завдань самостійно, потім переказати вам прочитане. Якщо переказує неточно, читайте ще раз, так ви позбудетеся непотрібних повторів. Обов'язково читайте з дітьми на ніч книжки вголос, роздивляйтеся ілюстрації. Якщо є уривки, які можна читати за роллями, використайте цю можливість.
4. У домашніх завданнях з мови звертайте увагу на виконання вправ. Зробіть уголос усі вправи, але ніяких поміток у підручниках не робіть — при виконанні вправи дитина ще раз все згадає. Вийдіть із кімнати, поки вона працюватиме письмово, не стійте за спиною, не треба сердитися на свою дитину, не зліть її.

Наведені пам'ятки можна розвісити у класі, щоб батьки могли спокійно їх перечитати кілька разів. На останньому етапі зборів, заслухавши батьків, слід дійти такого висновку: слід наполегливо прищеплювати дитині бажання дотримувати режим дня та прагнення навчитися самостійно виконувати домашні завдання. Запропонуйте батькам поділитися своїми досягненнями на наступних зборах.

Тема.	У чому сутність гуманних взаємин батьків і дітей?
Мета:	розкрити сутність гуманних взаємин батьків і дітей та виробити шляхи, засоби та прийоми побудови гуманних стосунків у родині.
Учасники:	класний керівник, батьки, психолог.
Підготовка:	провести попереднє анкетування дітей; розвісити на дошці малюнки дітей на тему «Малюю свою родину»; приготувати для батьків пам'ятки-поради; провести з психологом аналіз малюнків дітей.

1

2

3

4

5

6

7

Анкета «Закінчи речення»

Початок речення	Варіанти закінчення речення
Мама зі мною ласкава...	часто, інколи, рідко, ніколи
Тато зі мною ласкавий...	часто, інколи, рідко, ніколи
Мама на мене кричить...	часто, інколи, рідко, ніколи
Тато на мене кричить...	часто, інколи, рідко, ніколи
Мама може мене вдарити...	часто, інколи, рідко, ніколи
Тато може мене вдарити...	часто, інколи, рідко, ніколи

Пам'ятки-поради

(Рекомендується видати всім батькам наприкінці зборів.)

Якщо дитину постійно критикують, вона вчиться ненавидіти.

Якщо дитина живе у ворожнечі, вона вчиться агресивності.

Якщо дитину висміюють, вона стає замкненою.

Якщо дитина постійно чує докори, вона вчиться жити з почуттям провини.

Якщо дитина зростає у терпимості, вона вчиться приймати інших.

Якщо дитину підбадьорюють, вона вчиться вірити у себе.

Якщо дитину хвалять, вона вчиться бути вдячною.

Якщо дитина зростає у чесності, вона вчиться бути справедливою.

Якщо дитина зростає у безпеці, вона вчиться вірити у людей.

Якщо дитину підтримують, вона вчиться цінити себе.

Якщо дитина живе у порозумінні та дружелюбності, вона вчиться знаходити любов у цьому світі.

План проведення зборів

1. Повідомлення теми і порядку денного.
2. Визначення регламенту.
3. Розкриття теми.
4. Аналіз малюнків та анкет дітей (за допомогою психолога).
5. Виступи батьків.
6. Підведення підсумків та висновки.

Методичні поради щодо розкриття теми

Рекомендуємо вам провести збори даної теми у формі бесіди. Інформація має бути подана жваво, цікаво. Усі відповіді на запитання залиште на кінець бесіди.

Діти не можуть захистити себе від фізичного та психічного тиску з боку дорослих. Але вони вчаться у нас поведінки та взаємовідносин: крику, якщо ми кричимо, грубощів, якщо ми грубимо, жорстокості, якщо ми її демонструємо. І, навпаки, добра поведінка наших дітей породжується тільки добром і справедливістю.

Жорстоке ставлення до дитини дуже часто спричиняє не каяття, а зовсім інші реакції, а саме:

- страх;
- збурення, протест;
- образу, почуття ображеності, жагу помсти і компенсації;
- прагнення до обману;
- нівелювання різниці між добром і злом, між «можна» та «не можна»;
- агресивну поведінку;
- заниження самооцінки;
- ненависть до себе та оточуючих (якщо дитину часто б'ють).

Вийти зі становища або попередити ситуацію допоможуть такі поради.

1. Прислухайтесь до своєї дитини, спробуйте зрозуміти її. Вникніть у проблему дитини. Не обов'язково погоджуватися з її точкою зору, але завдяки батьківській увазі вона відчує свою значущість і людську гідність.
2. Приймайте рішення спільно з дитиною, дайте їй можливість приймати самостійні рішення: дитина з більшим задоволенням підкоряється тим правилам, які встановлює сама. Надайте дитині право вибору, щоб вона реально відчула, що може вибирати з кількох можливостей.
3. Спробуйте попередити ситуацію або змінити її таким чином, щоб дитині не потрібно було вести себе неправильно.
4. Вимагаючи щось від дитини, давайте їй чіткі та зрозумілі вказівки. Не обурюйтеся, якщо дитина щось не зрозуміла або забула. Без роздратування роз'яснюйте сутність своїх вимог.
5. Не вимагайте від дитини відразу багато, дайте їй можливість поступово засвоїти всі ваші вимоги.
6. Не давайте дитині непосильних завдань, не можна очікувати від неї того, чого вона не в змозі зробити.
7. Не дійте зопалу. Зупиніться і замисліться, чому дитина діє саме так.
8. Подумайте, у чому полягає складність ситуації, у яку потрапила дитина, чим ви можете допомогти, як підтримати.

Запам'ятайте, наші необдумані агресивні дії відносно дитини можуть бути спричинені навіть не вчинками дитини, а нашою втомою, неприємностями та невдачами, роздратуванням тощо. Гнів, вилитий на дитину в цьому разі, не навчить її нічого, а лише принижує, обурює та дратує.

Важко знайти батька чи матір, які б незалежно від їхнього віку, національності, місця проживання і рівня освіти не бажали щастя своїм дітям, не мріяли про те, щоб ті вирости здоровими, розумними і чуйними до інших, у першу чергу до батьків і рідних. Однак у житті таке виховання і взаєморозуміння досягається не завжди. Протягом усієї історії розвитку людства і становлення сім'ї, зокрема її виховної функції, так і не вдалося знайти єдиного універсального рецепту успішного родинного виховання. У чому ж причина? Вона в тому, що однакових дітей, як і однакових батьків, не існує. Кожна особистість неповторна, і в питаннях взаємин між ними завжди потрібно виходити саме з цього.

У колі сім'ї відбувається процес двостороннього спілкування, тобто спілкування між батьком і матір'ю та батьками і дітьми з ініціативи тієї чи іншої сторони. Тут набувається соціально-психологічний досвід, який, у міру накопичення, веде до розширення діапазону спілкування і його поширення на інших, значущих для дитини людей.

У філософському розумінні гуманізм тлумачиться як визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і вияв своїх здібностей, на достойне життя. У психологічному плані сутність гуманності полягає у зумовленій моральними цінностями установці щодо інших людей, здатності до переживання за них, співчуття, співучасті та співпраці. Термін «гуманний» у перекладі з латини означає «людяний». Людяність як риса характеру найповніше виявляється в любові й повазі до людей і передбачає високий рівень вимогливості.

Несформована або порушена гуманність стосунків між батьками та дітьми може призвести до формування або дитиноцентричного типу сім'ї, у якій центром загальної уваги і піклування буде дитина, що спричинить формування у неї споживачього ставлення до інших, у тому числі до батьків, і байдужість до їхніх проблем, або байдужості батьків стосовно задоволення природних потреб дитини та свідомого уникання ними допомоги у вирішенні дитячих проблем, психологічного і фізичного насилля над дитиною.

У сучасному житті багато прикладів таких порушених стосунків. Вони закінчуються трагедіями і для батьків, і для дітей.

Джерелом упевненості людини у собі є любов до неї інших. Любячи, людина знаходить радість у радості іншого. Кількість цієї радості визначається тим, у якій мірі їй вдалося перебороти свій егоїзм. У справжній любові ми сприймаємо людину в цілому, не поділяючи її на риси і якості, інші ознаки, тобто на те, що нам більше подобається, а що менше.

Дитина потребує постійного підтвердження любові до себе. Саме це почуття надає відчуття захищеності, безпеки і впевненості у собі. Однак, любов батьків до дитини, як і самі батьки, буває різною.

Щоб досягти успіху у вихованні дитини в наш час, батькам необхідно не лише засвоювати кращі надбання родинної педагогіки й оволодівати новими методами і прийомами. У сучасних умовах необхідна система виховання на основі любові та логіки. Її сутність базується на тому, що ефективність виховання досягається любов'ю, яка не означає вседозволеність, а є настільки сильною, що дозволяє дітям робити помилки і вчитися на них.

Отже основи гуманних взаємин батьків і дітей формуються завдяки взаєморозумінню, визнанню і повазі особистості кожного з них, доцільному врахуванню інтересів, створенню кожному умов для самореалізації і самовдосконалення.

На наступному етапі проведення батьківських зборів запропонуйте батькам знайти малюнок своєї дитини і тільки потім, за бажанням батьків, починайте аналіз малюнків та анкет. Дайте можливість записати поради психолога, обов'язково зауважте на тому, що не треба дорікати вдома дитині, якщо вам щось не сподобалося у її малюнку. Якщо дитина зрозуміє, що на батьківських зборах відбувається детальний аналіз її робіт, вона може почати хитрувати і видавати батькам те, що вони хочуть бачити. Таким чином можна загубити довірливий зв'язок з донькою або сином.

Тема.	Психологічний вплив телебачення на дітей.
<i>Мета:</i>	розповісти батькам про негативний вплив телебачення на моральну поведінку людини.
<i>Учасники:</i>	класний керівник, батьки, лікар.
<i>Підготовка:</i>	провести анкетування дітей за тиждень до зборів (можна не анонімно).

Анкета

1. Скільки часу в день ти витрачаєш на перегляд улюблених передач?
2. Назви свої улюблені передачі.

3. Що ти обереш у гарну погоду: прогулянку чи телевізор?
4. Чи робиш ти уроки з увімкненим телевізором?
5. Ти переглядаєш передачі:
  - а) до виконання домашнього завдання;
  - б) після;
  - в) замість.
6. Чи сварять тебе батьки через те, що ти багато часу проводиш біля телевізора? Якщо «так», то що вони пропонують замість цього, чим мотивують своє невдоволення?

План проведення зборів

1. Повідомлення теми та порядку денного.
2. Визначення регламенту.
3. Розкриття теми.
4. Аналіз анкетування.
5. Виступ лікаря.
6. Підведення підсумків і висновки.

Матеріали щодо розкриття теми

Для розкриття цієї теми всю необхідну інформацію, яку класний керівник повинен донести до батьків. Не забувайте робити акцент на статистичних даних, дослідженнях психологів і соціологів.

Сучасне телебачення є найбільш розповсюдженим, популярним і найлегшим щодо сприйняття людиною інформації засобом масової комунікації. Значна кількість культурологів, політиків, філософів і психологів констатує, що телебачення має не тільки достоїнства, а й недоліки, і часто негативно впливає на психічний світ людини. Низка досліджень, здійснених психологами, підтверджує такі висновки. Більшість із них присвячена вивченню впливу екранного насильства на формування особистості дітей і підлітків. У США довгий час проводилися дослідження, які підтвердили силу впливу екранного насильства на подальший життєвий шлях людини. Головні висновки полягали в тому, що кількість годин, протягом яких дитина віком до 8 років переглядає агресивні фільми, та ступінь побаченого у фільмах насильства були серйозними передвісниками тяжкості злочинів, скоєних нею у 30-річному віці. Особливо стійкий зв'язок спостерігався між жорстокою поведінкою дітей та їхньою самоідентифікацією з жорстоким телегероєм. Іншим доказом негативного впливу телебачення на поведінку людини є такий факт. Після появи в 1975 році телебачення у Південній Африці рівень вбивств у країні зріс майже у два рази.

Психологами також доведено, що демонстрація на телебаченні боїв боксерів-професіоналів або детальна розповідь чи стисле сенсаційне повідомлення про самогубство призводять до зростання аналогічних форм поведінки серед населення, особливо це стосується підлітків та молоді, які наслідують вчинки «центральных дійових осіб» телепередач.

Телебачення сприймається великою кількістю людей, яким бракує цілісності і якими легко керувати.

Іноді телевізор стає для дітей ще одним батьком. На жаль, сучасне українське телебачення майже не має розвивальних і пізнавальних передач для дітей. Вони дивляться телевізор із розважальною метою.

Окремо слід зупинитися на аналізі реклами. Саме вона провокує, особливо серед дітей, наслідувальний стиль поведінки, підштовхує індивіда до поспішних висновків. Ефектом неодноразового нав'язливого повтору реклами є звуження «кола свідомості» людини.

Помічено, що діти із маленьких містечок і сіл, де нерозвинена система телекомунікацій, виявляють меншу стереотипність поведінки. Чим більше дитина відчуває пристрасть до фільмів жахів, тим менше вона виявляє симпатію до інших. Крім того, збільшується загроза формування у дитини патологічної поведінки, наприклад шизофренії. Для окремих дітей телебачення стає особливою життєвою цінністю, заради якої вони відмовляються від спілкування з друзями та батьками, прогулянок, спорту тощо.

Р. Грінфільд проводив дослідження щодо впливу телебачення на прояви творчого потенціалу людини взагалі. Дітям необхідно було скласти продовження історій, початок яких вони прослухали по радіо або подивилися по телевізору.

Більшою оригінальністю вирізнялися ті історії, початок яких діти слухали по радіо. Діти краще запам'ятовували вербальну інформацію, ніж візуальну та загальну. Грінфільд довів, що регулярний перегляд телевізора навчає дітей особливого стилю розмови, а саме: вони не використовують чітких посилань на предмет обговорення, мало пояснюють, сподіваючись на те, що співрозмовнику і так все зрозуміло. Дошкільники, які багато дивляться телевізор, рідше граються з уявним товаришем і мають нижчий рівень уяви.

Чим більше дитина витрачає часу на телевізор, тим вужчим є обсяг уваги і меншою її стійкість, тим менш розвинені мовленнєві навички, більшими є розсіяність і пасивність.

На наступному етапі зборів, за допомогою психолога або соціального педагога, проводяться бесіди з батьками та аналіз анкетування. Колективний аналіз анкет можна проводити, використовуючи загальні дані, не згадуючи при цьому конкретних імен. Підводяться підсумки зборів і висновки, яким чином батьки повинні запобігати негативному впливу сучасного телебачення на розвиток творчого потенціалу дитини.

Тема.	Якою ви хочете бачити свою дитину?
<i>Мета:</i>	виявити коло проблем, які більш за все хвилюють батьків; обговорити більш-менш ефективні форми контакту з дитиною.
<i>Учасники:</i>	класний керівник, батьки.
<i>Підготовка:</i>	підготувати для батьків таблицю, яку вони будуть заповнювати на зборах.

План проведення зборів

1. Повідомлення теми.
2. Розкриття теми.
3. Підведення підсумків і висновки.

Методичні поради щодо розкриття теми

Слід запропонувати батькам назвати ті труднощі, з якими вони стикаються, записати їх на дошці без якихось коментарів. Іноді у групі батьків, які добре знають одне одного та переживають за те, що при обнародуванні своїх проблем вони покажуть свою «слабкість», це завдання спричинює відмовчування. Класному керівникові потрібно самому назвати кілька проблем або розповісти про книгу Байярдова «Ваш беспокойный подросток», де змальовуються труднощі, із якими, на щастя, поки ще не стикаються наші діти. Коли батьки чують про проблеми, які виникають, коли дитина потрапляє до міліції, вони спокійніше розповідають, що діти ховають щоденники або не виносять сміття. Виконання цієї частини роботи дуже важливе, бо у багатьох батьків є відчуття своєї некомпетентності і високої компетентності інших. Коли вони переконуються, що всі стикаються з тими чи іншими труднощами, їхня тривожність зменшується і стає можливим ведення конструктивної розмови.

Батьки стикаються з різного роду проблемами, інколи їх кількість викликає зневіру і відчуття напруги. Якщо спробувати згрупувати ці проблеми, то виявляється, що це коло не таке вже

й велике і в багатьох випадках мова йде про одне й те саме. Спроба перевести труднощі у проблеми, а проблеми у завдання — шлях реального вирішення виниклих питань.

Після спільної роботи на дошці з'являється приблизно такий запис:

- школа — навчання (школа — учитель);
- стосунки з батьками;
- стосунки з однолітками;
- особистісні якості дитини;
- здоров'я дитини;
- погана поведінка;
- невиконання домашніх обов'язків.

Батькам пропонується оцінити, наскільки їх хвилюють ті чи інші наведені проблеми. Краще зробити це у вигляді наведеної нижче таблиці.

Назва проблеми	Ця проблема мене дуже хвилює	Ця проблема мене трохи хвилює	Ця проблема мене анітрохи не хвилює

Таким чином кожен із них виявляє круг проблем, які його хвилюють понад усе. Цю таблицю батьки заберуть додому, де доповнять її проблемами, про які не йшлося на зборах. Дана діяльність допомагає не тільки систематизувати круг проблем (що полегшує роботу з ними, адже через їхню кількість у багатьох батьків просто опускаються руки), але й перебороти звуження свідомості, коли дитина не сприймається як багатогранна особистість і все спілкування з нею зводиться лише до боротьби із якоюсь виниклою проблемою, що ніяк не сприяє добрим стосункам. Після закінчення запропонованої роботи необхідно попросити батьків розповісти про те, якого роду відчуття викликає у них наявність тієї чи іншої проблеми. Більшість дорослих переінакшують завдання. Вони говорять не про свої почуття, а про те, до яких наслідків можуть призвести ті чи інші вчинки дитини. На це протиріччя слід звернути увагу присутніх. Необхідно розповісти, що у кожному вчинку є два короткочасні та довготривалі наслідки. Дитина орієнтується на перші. Дорослий — частіше на другі. Тому розмова між ними відбувається на різних «мовах», і це може стати однією з причин непорозуміння.

Батькам пропонується подумати над питанням: «Якою ви бажаєте бачити свою дитину?». Риси та якості, які при цьому

називають батьки, необхідно записати на дошці. Виникає портрет «ідеальної дитини» з багатьма позитивними якостями. Потім запропонуйте батькам подумати, якими повинні бути батько та мати, виховуючи таку дитину. На дошці виникне майже ідеальний портрет батьків. Потім ставиться третє запитання: «Якими засобами можна домогтися такого результату?» Найчастіше пропонуються авторитарні засоби змусити, наполягти на своєму, домогтися тощо. У ході розмови виявляється, що більшість батьків уже намагалися діяти такими методами, і це ні до чого гарного не привело. Після розмови необхідно звернути увагу на портрет «ідеального батька» і запропонувати чесно відповісти на питання: «Чи я — такий?» Це питання чисто риторичне, тому після нього можна буде почути лише смутне зітхання.

Двом батькам пропонують зіграти ролі батька та дитини. Першого, щоб показати, що він розумний і все розуміє, просять піднятися на парту і подати руку дитині. Другого просять відповісти на цей жест, і він застигає, задерши вгору голову і витягнувши руки. Після того як скульптурна група створена, у її учасників запитують, чи зручно їм. Хоча пози напружені, обидва зазвичай відповідають, що їм зручно. Необхідно звернути увагу батьків на те, що деякі відносини реально існують у сім'ї, але є невидимими і саме тому часто не усвідомлюються. Потім знову слід запитати, чи їй досі зручно скульптурній групі. Виявивши, що не зручно, необхідно пропонувати змінити ситуацію: обидва партнери стоять на підлозі, одне біля одного.

Зверніть увагу на те, що батькам зручно бути самими собою, стояти на землі. Дитині теж потрібен батько не ідеальний, а той, що вміє бути самим собою. Що це означає — бути самим собою? Від чого залежить той спосіб поведінки, який обирають батьки для взаємодії з дитиною? Запропонуйте батькам таку ситуацію: їх викликав і несправедливо посварив начальник, вони відстояли величезну чергу до каси у супермаркеті, а пакет молока, який купили, лопнув в автобусі, й молоко витекло на пальто. Вони прийшли додому, а дитина простягнула щоденник з двійкою. Якою буде їхня реакція? А тепер запропонуйте уявити успішний день, який завершується тією ж оцінкою у щоденнику дитини. Вочевидь, реакція буде іншою?

Висновок: наша поведінка залежить від внутрішнього стану, від ситуації, від особливостей самої дитини.

Батьки прагнуть бачити дитину розумною, порядною людиною, спроможною відповідати за себе і за наслідки своїх вчинків.

Вона може навчитися цього, стикаючись із наслідками своїх вчинків і роблячи з цього висновки. А якщо ці наслідки щоразу різні? Батьки вже переконалися, що неможливо і не потрібно завжди намагатися бути «на висоті», отже, їхня реакція на вчинки може бути різною. Але якщо дати зрозуміти, що ми відчуваємо, чим спричинені наші вчинки, дитина зможе навчитися приймати рішення, орієнтуючись на почуття іншого. Багато часто дорікають дитині в егоїзмі, у тому, що вона з ними не рахується, та чи часто вони надають їй можливість пізнати себе, чи орієнтують вони її у своїх почуттях? Для цього треба вміти їх відкривати.

Тема.	Особливості молодшого підліткового віку.
<i>Мета:</i>	допомогти батькам відповісти на питання, як дорослішають діти; ознайомити батьків з особливостями молодшого підліткового віку.
<i>Учасники:</i>	класний керівник, батьки, психолог.
<i>Підготовка:</i>	підготувати плакати за тиждень до зборів, провести з дітьми класну годину і написати з ними твір, у якому необхідно відповісти на запитання: «Чи передбачаєш ти наслідки своїх вчинків? Чи здатен (здатна) ти відмовитися від своїх бажань? Чи піддаєшся ти впливу авторитетів?» — обов'язково попередивши, що твори будуть розглянуті на батьківських зборах.

Плакати

I

- Якщо ваша дитина жодного разу вас не ослуhalася,
- якщо вона завжди у рівному настрої,
- ніколи не вигадує небилиць і не дозволяє собі бешкетництва,
- якщо вона покiрливо виконує всі ваші доручення — негайно зверніться до лікаря, вона серйозно хвора.

II

Поганих дітей не буває, є нещасні діти.

План проведення зборів

1. Повідомлення теми.
2. Визначення регламенту.
3. Розкриття теми.
4. Аналіз творів разом з психологом.
5. Підведення підсумків і висновки.

1

2

3

4

5

6

7

Методичні поради щодо розкриття теми

Особливу увагу батьків звернути на те, що становлення особистості — достатньо складний процес, який має ряд етапів. З одного боку, малюк народжується, маючи величезний життєвий потенціал. З іншого, він украй безпорадний і період цієї безпорадності є найтривалішим у всьому живому світі. Малюк не може забезпечити себе їжею та необхідним життєвим комфортом. Становлення людини — шлях від крайньої залежності від інших до повної відповідальності за своє життя, тому що тільки особистість, яка усвідомлює наслідки своїх дій, передбачає ці наслідки і готова нести за них відповідальність, може вважатися зрілою. Молодший підлітковий вік важко охарактеризувати стисло, тому що в ньому поєднуються особливості двох етапів — дитячого та підліткового. Якщо говорити про мислення дитини та спосіб пізнання навколишнього середовища, то тут переважає дитячий тип. Це знаходить своє відображення в тому, що абстрактний матеріал, не пов'язаний з життєвим досвідом, засвоюється важко. Зазвичай у цьому віці дитина мало диференціює об'єм фактів чи подій, його сприйняття загальне або конкретне; не завжди здатна виділити головне, як критерій для оцінки може використати другорядні ознаки.

Ще однією істотною особливістю мислення молодших підлітків є розбіжність з дорослими при оцінці подій, що відбуваються. Кожен наш вчинок має різні наслідки. Одні позначаються негайно, інші мають відстрочений характер. Дорослі націлені в основному на довгострокові наслідки вчинків. Коли вони бачать, що дитина не вчиться, то розуміють, що прогалини у знаннях призведуть до труднощів у засвоєнні наступного матеріалу і це може зробити дитину неуспішною у конкретному предметі. Дитина грає у футбол, замість того щоб розв'язувати задачі, тому що на цей час дане заняття є цікавішим. Через різницю в оцінці наслідків розмова між дорослим і дитиною відбувається на різних «мовах». Коли батьки кажуть дитині: «Вчителі на тебе скаржаться, кажуть, що на уроках ти не уважний. Що з тобою буде далі? Ти нікуди не поступиш», — із ким вони розмовляють? З конкретною дитиною, яка має невеликий життєвий досвід, чи з уявлюваною особою, яка дуже схожа на них? Адже коли вони це вимовляють, то виходять із припущення, що дитина:

- надає великого значення майбутньому;
- розуміє, що один спосіб освіти якісно відрізняється від іншого;
- ясно усвідомлює, що є корисним;
- передбачає наслідки своїх вчинків;

— піддається впливу авторитетів.

З вашої бесіди батьки повинні зрозуміти, що дорослі звикли дивитись на дитину як на малу і безпомічну. Дитина при цьому перебуває у позиції підлеглого і залежного. Щоб бути у житті достатньо успішним, вона повинна навчитися встановлювати відносини рівних. Зробити це з дорослими важко, це завдання можна вирішити з однолітками, які починають відігравати все більшу роль у розвитку особистості. У разі неприємностей дитина може прийти до дорослих за порадою та співчуттям. Важливо пам'ятати, що молодший підліток ще не може дати об'єктивної оцінки тому, що відбувається. Крім співчуття він потребує, щоб йому пояснили вчинки і мотиви іншої людини, яких він сам не бачить, щоб разом відшукати можливі шляхи для виходу із ситуації, що створилася. Але ці шляхи мають бути не односторонньою поступкою чи не одностороннім нав'язуванням своєї точки зору. Ті способи поведінки, які апробуються в молодшому підлітковому віці, ляжуть в основу поведінки дорослої людини, її стосунків з близькими людьми, з товаришами по службі. Способи поведінки, які обирає людина, залежать від двох факторів — її життєвого досвіду та її ставлення до себе.

На наступному етапі разом із психологом проводиться загальний аналіз творів, написаних дітьми напередодні батьківських зборів. Психолог відповідає на запитання батьків.

Тема.

Мета:

Спілкування дорослих та дітей.

пояснити батькам, які причини впливають на взаємовідносини між близькими, люблячими людьми та як усунути «бар'єри непорозуміння».

Учасники:

класний керівник, батьки, психолог.

Підготовка:

приготувати картки із зображеннями людей у різних позах (наприклад, людина, яка схрестила руки на грудях та поставила ноги навхрест, яка розставила ноги на ширину плеч і поставила руки в боки, дитина, що простягла руки вперед, долонями догори.)

План проведення зборів

1. Повідомлення теми та порядку денного.
2. Визначення регламенту.
3. Розкриття теми.
4. Підведення підсумків та висновки.

1

2

3

4

5

6

7

Методичні поради щодо розкриття теми

На початку наведіть вислів одного учня шостого класу: «З моєю мамою неможливо розмовляти. Вона увесь час задає питання, я ж не злочинець на допиті». Спробуйте проаналізувати причини, через які виникає непорозуміння між близькими людьми.

Обговоріть з батьками, із яких елементів складається процес спілкування, що спричиняє нашу відповідну реакцію.

Після обговорення на дошці з'являється такий запис:

- вербальне спілкування — слова;
- тілесно-звукове (зі словами чи без) — поза тіла — інтонація — жести — м'язовий тонус — ритм дихання.

Варто зупинитися на кожному з елементів.

Дуже проста вправа допоможе виявити, наскільки вони значущі. Запропонуйте батькам протягом однієї хвилини виказати своєму сусідові власну думку з приводу почутого. Але один із них буде говорити стоячи, а інший — сидячи на стільці; потім поміняйте їх місцями. Батьки мають намагатися, зосередившись на розмові, не втратити відчуття свого тіла при даному просторовому розташуванні. Після того як час вийде, учасники зустрічі мають поділитися своїми відчуттями. Виявляється, що у багатьох почали боліти шия та плечі, очі втомилися, деякі відчули головний біль. Той, хто вів розмову стоячи, змушений був зігнути і дивитися вниз. Фізичний дискомфорт, який він при цьому відчув, негативно впливав на почуття і стосунки. Правда, цей вплив не завжди усвідомлюється.

Усі ми колись відчували себе в ролі людини, яка сидить на підлозі у той час, як інші стоять. Це позиція малої дитини в сім'ї. Діти виростають, багато дівчат вже наздогнали своїх батьків за зростом, а інші наздоженуть їх у найближчі 1,5—2 роки. Але стиль стосунків не змінюється, хоча чисто фізично стає важко розмовляти з дітьми і відчувати себе вищим.

На цю саму вправу можна поглянути з іншого боку. Що можна побачити, перебувати внизу? Тільки ноги. Піднявши голову догори, помічаєш ніс, підборіддя, груди, живіт — і все з порушенням пропорцій. Формується образ батьків-чудовиськ, що нависають над дитиною. І навпаки, дивлячись на дитину зверху, батьки бачать щось мале, безпорадне. Бува, що це видіння залишається на все життя.

Далі слід продовжити вправи з батьками. Запропонуйте їм, перебуваючи в тих самих позиціях, спробувати торкнутися одне одного руками. Той, хто внизу, має здійснити руки, а той, хто

вгорі, — опустити їх. Через деякий час руки затерпнуть. Якщо батьки хочуть відчувати себе більш комфортно, вони піднімають руки дитини, яка, відчувши біль, прагне його позбутися і намагається висмикнути руки — останнє, найімовірніше, буде сприйняте як погана поведінка.

Чи захотілося комусь із батьків, коли вони перебували в різних позиціях, відвести погляд? Якщо вони це зробили, то, ймовірно, відчули полегшення: плечі й спина розслабилися. Якщо це дозволить собі зробити дитина, то в більшості випадків вона почує: «Коли балакаєш з дорослими, треба дивитися їм в очі». Її поведінка буде інтерпретуватися як неслухняність. Так оцінить цю ситуацію дорослий. Для дитини ж припинення здорового контакту може означати байдужість.

Тактильні контакти також дуже важливі. Немає ані дорослих, ані дітей, які не відчували б потреби у ласці та ніжності. Якщо дитина не знаходить задоволення цих потреб у батьків, вона шукатиме його в інших людей.

Запропонуйте батькам виявити, як можуть впливати на партнера поза і жести. Учасникам роздаються кілька карток із зображеннями людей у різних позах. Необхідно озвучити ці малюнки і розіграти діалог, можливий за даних поз. Варто звернути увагу на те, що в житті дуже часто зустрічається розбіжність між словами та жестами. Наприклад, дорослий каже: «Я тобі добра бажаю», але при цьому грозить пальцем. У таких ситуаціях людина орієнтується скоріше на жести, ніж на слова. Алан Піз (автор «Мови рухів тіла») вважає, що тільки 20—40 % інформації передається за допомогою слів, а 60—80 % — за допомогою жестів. Але більшість батьків очікують, що дитина буде відповідати тільки на наші слова. Запропонуйте їм зіграти в одну відому гру. П'ять осіб мають стати одне за одним. Торкнувшись останнього, передайте йому жестами певну дію, він, торкнувшись наступного, передасть йому те, що сприйняв. Перший, коли до нього дійде черга, спробує назвати дію, що передавалася.

Це різновид відомої гри «Зіпсований телефон». Різниця між грою та життям у тому, що в житті ми зазвичай не підозрюємо, в яку гру граємо. Досить типовим є такий монолог: «Якщо ти будеш так вчитися, ти нікуди не підеш. Усі вчителі кажуть, що на уроках ти відволікаєшся, працюєш гірше, ніж можеш. Що з тобою буде далі? Час братися за розум». Це розмова, у якій партнер не підозрює про існування іншого світу. Дорослий виходить із припущень, що дитина:

- надає великого значення майбутньому;
- знає, чим одна освіта відрізняється від іншої, ясно усвідомлює, що є корисним;
- здатна відмовлятися від своїх бажань або приймати не свої бажання за свої;
- піддається впливу авторитетів.

До кого звертається батько в цій розмові? До конкретної дитини, що має невеликий життєвий досвід, який не дозволяє їй передбачити довгострокові наслідки. Ні, він звертається до образу, який перебуває у його уяві. Якщо він уважно придивиться до цього образу, то побачить, що він дуже схожий на нього самого.

Запропонуйте батькам уявити себе на місці дитини. Вони живуть тихо, нікому не заважають. Раптом приходять чужинець, який прикинувся мамою, татом, бабусею або вчителем, і починає щось говорити іноземною мовою, упевнений у тому, що його розуміють. Вони відповідають своєю мовою, що не розуміють його, але він продовжує говорити та ще й сердиться. Тут вони здогадуються, що іноземець глухий, і намагаються порозумітися з ним жестами, але він сердиться, і вони змушені припинити спілкування.

Дитина відчуває, що їй нав'язують деякий образ, і опирається цьому. Чи можна зрозуміти іншого? До кінця, мабуть, ні — людина занадто багатозначна, але наблизитись до порозуміння можна.

Тема.

Вчимося слухати свою дитину.

Мета:

пояснити батькам, чому деякі їхні дії, проникнуті найщирішим бажанням дати користь своїй дитині, призводять до неочікуваних результатів; допомогти батькам засвоїти навички активного слухання.

Учасники:

класний керівник, батьки.

Підготовка:

заздалегідь підготувати таблицю та бланки для заповнення.

План проведення зборів

1. Повідомлення теми та порядку денного.
2. Розкриття теми.
3. Підведення підсумків та висновки.

Методичні поради щодо розкриття теми

Треба звернути увагу на те, що батьки завжди бажать бачити свою дитину порядною людиною, здатною взяти на себе відповіді-

дальність за наслідки своїх рішень. Щоб дитина слухала поради батьків, вони перш за все мають навчитися слухати свою дитину. Тому мета цих зборів — засвоїти навички активного слухання. Для початку запропонуйте батькам невелике завдання. Сядьте на стілець, трохи схиливши голову та поклавши руку на бильце, і просіть присутніх описати побачене. Зазвичай під час відповідей дається не опис, а особиста думка про стан людини: вона чимось стурбована, її хвилюють якісь проблеми тощо. Даний приклад — достатньо наочна ілюстрація того, що ми часто спілкуємося не з реальним співрозмовником, а лише відповідаємо на якісь свої думки, почуття. Тому перше, чого необхідно навчитися, орієнтуватися на свого співрозмовника.

Розподіліть батьків на пари. Перший повинен емоційно вимовити фразу, а другий — точно повторити її, скопіювавши інтонацію, а потім спробувати сказати іншими словами те, що намагався сказати партнер. Не треба розмірковувати, аналізувати, уточнювати сказане. Головна мета — дати зрозуміти тому, хто говорить, що ви зрозуміли, про що йдеться. Слід виконувати цю вправу доти, доки співрозмовник не підтвердить, що ви його правильно зрозуміли. (Можна наочно показати це на одній чи двох парах.)

При обговоренні результатів виявляється, що виконати цю вправу досить важко, бо більшість слів, які ми використовуємо, багатозначні, і виявлення сутності, яку вклав співрозмовник у поняття, часто потребує додаткових уточнень.

Продовжте цю вправу. Партнери мають спробувати назвати ті почуття, які відчуває співрозмовник, його емоційний стан. Народна мудрість каже: «Слухай, що говорять люди, але розумій, що вони відчувають». Зазвичай люди відчувають почуття вдячності до того, хто розуміє і поділяє їхні переживання, не звертаючи забагато уваги на зміст промови, який іноді має другорядне значення. Зрозуміти стан співрозмовника допоможуть, по-перше, слова, які він уживає; по-друге, вираз обличчя, інтонація, поза, жести, тобто всі ті елементи, із яких складається сприйняття іншої людини; і, нарешті, загальний контекст повідомлення, причини звернення саме до вас.

Для тренування необхідно скористатися такою вправою. На запропонованих бланках наведено слова співрозмовника. У другій колонці батьки мають написати відчуття, які при цьому виникають. (Варіанти відповідей наведені як приклад.)

1

2

3

4

5

6

7

Слова співрозмовника	Відчуття, які, на ваш погляд, при цьому виникають
1. Я ситий вашими пробаченнями	Роздратування, бажання бачити певний результат
2. Якби я знав, я зробив би інакше	Жаль, почуття провини
3. Я не можу їх зрозуміти. Може, досить давати водити себе за носа?	Жаль, занепад духу, бажання завершити спілкування
4. Я не хочу більше з ним мати справи. Ніякої подяки за все, що для них зробили	Гіркота, образа
5. Можна ще раз спробувати, але гадаю, що з цього нічого не вийде	Розчарування, жаль, скептицизм

Дитина 11—12 років часто не може зорієнтуватися в почуттях, які вона відчуває, тому, коли ми називаємо їй свої або намагаємося точно виявити їх і назвати, ми допомагаємо дитині краще пізнати себе і нас. Потреба кожної людини виражається в її почуттях, думках, бажаннях.

У наведеній нижче таблиці зверніть увагу батьків на те, яким чином «ти-висловлення» переходить в «я-висловлення». Це дуже важливо, бо «ти-висловлення» є достатньо розповсюдженим бар'єром спілкування. Наприклад: «Я хочу, щоб ти зробив...» краще замінити на «Я засмучуюся, коли ти не робиш...»

1. Де ти був?	⇒	Я турбуюся про тебе, тому що...
2. Ти виконав свої домашні обов'язки? Завдання?	⇒	Мені хотілося б знати, чи вимив ти підлогу?
3. Чому ти не вітаєшся, коли я прихожу додому?	⇒	Мені було б приємно чути вітання, бо в мене виникає почуття, що мною нехтують
4. Коли ти будеш дома?	⇒	Я хвилююся за тебе, і мені дуже важливо знати, що ти дістанешся дому в безпеці

Наприкінці зборів треба зробити висновок, що вміння спілкуватися є дуже важливим.

Тема.*Мета:**Учасники:**Підготовка:***Батьки і діти: конфлікт чи взаєморозуміння.**

познайомити батьків з типовими конфліктами серед учнів у школі та з методами оптимізації взаєморозуміння під час спілкування та взаємодії.

класний керівник, батьки, психолог.

підготувати для роздачі поради, які допоможуть батькам уникнути конфлікту або приведуть до його розв'язання.

Поради

1. Спілкуйтеся з дітьми не менш як 3—4 години на добу.
2. Не підвищуйте голос, це дасть змогу переконатися, що вони й без крику чують усе.
3. Не страхайте дітей (лише в особливих випадках), але доводьте розпочату справу до кінця, адже виховують саме дрібниці.
4. Не забувайте, що гарну людину оточують гарні люди. Якщо ви ображаєте дітей, не сподівайтесь на їхнє доброзичливе ставлення.
5. Будьте милосердним, адже виховання — це передача дітям вашого життєвого досвіду. Чим вищою буде ваша почуттєва сфера, тим глибшими будуть відчуття чужого болю чи радощів.
6. Звертайтеся по допомогу до школи, якщо є труднощі у вихованні.

План проведення зборів.

1. Повідомлення теми.
2. Визначення регламенту.
3. Розкриття теми.
4. Поради психолога щодо попередження або розв'язання конфліктних ситуацій.
5. Підведення підсумків і висновки.

Методичні поради щодо розкриття теми.

«Усі труднощі виховання випливають з того, що батьки, не тільки не позбавляючись своїх недоліків, а навіть не визначаючи їх у собі, хочуть, щоб цих недоліків не було в дітей. У цьому всі труднощі й усі конфлікти з дітьми».

Л. Толстой

Поясніть батькам, що наше життя потребує особистості, здатної зорієнтуватися і не розгубитися в сучасному світі. Підготувати дитину до життя — головна мета педагогічної системи. Важливу

1

2

3

4

5

6

7

роль у цьому процесі відіграє спілкування дитини з батьками, учителями, однолітками.

У старшому підлітковому віці у фізичній і психічній сферах життя відбуваються значні зміни, що відбиваються як на поведінці, так і на спілкуванні. Для того щоб навчитися впливати на поведінку дітей і уникати конфліктів у цей період розвитку, необхідно зрозуміти особливості розумово-психічного розвитку школярів старшого підліткового віку.

Цей період характеризується подальшим поступовим переходом від дитинства до зрілості. У цей час відбувається не лише фізичне дозрівання підлітка, а й інтенсивне формування особистості, енергійне зростання моральних та інтелектуальних сил і можливостей.

Підлітки цього віку потребують особливої уваги. Труднощі в їхньому вихованні зникають, якщо зрозуміти, які зміни відбуваються у психічному житті дітей, поважати нові тенденції, що в ньому народжуються, й сприяти їх реалізації.

Однією з рис підлітків є критичність. Підлітки не завжди приймають на віру пояснення вчителя та батьків. Вони намагаються знайти докази, які заперечують те, що їм говорять. Підлітки переживають помилки діяльності, але не завжди можуть самокритично оцінювати свої судження. Розвиток мислення виявляється в подальшому вдосконаленні процесів порівняння пізнавальних об'єктів, їх аналізу й синтезу, абстрагування, узагальнення, утворення понять та оперування ними. Досягнення старших підлітків помітні й у розвитку їхніх міркувань і висновків. Вони вдаються до міркувань, не лише відповідаючи на запитання вчителів, а й з особистої потреби переконатися в істинності тих чи інших суджень, довести їх, відстояти свою думку.

Підліток набагато свідоміше ставиться до своїх вчинків, він схильний до самоаналізу, хоч і не завжди здатен розібратися в самому собі. Саме в такому стані старшому підліткові потрібна розумна і тактовна порада старших.

Підлітковий вік — період формування моральних почуттів. Норми поведінки стають ефективним керівництвом до дії. Проте, в поведінці підлітків не завжди поєднуються слова, почуття та справи.

Старший підлітковий вік часто позначений бурхливим перебігом емоцій, раптовими змінами емоційних станів, переживань, настроїв, переходами від піднесеності до нестриманості, галасливості, від надмірної рухливості до спокою, байдужості. Раптові зміни настрою підлітків можуть спричинити погану оцінку, розчарування в другові, неухважність дорослих до їхніх інтересів і почуттів, нетактовний спосіб втручання в їхнє емоційне життя.

На тлі зростання самокритичності у старших підлітків з'являється й починає відігравати все більшу роль прагнення до самовдосконалення, тобто прагнення свідомо впливати на себе, формувати позитивні риси й перетворювати негативні. Але не слід переоцінювати можливості самовиховання підлітка. Цей процес потребує постійного спрямування з боку дорослих. Якщо залишити його некерованим, то підлітки часто припускатимуться серйозних помилок.

Психологи стверджують, що у старшому підлітковому віці помітне місце в загальному процесі розвитку дитини належить формуванню характеру. Це насамперед прагнення до дорослості, самостійності, певної незалежності, а звідси — хворобливе самолюбство і вразливість, гостра реакція на спроби дорослих недооцінити їхні права та інтереси, заперечення авторитету вчителів і батьків, ігнорування вимог, певна неврівноваженість характеру, порівняно часті й різкі зміни настрою та форм поведінки.

Після розкриття теми батькам пропонується міні-тренінг.

1. Мозковий штурм.

(Кожен учасник дає одне визначення конфлікту, й ці відповіді записуються на дошці.) Робиться висновок: «Конфлікт — це відсутність порозуміння між людьми, що може виявитися в різних формах».

2. Вправа «Типовий конфлікт».

Батьки записують на аркушах типові приклади своїх сімейних конфліктів: суть проблеми, хто брав участь, наскільки емоційно розвивався конфлікт, як був розв'язаний, до яких наслідків призвів (*аркуші не здавати*).

Далі перелічуються типи конфліктів і визначаються 2—3 типових для класу, назви яких записують на дошці. Наприклад, невиконання домашніх завдань та агресивне ставлення до батьків.

3. Інформаційне повідомлення про методи розв'язання конфліктів. Визначення основних способів поведінки: компроміс, ухилення, пристосування, суперництво, співробітництво.

4. Висновок по колу.

Усі висловлюють власні думки про те, чому, знаючи з досвіду оптимальні способи розв'язання конфліктів, ми часто не застосовуємо їх у житті.

На наступному етапі зборів пропонуємо підвести підсумки та за допомогою психолога відповісти на запитання батьків. Необхідно розглянути типові конфліктні ситуації у класі.

Тема. Допомога дітям у період підготовки до іспитів.

Мета: навчити батьків, яким чином вони можуть підтримати дитину, сформувати в неї впевненість у своїх силах, створити комфортні умови для складання іспитів.

Учасники: класний керівник, батьки.

План проведення зборів

1. Повідомлення теми.
2. Розкриття теми.
3. Підведення підсумків і висновок.

Методичні поради щодо розкриття теми

Класний керівник повинен дати зрозуміти батькам, що під час підготовки до іспитів діти переживають достатньо складний період. Багато з них вперше зробили самостійний серйозний вибір, доклали зусиль до його здійснення й очікують на результати своєї діяльності. Успіх або невдача при цьому здатні серйозно вплинути на їхнє подальше життя. У Рудольфа Загайнова — одного з найвідоміших практичних психологів, який працював із відомими спортсменами, чемпіонами світу та Європи, у книзі «Поразка» є міркування про те, що вантаж невдач у певні вирішальні моменти життя переважає всі інші фактори: накопичений досвід, навички майстерності тощо.

Нагромадження невдач — дуже небезпечна ситуація. Справа в тому, що одна й та сама подія, один і той самий результат можуть стати вагомим внеском у перелік невдач, нейтральною подією або корисним досвідом. У дорослих результат виявляється їх внутрішньою оцінкою події. У підлітків внутрішня самостійна оцінка подій тільки формується, і важливу роль відіграє оцінка з боку оточуючих, особливо батьків, яким важко уявити, що таке іспити. Іспит — це не просто перевірка знань, це перевірка знань в умовах стресу.

Надалі дайте батькам пояснення поняття «стрес».

Стрес — специфічна відповідь організму на будь-яку вимогу, пропонувану йому. У перекладі з англійської «стрес» — «напруга».

Існують три фази реагування організму на стрес (за Гансом Сельє).

Перша фаза — реакція тривоги, у ході якої відбувається мобілізація необхідних сил.

Друга фаза — фаза опору, коли робиться спроба перебороти труднощі, які виникли. На цій стадії організм виявляється більш стійким до різноманітних шкідливих впливів, ніж у звичайному стані. У блокадному Ленінграді лікарями не було зареєстровано випадків підвищення артеріального тиску, ангін тощо.

Третя фаза — реакція виснаження, коли після довгої напруги знижується здатність організму до опору. Під час неї можливі порушення сну, серцевого ритму, сприйнятливості до захворювань.

Кількість стресових ситуацій необхідно звести до мінімуму тому, що вони мають руйнівну дію на стан здоров'я. Однак було виявлено цікавий феномен, який отримав у медицині назву «хвороба досягнень». Вона виникає у разі, коли людина досягає чогось дуже важливого, наприклад, захищає дисертацію, і дозволяє собі розслабитися та відпочити довгий час. Ознаки ті самі, що при стресі: зміна серцевого ритму, порушення сну, поява відчуття незадоволеності. У психології є поняття «Кризис 30». У цьому віці людина зазвичай досягає певних професійних успіхів, визначається із сімейним положенням, але у неї з'являється бажання змінити оточення, почати якусь нову справу. Усі ці факти показують, що ставлення до навантажень не може бути однозначним. Не тільки вони впливають на здоров'я. Було проведено цікаві досліді на тваринах. У мозку пацюків фізіологи відкрили зони, які впливають на відчуття задоволеності або незадоволеності. У ці зони вживляли електроди, які дозволяли експериментатору чи самій тварині стимулювати їх. Пацюки, що отримали можливість натисканням педалі стимулювати зону задоволення, робили це зі швидкістю 100 натискань на хвилину. Їх не цікавили ані їжа, ані сексуальні партнери, і, якщо дослідження не переривали, тварини гинули від виснаження. На другій стадії дослідження тваринам прищеплювали різні хвороби. Виявилось, що якщо у тварини була можливість уникнути стимуляції внаслідок самостійних дій, рівень захворювань був значно нижчим, ніж у разі, коли характер її поведінки ні на що не впливав.

Вирішальним фактором виявилась поведінка тварини у процесі переживання негативних емоцій.

Поведінка була двох видів. Перша — пасивно-оборонна, коли тварини тремтіли від страху. Друга — активно-оборонна, коли тварини намагалися бігти, кусатися. Саме у тварин, які

1

2

3

4

5

6

7

демонстрували другу лінію поведінки, зменшилась кількість захворювань, що були прищеплені.

Залежно від того, до яких наслідків приводить стан тривоги перед іспитами, усіх дітей можна розподілити на дві групи. Одні приходять до стану підвищеної мобілізації, дочитують розділи книжок, пригадують питання, готові активно відстоювати свої права на гарну оцінку, тобто проявляють риси, аналогічні спортивній злості, яка допомагає виграти. Інші метушливо перегортають сторінки підручника, не можуть зосередитися, слухають тих, хто вже склав іспит, і переконують себе, що вони нічого не пам'ятають, нічого не знають. Ці діти заздалегідь передчувають поразку. Узявши екзаменаційний білет, вони не можуть одразу прочитати запитання. Якщо іспит проходить строго за схемою, то у них є шанс скласти його успішно, але додаткові запитання або відчуття, що хоч одне запитання вони не знають, призводить до катастрофи — вони забувають навіть те, що знали.

На перший погляд може здаватися, що дві групи розрізняються за ступенем емоційної напруги, але якби це відповідало дійсності, фізіологічні зміни (частота пульсу, кров'яний тиск) у другій групі були б незрівнянно вищими, ніж у першій. Однак це не так. Показники майже не відрізняються під час самого іспиту, але істотно змінюються після його закінчення. У представників першої групи вони приходять до норми майже за 10—15 хвилин, у другої групи ці показники не знижуються, а продовжують зростати після іспитів незалежно від результатів. Медики і психологи прийшли до висновку, що причина виникнення невротичної тривожності у даних дітей криється в тому, що іспити зачіпляють більш глибокі якості особистості. Можливість провалу стає для учня показником його життєвої неспроможності, його людської неповноцінності. При такому сприйнятті іспит — уже не просто перевірка знань, а перепона, яка може позбавити людину самоповаги та поваги оточуючих. Це — перевірка на право відчувати себе Людиною.

Іспит виявляється приводом, і формується замкнуте коло: минулі невдачі — схожий тип реагування на них — нова невдача — закріплення способу реагування. При цьому стає неважливим, здаєно іспит чи ні. Гарна оцінка пояснюється «щасливим випадком» або вдалим білетом, а не результатом особистої праці.

Діти шкільного віку ще не накопичили вантажу невдач, які формують замкнене коло, але він є у дорослих — батьків, для яких

перехід дитини у наступний клас або вихід зі школи рівноцінний відчуттю особистої успішності. Тривога батьків передається дитині. Якщо в неї вже складається низька самооцінка, то спостерігаються всі симптоми, про які йшлося вище.

Зробимо висновок, що потрібно дитині напередодні іспитів. Підтримка, впевненість у тому, що її люблять незалежно ні від чого, відчуття надійного тилу, впевненість у своїх силах і наявність запасних варіантів у випадку невдачі, тому що іспит — завжди лотерея.

1

2

3

4

5

6

7

Як сформувати у дитини культуру безпечної поведінки?

Життя людини — найвища цінність, життя дитини — це цінність у квадраті. Сучасні умови життя вимагають якісного вдосконалення освіти з безпеки життєдіяльності людини. Тому робота класного керівника щодо збереження життя та здоров'я учнів повинна бути спрямована на формування в учнів потреб дотримуватися правил безпеки життєдіяльності, тобто сформувати культуру безпечної поведінки у житті.

Якщо класний керівник прагне ефективно працювати у цьому напрямку, йому перш за все потрібно звернутися до нормативно-правових документів Міністерства освіти і науки, які регламентують організаційну роботу:

- Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2776-III;
- Концепція освіти з напрямку «Безпека життя і діяльності людини» (затверджена МОН України 12.03.2001 р.);
- Положення «Про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 01.08.2001 р. № 563);
- Положення «Про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 31.08.2001 р. № 616);
- Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу: Державні правила і норми ДСанПін 5.5.2.008-01 (затверджені Постановою Головного державного санітарного лікаря України);

- Типове положення про навчання з питань охорони праці (затверджено наказом Міністерства праці та соціальної політики України та Комітету по нагляду за охороною праці» № 27 від 17.02.1999 р.);
- Програма «Основи безпеки життєдіяльності» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 22.11.2001 р. № 1/11-3580).

Відповідно до Положення «Про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти» (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 01.08.2001 р. № 563) організація роботи з безпеки життєдіяльності в закладах освіти покладається безпосередньо на їх керівників, класних керівників, учителів.

Що потрібно робити класному керівникові, щоб правильно організувати роботу з профілактики травматизму серед учнів?

Посадові обов'язки з безпеки життєдіяльності класного керівника дають відповідь на це питання.

Класний керівник:

1. Несе відповідальність за збереження життя та здоров'я учнів під час навчально-виховного процесу.
2. Забезпечує проведення навчально-виховного процесу, що регламентується чинним законодавством та нормативно-правовими документами з охорони праці.
3. Проводить інструктажі з учнями з безпеки життєдіяльності під час проведення навчальних занять, позакласних і позашкільних заходів.
4. Здійснює контроль за виконанням учнями правил (інструкцій) з безпеки.
5. Проводить профілактичну роботу щодо запобігання травматизму серед учнів під час навчально-виховного процесу.
6. Проводить профілактичну роботу серед учнів щодо вимог особистої безпеки в побуті (дії у надзвичайних ситуаціях, участь у масових заходах, перебування в громадських місцях, об'єктах, мережі торгівлі тощо).
7. Терміново повідомляє керівника закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився з учнем, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому, викликає медпрацівника.

8. Бере участь у розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нещасного випадку.

Розглянемо кожний пункт посадових обов'язків класного керівника з безпеки життєдіяльності.

Якщо класний керівник з'ясував, що він безпосередньо несе відповідальність за збереження життя та здоров'я учнів під час навчально-виховного процесу, який регламентується чинним законодавством та нормативно-правовими документами з охорони праці (пункти 1, 2), то йому потрібно зробити другий крок: організувати профілактичну роботу з учнями щодо попередження травматизму.

Організація профілактичної роботи. З чого почати?

Профілактична робота починається з проведення заходів, які повинні навчити дитину правильно діяти у будь-якій ситуації, щоб зберегти власне життя і здоров'я.

Одним з етапів профілактичної роботи є проведення інструктажів з безпеки життєдіяльності (пункт 3). За характером і часом проведення інструктажі поділяються на вступний, первинний, позаплановий та цільовий.

Зупинимося на тих видах інструктажів, які стосуються безпосередньо роботи класного керівника. Це вступний, цільовий та позаплановий інструктажі.

Вступний інструктаж проводиться з учнями перед початком навчальних занять (1 вересня), а також при зарахуванні або оформленні учня до закладу освіти. У цьому випадку дата проведення вступного інструктажу відповідає даті видання наказу про зарахування учня до закладу освіти.

Програма та порядок проведення вступного інструктажу розробляється на основі орієнтовного переліку питань вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності та затверджується наказом керівника закладу освіти.

Відповідно до Положення «Про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти» до переліку питань вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності для учнів загальноосвітніх навчальних закладів входять такі:

1. Загальні відомості про заклад освіти, його структуру (кабінети, майстерні, спортзали тощо). Види та джерела небезпеки в навчальних приміщеннях, на спортивних майданчиках, на навчально-дослідних ділянках, в актовій залі тощо.

2. Загальні правила поведінки під час навчально-виховного процесу. Обставини та причини найбільш характерних випадків, що сталися в навчальних закладах.

3. Вимоги пожежної безпеки в навчальному закладі. Знайомство з «Правилами пожежної безпеки для закладів, установ, організацій і підприємств системи освіти України».

4. Радіаційна безпека. Дії у разі надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.

5. Безпека дорожнього руху, поведінка на вулиці, повторення правил дорожнього руху.

1

2

3

4

5

6

7

6. Побутовий травматизм, попередження та дії у разі нещасних випадків у побуті.

7. Перша (долікарська) допомога у разі нещасних випадків, надзвичайних подій тощо.

Запис про проведення вступного інструктажу робиться в журналі реєстрації, згідно з Типовим положенням про навчання з питань охорони праці (затверджено наказом Міністерства праці та соціальної політики України та Комітету по нагляду за охороною праці» № 27 від 17.02.1999 р.) або на окремій сторінці журналу обліку навчальних занять, згідно з Положенням «Про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти».

У разі організації позанавчальних масових заходів, екскурсій, туристичних походів, олімпіад, спортивних змагань, під час проведення громадських робіт класний керівник проводить з учнями цільовий інструктаж.

Якщо у закладі освіти чи за його межами стався нещасний випадок з учнями або учні порушили вимоги нормативно-правових актів з охорони праці, що може призвести до травм, класний керівник проводить позаплановий інструктаж.

Цільовий та позаплановий інструктажі проводяться класними керівниками відповідно до інструкцій та програм, які розробляються на основі типових інструкцій та затверджуються керівником закладу.

Проводячи інструктажі з учнями, класний керівник повинен фіксувати їх у відповідних журналах. Починаючи з 9-го класу, учні, які інструктуються, розписуються в журналі.

Контроль за виконанням учнями інструкцій (правил) з безпеки (пункт 4) класний керівник може проводити за допомогою моніторингу травматизму учнів класу за семестр або за навчальний рік. Дані моніторингу можуть застосовуватися у процесі проведення батьківських зборів.

Профілактичну роботу серед учнів щодо вимог особистої безпеки під час навчально-виховного процесу та в побуті (пункт 5, 6) класний керівник може збудувати на основі проведення комплексу бесід з попередження дитячого травматизму.

Комплекс бесід складається із семи напрямків:

- правила дорожнього руху;
- правила протипожежної безпеки;
- запобігання отруєнням;

- правила безпеки при користуванні газом;
- правила безпеки з вибухонебезпечними предметами;
- правила безпеки на воді;
- правила безпеки користування електроприладами і при поводженні з джерелами електроструму.

Бесіди або заняття можуть проводитись у різних формах, але вони повинні мати практичну спрямованість, забезпечувати учнів знаннями та вміннями, які необхідні для збереження життя та здоров'я, надання першої допомоги потерпілим. Запис про проведення бесід робиться у класному журналі на окремих сторінках та в щоденниках учнів.

Тематика занять з попередження дитячого травматизму

1. Правила дорожнього руху

№ з/п	Зміст занять	Місяць
1	Організація дорожнього руху. Правосторонній, односторонній, двосторонній рух. Правила безпеки при переході вулиці. Наземний, надземний, підземний переходи	Вересень
2	Типи перехресть (регульовані, нерегульовані). Правила переходу дороги на перехрестях	Вересень
3	Правила переходу вулиці після висадки з транспорту	Жовтень
4	Дорожні знаки	Листопад
5	Дорожня розмітка	Грудень
6	Рух за сигналами регулювальника	Січень
7	Пасажир в автомобілі	Лютий
8	Основні види ДТП. Поведінка при ДТП	Березень
9	Безпека руху велосипедиста	Квітень
10	Підсумкове заняття з ПДР	Травень

1

2

3

4

5

6

7

2. Правила протипожежної безпеки

№ з/п	Зміст занять	Місяць
1	Вогонь — друг, вогонь — ворог. Причини виникнення пожеж, їх наслідки	Вересень
2	Дії під час виникнення пожеж у багатоповерховому будинку, власному будинку. Способи захисту органів дихання від чадного газу	Жовтень
3	Правила експлуатації побутових нагрівальних, електричних та газових приладів	Листопад
4	Пожежонебезпечні речовини та матеріали. Пожежна безпека при поводженні з синтетичними, горючими, легкозаймистими матеріалами та речовинами	Грудень
5	Пожежонебезпечні об'єкти. Новорічні свята: новорічна ялинка, електричні гірлянди, небезпека використання відкритого вогню (свічки, бенгальські вогні тощо). Користування печами, камінами	Грудень
6	Правила пожежної безпеки у вашому домі. Гасіння пожежі у квартирі на початковій стадії загоряння. Правила поводження під час пожежі	Січень
7	Запобігання виникненню пожеж від електричного струму та правила гасіння таких пожеж. Дії учнів при пожежі	Лютий
8	Домедична допомога постраждалим від пожеж. Шкідливість і небезпечність куріння	Березень
9	Основні правила пожежної безпеки під час відпочинку в лісі	Квітень
10	Підсумкове заняття. Протипожежна безпека	Травень

3. Запобігання отруєнням

№ з/п	Зміст занять	Місяць
1	Поширення отруєння грибами, рослинами та їхнім насінням. Профілактика харчових отруєнь	Жовтень
2	Запобігання отруєння хімічними речовинами	Травень

4. Правила безпеки при користуванні газом

№ з/п	Зміст занять	Місяць
1	Загальні відомості про природний та зріджений газ	Жовтень
2	Правила безпечного користування побутовими газовими приладами: котел, пічка, запальничка тощо	Грудень
3	Дії населення при виявленні запаху газу	Січень
4	Ознаки отруєння. Запобігання отруєнню чадним газом. Домедична допомога при отруєнні	Березень

5. Правила безпеки з вибухонебезпечними предметами (ВНП)

№ з/п	Зміст занять	Місяць
1	Види боєприпасів, методи їх розпізнання. Небезпечні предмети (знахідки) та дії при їх виявленні	Вересень
2	Правила поведінки з ВНП, невизначеними предметами та речовинами	Жовтень
3	Запобігання дитячому травматизму від ВНП побутового призначення: піротехнічні засоби, горючі та легкозаймисті речовини	Грудень
4	Вогнепальна зброя — не забава. Небезпечність виготовлення та випробування вибухових пакетів, користування мисливськими рушницями	Березень
5	Заходи з безпеки під час збирання металевого брухту. Правила дії під час виявлення ВНП	Квітень
6	Підсумкова бесіда. Обережність дітей під час літніх канікул — запорука життя та здоров'я	Травень

6. Правила безпеки на воді

№ з/п	Зміст занять	Місяць
1	Вступ. Уміння триматися на воді — запорука безпеки. Особливості купання в морі, річці, ставку	Вересень
2	Допомога утопаючому. Рятувальні прийоми та засоби надання першої домедичної допомоги потерпілому	Листопад

1

2

3

4

5

6

7

Закінчення таблиці

№ з/п	Зміст занять	Місяць
3	Правила поведінки на кризі. Надання допомоги потерпілому на воді взимку	Грудень
4	Правила безпечної поведінки на воді та біля води	Березень
5	Дія води на організм людини. Як правильно купатися?	травень

7. Правила безпеки користування електроприладами і при поводженні з джерелами електроструму

№ з/п	Зміст занять	Місяць
1	Поняття про джерела струму, їх небезпечність для життя та здоров'я людини	Листопад
2	Правила поводження з побутовими електроприладами: праскою, холодильником, пральною (швацькою) машиною, електроплитою тощо	Січень
3	Правила поведінки при виявленні обірваного електричного дроту	Квітень
4	Правила поведінки поблизу електрощитової, лінії електропередач	Травень

Що потрібно робити класному керівникові у разі нещасного випадку з учнем?

1

На це питання дає відповідь пункт 7 посадових обов'язків класного керівника.

У разі нещасного випадку з учнем класний керівник негайно повідомляє про це керівника закладу освіти, організовує надання першої домедичної допомоги потерпілому, викликає медпрацівника, повідомляє батьків учня.

2

Після виконання класним керівником пункту 7 посадових обов'язків йому потрібно з'ясувати причини нещасного випадку, здійснити заходи щодо їх усунення та взяти участь у розслідуванні (пункт 8).

3

Робота класного керівника з профілактики травматизму серед учнів не обмежується лише виконанням пунктів посадових обов'язків, вона може бути різноманітною за формою та змістом: це проведення змагань для виявлення кращих знавців правил дорожнього руху або пожежної безпеки, конкурсів малюнків і плакатів на тему «Правила безпеки життєдіяльності», виступи агітбригад, відвідування виставок, зустрічі з працівниками ДАІ і пожежної охорони тощо. Особливу увагу класний керівник повинен приділяти роботі з батьками учнів.

4

Що необхідно знати батькам щодо попередження травматизму серед дітей?

5

Однією із основних форм роботи, яка проводиться з батьками учнів, є батьківські збори. І в цій, на перший погляд, традиційній роботі класний керівник може знайти різні форми проведення зборів та залучення батьків до спільної роботи з профілактики травматизму. Розглянемо один із варіантів проведення батьківських зборів.

6

Тема. Роль батьків у профілактиці дитячого травматизму.

Мета: спонукати батьків до систематичних бесід з дітьми на тему профілактики травматизму; довести батькам, що найкращого результату можна досягнути тільки особистим прикладом.

7

Учасники: класний керівник, батьки, інспектор ДАІ.

Підготовка:

можна провести анкетування дітей щодо дотримання правил безпеки та аналогічне анкетування серед батьків, щоб провести на зборах аналіз анкет; якщо анкетування буде анонімним, зробіть відсотковий підрахунок порушників у класі, якщо не анонімним — порівняйте відповіді дітей та їхніх батьків.

Анкета (для дитини)

1. Чи проводять батьки з тобою бесіди на тему дотримання правил дорожнього руху?
2. Ти з батьками збираєшся перейти вулицю: машин немає, але горить червоне світло. Чи переходитиме ви дорогу?
3. Така сама ситуація, але ти без батьків. Яким буде твоє рішення?
4. Як ти гадаєш, чи завжди твої батьки дотримуються правил дорожнього руху?
5. Чи користуєшся ти підземними переходами?
6. Чи зупиниш ти людину, яка збирається перейти вулицю, не дотримуючись правил дорожнього руху?
7. Чи потрапляв ти у складні ситуації на дорогах? Якщо так, то в які саме? Чи розповідав ти про це батькам?

Анкета (для батьків)

1. Чи проводите ви бесіди з дітьми про правила дорожнього руху?
2. Коли останній раз ви розмовляли зі своєю дитиною на цю тему?
3. Ви з дитиною збираєтесь перейти вулицю: машин немає, але горить червоне світло. Чи переходитиме ви дорогу?
4. Як ви вважаєте, чи переходитиме дорогу ваша дитина на червоне світло, коли буде сама?

План проведення зборів

1. Повідомлення теми.
2. Виступ класного керівника.
3. Виступ інспектора ДАІ.
4. Підведення підсумків і висновки.

Матеріали щодо розкриття теми

Питанням безпеки руху приділяється значна увага в усіх країнах світу. Підраховано, що з моменту появи перших автомо-

білів на вулицях і шляхах нашої планети загинуло понад 7 млн людей. Зараз щорічно гине 300 тисяч осіб. Щороку в Україні приблизно 500 підлітків потрапляють у дорожньо-транспортні пригоди.

З яких причин найчастіше відбуваються нещасні випадки? Статистичні дані свідчать:

- перехід і перебігання вулиці перед транспортними засобами — 27 %;
- перехід вулиці у недозволених місцях та на червоний сигнал світлофора — 27 %;
- неуважність при переході вулиці — 17 %;
- несподіваний вихід з-за транспортного засобу, що стоїть, — 9 %;
- інші причини — 6 %.

Випадки дитячого травматизму зростають у травні та червні. Наступне зростання — у вересні та жовтні. Протягом доби найнебезпечнішими є години з 12 до 17. Практика довела, що нещасні випадки трапляються не лише з тими дітьми, які не знають правил дорожнього руху, але й з тими, що вчили їх, але не завжди виконують.

Один із найпоширеніших видів дорожньо-транспортних пригод — наїзд транспортних засобів на пішоходів. Більшість таких пригод коїться з вини самих пішоходів. Деякі пішоходи вважають, що безпека дорожнього руху цілком залежить від водія і що тільки він несе відповідальність за дорожньо-транспортні пригоди. Така думка є помилковою. Правила дорожнього руху також визначають певні обов'язки для пішоходів.

Слід знати і завжди дотримуватись одного з головних правил — забороняється виходити на проїзну частину, не переконавшись в особистій безпеці та відсутності можливості створення небезпеки чи перешкоди для інших учасників дорожнього руху.

Іноді, поспішаючи, людина бачить, що машина зовсім близько, але все одно перебігає дорогу. Але ж миттєво зупинити автомобіль неможливо. Спробуйте раптово зупинитися на бігу. Це неможливо, а автомобілі мають значно більшу масу, ніж людина. За швидкості 80 км/год на шосе, вкритому кригою, машина зупиниться лише через 400 метрів (!) після того, як водій почне гальмувати.

Щоб їздити на велосипеді, треба знати багато правил. Вони не складні, але виконувати їх обов'язково. Кожні шість годин у світі трапляється ДТП за участю велосипедиста.

На наступному етапі зборів треба підвести підсумки анкетування та зробити висновки.

1

2

3

4

5

6

7

Як навчити дитину берегти своє здоров'я та заохочувати до здорового способу життя?

Перш за все звернемося до нормативно-правових документів, які спрямовують і регламентують діяльність педагогів у цьому напрямку:

- Конвенція ООН про права дитини. Статті 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29;
- Конституція України. Розділ I. Статті 3, 21, 23, 27, 49, 50;
- Закон України «Про загальну середню освіту». Стаття 5;
- Закон України «Про охорону здоров'я». Статті 6, 28, 32, 59, 62;
- Міжгалузева комплексна програма «Здоров'я нації» на 2002—2011 роки;
- Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя»;
- Національна доктрина розвитку освіти. Розділ VI, пп. 10, 11, 12, 13;
- Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи;
- Методичний лист Міністерства освіти і науки України від 08.11.2004 року № 1/9-560 «Про попередження вживання учнями алкогольних напоїв»;
- Методичний лист Міністерства освіти і науки України від 17.11.2004 року № 1/9-573 «Про організацію медико-педагогічного навчання батьків з питань імунопрофілактики та збереження здоров'я дітей»;
- Концепції з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді (затверджена Наказом Міністерства освіти і науки України від 21.07.2004 року № 605).

Зв'язок здорового способу життя і виховання існує протягом століть. Ідеї і методики здорового способу життя мають проходити через всю систему виховної роботи класного керівника.

Конкурс плакатів з пропаганди здорового способу життя

<i>Мета:</i>	довести учням шкідливість куріння, вживання алкоголю і наркотиків, розкрити негативний вплив цих речовин на організм людини; виховати в учнів негативне ставлення до шкідливих звичок та прагнення до здорового способу життя; розкрити сутність плаката як однієї із найбільш доступних форм пропаганди здорового способу життя.
<i>Практичне завдання:</i>	малювання плаката з антиалкогольної, антинікотинової або антинаркотичної пропаганди; проведення конкурсу плакатів.
<i>Обладнання:</i>	виставка промислових плакатів з пропаганди здорового способу життя; таблиці; дані моніторингу, зробленого за результатами анкетування учнів школи; книжкова виставка з профілактики негативних звичок, афоризми та вислови.
<i>Підготовка:</i>	провести напередодні анонімне анкетування учнів 7—11 класів, зробити аналіз анкет із залученням шкільного лікаря та оформити результати у вигляді діаграм, підготувати та розвісити в класі плакати на задану тематику.

До проведення конкурсу класний керівник запрошує учителя образотворчого мистецтва, який допоможе практично реалізувати одну з цілей цього конкурсу — ознайомити учнів з плакатом як одним із видів художньо-прикладної графіки, з основними засобами виразності та композицією у плакатній графіці.

Рекомендовані плакати

- На здоров'я впливають спадковість, рівень медицини, екологія та спосіб життя.
- Нікотин відкладається у кістках. Потрібно 7 років, щоб організм очистився від нього.
- 80 % хворих на рак легенів — люди, які курять.
- 85 % курців хочуть кинути курити, але вдається це лише 10—15 % із них.

1

2

3

4

5

6

7

- Алкоголізм — шлях до злочину.
  - Унаслідок одного сильного сп'яніння гине 20 тисяч клітин головного мозку.
  - Пияцтво — це шлях до безумства. (*Піфагор*)
  - Навіть перше вживання наркотичних речовин може призвести до важких проблем і навіть смерті.
  - Людина, яка вживає наркотики, втрачає контроль над своїми діями, над собою і своїм життям.
- Від наркомана до ВІЛ-інфікованого — один крок.

Анкета

1. Чи куриш ти? Якщо так, то з якого віку?
Хто або що спричинили першу спробу закурити?
Якими є твої відчуття при цьому?
Де ти береш гроші на цигарки?
Скільки цигарок куриш за день?
Чи плануєш курити надалі?
Як ставляться до цього твої друзі?
Чи знають про це батьки? Якщо ні, то за яких обставин ти б зміг розповісти про це батькам?
2. Чи вживав ти алкогольні напої?
(Якщо так, *ті самі запитання, що при курінні*)
3. Чи вживав ти наркотики?
(Якщо так, *ті самі запитання, що при курінні та вживанні алкоголю*)
4. Закінчи речення.
— *Я обираю не курити, тому що...*
— *Я обираю не вживати наркотики, тому що...*
— *Я обираю не пити, тому що...*

План проведення

1. Організаційний момент.
2. Розкриття теми та цілей конкурсу.
3. Бесіда класного керівника про шкідливі звички та їх вплив на організм людини.
4. Роз'яснення завдання конкурсу: малювання плаката з пропаганди здорового способу життя.
5. Самостійна робота учнів у групах.
6. Підведення підсумків уроку. Робота журі конкурсу.
7. Організація виставки плакатів у приміщенні школи.

Рекомендації щодо проведення конкурсу

Після того як учитель образотворчого мистецтва розповість учням про плакат як вид художньо-прикладної графіки, він повинен зробити акцент на тому, що плакат є однією із найбільш доступних форм пропаганди, зокрема здорового способу життя. Для цього учитель демонструє плакати промислового виробництва, приділяє увагу засобам виразності, лаконічності композиції.

Потім класний керівник переходить до подачі матеріалу щодо профілактики шкідливих звичок та вживання алкоголю і наркотиків. Коментує діаграми моніторингу.

Розкриття теми можна провести у вигляді міні-вистави, у якій задіяні учні старшої школи.

Матеріали щодо розкриття завдань конкурсу

Дорогі діти! Ви, звичайно, не один раз чули про шкідливість куріння, вживання алкоголю та наркотиків. Зараз ми ще раз з вами спробуємо з'ясувати: який вплив мають ці небезпечні речовини на організм людини, і висловимо своє негативне ставлення до алкоголізму, куріння та наркоманії. І, як яскравий приклад прагнення до здорового способу життя, зробимо плакати відповідної тематики і проведемо конкурс плакатів, вибравши за допомогою журі найкращі. (До журі запрошуються учні старших класів, учителі, батьки.)

Після вистави класний керівник звертається до учнів із проханням розділитися на групи та вибрати напрям свого майбутнього плаката: антиалкогольна, антинікотинова чи антинаркотична пропаганда.

Діти приступають до виконання творчої роботи.

Коли діти виконують роботу, класний керівник пропонує журі вибрати найбільш цікаві роботи. Рекомендується нагородити всі групи учнів у різних номінаціях.

На завершення конкурсу учитель разом з учнями-акторами звертається до дітей:

*Здоров'я — це бажання жити!
Не треба пити і курити!
Наркотик — смерть, всі зрозуміли
І розібратися зуміли,
У чому для здоров'я шкода,
Що ні до чого в звичках мода,
Що в спорті треба гартуватися,
Тоді всі будуть посміхатися.
І не померкне ваше сонце,
Удача гляне у віконце.
Бажаю всім здоров'я й щастя,
Любові і всього найкращого!*

1

2

3

4

5

6

7

Батьківські збори

Тема. Профілактика алкоголізму, наркоманії та тютюнопаління. **Твоє життя — твій вибір.**

Мета: довести до відома батьків правдиву інформацію про тютюн, алкоголь, наркотики та їх вплив на людину; роз'яснити, яким чином можна впливати на дитину, щоб вона обрала свою позицію, зробила правильний вибір у житті.

Учасники: класний керівник, батьки, лікар.

Підготовка: провести анонімне анкетування учнів, провести з лікарем аналіз анкет, приготувати плакати на задану тему.

Рекомендовані плакати:

«На здоров'я впливають спадковість, рівень медицини, екологія та спосіб життя».

«Людина, яка вживає наркотики, втрачає контроль над своїми діями, над собою і своїм життям».

«Нікотин відкладається у кістках. Потрібно 7 років, щоб організм очистився від нього».

«85 % курців хочуть кинути курити, але вдається це лише 10—15 % із них».

«Унаслідок одного сильного сп'яніння гине 20 тисяч клітин головного мозку».

«Навіть перше вживання наркотичних речовин може призвести до важких проблем і навіть смерті».

Анкети

1. Чи куриш ти? Якщо так, то з якого віку?
Хто або що спричинили першу спробу закурити?
Якими є твої відчуття при цьому?
Де ти береш гроші на цигарки?
Скільки цигарок викурюєш на день?
Чи плануєш курити надалі?
Як ставляться до цього твої друзі?
Чи знають про це батьки? Якщо ні, то за яких обставин ти б зміг розповісти про це батькам?
2. Чи вживав ти алкогольні напої?
(Якщо так, ті самі запитання, що при курінні)
3. Чи вживав ти наркотики?
(Якщо так, ті самі запитання, що при курінні та вживанні алкоголю)

4. Закінчи речення:

- *Я обираю не курити, тому що...*
- *Я обираю не вживати наркотики, тому що...*
- *Я обираю не пити, тому що...*

План проведення зборів

1. Повідомлення теми та порядку денного.
2. Визначення регламенту.
3. Розкриття теми.
4. Аналіз анкет.
5. Виступ лікаря.
6. Підведення підсумків і висновки.

Методичні поради щодо розкриття теми

Особливу увагу батьків слід звернути на те, що антиалкогольне та антинікотинове виховання є складовою частиною комплексного виховання зростаючого покоління. Воно невіддільне від загальної освіти і культурного розвитку, морального і гігієнічного виховання молоді.

Статистичні дані стверджують, що понад 80 % дорослих людей почали вживати алкоголь у дитячому або підлітковому віці, коли ці звички легко формуються. Але дітей набагато легше переконати у шкідливому впливі куріння та алкоголю.

Дуже важлива роль у антинікотиновій і антиалкогольній пропаганді приділяється родині. Основними причинами антисоціальних звичок учнів є наслідування, групування, прагнення до самостійності, цікавість, неробство тощо. Вони наслідують старших товаришів, батьків, улюбленого героя, копіюють різні життєві ситуації із кінофільмів та книжок.

Але мало хто знає про дію нікотину на організм людини. Куріння спричиняє безперервне збудження, веде до виснаження нервової системи. Страждає опорно-рухова система, з'являється стомленість під час бігу або навіть тривалої ходьби. Негативний вплив нікотин має і на травну систему. Куріння притупляє почуття голоду, бо порушується дія ферментів, розщеплення та всмоктування їжі в тонкому кишечнику. Кровоносна система і серце працюють гірше. За добу серце одержує на 2—3 тонни крові менше. Число серцевих скорочень під впливом куріння збільшується на 20—30 ударів за хвилину. Тютюновий дим подразнює слизові оболонки ротової та носової порожнин і дихальних шляхів. Пошкоджуються слухові рецептори. Нікотин порушує білковий обмін

1

2

3

4

5

6

7

і зменшує відкладання жиру, знижується функція зорового нерва, здатність розпізнавати кольори.

У 1934 році французьке курортне місто Ніцца влаштувало змагання: хто викурить найбільше цигарок. Переможці мали одержати приз, але, викуривши близько 60 цигарок, вони померли. Однорічна дитина померла, з'ївши цигарку. Одна викурена цигарка позбавляє організм 25 мг вітаміну С. Така його кількість міститься в одному апельсині. Отже, людина, яка викурює 20 цигарок на день, аби поповнити запаси вітаміну С, повинна з'їсти 4 кг апельсинів.

Для підвищення ефективності боротьби зі шкідливими звичками необхідна активна участь батьків.

Тенденція групування — тяга до однолітків, копіювання їхньої поведінки та залежність від них. Для учнів думка їх компанії важливіша за поведінку та розмови дорослих.

Підлітки прагнуть звільнитися з-під постійного опікування дорослих і вчителів. Це пов'язано зі ствердженням особистості, свого «я». Щоб допомогти підліткові реалізувати своє самоствердження, треба знати його інтереси, можливості їх здійснення і обов'язково ізолювати від поганого впливу.

Велику увагу також слід приділяти антинаркотичній пропаганді.

Поділіться з батьками особистими спостереженнями співробітників відділку боротьби із незаконним оборотом наркотиків.

Героїн. Зіниця звужена, погляд сонний. На обличчі — відчуженість. Стан протрації супроводжується постійним чуханням тіла. Людина може просидіти кілька годин з розплющеними очима, дивлячись в одну точку, не змінюючи положення. Новачок починає блювати.

Анаша. Куріння трави на зіницю не впливає, але очі стають скляними, інколи червоними. Людина починає поспішати (їй здається, що вона усе робить повільно), чим себе і видає.

Кислота (LSD). Зіниця збільшується до діаметра райдужної оболонки, але не тільки погляд здається божевільним — у голові людини відбувається справжня «революція». Вона потрапляє в інший світ і вибуває із реальності (забуває про інерцію, гравітацію тощо). Постійні галюцинації та марення зовнішньо нагадують шизофренію.

Пігулки. Людина, що прийняла забагато димедролу або фенозепаму, спочатку мовчить, прислухаючись до своїх відчуттів, потім починає бачити різні картини, у реальності яких не сум-

нівається. Потім у голові починається «повний безлад», людина балакає з неіснуючими людьми. На зіницю пігунки впливають по-різному.

Треба зауважити, що на перших етапах вживання наркотичних речовин у людини може збільшуватися апетит, особливо це стосується куріння трави. Наступний етап — психологічна залежність, коли людина думає про приємні почуття від наркотиків. Третій етап — фізична залежність, коли при спробах обійтися без наркотиків погіршується фізичний стан людини.

Продовжується фізичне руйнування організму, порушується функція нервової системи, печінки, нирок. Якщо наркоман не отримує спеціального лікування, то настає передчасна смерть.

До вживання наркотиків призводять внутрішні причини, особливості характеру людини та її невідповідність до складних ситуацій:

- схильність до ризику;
- неможливість протистояти впливу групи;
- невміння самостійно регулювати свій настрій;
- недостатність самостійності та впевненість у собі.

На наступному етапі зборів необхідно разом із лікарем провести аналіз анкетування та підвести підсумки.

Тема. Фізичний розвиток як невід’ємна частина психічного здоров’я дитини.

Мета: роз’яснити батькам, що фізичний розвиток дитини є своєрідною базою для психічного розвитку, а той, у свою чергу, є основою для соціального та духовного розвитку дитини; сформувати у батьків правильне ставлення до виховання дітей у цьому напрямку.

Учасники: класний керівник, батьки, психолог, лікар, учитель фізкультури.

Підготовка: провести попереднє анкетування дітей; розробити анкету для батьків; добрати матеріал за темою зборів, висловлювання знатних діячів на тему здоров’я.

План проведення зборів

1. Повідомлення теми та порядку денного.
2. Визначення регламенту.
3. Розкриття теми.
4. Анкетування батьків і аналіз даних.

5. Виступи гостей зборів.
6. Виступи батьків.
7. Прийняття рішення та висновки.

Матеріали щодо розкриття теми

При розкритті даної теми у вступному слові класний керівник може використати такий матеріал.

Всесвітня організація охорони здоров'я визначає, що здоров'я — це стан повного фізичного, психічного та соціального добробуту, а не просто відсутність хвороб або фізичних вад.

Особливу увагу треба звернути на те, що фізичний розвиток є своєрідною базою для психічного, а той, у свою чергу, є основою для соціального і духовного. Розумові, соціальні та духовні можливості дитини розвиваються на основі фізичного стану дитини та її здоров'я.

Необхідною умовою загального розвитку особистості є прогресивний фізичний розвиток, він є одним із дієвих факторів стимулювання психічної, соціальної та духовної активності.

У результаті психічної активності, яку, у свою чергу, стимулює фізичний розвиток, відбуваються кількісні та якісні зміни в інтелектуальній, емоційно-почуттєвій та вольовій сферах.

Цілеспрямована організація фізично-оздоровчої діяльності сприяє і соціальному розвитку, оскільки в процесі міжособистісного спілкування виявляються симпатії, товариство, дружба, відбувається соціально-психологічна адаптація в спортивній команді чи групі спортсменів, формуються офіційні та неофіційні лідери.

У процесі фізичного розвитку формуються компоненти духовного розвитку: цінність людського життя, справедливість, честь, совість тощо.

У широкому розумінні фізичне виховання — це багатогранний процес організації активної пізнавальної та фізично-оздоровчої діяльності учнів, спрямованої на формування потреби у заняттях фізичною культурою і спортом, розвиток фізичних сил і здоров'я, вироблення санітарно-гігієнічних навичок, здорового способу життя.

Фізичне виховання як засіб формування здорового способу життя сприяє ефективному використанню різноманітного дозвілля з метою підвищення рівня адаптації дитини до нього, досягнення чіткої ритмічності стилю життя учнів шляхом дотримання режиму дня, оптимального поєднання різних видів діяльності, що забезпечує належний рівень рухової та інших видів активності, забезпечує формування фізичної культури, поліпшення фізичного і психічного здоров'я, загальної фізичної підготовленості.

На жаль, на сучасному етапі простежується тенденція до зниження показників фізично-оздоровчої активності у хлопців і дівчат. Порівнюючи результати тестів фізичної підготовленості та діагностики фізичної активності, можна помітити, що сільські діти випереджають міських у фізичній підготовленості, але мають однаковий з ними рівень фізично-оздоровчої активності. Це пояснюється не стільки організацією фізично-оздоровчої діяльності в загальноосвітніх школах, скільки природним середовищем, в якому перебувають сільські діти, їхньою систематичною участю у трудовій діяльності.

Фізично-оздоровча діяльність — це високоорганізований процес фізичного і психічного оздоровлення, виконання різних фізкультурно-фізичних вправ і їх систем, коли особистість прагне забезпечити життєдіяльність організму в реальних умовах існування.

Тривожить той факт, що рівень фізично-оздоровчої активності спадає з 1-го до 11-го класу з 34,7 до 19,7 %, водночас відсоток учнів з нульовим та низьким рівнем зростає з 27,4 до 37,6 %.

За даними досліджень, до школи приходять здоровими лише 20 % дітей, а закінчують її без явних відхилень у здоров'ї 5—8 % дітей. Збільшується кількість дітей та підлітків з ознаками неврозів, з патологічним формуванням особистості, із затриманням темпів психічного розвитку, з психосоматичними захворюваннями, тобто хворобами, головною причиною яких є хронічні психотравмуючі ситуації, негативний стрес, нервово-психічні перевантаження.

Треба звернути особливу увагу на те, що модель фізично-оздоровчої діяльності має включати в себе такі напрямки:

- діяльність з формування санітарно-гігієнічних норм і навичок;
- діяльність з попередження травматизму, порушень у здоров'ї дітей;
- діяльність із впровадження національної системи фізичного загартування і самовдосконалення;
- туристично-краєзнавча робота.

Можна зробити висновок, що реалізація всіх цих напрямків забезпечуватиме: формування переконань у необхідності ведення здорового способу життя через озброєння учнів знаннями про роль фізичної культури в житті людини і значення фізичного, психічного та морального здоров'я; розвиток потреби у веденні здорового способу життя; самоаналіз стану свого здоров'я; озброєння учнів оздоровчими знаннями, вміннями й організаційними навичками; використання різних форм і засобів фізичного виховання під час активного відпочинку, що сприяє розумовій та фізичній працездатності учнів.

1

2

3

4

5

6

7

Велике значення для активізації цього процесу має визначення певного (можливо тимчасового) ідеалу зразкового прикладу серед відомих спортсменів, гармонійно розвинених людей. Це особливо необхідно для учнів середнього шкільного віку. Адже при такому підході пробуджується природна потреба учнів у самовдосконаленні, яка зумовлює їхній інтерес, зацікавленість у самостійному фізичному розвитку.

У процесі проведення зборів можна запропонувати батькам анонімну анкету.

Наприклад:

1. Як Ви оцінюєте стан здоров'я своєї дитини? (Поганий, задовільний, добрий.)
2. Як часто Ваша дитина хворіє? (Не часто, дуже часто, не пам'ятаю, коли хворіла останній раз.)
3. Чи робить Ваша дитина ранкову гімнастику? (Так, ні.)
4. Чи займається Ваша дитина будь-яким видом спорту? (Так, ні.)
5. Чи достатньо, на Вашу думку, трьох уроків фізичного виховання на тиждень для розвитку Вашої дитини? (Так, ні, забагато.)
6. Як змінився фізичний розвиток Вашої дитини протягом навчання у школі? (Погіршився, покращився, не змінився.)
7. Чи були у Вашої дитини травми під час навчально-виховного процесу? (Так, ні.)
8. Що треба робити вчителям, батькам, самій дитині щоб покращити фізичний розвиток дитини?

Учителям: _____

Батькам: _____

Дитині: _____

Аналогічне анкетування проводиться серед дітей перед батьківськими зборами. Після проведення анкетування серед батьків класний керівник робить порівняльну характеристику анкет і необхідні висновки.

На наступному етапі зборів класний керівник повинен надати слово гостям, батькам, подякувати за допомогу в проведенні зборів та підвести до висновків.

Як організувати профілактичну роботу щодо правопорушень серед учнів класного колективу? Правова освіта учнів.

Девіантна поведінка підлітків, дитяча злочинність як наслідок бездоглядності — одні з найгостріших проблем сучасного суспільства.

З метою розв'язання проблем профілактики правопорушень і бездоглядності серед дітей спочатку звернемося до нормативно-правової бази з цього питання:

- Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя» від 13.07.2001 р. № 515/2001;
- Концепція реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002—2010 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.08.2002 р. № 26-р);
- Наказ Міністерства освіти і науки «Про підвищення рівня профілактичної роботи серед дітей та молоді по запобіганню незаконного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин» від 27.02.2002 р. № 148;
- Методичний лист Міністерства освіти і науки України від 08.11.2004 року № 1/9-560 «Про попередження вживання учнями алкогольних напоїв».

Система роботи школи та класу з важковиховуваними учнями повинна поєднуватися із системою національного виховання і передбачати цілеспрямовану,

планову, взаємопов'язану, керовану діяльність її складових частин — від директора до бібліотекаря й медперсоналу.

Основна виконавча ланка в цій системі — класоводи та класні керівники. Важливо, щоб у цій роботі забезпечувалася наступність з 1-го по 11-й класи, що сприятиме глибшому вивченню особистості, а отже, і добору найефективніших засобів впливу.

Класоводи та класні керівники повинні виявляти та обліковувати важковиховуваних учнів.

На кожного важковиховуваного класний керівник заводить спеціальний щоденник спостережень, до якого записує насамперед соціально-психологічну характеристику учня, у якій визначаються причини виникнення важковихованості, у чому вона виявляється, виділяються позитивні та негативні якості особистості й особливості сімейного виховання, намічаються засоби виховного впливу на учня. Раз на півріччя робиться висновок про досягнуті результати виховної роботи і планується подальша робота з кожним із таких учнів.

До завдань класного керівника входить вивчення інтересів, здібностей і нахилів важковиховуваних учнів, залучення їх до роботи гуртків, спортсекцій, як у школі, так і в позашкільних закладах.

Робота з батьківським комітетом класу, родинами важковиховуваних учнів і неблагополучними родинами повинна бути спрямована на озброєння їх педагогічними знаннями, надання конкретної індивідуальної методичної допомоги.

Слід приділяти увагу й питанням подолання та запобігання неуспішності школярів, працювати над прогалинами у знаннях учнів, розвивати їхні мислення, увагу та пам'ять, формувати у неспішних учнів навички раціональної організації навчальної праці, розробляти індивідуальний підхід до таких дітей у процесі навчально-виховної роботи.

Що треба вважати основними напрямками виховної роботи в навчальних закладах щодо виявлення та запобігання дитячій бездоглядності?

Такими напрямками є:

- проведення постійного обліку дітей і підлітків з девіантною поведінкою, які не відвідують заняття, бродяжать, схильні до вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин тощо;
- організація ради (комісії) з профілактики правопорушень;
- розвиток учнівського самоврядування, організація та проведення за його участю рейдів-перевірок («Урок», «Перерва», «Діти вулиці», «Комп'ютерні клуби», «Канікули» тощо);
- формування навичок здорового способу життя у дітей і підлітків шляхом впровадження у навчально-виховний процес цілісної виховної системи з використанням формуючих, зміцнюючих і зберігаючих здоров'я технологій;
- формування в учнів почуття відповідальності за власне життя і здоров'я, за наслідки своїх дій шляхом отримання відповідних знань, умінь і навичок для своєчасного їх застосування в різних життєвих ситуаціях;
- формування у дітей та підлітків навичок правової культури шляхом усвідомлення, засвоєння та дотримання положень Статуту навчального закладу, Правил поведінки для учнів, залучення до участі в гуртках, факультативах, конкурсах і олімпіадах, проведення декад і місячників правових знань, прослуховування спеціальних курсів («Підліток і закон», «Правова освіта учнів», «Я маю право» тощо);
- психологічний супровід, створення умов для самовиховання, самовдосконалення, самореалізації шляхом застосування особистісно зорієнтованого підходу до виховання дітей і підлітків;
- організація дозвілля, що передбачає змістовний відпочинок учнів на канікулах, участь у туристичній

1

2

3

4

5

6

7

- і краєзнавчій роботі, спортивних секціях, клубах і гуртках за інтересами, відвідування театрів, музеїв, виставок тощо, залучення до цієї роботи підлітків, що складають «групу ризику»;
- проведення роботи з батьками (або особами, що їх замінюють), яка передбачає попередження фізичного, морального та психологічного насильства над дітьми в сім'ї.

Які форми і методи щодо впровадження правової освіти у виховну роботу може застосовувати класний керівник?

Найбільш поширеними формами у роботі класних керівників з правового виховання є бесіди, класні години з вивчення Правил для учнів, сюжетно-рольові ігри (для дітей молодшого шкільного віку), диспути, вікторини (старший шкільний вік), обговорення газетних статей.

Тематика бесід

1. Собою керувати вмій.
2. Що таке свобода і відповідальність?
3. Безцінним дорожити вмійте.
4. Десять «Не можна».
5. Тверезість — норма життя.
6. Перший крок до злочину.
7. Незнання законів не звільнює від відповідальності.

Теми для школярів молодшого шкільного віку

1. Україна — моя рідна Батьківщина.
2. День народження незалежної України.
3. Основний закон для нашої держави.
4. Правила, обов'язки для всіх.
5. Мое чесне слово.
6. Що таке ввічлива людина?
7. Про чуйність і байдужість.

Теми для школярів середнього шкільного віку

1. Україна — незалежна правова держава.
2. Що таке мораль?
3. Єдність і відмінність права та моралі.
4. Як ви розумієте поняття «моральний вчинок»?
5. Культура спілкування між людьми.
6. Особливості відповідальності неповнолітніх.
7. Що таке правопорушення? Їх види.

Теми для школярів старшого шкільного віку

1. Конституційні права та обов'язки.
2. Дотримання законів України — обов'язок кожного громадянина.
3. Кримінальне право — відповідальність за окремі види злочину.
4. Чи потрібна смертна кара?

1

2

3

4

5

6

7

5. Підстави для позбавлення батьківських прав, обмеження дієздатності батьків.
6. Чи можуть бути права без обов'язків?
7. Закон і совість.

Виховна діяльність класного керівника може здійснюватись за такою орієнтовною програмою:

- вивчення рівня розвитку класного колективу;
- вивчення стосунків учнів між собою, з учителями та батьками;
- вивчення громадської думки, настроїв і традицій класного колективу;
- вивчення ступеня впливу на учнів неформальних лідерів і мікрогруп;
- вивчення ступеня впливу на учнів формального активу класу;
- вивчення індивідуальних психологічних якостей «важких» учнів;
- анкетування учнів на теми: «Ваш клас», «Ви і ваші вчителі», «Ви і ваші батьки»;
- засідання активу класу на тему: «Роль активу класу в профілактиці відхилень у поведінці учнів»;
- здійснення активних форм роботи (диспутів, вікторин, літературних і тематичних вечорів, дискусій тощо), спрямованих на формування в учнів рис загальнолюдської моралі;
- проведення індивідуальної профілактичної роботи з учнями, що мають відхилення у поведінці, із неформальними лідерами та членами мікрогруп;
- класні збори на тему: «Проблема антисоціальної поведінки дітей та підлітків».

Педагогічна корекція може застосовуватися як до окремого учня, так і до групи, усього колективу класу.

Є помилкою вважати, що індивідуальний підхід слід здійснювати лише до важковиховуваних учнів або порушників норм і правил поведінки. Це, безумовно, треба робити, але слід сприяти повноцінному розвитку особистості кожного учня.

Відомості, що отримав класний керівник про інтереси та нахили своїх вихованців, дозволяють йому педагогічно правильно організувати їхню активну діяльність (навчальну, трудову, спортивну, художню, образотворчу) у тих видах, де їхні результати будуть найвищими. При цьому необхід-

но відзначати будь-які успіхи учнів, оголошуючи про них у класному колективі.

Щоб досягти успіху в корегуванні окремих негативних вад у поведінці учнів, слід установити контроль за проведенням їх вільного часу, за ходом засвоєння ними норм і правил поведінки і дотриманням їх у школі та вдома.

Педагогові важливо знати належність кожного учня до певних угруповань за межами школи, у разі необхідності своєчасно коригувати його поведінку, а саме прищеплювати навички доброзичливого спілкування, озброювати прийомами саморегуляції, самовиховання.

Робота класного керівника має сприяти розширенню правових знань учнів, формувати вміння співвідносити в житті норми моралі та прав, застосовувати правові знання в повсякденному житті. Протягом року учні можуть переглянути кінофільми на правову тематику, на класних годинах слід обговорити різні статті на цю тему. Важливо проводити лекції з працівниками МВС, прокуратури тощо.

Пропонуємо вам матеріал, який можна використати при проведенні бесід або класних годин. Метою такого позакласного заходу має бути поглиблення знань дітей про державні та національні символи, їх значення; пробудження пізнавального інтересу до вивчення історії та культури українського народу; виховання глибоких почуттів та поваги до Батьківщини, її символів.

Державні символи України

Конституція України

Стаття 20.

Державними символами України є Державний Прапор України, Державний Герб України і Державний Гімн України.

Державний Прапор України — стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Великий Державний Герб України встановлюється з урахуванням малого Державного Герба України та герба Війська Запорізького законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Головним елементом великого Державного Герба України є Знак Княжої Держави Володимира Великого (малий Державний Герб України).

1

2

3

4

5

6

7

Державний Гімн України — національний гімн на музику М. Вербицького зі словами, затвердженими законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Опис державних символів України та порядок їх використання встановлюється законом, що приймається не менш як двома третинами від конституційного складу Верховної Ради України.

Столицею України є місто Київ.

Українська геральдика

Східні слов'яни використовували символічні знаки ще в період родоплемінного ладу. Ними могли бути хрест, квадрат, ромб, коло; пізніше — півмісяць, зірки, квіти, зброя, геральдичні звірі та птахи, зокрема єдинороги, олені, круки, орли.

Триденс, або тризуб, був характерний вже для іменних знаків, що з'являються в період розкладу роду.

Герб державної України — тризуб — символізує мир і творчу працю, спорідненість поколінь; він є продовженням глибинних історичних геральдичних традицій українського народу.

Перша згадка про нього в літописах належить до X ст. Спогади про тризуб на території України датовані першими століттями нашої ери у Боспорському царстві, що розташовувалося на Керченському півострові. Трохи пізніше, у VI—VIII ст., цей знак зустрічається на території теперішніх Полтавщини, Київщини. Після Київського князя Ігоря при укладанні договору з візантійцями мали свої печатки, що слугувало символом їх повноважень.

Князівський знак Київської Русі знали далеко за її межами. На малюнках болгарського рукопису XIV ст. «Хроніка Манасії» зображені дружинники київського князя Святослава з прапорами, держакі яких увінчували тризубці.

На Київській Русі тризуб стає великокнязівським знаком. Його зображення відоме з печатки Святослава Ігоровича. Вперше назвав його так відомий російський історик М. Карамзін.

Знак у формі тризуба був на срібних монетах князя Володимира, його синів Святослава та Ярослава Мудрого. Він є у гербі Анни Ярославни, королеви Франції. Аналогічний знак має і цегла, яка знайдена при розкопках Десятинної церкви у Києві.

Тризуб зустрічається і на трапецієподібних підставках, виявлених під час археологічних розкопок у Новгороді, причому зображення на одній із них у всіх деталях збігається із зображенням на срібних монетах князя Володимира. Крім того, підвіски зі знаком тризуба і ускладненим малюнком знайдено у Києві, Белгороді, Рюриковому городищі, у Новгороді.

Із запровадженням козацького реєстрового війська в Україні з'являється нова гербова символіка — лицар-козак із самопалом. Це зображення широко використовувалось на печатках запорозьких козаків й на випадок укладення міжнародних угод.

У травні 1848 року, під час революції в Австро-Угорщині, на західноукраїнських землях була організована Руська Рада, яка взяла за свій герб зображення золотого лева, тобто повернулася до традиції часів князя Данила Галицького та його сина Лева.

Улітку 1917 року питання про вироблення символіки України як державної автономії постало перед Центральною Радою.

М. Грушевський виступив із пропозицією взяти за герб Української Народної Республіки знак князівської влади часів Київської Русі — тризуб. Мотивував він це тим, що Українська Народна Республіка, ставши наново самостійною незалежною державою, мусила вибирати собі державний герб, який би мав найвидатнішу історію. На думку Грушевського, найкращий такий знак — тризуб, що вживався на монетах Володимира Святославовича та його нащадків. Так і було ухвалено. Проекти герба, підготовлені художником В. Кричевським, були затверджені в березні 1918 року.

Закон Ради Державних Секретарів про самостійність українських земель Австро-Угорської монархії від 12 листопада 1918 року передбачав для Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) герб у вигляді золотого лева на синьому тлі, оберненого праворуч. Під час проголошення об'єднання УНР і ЗУНР (Акт Соборності України, проголошений у Києві 22 січня 1919 року) державним гербом став золотий тризуб на синьому тлі.

У проекті Конституції УНР, представленому конституційною комісією 1 жовтня 1920 року, в статті 9 записано: «Державним гербом Української держави є тризуб золоті барви на синьому тлі. Право вживання державного герба мають виключно державні установи».

Символіку із зображенням тризуба в 20—40 роках ХХ століття використовували різні політичні угруповання, праві і ліві, в тому числі й Організація Українських Націоналістів (ОУН). Враховуючи давні геральдичні історичні традиції українського народу, глибинний смисл, який вкладався в символ тризуба, його шану в Україні протягом багатьох століть, Верховна Рада України як найвищий законодавчий орган держави своєю постановою «Про державний герб України» від 19 лютого 1992 року затвердила тризуб як малий герб України, вважаючи його головним елементом великого герба України. Тризуб став офіційною емблемою нашої держави.

1

2

3

4

5

6

7

Існує близько 40 версій, які пояснюють походження тризуба. Він вважається символом влади, християнською церковною емблемою, геральдично-нумізматичною фігурою, монограмою, орнаментом, символічною квіткою, схематичним рисунком лука із стрілою, символом блискавки, символом влади над трьома світами — небесним, земним і підземним, емблемою якоря, зображенням рибальського знаряддя, уособленням трьох природних стихій — повітря, води і землі.

Прапор

1.

Прапор — це державний символ,
Він є в кожній державі,
Це для всіх — ознака сили,
Це для всіх — ознака слави.

2.

Синьо-жовтий прапор маємо,
Синє — небо, жовте — жито,
Прапор свій оберігаємо,
Він — святина, знають діти.

3.

Прапор свій здіймаймо гордо,
Ми з ним дужі і єдині,
Ми навіки є народом,
Українським, в Україні.

Герб

Наш герб — тризуб, це воля, слава, сила.
Наш герб — тризуб, біда нас не згубила,
І ми зросли, ми є, ми завжди будемо,
Добро і пісню несемо ми людям.

Гімн

Слова палкі, мелодія врочиста,
Державний гімн ми знаємо усі,
Для кожного села, містечка, міста —
Це клич один з мільйонів голосів.
Це наша клятва, заповідь священна,
Хай чують всі — і друзі й вороги,
Що Україна вічна, незнищенна,
Від неї ясне світло навкруги.

Сценарій, присвячений вивченню традицій та звичаїв українського народу

1

1-й ведучий

Такий маленький клаптик на землі,
А скільки в мене з ним пов'язано такого,
Що вабить до життя і підганя в дорогу,
Й благословляє кожен мій політ!

2

2-й ведучий

Здавалося б: такі ж дерева тут,
Така ж трава і під такими ж небесами,
Співають солов'ї такими ж голосами —
Та тільки тут мене так вірно ждуть.

3

3-й ведучий

На світі білому єдине,
Як та Дніпрова течія —
Домашнє вогнище родинне,
Оселя наша і сім'я...

4

1-й ведучий. Кожна нація, кожен народ, навіть кожна сім'я має свої традиції, що вироблялися протягом багатьох століть і освячені віками.

Так, кожен рід — це велике дерево, на якому гілочки, що швидко ростуть і міцніють, — сім'ї. Як гілка міцно зростається зі стовбуром, що її не відламати, так і родина ніколи не ослабне, поки буде споживати соки землі-матінки через мову, звичаї, обряди, свята, пісні, казки, прислів'я, родинні реліквії та любов.

5

2-й ведучий. Звичаї — це невід'ємне явище життя народу, це — втілені в рухи і дію світовідчуття, світосприймання та взаємини між окремими людьми. Звичаї, а також мова — це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, одну націю, одну родину.

6

3-й ведучий. У всіх народів світу існує повір'я, що той, хто забув звичаї своїх батьків, карається людьми і Богом. Він блукає світами і ніде не може знайти собі притулку та пристанища, бо він загублений для свого народу.

Номер (український танок).

1-й ведучий. У всіх народів, в усі віки жінка-мати була хранителькою, добрим ангелом домашнього вогнища, її мудрість поважали в сім'ї, у її розрадах знаходили спокій зранені й зболені синівські серця.

7

Номер (вірш).

Є в мене найкраща на світі матуся,
 За неї до тебе, Пречиста, молюся.
 Молюся устами, молюся серденьком
 До Тебе, небесна Ісусова Ненька.
 Благаю у Тебе дрібними словами
 Опіки та ласки для рідної мами.
 Пошли їй не скарби, а щастя і долю,
 Щоб дні їй минали без смутку і болю.
 Рятуй від недуги матусеньку милу,
 Даруй їй здоров'я, рукам подай силу,
 Щоб вивела діток у світ та й у люди.
 Щоб нами раділа, пишалась усюди.
 За це я складаю в молитві долоні
 До Тебе, Царице, на сонячнім троні.

Номер (пісня «Чорнобривці»).

2-й ведучий. Традиційно у нашому народі живе велика любов до пісні.

Пісні, як світ,— ні краю, ні кінця,
 Одні — про зустріч, інші — про розлуку,
 Є і про щастя, й про пекельну муку,
 Такі печально-трепетні, як ця!
 Бринять у пісні розпач, сум і ласка...
 Така на вид проста маленька пташка,
 А як співа — розколює серця!
 Номер (пісня «Чом ти не прийшов»).

3-й ведучий. Немає нічого милішого для серця, ніж земля, де ти народився і виріс.

І коли доля розлучає тебе з рідним домом, то серед гучних проспектів міста та життєвих проблем дорослої людини на згадку приходить чиста криниця у вишневому садочку, зелений гай або квітуча черемшина, і на душі стає тепліше.

Номер (пісня «Одна калина»).

Батьківські збори

Тема. Проблема антисоціальної поведінки дітей та підлітків.

Мета: пояснити батькам, яким чином можна запобігти виникненню важковихованості та провести коригування поведінки таких учнів у колективі.

Учасники: класний керівник, психолог, батьки.
Підготовка: заздалегідь підготувати поради для батьків щодо спілкування і виховання дітей з девіантною поведінкою, поради щодо встановлення довіри між дитиною і вихователем у кризовий для них стан, а також анкети на тему «Задоволеність батьків діяльністю навчального закладу».

Якщо класний керівник вважає, що в класі немає дітей з девіантною поведінкою, збори слід провести для профілактики та пояснити батькам, що поведінка дітей дома і в школі завжди відрізняється.

План проведення зборів

1. Повідомлення теми.
2. Розкриття основної теми.
3. Виступ психолога.
4. Анкетування батьків.
5. Підведення підсумків.

Методичні поради щодо проведення батьківських зборів

Педагогічна практика стверджує, що серед учнів все більше стає важковиховуваних. Таку категорію дітей класифікують як дітей і підлітків із нестандартною, девіантною поведінкою.

Слід пояснити батькам, що одними з головних причин появи важковиховуваних є:

- відсутність наступності психолого-педагогічної діагностики відхилень у поведінці;
- несвоєчасне виявлення у дитини як позитивних, так і негативних якостей;
- відсутність захисту дитини в процесі її розвитку.

Існують різні класифікації дітей з нестандартною поведінкою.

I. Невський в основу класифікації кладе поведінку дітей. За нею виділяють:

- 1) важковиховуваних;
- 2) педагогічно занедбаних;
- 3) підлітків-правопорушників;
- 4) неповнолітніх злочинців.

Формування особистості першого типу відбувається у позитивному середовищі. У них переважають позитивні потреби в соціальному спілкуванні, потреба до праці. Є незначним чином спотворені матеріальні потреби. Переважають соціально-корисні інтереси, хоча правомірні шляхи їх задоволення обмежені. Мають середній рівень розумової діяльності та самоорганізації. Правопорушення для них

в випадковим явищем, яке стає можливим у випадковій ситуації. Корисний постійний контакт з батьками.

Другий тип важковиховуваних дітей характеризується тим, що вони формуються в середовищі з незначними відхиленнями. У сфері матеріальних потреб — бажання йти в ногу з модою. Відрізняються звичкою до безцільного проведення вільного часу, бродяжництва. Середня працездатність, послаблений інтерес до навчання, в класі їх недооцінюють, принижують. Нестійкість і безвілля неповнолітніх цього типу ведуть їх до компанії з негативною спрямованістю, де їм приділяється роль виконавців. Такі підлітки потребують постійного контролю та допомоги у виборі трудової діяльності. Батькам завжди належить знати, де, коли і з ким проводить час їхня дитина, тактовно коригувати взаємини з друзями.

Підлітки третього типу формуються у несприятливому середовищі. У них примітивні матеріальні потреби; вони схильні до вживання спиртних напоїв. Явно виражене прагнення до самостійності, вони агресивні, люблять бійки, наслідують звички дорослих. Низька загальна працездатність. Характеризуються конфліктністю з позитивним середовищем. Рідко виступають у ролі лідера, але часто є ініціаторами різноманітних правопорушень.

До таких підлітків батькам необхідно виявляти чуйність та увагу, проводити з ними бесіди щодо антиалкогольної та антинаркотичної профілактики, навчати їх прийомів самовдосконалення.

Вихованці четвертого типу переважно виявляються у вкрай сприятливому середовищі. Мають примітивні потреби. Ведуть споживацький спосіб життя. Характеризуються аморальними переконаннями й установками. Як правило — другорічники, неуспішні. Такі підлітки потребують суворого контролю з боку батьків, а також педколективу.

Звичайно, це поділ досить умовний. У «чистому» вигляді визначені типи зустрічаються рідко, найчастіше спостерігаються мішані.

Соціальна дійсність свідчить, що на тлі батьківської пасивності у великій кількості сімей, їх морального і матеріального зuboжіння швидкими темпами зростає криміналізація неповнолітніх. За статистикою, до 15 % учнів шкіл втягуються дорослими або своїми однолітками у протиправні дії, насамперед цьому піддаються важковиховувані.

За сучасних умов постає проблема родин з активною аморальною спрямованістю. Поглиблення кризи сімей з низьким виховним потенціалом відбувається інтенсивно, цьому сприяє й матеріальне розчарування. Багато проблем з вихованням постає і в сім'ях з великими матеріальними достатками. Головна причина — мо-

ральна безоглядність у задоволенні потреб таких дітей, переважно матеріального, розважального характеру. Унаслідок цього деформується свідомість, розвивається нестійка психіка.

Деякі поради щодо спілкування і виховання гіперагресивної дитини

1. Якщо дитина проявляє садистські нахили, жорстока по відношенню до інших людей, тварин, у неї є проблема емоційного і психічного плану. У такому випадку треба звертатись до дитячого психотерапевта.
2. Якщо дитина гіперактивна, потрібна консультація педіатра, який поставить діагноз і призначить лікування.
3. Якщо дитина запальна чи войовнича, переконайтесь, чи не ви провокуєте таку поведінку. Будьте уважні до такої дитини, роз'яснюйте їй наслідки її поведінки, щоб вона вчилась регулювати свої стосунки з іншими людьми.
4. Якщо дитина не вміє стримувати гнів, необхідно залучати її до активного слухання, щоб вона привчалась вербально висловлювати агресію і знімати збудливість і нервовість.
5. Із домашнього кінозалу слід виключити фільми і передачі зі сценами насилля, жорстокості.
6. Ні в якому разі не застосовувати фізичне покарання.
7. Роз'єднати хулігана і жертву. Зайняти хулігана корисною роботою, щоб його енергія використовувалась з миролюбною метою.
8. Привчити дітей самостійно вирішувати свої проблеми настільки, наскільки це можливо без стороннього втручання.
9. Не дозволяйте такій дитині сидіти без діла. Спрямуйте її енергію на щось корисне.
10. Доброзичливість і теплі стосунки з такими дітьми, постійне спілкування і вміння слухати дитячі проблеми, переконання, а не фізична сила — це все допоможе запобігти агресивності.

Поради щодо встановлення довіри між підлітком і дорослим у кризовий для них стан

1. Уважно вислухайте підлітка. Прагніть до того, щоб підліток зрозумів, що він вам не байдужий, ви готові зрозуміти й прийняти його. Не перебивайте, не показуйте свого страху, ставтеся до нього серйозно, з повагою.
2. Запропонуйте свою підтримку та допомогу. Намагайтеся переконати його, що даний стан (проблеми) є тимчасовим і швидко минеться. Проявіть співчуття і покажіть, що ви поділяєте і розумієте його почуття.

1

2

3

4

5

6

7

3. Поцікавтесь, що найбільше в даний час турбує підлітка.
4. Впевнено спілкуйтесь з підлітком. Саме це допоможе йому повірити у власні сили. Головне правило в роботі з дітьми — не нашкодити.
5. Використовуйте слова-речення, які будуть сприяти встановленню контакту: розумію, звичайно, відчуваю, хочу допомогти.
6. У розмові з підлітком дайте зрозуміти йому, що він необхідний іншим і унікальний як особистість. Кожна людина, незалежно від віку, хоче мати позитивну оцінку своїй діяльності.
7. Недооцінка гірша, ніж переоцінка. Надихайте підлітка на високу самооцінку. Вмійте слухати, довіряти і викликати в нього довіру.
8. Звертайтеся за допомогою та консультацією до спеціаліста, якщо щось насторожило вас у поведінці підлітка.

Методика вивчення задоволеності учнів шкільним життям (розроблено доцентом А. Андрєєвим)

Мета: визначити ступінь задоволеності учнів шкільним життям.

Хід проведення

Учням пропонується прочитати (прослухати) твердження й оцінити ступінь згоди з їх змістом за такою шкалою:

- 4 — цілком згодний;
- 3 — згодний;
- 2 — важко сказати;
- 1 — не згодний;
- 0 — зовсім не згодний.

1. Я йду вранці до школи з радістю.
2. У школі в мене зазвичай гарний настрій.
3. У нашому класі гарний класний керівник.
4. До наших шкільних учителів можна звернутися за порадою і допомогою у скрутній життєвій ситуації.
5. У мене є улюблений учитель.
6. У класі я можу завжди вільно висловити свою думку.
7. Я вважаю, що в нашій школі створені всі умови для розвитку моїх здібностей.
8. У мене є улюблені шкільні предмети.
9. Я вважаю, що школа по-справжньому готує мене до самостійного життя.
10. На літніх канікулах я нудьгую за школою.

Обробка отриманих даних

Показником задоволеності учнів шкільним життям «З» є частка від ділення загальної суми балів за всі відповіді учнів на загальну кількість відповідей. Якщо «З» більше ніж 3, можна констатувати високий ступінь задоволеності, якщо «З» більше ніж 2, але менше ніж 3, це відповідно свідчить про середній ступінь задоволеності учнів шкільним життям; «З» менше ніж 2, — про низький ступінь.

Діагностична карта вивчення рівня вихованості учнів 9—11 класів

№ з/п	Ставлення	Показники вихованості	Ознаки (прояви) вихованості	Середній бал за показниками	
				на 03.09	на 03.05
1	до суспільства	Обов'язок та відповідальність	Виконання громадських доручень		
			Дотримання законів		
			Участь у громадському житті		
		Ощадливість	Ощадливе ставлення до особистого і суспільного надбання		
			Участь в охороні природи та економії народного надбання		
		Дисциплінованість	Дотримання норм і правил поведінки в школі, вдома, на вулиці		
Самоконтроль і саморегуляція поведінки					
2	Ставлення до навчання	Ставлення до навчання	Старанність і сумлінність		
			Регулярність і систематичність знань		
			Участь у пізнавальній діяльності		
	Ставлення до праці	Ставлення до праці	Працьовитість		
			Організованість і зібраність		
			Ощадливість		
			Виконання правил безпеки в роботі		

1

2

3

4

5

6

7

Закінчення таблиці

№ з/п	Ставлення	Показники вихованості	Ознаки (прояви) вихованості	Середній бал за показниками	
				На 03.09	На 03.05
3	до людей	Ставлення до колективу	Прагнення до спілкування		
			Комунікабельність		
			Уміння дружити		
		Доброта, милосердя	Доброзичливість		
			Виконання норм і правил людського співіснування		
			Здатність до співчуття, альтруїзм, толерантність, скромність		
4	до себе	Ставлення до себе	Прагнення до миру, розуміння цінності людського життя		
			Скромність		
			Вимогливість до себе		
			Організованість		
			Піклування про здоров'я		
			Відсутність шкідливих звичок		
5	до культури	Ставлення до культури	Дотримання правил особистої гігієни		
			Зацікавленість літературою		
			Відвідування культурних центрів		
			Проявлення ерудиції, інтересу до музики та живопису		
Підсумкова оцінка					

Для визначення рівня вихованості учнів необхідно скористатися шкалою вимірювань:

- 2 — показник не простежується;
- 3 — слабо простежується;
- 4 — простежується;
- 5 — яскраво виражений.

Підсумкова оцінка розраховується як середнє арифметичне:

- 5—4,5 бала — високий рівень;
- 4,5—3,9 бала — достатній рівень;
- 3,8—2,9 бала — середній рівень;
- 2,8—2 бали — низький рівень.

Методика вивчення задоволеності батьків роботою освітньої установи (розроблена доцентом Є. Степановим)

Мета: виявити рівень задоволеності батьків роботою освітньої установи та її педагогічного колективу.

Хід проведення

На батьківських зборах батькам пропонується уважно прочитати перелічені нижче твердження й оцінити ступінь згоди з ними. Для цього необхідно обвести біля кожного твердження ту цифру, яка означає відповідь, що відповідає точці зору опитування.

Цифри означають такі відповіді:

- 4 — цілком згодний;
- 3 — згодний;
- 2 — важко сказати;
- 1 — не згодний;
- 0 — зовсім не згодний.

Клас, у якому навчається наша дитина, можна назвати дружнім	4, 3, 2, 1, 0
У середовищі своїх однокласників наша дитина почуває себе комфортно	4, 3, 2, 1, 0
Педагоги виявляють доброзичливе ставлення до нашої дитини	4, 3, 2, 1, 0
Ми відчуваємо почуття взаєморозуміння в контактах з адміністрацією і вчителями нашої дитини	4, 3, 2, 1, 0
У класі, у якому навчається наша дитина, гарний класний керівник	4, 3, 2, 1, 0
Педагоги справедливо оцінюють досягнення в навчанні нашої дитини	4, 3, 2, 1, 0
Наша дитина не перевантажена навчальними заняттями і домашніми завданнями	4, 3, 2, 1, 0
Учителі враховують індивідуальні особливості нашої дитини	4, 3, 2, 1, 0
У школі проводяться справи, які корисні й цікаві нашій дитині	4, 3, 2, 1, 0
У школі працюють різні гуртки, клуби, секції, де може займатися наша дитина	4, 3, 2, 1, 0
Педагоги дають нашій дитині глибокі й міцні знання	4, 3, 2, 1, 0

1

2

3

4

5

6

7

Закінчення таблиці

У школі піклуються про фізичний розвиток і здоров'я нашої дитини	4, 3, 2, 1, 0
Навчальний заклад сприяє формуванню гідного поведження нашої дитини	4, 3, 2, 1, 0
Адміністрація і вчителі створюють умови для прояву і розвитку здібностей нашої дитини	4, 3, 2, 1, 0
Школа по-справжньому готує нашу дитину до самостійного життя	4, 3, 2, 1, 0

Обробка результатів тесту. Задоволеність батьків роботою школи — «З» — визначається як частка від ділення загальної суми балів за всі відповіді батьків на загальну кількість відповідей.

Якщо коефіцієнт «З» дорівнює чи більше ніж 3, це свідчить про високий рівень задоволеності; якщо він дорівнює чи більше ніж 2, можна констатувати середній рівень задоволеності; якщо ж коефіцієнт «З» менше ніж 2, це є показником низького рівня задоволеності батьків діяльністю освітньої установи.

Карта-схема психолого-педагогічної характеристики учня

Карта-схема складається з трьох розділів.

1. Загальні дані про дитину (анкетні дані: прізвище, ім'я, по батькові; дата народження; дані про батьків; про стан здоров'я учня; особливості функціонування нервової системи; успішність, позашкільні заняття).
2. Прояв особистісних якостей у поведінці дитини (спрямованість інтересів; ставлення до справи: суспільна активність, працьовитість, відповідальність, ініціативність, організованість, допитливість, акуратність; стосунки з оточуючими: колективізм, чесність, справедливість, безкорисливість, товариськість, почуття колективізму, чуйність, увічливість, тактовність; сприймання власного «я»: скромність, впевненість у собі, самокритичність, уміння розраховувати свої сили, прагнення до успіху, першості, самоконтроль; вольові якості особистості: сміливість, рішучість, наполегливість, самовладання; місце дитини в дитячому колективі: авторитет у класі, симпатії, авторитет у позашкільних об'єднаннях).
3. Особливості психічних процесів і емоцій (увага, пам'ять, мислення, емоційна реактивність, загальний емоційний тонус, емоційна врівноваженість).

Конституція України

*В редакції від 1 січня 2006 року
(витяг)*

<...>

Розділ I. Загальні засади

<...>

Стаття 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

<...>

Розділ II. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними.

<...>

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

<...>

Стаття 27. Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань.

<...>

Стаття 49. Кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування.

Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм.

Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності.

(Положенню частини третьої статті 49 дано офіційне тлумачення згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 29.05.2002 р. № 10-рп/2002.)

Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя.

Стаття 50. Кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена.

<...>

Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року

Дата підписання Україною: 21.02.90 р.

Дата набуття чинності для України: 27.09.91 р.

Дата ратифікації: 27.02.91 р.

(витяг)

<...>

Частина I

<...>

Стаття 23

1. Держави-учасниці визнають, що неповноцінна в розумовому або фізичному відношенні дитина має вести повноцінне і достойне життя в умовах, які забезпечують її гідність,

- сприяють почуттю впевненості в собі і полегшують її активну участь у житті суспільства.
2. Держави-учасниці визнають право неповноцінної дитини на особливе піклування, заохочують і забезпечують надання, за умови наявності ресурсів, дитині, яка має на це право, та відповідальним за турботу про неї допомогу, щодо якої подано прохання і яка відповідає стану дитини та становищу її батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину.
  3. На забезпечення особливих потреб неповноцінної дитини допомога згідно з пунктом 2 цієї статті надається при можливості безкоштовно з урахуванням фінансових ресурсів батьків або інших осіб, що забезпечують турботу про дитину, та має на меті забезпечення неповноцінній дитині ефективного доступу до послуг у галузі освіти, професійної підготовки, медичного обслуговування, відновлення здоров'я, підготовки до трудової діяльності та доступу до засобів відпочинку таким чином, який призводить до найбільш повного по можливості втягнення дитини в соціальне життя і досягнення розвитку її особи, включаючи культурний і духовний розвиток дитини.
  4. Держави-учасниці сприяють у дусі міжнародного співробітництва обміну відповідною інформацією в галузі профілактичної охорони здоров'я, медичного, психологічного і функціонального лікування неповноцінних дітей, включаючи розповсюдження інформації про методи реабілітації, загальноосвітньої і професійної підготовки, а також доступу до цієї інформації, з тим щоб дозволити Державам-учасницям покращити свої можливості і знання і розширити свій досвід в цій галузі. В зв'язку з цим особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 24

1. Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я. Держави-учасниці намагаються забезпечити, щоб жодна дитина не була позбавлена свого права на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я.
2. Держави-учасниці домагаються повного здійснення цього права, зокрема, вживають заходів щодо:
  - а) зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;

1

2

3

4

5

6

7

- b) забезпечення надання необхідної медичної допомоги та охорони здоров'я всіх дітей з приділенням першочергової уваги розвитку первинної медико-санітарної допомоги;
  - c) боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі в межах первинної медико-санітарної допомоги, шляхом, поряд з іншим, застосування легкодоступної технології та надання достатньої кількості поживного продовольства та чистої питної води, беручи до уваги небезпеку і ризик забруднення навколишнього середовища;
  - d) надання матерям належних послуг по охороні здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди;
  - e) забезпечення інформацією всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, щодо здоров'я і харчування дітей, переваги грудного годування, гігієни, санітарії середовища перебування дитини і запобігання нещасним випадкам, а також доступу до освіти та підтримки у використанні цих знань;
  - i) розвитку просвітницької роботи та послуг у галузі профілактичної медичної допомоги та планування розміру сім'ї.
3. Держави-учасниці вживають будь-яких ефективних і необхідних заходів з метою скасування традиційної практики, що негативно впливає на здоров'я дітей.
4. Держави-учасниці зобов'язані сприяти міжнародному співробітництву і розвивати його з метою поступового досягнення повного здійснення права, яке визнається в цій статті. В зв'язку з цим особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 25

Держави-учасниці визнають права дитини, яка віддана компетентними органами на піклування з метою догляду за нею, її захисту або фізичного чи психічного лікування, на періодичну оцінку лікування, наданого дитині, і всіх інших умов, пов'язаних з таким піклуванням про дитину.

Стаття 26

1. Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством.

2. Ці блага в міру необхідності надаються з урахуванням наявних ресурсів і можливостей дитини та осіб, які несуть відповідальність за утримання дитини, а також будь-яких міркувань, пов'язаних з одержанням благ дитиною чи від її імені.

Стаття 27

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.
2. Батько(-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини.
3. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.
4. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів щодо забезпечення відновлення утримання дитини батьками або іншими особами, які відповідають за дитину як всередині Держави-учасниці, так і за кордоном. Зокрема, якщо особа, яка несе фінансову відповідальність за дитину, і дитина проживають в різних державах, Держави-учасниці сприяють приєднанню до міжнародних угод або укладенню таких угод, а також досягненню інших відповідних домовленостей.

Стаття 28

1. Держави-учасниці визнають право дитини на освіту, і з метою поступового досягнення здійснення цього права на підставі рівних можливостей вони, зокрема:
  - a) вводять безплатну й обов'язкову початкову освіту;
  - b) сприяють розвиткові різних форм середньої освіти, як загальної, так і професійної, забезпечують її доступність для всіх дітей та вживають таких заходів, як введення безплатної освіти та надання у випадку необхідності фінансової допомоги;
  - c) забезпечують доступність вищої освіти для всіх на підставі здібностей кожного за допомогою всіх необхідних засобів;

1

2

3

4

5

6

7

- d) забезпечують доступність інформації і матеріалів у галузі освіти й професійної підготовки для всіх дітей;
  - e) вживають заходів для сприяння регулярному відвіданню шкіл і зниженню кількості учнів, які залишили школу.
2. Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів, щоб шкільна дисципліна була забезпечена методами, що ґрунтуються на повазі до людської гідності дитини та відповідно до цієї Конвенції.
  3. Держави-учасниці заохочують і розвивають міжнародне співробітництво з питань, що стосуються освіти, зокрема, з метою сприяння ліквідації невігластва і неписьменності в усьому світі та полегшення доступу до науково-технічних знань і сучасних методів навчання. В цьому зв'язку особлива увага має приділятися потребам країн, що розвиваються.

Стаття 29

1. Держави-учасниці погоджуються щодо того, що освіта дитини має бути спрямована на:
  - a) розвиток особи, талантів, розумових і фізичних здібностей дитини в найповнішому обсязі;
  - b) виховання поваги до прав людини та основних свобод, а також принципів, проголошених у Статуті Організації Об'єднаних Націй;
  - c) виховання поваги до батьків дитини, її культурної самобутності, мови і національних цінностей країни, в якій дитина проживає, країни її походження та до цивілізацій, відмінних від її власної;
  - d) підготовку дитини до свідомого життя у вільному суспільстві в дусі розуміння, миру, терпимості, рівноправності чоловіків і жінок та дружби між усіма народами, етнічними, національними і релігійними групами, а також особами з корінного населення;
  - e) виховання поваги до навколишньої природи.
2. Жодна частина цієї статті або статті 28 не тлумачиться як така, що обмежує свободу окремих осіб і органів створювати учбові заклади та керувати ними за умови постійного додержання принципів, викладених у пункті 1 цієї статті, та виконання вимоги того, щоб освіта, яку одержують в таких учбових закладах, відповідала мінімальним нормам, що можуть бути встановлені державою.

<...>

Закон України від 24 квітня 2001 року № 2402-III

Про охорону дитинства

Із змінами і доповненнями, внесеними Законами України від 7 березня 2002 року № 3109-III, від 26 вересня 2002 року № 177-IV, від 26 грудня 2002 року № 380-IV, від 27 листопада 2003 року № 1344-IV, від 3 лютого 2004 року № 1410-IV, від 11 січня 2005 року № 2304-IV, від 18 січня 2005 року № 2353-IV, від 3 лютого 2005 року № 2414-IV (зміни, передбачені пунктами 1 та 4 розділу I Закону України від 3 лютого 2005 року № 2414-IV, набрали чинності з 1 січня 2006 року), від 25 березня 2005 року № 2505-IV

Цей Закон визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціального захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Розділ I. Загальні положення

Стаття 1. Визначення термінів

У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні:

дитина — особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше;

дитинство — період розвитку людини до досягнення повноліття;

охорона дитинства — система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав;

дитина-сирота — дитина, в якій померли чи загинули батьки;

діти, позбавлені батьківського піклування, — діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми

1

2

3

4

5

6

7

або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовились батьки, та безпритульні діти;

безпритульні діти — діти, які були покинуті батьками, самі залишили сім'ю або дитячі заклади, де вони виховувались, і не мають певного місця проживання;

дитина-інвалід — дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту;

дитина-біженець — дитина, яка не є громадянином України і внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї країни або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань;

(абзац дев'ятий статті 1 в редакції Закону України від 26.09.2002 р. № 177-IV)

неповна сім'я — сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей);

багатодітна сім'я — сім'я, що складається з батьків (або одного з батьків) і трьох та більше дітей;

приймна сім'я — сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, від 1 до 4 дітей на виховання та спільне проживання;

дитячий будинок сімейного типу — окрема сім'я, яка створюється за бажанням подружжя або окремої особи, яка не перебуває у шлюбі, які беруть на виховання та спільне проживання не менш як 5 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Стаття 2. Законодавство про охорону дитинства та його завдання

Законодавство про охорону дитинства ґрунтується на Конституції України, Конвенції ООН про права дитини, міжнародних договорах, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, і складається з цього Закону, а також інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері.

Завданням законодавства про охорону дитинства є розширення соціально-правових гарантій дітей, забезпечення фізичного, інтелектуального, культурного розвитку молодого покоління, створення соціально-економічних і правових інститутів з метою захисту прав та законних інтересів дитини в Україні.

Стаття 3. Основні принципи охорони дитинства

Всі діти на території України, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я та народження дітей і їх батьків (чи осіб, які їх замінюють) або будь-яких інших обставин, мають рівні права і свободи, визначені цим Законом та іншими нормативно-правовими актами.

У порядку, встановленому законодавством, держава гарантує всім дітям рівний доступ до безоплатної юридичної допомоги, необхідної для забезпечення захисту їх прав.

Стаття 4. Система заходів щодо охорони дитинства

Система заходів щодо охорони дитинства в Україні включає: визначення основних правових, економічних, організаційних, культурних та соціальних засад щодо охорони дитинства, удосконалення законодавства про правовий і соціальний захист дітей, приведення його у відповідність з міжнародними правовими нормами у цій сфері;

забезпечення належних умов для охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, зростання в сімейному оточенні в атмосфері миру, гідності, взаємоповаги, свободи та рівності;

проведення державної політики, спрямованої на реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання,

1

2

3

4

5

6

7

навчання, підготовки до трудової діяльності, заохочення наукових досліджень з актуальних проблем дитинства;

встановлення відповідальності юридичних і фізичних осіб (посадових осіб і громадян) за порушення прав і законних інтересів дитини, заподіяння їй шкоди.

Стаття 5. Організація охорони дитинства

Основні засади охорони дитинства та державну політику у цій сфері визначає Верховна Рада України шляхом затвердження відповідних загальнодержавних програм.

Проведення державної політики щодо охорони дитинства, розробку і здійснення цільових загальнодержавних програм соціального захисту та поліпшення становища дітей, координацію діяльності центральних та місцевих органів виконавчої влади у цій сфері забезпечує Кабінет Міністрів України. Щорічно Кабінет Міністрів України звітує Верховній Раді України про стан демографічної ситуації в Україні, становище дітей та тенденції його змін у ході впроваджених соціально-економічних перетворень.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування відповідно до їх компетенції, визначеної законом, забезпечують:

проведення державної політики у сфері охорони дитинства, розроблення і здійснення галузевих та регіональних програм поліпшення становища дітей, вирішення інших питань у цій сфері;

розвиток мережі навчальних закладів, закладів охорони здоров'я, соціального захисту, а також позашкільних навчальних закладів, діяльність яких спрямована на організацію дозвілля, відпочинку і оздоровлення дітей, зміцнення їх матеріально-технічної бази;

вирішення питань щодо встановлення опіки і піклування, створення інших передбачених законодавством умов для виховання дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих і майнових прав та інтересів дітей;

організацію безкоштовного харчування учнів 1—4 класів загальноосвітніх навчальних закладів, а також дітей-сиріт, дітей з неповних та багатодітних сімей у професійно-технічних навчальних закладах;

1

2

3

4

5

6

7

(дію абзацу п'ятого частини третьої статті 5 зупинено на 2003 рік (щодо забезпечення безкоштовним харчуванням учнів 1—3 класів загальноосвітніх навчальних закладів, крім дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та дітей із малозабезпечених сімей) згідно із Законом України від 26.12.2002 р. № 380-IV, на 2004 рік — згідно із Законом України від 27.11.2003 р. № 1344-IV)

(абзац п'ятий частини третьої статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 25.03.2005 р. № 2505-IV)

організацію пільгового проїзду міським пасажирським транспортом (крім таксі), автомобільним транспортом загального користування (крім таксі) в сільській місцевості учнів загальноосвітніх навчальних закладів, а також дітей-сиріт, дітей з неповних та багатодітних сімей, що навчаються в професійно-технічних навчальних закладах;

вирішення питань про надання пільг та державної допомоги дітям та сім'ям з дітьми відповідно до законодавства;

контроль за дотриманням в ігрових залах, комп'ютерних клубах, відеотеках, дискотеках, інших розважальних закладах та громадських місцях правопорядку та етичних норм стосовно дітей;

(частину третю статті 5 доповнено новим абзацом восьмим згідно із Законом України від 11.01.2005 р. № 2304-IV, у зв'язку з цим абзац восьмий вважати абзацом дев'ятим)

вжиття інших заходів щодо охорони дитинства, віднесених до їх компетенції законодавством України.

Компетенція інших органів виконавчої влади у сфері охорони дитинства визначається законодавством.

У порядку, встановленому законодавством, трудові колективи, благодійні та інші громадські організації, фізичні особи можуть брати участь у забезпеченні реалізації заходів з охорони дитинства, поліпшення становища дітей, створення розвиненої системи патронату дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, підтримки батьків або осіб, які їх замінюють, заходів, спрямованих на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, всебічного гармонійного культурного і фізичного розвитку дитини.

Держава сприяє трудовим колективам, громадським та благодійним організаціям, іншим об'єднанням громадян та фізичним особам у їх діяльності, спрямованій на поліпшення становища дітей, охорону їх прав та інтересів, заохочує розвиток усіх форм

благодійності, патронату і спонсорства щодо дітей шляхом надання податкових, інвестиційних, митних, кредитних та тарифних пільг у порядку, встановленому законами України.

Розділ II. Права та свободи дитини

Стаття 6. Право на життя та охорону здоров'я

Кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя.

З цієї метою держава вживає заходів щодо:

зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;

забезпечення надання необхідної медичної допомоги всім дітям;

боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі шляхом надання дітям доступу до достатньої кількості якісних харчових продуктів та чистої питної води;

створення безпечних і здорових умов праці;

надання матерям належних послуг з охорони здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди;

забезпечення всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, інформацією щодо охорони здоров'я і здорового харчування дітей, переваг грудного вигодовування, гігієни, санітарних умов проживання дітей та запобігання нещасним випадкам;

розвитку просвітницької роботи, послуг у галузі планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я;

пільгового забезпечення дітей ліками та харчуванням у порядку, встановленому законодавством.

Стаття 7. Право на ім'я та громадянство

Кожна дитина з моменту народження має право на ім'я та громадянство. Місце і порядок реєстрації народження дитини визначаються сімейним законодавством, реєстрацією актів цивільного стану, а підстави і порядок набуття та зміни громадянства ви-

значаються Законом України «Про громадянство України», іншими нормативно-правовими актами.

(стаття 7 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 03.02.2004 р. № 1410-IV)

Стаття 8. Право на достатній життєвий рівень

Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку.

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України.

Стаття 9. Право дитини на вільне висловлення думки та отримання інформації

Кожна дитина має право на вільне висловлювання особистої думки, формування власних поглядів, розвиток власної суспільної активності, отримання інформації, що відповідає її віку. Це право включає свободу розшукувати, одержувати, використовувати, поширювати та зберігати інформацію в усній, письмовій чи іншій формі, за допомогою творів мистецтва, літератури, засобів масової інформації, засобів зв'язку (комп'ютерної, телефонної мережі тощо) чи інших засобів на вибір дитини. Їй забезпечується доступ до інформації та матеріалів з різних національних і міжнародних джерел, особливо тих, які сприяють здоровому фізичному і психічному розвитку, соціальному, духовному та моральному благополуччю.

Діти мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення.

З метою реалізації цього права держава сприяє:

поширенню засобами масової інформації матеріалів, корисних для розвитку дитини;

виданню та розповсюдженню дитячої літератури та підручників шляхом створення пільгових умов для їх видання;

міжнародному співробітництву у сфері обміну та поширення інформації та матеріалів, що надходять із різних національних і міжнародних джерел;

1

2

3

4

5

6

7

діяльності засобів масової інформації, спрямованій на задоволення мовних потреб дітей, у тому числі тих, які належать до національних меншин.

Здійснення прав дитини на вільне висловлювання думки та отримання інформації може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету та неупередженості правосуддя.

Стаття 10. Право на захист від усіх форм насильства

Кожній дитині гарантується право на свободу, особисту недоторканність та захист гідності. Дисципліна і порядок у сім'ї, навчальних та інших дитячих закладах мають забезпечуватися на принципах, що ґрунтуються на взаємоповазі, справедливості і виключають приниження честі та гідності дитини.

Держава здійснює захист дитини від:

усіх форм фізичного і психічного насильства, образи, недбалого і жорстокого поводження з нею, експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють;

втягнення у злочинну діяльність, залучення до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин;

залучення до екстремістських релігійних психокультурних угруповань та течій, використання її для створення та розповсюдження порнографічних матеріалів, примушування до проституції, жебрацтва, бродяжництва, втягнення до азартних ігор тощо.

Держава через органи опіки і піклування, служби у справах неповнолітніх, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у порядку, встановленому законодавством, надає дитині та особам, які піклуються про неї, необхідну допомогу у запобіганні та виявленні випадків жорстокого поводження з дитиною, передачі інформації про ці випадки для розгляду до відповідних уповноважених законом органів для проведення розслідування і вжиття заходів щодо припинення насильства.

(частина третя статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законами України від 07.03.2002 р. № 3109-III, від 18.01.2005 р. № 2353-IV)

Дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах неповнолітніх, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

(частина четверта статті 10 із змінами, внесеними згідно із Законами України від 07.03.2002 р. № 3109-III, від 18.01.2005 р. № 2353-IV)

Розголошення чи публікація будь-якої інформації про дитину, що може заподіяти їй шкоду, без згоди законного представника дитини забороняється.

Процедура розгляду скарг дітей на порушення їх прав і свобод, жорстоке поводження, насильство і знущання над ними в сім'ї та поза її межами встановлюється законодавством.

Розділ III. Дитина і сім'я

Стаття 11. Дитина і сім'я

Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього.

Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом з батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків.

Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини.

Стаття 12. Права, обов'язки та відповідальність батьків за виховання та розвиток дитини

Виховання в сім'ї є першоосновою розвитку особистості дитини. На кожного з батьків покладається однакова відповідальність за виховання, навчання і розвиток дитини. Батьки або особи, які їх замінюють, мають право і зобов'язані виховувати дитину, піклуватися про її здоров'я, фізичний, духовний і моральний розвиток, навчання, створювати належні умови для розвитку її природних здібностей, поважати гідність дитини, готувати її до самостійного життя та праці.

Виховання дитини має спрямовуватися на розвиток її особистості, поваги до прав, свобод людини і громадянина, мови, національних історичних і культурних цінностей українського та інших народів, підготовку дитини до свідомого життя у суспільстві в дусі взаєморозуміння, миру, милосердя, забезпечення рівноправності

1

2

3

4

5

6

7

всіх членів суспільства, злагоди та дружби між народами, етнічними, національними, релігійними групами.

Держава надає батькам або особам, які їх замінюють, допомогу у виконанні ними своїх обов'язків щодо виховання дітей, захищає права сім'ї, сприяє розвитку мережі дитячих закладів.

Позбавлення батьківських прав або відібрання дитини у батьків без позбавлення їх цих прав не звільняє батьків від обов'язку утримувати дітей.

Порядок і розміри відшкодування витрат на перебування дитини в будинку дитини, дитячому будинку, дитячому будинку-інтернаті, школі-інтернаті, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї, іншому закладі для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлюються законодавством України.

Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за порушення прав і обмеження законних інтересів дитини на охорону здоров'я, фізичний і духовний розвиток, навчання, невиконання та ухилення від виконання батьківських обов'язків відповідно до закону.

У разі відмови від надання дитині необхідної медичної допомоги, якщо це загрожує її здоров'ю, батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність згідно з законом. Медичні працівники у разі критичного стану здоров'я дитини, який потребує термінового медичного втручання, зобов'язані попередити батьків або осіб, які їх замінюють, про відповідальність за залишення дитини в небезпеці.

Стаття 13. Державна допомога сім'ям з дітьми

З метою створення належних матеріальних умов для виховання дітей у сім'ях держава надає батькам або особам, які їх замінюють, соціальну допомогу, передбачену Законом України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» та іншими законами України.

Сім'ям з дітьми у порядку, що визначається Кабінетом Міністрів України, надаються пільгові довгострокові кредити на придбання житла, предметів довгострокового користування та житлове будівництво.

Стаття 14. Розлучення дитини з сім'єю

Діти та батьки не повинні розлучатися всупереч їх волі, за винятком випадків, коли таке розлучення необхідне в інтересах дитини і цього вимагає рішення суду, що набрало законної сили.

Під час вчинення дій, пов'язаних з розлученням дитини з одним або обома батьками, а також інших дій, що стосуються дитини,

в порядку, встановленому законом, судом заслуховується думка та побажання дитини.

Стаття 15. Спілкування дитини з батьками, які проживають окремо

Дитина, яка проживає окремо від батьків або одного з них, має право на підтримання з ними регулярних особистих стосунків і прямих контактів.

Батьки, які проживають окремо від дитини, зобов'язані брати участь у її вихованні і мають право спілкуватися з нею, якщо судом визнано, що таке спілкування не перешкоджатиме нормальному вихованню дитини.

У разі коли батьки не можуть дійти згоди щодо участі одного з батьків, який проживає окремо, у вихованні дитини, порядок такої участі визначається органами опіки та піклування за участю батьків виходячи з інтересів дитини. Рішення органів опіки та піклування з цих питань можуть бути оскаржені в суді у порядку, встановленому законом.

Дитина має право на отримання інформації про відсутніх батьків, якщо це не завдає шкоди її психічному і фізичному здоров'ю.

Стаття 16. Спілкування дитини з батьками, які проживають у різних державах

Дитина, батьки якої проживають у різних державах, має право на регулярні особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками. Дитина та її батьки для возз'єднання сім'ї мають право на вільний в'їзд в Україну та виїзд з України у порядку, встановленому законом.

Стаття 17. Право дитини на майно

Кожна дитина, в тому числі й усиновлена, має право на одержання в установленому законом порядку в спадщину майна і грошових коштів батьків чи одного з них у разі їх смерті або визнання їх за рішенням суду померлими незалежно від місця проживання. Дитина, батьки якої позбавлені батьківських прав, не втрачає права на успадкування їх майна.

У разі визнання батьків або одного з них рішенням суду безвісно відсутніми дитина має право на утримання за рахунок їх коштів і майна.

Батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування укладати договори, які підлягають нотаріальному посвідченню або спеціальній реєстрації, відмовлятися

1

2

3

4

5

6

7

від належних дитині майнових прав, здійснювати розподіл, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

Суд у разі позбавлення батьків батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав одночасно накладає заборону на відчуження майна та житла дітей, про що повідомляє нотаріальну контору за місцем знаходження майна та житла.

Інші майнові права дитини та порядок їх захисту встановлюються законами України.

Стаття 18. Право дитини на житло

Держава забезпечує право дитини на проживання в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку.

Діти — члени сім'ї наймача або власника жилого приміщення мають право користуватися займаним приміщенням нарівні з власником або наймачем.

Органи опіки та піклування зобов'язані здійснювати контроль за додержанням батьками або особами, які їх замінюють, майнових та житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла.

Розділ IV. Дитина і суспільство

Стаття 19. Право на освіту

Кожна дитина має право на освіту.

Держава гарантує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; надання державних стипендій та пільг учням і студентам цих закладів у порядку, встановленому законодавством України.

Держава забезпечує право на вибір навчального закладу і навчання рідною мовою чи на вивчення рідної мови у державних і комунальних навчальних закладах.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування організують облік дітей дошкільного та шкільного віку для виконання вимог щодо навчання дітей у загальноосвітніх навчальних закладах.

Учні державних професійно-технічних навчальних закладів, студенти вищих навчальних закладів I—IV рівнів акредитації з числа дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають на повному утриманні держави. Порядок повного

державного утримання та забезпечення учнів державних професійно-технічних навчальних закладів безоплатним харчуванням і стипендією встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (за винятком тих, які мають вади фізичного та розумового розвитку і не можуть навчатися в загальних навчальних закладах), навчаються в загальноосвітніх школах.

Для дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства, які потребують опіки і стороннього догляду, органи управління освітою, за згодою батьків дітей або осіб, які їх замінюють, забезпечують навчання в загальноосвітніх та спеціальних загальноосвітніх навчальних закладах за відповідними навчальними програмами, у тому числі і в домашніх умовах.

(статтю 19 доповнено новою частиною сьомою згідно із Законом України від 03.02.2005 р. № 2414-IV)

Діти-інваліди та інваліди з дитинства, які перебувають у реабілітаційних закладах, закладах та установах системи охорони здоров'я, системи праці та соціального захисту населення, мають право на здобуття освіти за індивідуальними навчальними програмами, які узгоджуються з індивідуальними програмами реабілітації дітей-інвалідів та інвалідів з дитинства.

(статтю 19 доповнено новою частиною восьмою згідно із Законом України від 03.02.2005 р. № 2414-IV, у зв'язку з цим частини сьому — дев'яту вважати відповідно частинами дев'ятою — одинадцятою)

Держава забезпечує пільгові умови для вступу до державних та комунальних професійно-технічних, вищих навчальних закладів дітям-інвалідам, дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, та іншим категоріям дітей, які потребують соціального захисту, за умови наявності у них достатнього рівня підготовки.

Норми навантаження у навчальних програмах та планах навчальних закладів повинні визначатися з урахуванням віку та стану здоров'я дітей. Контроль за дотриманням цих норм у порядку, встановленому законодавством, забезпечують органи управління освітою та органи охорони здоров'я.

У порядку, встановленому законодавством, держава забезпечує підтримку та заохочення особливо обдарованих дітей шляхом направлення їх на навчання до провідних вітчизняних та іноземних навчальних закладів і встановлення спеціальних стипендій.

1

2

3

4

5

6

7

Стаття 20. Залучення дитини до національної та світової культури

З метою сприяння соціальному, духовному, моральному благополуччю, всебічному здоровому розвитку дитини держава забезпечує їй безкоштовний доступ до національних духовних та історичних цінностей, досягнень світової культури шляхом надання можливості користування бібліотечними фондами, виставковими залами, музеями тощо. З цією метою створюється мережа спеціальних дитячих закладів культури, закладів позашкільної освіти, діяльність яких спрямовується на сприяння розвитку індивідуальної та колективної творчості дітей.

Розробка навчальних програм, що застосовуються в навчальних закладах, повинна базуватися на найкращих здобутках людства у сфері культури, засадах моралі та добра, національних духовних традиціях.

Держава сприяє випуску і забезпеченню доступності кіно— та відеофільмів, теле— і радіопередач, виданню друкованих засобів масової інформації, розрахованих на дитячу та молодіжну аудиторію, а також поширенню іншої корисної для культурного розвитку дітей інформації.

Забороняється пропагування у засобах масової інформації культури насильства і жорстокості, розповсюдження порнографії та інформації, що зневажає людську гідність і завдає шкоди моральному благополуччю дитини.

Стаття 21. Дитина і праця

Порядок застосування праці дітей визначається законодавством України про працю.

Вік, з якого допускається прийняття дитини на роботу, становить 16 років. Діти, які досягли 15-річного віку, можуть прийматися на роботу, що не завдає шкоди їх здоров'ю і навчанню, за згодою одного з батьків або особи, яка замінює батьків.

Для дітей, молодших 16 років, тривалість робочого часу обмежується відповідно до потреб їх розвитку та професійної підготовки. Час, витрачений дитиною за згодою власника або уповноваженого ним органу на професійну підготовку в межах встановленого законодавством робочого часу, зараховується як робочий час.

Забороняється залучення дітей до найгірших форм дитячої праці, участі у важких роботах і роботах з шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах та до праці понад встановлений законодавством скорочений робочий час.

(частина четверта статті 21 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 03.02.2005 р. № 2414-IV)

До найгірших форм дитячої праці належать:

усі форми рабства або практика, подібна до рабства, зокрема, продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав;

використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності;

робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини.

(статтю 21 доповнено новою частиною п'ятою згідно із Законом України від 03.02.2005 р. № 2414-IV, у зв'язку з цим частини п'яту — восьму вважати відповідно частинами шостою — дев'ятою)

Діти приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду за наявності письмового медичного висновку про відсутність протипоказань для участі у трудовій діяльності та в подальшому до досягнення 21 року щорічно підлягають обов'язковим профілактичним медичним оглядам.

Участь у трудовій діяльності дітей-інвалідів та дітей з вадами фізичного та розумового розвитку забезпечується шляхом створення відповідної мережі робочих місць.

З метою захисту своїх трудових прав діти, які працюють, можуть створювати професійні спілки або вступати до існуючих професійних спілок у порядку, встановленому законодавством України.

Державний контроль і нагляд за додержанням трудових прав дитини забезпечується в порядку, встановленому законодавством України.

Стаття 22. Право на зайняття підприємницькою діяльністю

Діти, які досягли 16-річного віку, мають право займатися підприємницькою діяльністю, можуть бути членами колективного сільськогосподарського підприємства та членами селянського (фермерського) господарства в порядку, встановленому законом.

Стаття 23. Право на об'єднання в дитячі та молодіжні організації

Діти мають право на об'єднання в самостійні дитячі та молодіжні громадські організації за умови, що їх діяльність не

1

2

3

4

5

6

7

суперечить Конституції України та законам України, не порушує громадський порядок і безпеку держави, права і свободи інших осіб, не шкодить моралі та здоров'ю дітей та інших громадян.

Дитячі громадські організації можуть створювати свої об'єднання, встановлювати контакти з дитячими громадськими організаціями інших країн, вступати до міжнародних дитячих об'єднань.

Створення дитячих організацій політичного та релігійного спрямування забороняється.

Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування надають допомогу дитячим організаціям та об'єднанням, сприяють їх роботі.

Розділ V. Дитина в несприятливих умовах та екстремальних ситуаціях

Стаття 24. Утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, та безпритульних дітей

Утримання і виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, забезпечує держава.

Безпритульні діти в порядку, встановленому законом, тимчасово розміщуються у притулках для неповнолітніх служб у справах неповнолітніх, у яких створюються належні житлово-побутові умови та умови, спрямовані на забезпечення їх соціальної адаптації та підготовку до повернення у рідні сім'ї або передачі під опіку і піклування, надається правова, психологічна, медична та інша допомога таким дітям.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, повинні бути передані під опіку чи піклування, на усиновлення або влаштовані на виховання в сім'ї громадян (прийомні сім'ї), в будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки сімейного типу на повне державне утримання. Вихованцям таких закладів створюються необхідні умови для їх всебічного і гармонійного розвитку, підготовки до самостійного життя та праці.

Посадові особи органів державної влади та органів місцевого самоврядування, працівники Міністерства внутрішніх справ України, працівники органів соціального захисту населення, житлово-експлуатаційних організацій, навчальних закладів, громадяни та інші особи, яким стало відомо про факт залишення дитини без опіки (піклування) батьків, зобов'язані негайно повідомити про це органи опіки та піклування за місцем знаходження дитини.

Усиновлення допускається виключно в інтересах дитини України відповідно до закону.

Усиновлення (удочеріння) є оформлена спеціальним юридичним актом (рішенням суду) передача на виховання в сім'ю неповнолітньої дитини на правах сина чи дочки.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України, іноземними громадянами провадиться, якщо були вичерпані всі можливості щодо передачі під опіку, піклування, на усиновлення чи виховання в сім'ї громадян України.

Переважне право серед інших іноземних громадян на усиновлення дитини, яка є громадянином України, мають іноземні громадяни країн, які уклали міжнародні договори з Україною про усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Порядок передачі дітей на усиновлення, а також здійснення контролю за умовами їх проживання і виховання в сім'ях усиновителів встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Посередницька, комерційна діяльність щодо усиновлення дітей, передання їх під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян України, іноземців або осіб без громадянства забороняється.

*(частина десята статті 24 у редакції
Закону України від 03.02.2005 р. № 2414-IV)*

Порядок створення, реорганізації та ліквідації навчально-виховних закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передачі дітей на виховання та спільне проживання в прийомні сім'ї або дитячі будинки сімейного типу, а також положення про них затверджуються Кабінетом Міністрів України.

Працівники закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які здійснюють виховні функції, в разі вчинення аморального проступку, не сумісного з продовженням зазначеної роботи, притягаються до дисциплінарної відповідальності у порядку, встановленому законом.

Контроль за умовами виховання і проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ях опікунів (піклувальників), усиновителів, у дитячих будинках сімейного типу, в прийомних сім'ях покладається на органи опіки і піклування, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді або інші спеціально уповноважені органи.

*(частина тринадцята статті 24 із змінами, внесеними
згідно із Законами України від 07.03.2002 р. № 3109-III,
від 18.01.2005 р. № 2353-IV)*

1

2

3

4

5

6

7

Стаття 25. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Діти, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, мають право на особливий захист і допомогу з боку держави.

Відсутність одного або обох з батьків та батьківського піклування підтверджується відповідними документами, які є підставою для надання цим дітям матеріального забезпечення і пільг, передбачених законодавством України.

У разі передачі дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, під опіку чи піклування, влаштування в будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки сімейного типу та прийомні сім'ї живе приміщення, в якому вони проживали, зберігається за дітьми протягом усього часу перебування їх в цих закладах, у опікунів чи піклувальників, дитячому будинку сімейного типу, прийомній сім'ї незалежно від того, чи проживають у жилому приміщенні, з якого вибули діти, інші члени сім'ї. Жиле приміщення, яке зберігається за дітьми, може бути передано в оренду іншим громадянам на строк до повернення дітей із зазначених закладів, від опікунів чи піклувальників, з прийомної сім'ї чи дитячого будинку сімейного типу.

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які до передачі під опіку чи піклування, влаштування в будинки дитини, дитячі будинки, школи-інтернати, дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї не мали впорядкованого житла або вселення їх в приміщення, яке зберігалось за ними, неможливе, забезпечуються позачергово впорядкованим житлом за останнім місцем проживання в порядку, встановленому законодавством України.

Держава гарантує матеріальну допомогу на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням, у дитячих будинках сімейного типу і прийомних сім'ях у порядку, встановленому законодавством України.

Дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення ними 18-річного віку надається одноразова допомога у розмірах і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

(Установлено, що у 2003 році положення і норми, передбачені частиною шостою статті 25 цього Закону, реалізуються в розмірах і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України, в межах видатків, врахованих у розрахунках до Державного бюджету України та місцевих бюджетів на 2003 рік згідно із Законом України від 26.12.2002 р. № 380-IV.)

1

2

3

4

5

6

7

(установлено, що у 2004 році положення і норми, передбачені частиною шостою статті 25 цього Закону, реалізуються в розмірах і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України, в межах видатків, врахованих у розрахунках до Державного бюджету України та місцевих бюджетів на 2004 рік згідно із Законом України від 27.11.2003 р. № 1344-IV)

(дію частини шостої статті 25 зупинено на 2003 рік згідно із Законом України від 26.12.2002 р. № 380-IV, на 2004 рік — згідно із Законом України від 27.11.2003 р. № 1344-IV)

(частина шоста статті 25 у редакції Закону України від 25.03.2005 р. № 2505-IV)

Держава гарантує працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах.

Стаття 26. Захист прав дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку

Дискримінація дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку забороняється.

Держава сприяє створенню дітям-інвалідам та дітям з вадами розумового або фізичного розвитку необхідних умов, рівних з іншими громадянами можливостей для повноцінного життя та розвитку з урахуванням індивідуальних здібностей та інтересів, гарантує надання їм відповідної матеріальної допомоги, встановлення одному з батьків дитини-інваліда чи особі, яка його замінює, на підприємстві, в установі чи організації незалежно від форм власності, за його згодою, скороченого робочого дня, надання додаткової оплачуваної відпустки на строк до 5 днів, відпустки без збереження заробітної плати та інших пільг, передбачених законодавством України.

Дітям-інвалідам та дітям з вадами розумового або фізичного розвитку надається безоплатна спеціалізована медична, дефектологічна і психологічна допомога та здійснюється безоплатне протезування у відповідних державних і комунальних закладах охорони здоров'я, надається можливість отримати базову, професійно-технічну та вищу освіту, в тому числі в домашніх умовах. Таким дітям гарантується безоплатне забезпечення засобами індивідуальної корекції.

З метою створення умов для безперешкодного доступу дітей-інвалідів та дітей з вадами фізичного розвитку до об'єктів

соціальної інфраструктури планування та забудова населених пунктів, формування жилих районів, розробка проектних рішень, будівництво та реконструкція будинків, споруд та їх комплексів, об'єктів та засобів громадського транспорту повинні здійснюватися з дотриманням вимог Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

Діти-інваліди мають право на безоплатне матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення, а також забезпечення медикаментами, технічними й іншими засобами індивідуальної корекції відповідно до законодавства.

(статтю 26 доповнено новою частиною п'ятою згідно із Законом України від 03.02.2005 р. № 2414-IV)

Діти-інваліди, які мають порушення опорно-рухового апарату, за наявності відповідного висновку медико-соціальної експертизи, що підтверджує їх право на забезпечення автомобілем (у разі необхідності з ручним керуванням), і яким виповнилося 5 років, забезпечуються автотранспортними засобами на пільгових умовах. Право на управління таким автотранспортним засобом, за наявності відповідного документа на право управління автомобілем, набуває один із повнолітніх членів сім'ї (або найближчих родичів) інваліда.

(статтю 26 доповнено новою частиною шостою згідно із Законом України від 03.02.2005 р. № 2414-IV, у зв'язку з цим частину п'яту вважати частиною сьомою)

Діти-інваліди, які позбавлені батьківського піклування і проживають у державних або комунальних дитячих закладах, після досягнення повноліття забезпечуються житлом в порядку, встановленому статтею 33 Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні».

Стаття 27. Заклади для дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку

Для дітей-інвалідів та дітей з вадами розумового або фізичного розвитку, які не можуть навчатися в загальних навчальних закладах, створюються спеціальні загальноосвітні школи (школи-інтернати), загальноосвітні санаторні школи (школи-інтернати), будинки-інтернати для дітей-інвалідів, дошкільні та інші заклади, в яких вони утримуються за рахунок держави. При направленні дітей до таких закладів останні мають обиратися з урахуванням принципу їх максимальної територіальної наближеності до місця проживання батьків або осіб, що їх замінюють.

Кошти на фінансування будівництва та утримання закладів для дітей-інвалідів і дітей з вадами розумового або фі-

зичного розвитку в Державному бюджеті України, бюджеті Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетах виділяються окремою статтею.

Стаття 28. Захист дітей, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф

Дітям, які постраждали внаслідок стихійного лиха, техногенних аварій, катастроф, держава забезпечує всебічну підтримку. В порядку, встановленому законодавством, їм гарантується першочергове і невідкладне відселення з небезпечної зони, надання кваліфікованої безоплатної медичної допомоги, пенсійного, соціального та іншого забезпечення, компенсацій за втрачене або пошкоджене майно та житло, вживаються заходи щодо сприяння возз'єднанню з членами сім'ї.

Стаття 29. Державна допомога дітям, ураженим ВІЛ-інфекцією, та дітям, хворим на інші невиліковні та тяжкі хвороби

Дітям, ураженим ВІЛ-інфекцією (ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД), гарантується державна допомога в порядку та обсягах, визначених Законом України «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення».

Діти, хворі на інші невиліковні та тяжкі хвороби, мають право на державну допомогу в порядку, встановленому законодавством України.

Стаття 30. Заборона участі дітей у воєнних діях і збройних конфліктах

Участь дітей у воєнних діях і збройних конфліктах, створення дитячих воєнізованих організацій та формувань, пропаганда серед дітей війни і насильства забороняються.

Держава вживає всіх можливих заходів для забезпечення захисту прав дітей, які перебувають у зоні воєнних дій і збройних конфліктів, та догляду за ними. Їм надається матеріальна, медична та інша допомога, в разі потреби їх влаштовують у заклади для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, заклади охорони здоров'я тощо.

Стаття 31. Захист дітей-біженців

Держава через уповноважені органи вживає необхідних заходів щодо забезпечення захисту дітей-біженців на території України.

1

2

3

4

5

6

7

Органи міграційної служби сприяють розшуку батьків або інших законних представників дітей-біженців, розлучених із сім'ями, влаштуванню таких дітей у відповідні дитячі заклади або сім'ї.

Органи опіки та піклування вживають заходів щодо тимчасового влаштування у відповідні дитячі заклади або сім'ї дітей-біженців, розлучених з сім'ями, встановлення опіки чи піклування над такими дітьми, сприяють дітям-біженцям, розлученим з сім'ями, у реалізації їхніх прав.

(стаття 31 у редакції Закону України від 26.09.2002 р. № 177-IV)

Стаття 32. Захист дитини від незаконного переміщення

У порядку, встановленому законодавством України та відповідними міжнародними договорами, держава вживає заходів для боротьби з незаконним переміщенням, вивезенням та поверненням дітей з-за кордону, їх викраденням, торгівлею та контрабандою ними.

Стаття 33. Захист прав дитини на особисту свободу

Право дитини на особисту свободу охороняється законом.

Затримання та арешт неповнолітніх застосовується як винятковий захід і тільки у випадках та порядку, встановлених законом. Про затримання дитини відповідні органи негайно повідомляють батьків чи осіб, які їх замінюють, а також органи прокуратури. Забороняється утримання дитини в одному приміщенні з дорослими затриманими, арештованими чи засудженими особами.

Порядок притягнення неповнолітніх до кримінальної відповідальності та відбування ними покарання встановлюється законом.

Не допускається застосування до дитини насильства, погроз, інших незаконних дій з метою примушення її дати показання як свідка або визнання своєї вини.

Примусові заходи виховного характеру за вчинення дитиною злочину або в інших передбачених законом випадках застосовуються до неї лише судом.

Стаття 34. Захист прав дитини в спеціальних навчально-виховних закладах для неповнолітніх, які потребують особливих умов виховання

Неповнолітні правопорушники, які потребують особливих умов виховання, в порядку, встановленому законом, направляються до загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації.

Неповнолітні, які вживають алкоголь, наркотики, та неповнолітні, які за станом здоров'я не можуть бути направлені до загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації та професійних училищ соціальної реабілітації, в порядку, встановленому законом, направляються до центрів медико-соціальної реабілітації неповнолітніх.

Дітям, які перебувають у зазначених закладах, гарантується право на гуманне ставлення з боку оточуючих, на охорону здоров'я, отримання базової освіти і професійної підготовки, побачення з батьками або особами, які їх замінюють, відпустку, листування, на отримання передач, посилок від батьків, гуманітарних, благодійних та інших громадських організацій, які виявили бажання допомогти їм, у порядку, встановленому законодавством України.

Розділ VI. Відповідальність за порушення законодавства про охорону дитинства

Стаття 35. Відповідальність за порушення законодавства про охорону дитинства

Особи, винні у порушенні вимог законодавства про охорону дитинства, несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України.

Розділ VII. Міжнародне співробітництво

Стаття 36. Участь України у міжнародному співробітництві з охорони дитинства

Україна бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони дитинства та захисту законних прав дитини відповідно до норм міжнародного права.

У порядку, встановленому законом, Україна укладає з іноземними державами договори про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних та кримінальних справах, з питань правового захисту дітей — громадян України, усиновлених іноземними громадянами, та здійснення контролю за умовами утримання та виховання таких дітей у сім'ях іноземних громадян.

Стаття 37. Міжнародні договори

Якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, що містяться у законодавстві України про охорону дитинства, застосовуються правила міжнародного договору.

Розділ VIII. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.
2. Кабінету Міністрів України у тримісячний термін:
  - подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення змін до законів України, що впливають з цього Закону;
  - привести свої нормативно-правові акти у відповідність з цим Законом;
  - забезпечити перегляд і скасування міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади прийнятих ними нормативно-правових актів, що не відповідають вимогам цього Закону.

Президент України Л. КУЧМА

Указ

Президента України від 23 червня 2001 року

№ 467/2001

ЗАТВЕРДЖЕНО

Указом Президента України

від 17 квітня 2002 року № 347/2002

Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями

З метою дальшого вдосконалення організаційного і правового забезпечення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями постановляю:

1. Кабінету Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям разом з органами місцевого самоврядування:

- завершити створення мережі районних, міських, районних у містах центрів соціальних служб для молоді, сприяти укомплектуванню їх кваліфікованими кадрами, не допускати скорочення чисельності працівників зазначених центрів;

- розробити заходи щодо підвищення ефективності діяльності центрів соціальних служб для молоді та поліпшення їх матеріально-технічного забезпечення;

- передбачати під час розроблення проектів Державного бюджету України та місцевих бюджетів на 2002 і наступні роки збільшення видатків, спрямованих на реалізацію програм і заходів центрів соціальних служб для молоді.

2. Державному комітету молодіжної політики, спорту і туризму України розробити порядок здійснення працівниками центрів соціальних служб для молоді соціального інспектування з метою забезпечення супроводу неблагополучних сімей.
3. Рекомендувати Академії педагогічних наук України разом з Державним комітетом молодіжної політики, спорту і туризму України, Українським державним центром соціальних служб для молоді створити з метою розроблення та апробації теоретичних засад соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями науково-методичний центр соціальної роботи.
4. Державному комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, Державному комітету молодіжної політики, спорту і туризму України, Українському державному центру соціальних служб для молоді розробити комплекс заходів щодо поширення соціальної рекламної інформації з питань здорового способу життя та профілактики негативних проявів у дитячому та молодіжному середовищі.

Президент України Л. КУЧМА

Національна доктрина розвитку освіти

(витяг)

<...>

- V. Освіта — рушійна сила розвитку громадянського суспільства
- <...>
10. Державна політика в галузі освіти спрямовується на посилення ролі органів місцевого самоврядування, активізацію участі батьків, піклувальних рад, меценатів, громадських організацій, фондів, засобів масової інформації у навчально-виховній, науково-методичній, економічній діяльності навчальних закладів, прогнозуванні їх розвитку, оцінці якості освітніх послуг.

VI. Освіта і фізичне виховання — основа для забезпечення здоров'я громадян

11. Пріоритетним завданням системи освіти є виховання людини в дусі відповідального ставлення до власного здоров'я

1

2

3

4

5

6

7

і здоров'я оточуючих як до найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Це здійснюється шляхом розвитку валеологічної освіти, повноцінного медичного обслуговування, оптимізації режиму навчально-виховного процесу, створення екологічно сприятливого життєвого простору.

Держава разом із громадськістю сприяє збереженню здоров'я учасників навчально-виховного процесу, залученню їх до занять фізичною культурою і спортом, недопущенню будь-яких форм насильства в навчальних закладах, а також проведенню та впровадженню в практику результатів міжгалузевих наукових досліджень з проблем зміцнення здоров'я, організації медичної допомоги дітям, учням і студентам, якісному медичному обслуговуванню працівників освіти, пропаганді здорового способу життя та вихованню культури поведінки населення.

12. В усіх ланках системи освіти шляхом використання засобів фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої роботи закладаються основи для забезпечення і розвитку фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я кожного члена суспільства.

Для досягнення цієї мети необхідно забезпечити:

комплексний підхід до гармонійного формування всіх складових здоров'я;

удосконалення фізичної та психологічної підготовки до активного життя і професійної діяльності на принципах, що забезпечують оздоровчу спрямованість та індивідуальність підходів;

використання різноманітних форм рухової активності та інших засобів фізичного удосконалення.

Виконання зазначених завдань дасть змогу досягти істотного зниження захворюваності дітей, підлітків, молоді та інших категорій населення, підвищити рівень профілактичної роботи, стимулювати у людей різного віку прагнення до здорового способу життя, зменшити вплив шкідливих звичок на здоров'я дітей та молоді.

13. Фізичне виховання як невід'ємна складова освіти забезпечує можливість набуття кожною людиною необхідних науково обґрунтованих знань про здоров'я і засоби його зміцнення, про шляхи і методи протидії хворобам, про методики досягнення високої працездатності та тривалості

творчої активності. В системі освіти держава забезпечує розвиток масового спорту як важливої складової виховання молоді.

<...>

*Глава Адміністрації
Президента України В. ЛИТВИН*

*Указ
Президента України від 15 березня 2002 року
№ 258/2002*

Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя

Виходячи з недостатності здійснюваних заходів щодо зміцнення моральних та етичних засад у суспільстві, з метою посилення захисту моралі, а також збереження вікових культурних традицій Українського народу від негативного впливу культу насильства, жорстокості, порнографії насамперед через засоби масової інформації, ліквідації наркоманії та інших ганебних явищ, які продовжують руйнувати суспільну мораль, перешкоджають реалізації конституційних прав і свобод людини, інтеграції України в європейський інформаційний, освітній та культурний простір, утвердженню здорового способу життя громадян, належному вихованню молодого покоління, створюючи все відчутнішу загрозу національній безпеці держави, гідному майбутньому наrodu, постановляю:

1. Установити, що захист моральності, утвердження в суспільстві загальнолюдських гуманістичних цінностей, здорового способу життя, докорінне вдосконалення системи духовного, морально-етичного, патріотичного, правового, естетичного та екологічного виховання перш за все молоді та дітей, забезпечення реалізації відповідних конституційних прав і свобод людини і громадянина, захист прав та інтересів дитини, підвищення суспільного значення сім'ї, утвердження шанобливого ставлення до жінки, постійна турбота про підростаюче покоління, його виховання, широке залучення до цієї загальнонародної справи творчих спілок, органів місцевого самоврядування, всієї громадськості є на сучасному

1

2

3

4

5

6

7

етапі одним із найпріоритетніших напрямів діяльності Кабінету Міністрів України, всіх центральних та місцевих органів виконавчої влади, інших державних органів, навчальних закладів, засобів масової інформації та правоохоронних органів.

2. Кабінету Міністрів України із залученням Академії педагогічних наук України, Академії мистецтв України, Спілки журналістів України, інших всеукраїнських творчих спілок, просвітницьких та інших громадських організацій у тримісячний строк:

подати пропозиції щодо формування єдиної комплексної системи забезпечення захисту моральних засад та утвердження здорового способу життя у сфері інформаційної діяльності, освіти, культури, досягнення збалансованості навчального процесу і духовного, морально-етичного, патріотичного, правового, естетичного та екологічного виховання молоді у навчальних закладах на основі загальнолюдських гуманістичних морально-етичних цінностей — добра, істини, краси, віри, надії та любові, забезпечення усвідомлення суспільством визначальної ролі таких понять, як честь і гідність особи; недопущення пропаганди в електронних та інших засобах масової інформації та в навчальному процесі у закладах освіти культу насильства, жорстокості і бездуховності, поширення порнографії та інформації, що підриває суспільну мораль; удосконалення державної інформаційної політики, механізмів її реалізації та внесення відповідних змін до Законів України «Про інформацію», «Про телебачення і радіомовлення», «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про освіту», «Про рекламу» та інших актів законодавства, розроблення в разі потреби проектів нових законів;

активізувати наукові дослідження з метою створення та впровадження систем експертної оцінки морального стану суспільства, а також відео-, аудіо— та друкованої інформаційної продукції, розроблення критеріїв віднесення її до такої, що завдає шкоди суспільній моралі, підготувати пропозиції щодо науково обґрунтованих шляхів і механізмів утвердження моралі і духовності, здорового способу життя, забезпечити щорічне включення наукових розробок із цих

питань до державного замовлення на науково-технічну продукцію;

внести пропозиції щодо посилення державної підтримки розвитку національної культури, мистецтва, кінематографії, книговидання, поліпшення системи пропаганди кращих світових досягнень у цих сферах та удосконалення системи бюджетного фінансування відповідної діяльності.

3. Міністерству культури і мистецтв України, Державному комітету інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України разом з Національною радою України з питань телебачення і радіомовлення та Академією мистецтв України:

розробити за участю інших заінтересованих центральних органів виконавчої влади та подати у тримісячний строк Кабінету Міністрів України пропозиції щодо запровадження з урахуванням кращого міжнародного досвіду класифікації кіно-, телефільмів, рекламних та інших матеріалів для засобів масової інформації залежно від категорії осіб, на яку вони розраховані, та умов їх розповсюдження, а також забезпечення трансляції та анонсування фільмів з обмеженим доступом лише кодованими каналами і в нічний час, внесення відповідних змін до порядку виготовлення інформаційної продукції, надання дозволів на показ фільмів та ліцензування діяльності у сфері телерадіомовлення;

започаткувати разом з Академією педагогічних наук України у двомісячний строк на каналах Національної телевізійної компанії України та Національної радіокомпанії України спеціальні освітні та виховні телевізійні та радіомовні програми, розраховані насамперед на дитячу аудиторію і спрямовані на утвердження гуманізму та інших загальнолюдських цінностей, високої культури стосунків між людьми у сім'ї та суспільстві в цілому, поваги до історії та культури свого народу, любові до природи;

посилити підтримку розвитку професійної та самодіяльної художньої творчості, діяльності творчих спілок та об'єднань, клубів за інтересами;

ужити додаткових заходів із розширення доступу громадян України до видатних зразків світового кінемистецтва, кращих передач іноземних телеканалів, у тому числі через системи кабельного телебачення, посилення державної підтримки діяльності, спрямованої на вирішення цього завдання;

1

2

3

4

5

6

7

удосконалити разом з Державною митною службою України систему пропуску на митну територію України відеопродукції, на показ якої за законодавством України встановлено відповідні обмеження;

посилити разом з Державною податковою адміністрацією України та іншими заінтересованими державними органами контроль за тиражуванням відео— та аудіопродукції, використання якої обмежено в інтересах захисту моралі.

4. Державному комітету України у справах сім'ї та молоді за участю місцевих державних адміністрацій:

ужити разом з Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством освіти і науки України, іншими центральними органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування протягом 2002 року додаткових заходів щодо запобігання бездоглядності, прискорення ліквідації безпритульності та бродяжництва серед дітей та підлітків, розширення мережі відповідних закладів для тимчасового перебування, соціальної реабілітації таких дітей, розроблення та запровадження для них навчальних планів та програм компенсуючого типу, а також щодо притягнення до відповідальності осіб, які спонукають дітей до такого способу життя, посилення відповідальності батьків та осіб, які їх замінюють, за неналежне виконання ними обов'язків із виховання та утримання дітей, посилити контроль за реалізацією раніше затверджених заходів з цих питань;

здійснити протягом 2002—2003 років ефективні заходи щодо вдосконалення позакласного виховання та навчання учнівської молоді, насамперед за місцем проживання, активізації розвитку культурно-просвітницької роботи, фізичної культури і спорту в молодіжному середовищі, підтримки студентського та учнівського самоврядування, посилення його ролі у збереженні моральності, утвердженні здорового способу життя молодого покоління;

забезпечити разом з Міністерством праці та соціальної політики України суттєве поліпшення трудового виховання учнів та залучення їх до посильної суспільно корисної праці, виховання шанобливого ставлення до будь-якої праці незалежно від її характеру.

5. Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству охорони здоров'я України, Державному комітету України у справах сім'ї та молоді разом з місцевими державними адміністраціями глибоко проаналізувати у дво-

місячний строк практику діяльності державних органів та громадських організацій з питань боротьби з наркоманією, яка, незважаючи на заходи, що вживаються, продовжує руйнувати здоров'я та моральність значної кількості громадян України, вжити додаткових рішучих заходів щодо попередження цього явища, виявлення і ліквідації шляхів розповсюдження наркотичних речовин, особливо серед молоді, притягнення осіб, які цим займаються, до відповідальності згідно з законом, узяти під постійний контроль та щомісяця перевіряти усі місця, де можливе розповсюдження та вживання наркотиків, внести пропозиції щодо здійснення більш ефективних кроків для подолання цього страшного зла, забезпечення ширшого використання кращого зарубіжного досвіду в попередженні наркоманії, лікуванні та реабілітації хворих на неї, а також щодо розвитку міжнародного співробітництва у цій сфері.

6. Державному комітету України у справах сім'ї та молоді:

глибоко проаналізувати у двомісячний строк разом зі Службою безпеки України, Міністерством внутрішніх справ України, Міністерством праці та соціальної політики України, Міністерством закордонних справ України, Державним комітетом України у справах національностей та міграції, Державним комітетом у справах охорони державного кордону України, Генеральною прокуратурою України, іншими заінтересованими державними органами ефективність заходів, що спрямовані на запобігання торгівлі людьми, причини та шляхи виїзду молодих жінок до іноземних держав для роботи, де їх нерідко використовують для сексуальної експлуатації, вжити дієвих заходів для викорінення цього ганебного явища, яке принижує громадянок України, завдає суттєвої шкоди міжнародному іміджу України, надавати разом з дипломатичними представництвами та консульськими установами України за кордоном всебічну допомогу таким особам у найскорішому поверненні на Батьківщину;

посилити контроль за виконанням затверджених актами Президента України та Кабінету Міністрів України заходів, що спрямовані на зміцнення морального авторитету та статусу жінки, матері, сім'ї як суттєвих факторів стабільності та злагоди в суспільстві.

7. Службі безпеки України, Міністерству внутрішніх справ України, Міністерству оборони України, Міністерству України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту

1

2

3

4

5

6

7

населення від наслідків Чорнобильської катастрофи вжити додаткових заходів для утвердження високих морально-етичних принципів у діяльності правоохоронних органів, у Збройних Силах України та інших військових формуваннях як важливої умови підвищення ефективності боротьби зі злочинністю, надійної охорони правопорядку, зміцнення обороноздатності держави, захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина.

8. Утворити, зважаючи на нагальну потребу в неухильному і системному вирішенні завдань, установлених у статті 1 цього Указу, Національну експертну комісію України з питань захисту моральності та утвердження здорового способу життя в інформаційному просторі України (далі — Національна комісія).

9. Установити, що основними завданнями Національної комісії є:
  - розроблення з урахуванням міжнародної практики пропозицій з удосконалення державної політики в інформаційній сфері щодо захисту моральності та утвердження здорового способу життя громадян та законодавчого регулювання відповідних відносин;

проведення аналізу теле— та радіопрограм, репертуару кінотеатрів, кіно— та відеоустановок, відеозалів, публікацій у друкованих засобах масової інформації, а також заходів центральних та місцевих органів виконавчої влади стосовно їх відповідності вимогам законодавства щодо захисту моральності та утвердження здорового способу життя, внесення в установленому порядку пропозицій щодо недопущення показу фільмів, програм та опублікування матеріалів, які завдають шкоди моральності суспільства, а також стосовно притягнення засобів масової інформації та їх керівників, які порушують вимоги законодавства та не додержуються у своїй діяльності загальновизнаних принципів моралі та гуманізму, до передбаченої законом відповідальності;

попередній розгляд відповідних проектів законів, інших нормативно-правових актів та державних програм;

розгляд скарг громадян про порушення вимог законодавства щодо захисту моральності в інформаційній сфері та вжиття належних заходів реагування відповідно до наданих повноважень;

розвиток міжнародного співробітництва з питань захисту моральності та утвердження здорового способу життя через засоби масової інформації.

10. Установити, що до складу Національної комісії входять провідні діячі культури, мистецтва, науки і освіти, інформаційної сфери, авторитетні експерти, представники широкої громадськості, органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

Національна комісія має свої територіальні відділення в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.

Голова Національної комісії працює на постійній основі і призначається Президентом України.

Персональний склад Національної комісії та положення про неї затверджує Президент України за поданням її голови.

Для забезпечення діяльності Національної комісії та її територіальних відділень Кабінетом Міністрів України утворюються їх секретаріати.

Рішення Національної комісії, прийняті в межах її повноважень, є обов'язковими для розгляду центральними та місцевими органами виконавчої влади, а також засобами масової інформації незалежно від форми власності.

11. Про хід виконання цього Указу інформувати Президента України щоквартально.

Контроль за реалізацією заходів, передбачених цим Указом, покласти на Головне контрольне управління Адміністрації Президента України.

Президент України Л. КУЧМА

Основи законодавства України про охорону здоров'я

від 9 листопада 1992 року № 2801-XII

Із змінами і доповненнями, внесеними

Декретом Кабінету Міністрів України

від 31 грудня 1992 року № 23-92

Законами України

від 3 лютого 1993 року № 2978-XII,

від 25 лютого 1994 року № 4039а-XII,

від 23 вересня 1994 року № 183/94-ВР,

від 13 жовтня 1994 року № 200/94-ВР,

від 14 лютого 1997 року № 70/97-ВР,

від 22 лютого 2000 року № 1489-III,

від 26 грудня 2002 року № 380-IV,

від 27 листопада 2003 року № 1344-IV,

1

2

3

4

5

6

7

*від 20 квітня 2004 року № 1694-IV,
від 17 червня 2004 року № 1801-IV,
від 23 грудня 2004 року № 2285-IV,
від 1 березня 2005 року № 2427-IV,
від 25 березня 2005 року № 2505-IV,
від 2 червня 2005 року № 2624-IV,
від 20 грудня 2005 року № 3235-IV,
від 19 січня 2006 року № 3370-IV,
від 9 лютого 2006 року № 3421-IV*

(витяг)

<...>

Розділ II

Права та обов'язки громадян у галузі охорони здоров'я

Стаття 6. Право на охорону здоров'я

Кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає:

- а) життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини;
- б) безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- в) санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де він проживає;
- г) безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку;
- д) кваліфіковану медико-санітарну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я;
- е) достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі і можливі фактори ризику та їх ступінь;
- є) участь в обговоренні проектів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики в галузі охорони здоров'я;
- ж) участь в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи з цих питань у порядку, передбаченому законодавством;
- з) можливість об'єднання в громадські організації з метою сприяння охороні здоров'я;

- и) правовий захист від будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я;
- і) відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди;
- ї) оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я;
- й) можливість проведення незалежної медичної експертизи у разі незгоди громадянина з висновками державної медичної експертизи, застосування до нього заходів примусового лікування та в інших випадках, коли діями працівників охорони здоров'я можуть бути ущемлені загальновизнані права людини і громадянина.

Законодавством України може бути визначено й інші права громадян у галузі охорони здоров'я.

Громадянам України, які перебувають за кордоном, гарантується право на охорону здоров'я у формах і обсязі, передбачених міжнародними договорами, в яких бере участь Україна.

<...>

Розділ IV

Забезпечення здорових і безпечних умов життя

<...>

Стаття 28. Створення сприятливих для здоров'я умов праці, навчання, побуту та відпочинку

З метою забезпечення сприятливих для здоров'я умов праці, навчання, побуту та відпочинку, високого рівня працездатності, профілактики травматизму і професійних захворювань, отруень та відвернення іншої можливої шкоди для здоров'я встановлюються єдині санітарно-гігієнічні вимоги до організації виробничих та інших процесів, пов'язаних з діяльністю людей, а також до якості машин, обладнання, будівель, споживчих товарів та інших об'єктів, які можуть мати шкідливий вплив на здоров'я. Всі державні стандарти, технічні умови і промислові зразки обов'язково погоджуються з органами охорони здоров'я в порядку, встановленому законодавством.

Власники і керівники підприємств, установ і організацій зобов'язані забезпечити в їх діяльності виконання правил техніки безпеки, виробничої санітарії та інших вимог щодо охорони праці, передбачених законодавством про працю, не допускати шкідливо-го впливу на здоров'я людей та навколишнє середовище.

1

2

3

4

5

6

7

Держава забезпечує нагляд і контроль за створенням сприятливих для здоров'я умов праці, навчання, побуту і відпочинку, сприяє громадському контролю з цих питань.

<...>

Стаття 32. Сприяння здоровому способу життя населення

Держава сприяє утвердженню здорового способу життя населення шляхом поширення наукових знань з питань охорони здоров'я, організації медичного, екологічного і фізичного виховання, здійснення заходів, спрямованих на підвищення гігієнічної культури населення, створення необхідних умов, в тому числі медичного контролю, для заняття фізкультурою, спортом і туризмом, розвиток мережі лікарсько-фізкультурних закладів, профілакторіїв, баз відпочинку та інших оздоровчих закладів, на боротьбу із шкідливими для здоров'я людини звичками, встановлення системи соціально-економічного стимулювання осіб, які ведуть здоровий спосіб життя.

(частина перша статті 32 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 13.10.94 р. № 200/94-ВР)

В Україні проводиться державна політика обмеження куріння та вживання алкогольних напоїв. Реклама тютюнових виробів, алкогольних напоїв та інших товарів, шкідливих для здоров'я людини, здійснюється відповідно до Закону України «Про рекламу».

(частина друга статті 32 із змінами, внесеними згідно із Законом України від 14.02.97 р. № 70/97-ВР)

З метою запобігання шкоди здоров'ю населення забороняється проведення без спеціального дозволу Міністерства охорони здоров'я України розрахованих на масову аудиторію лікувальних сеансів та інших аналогічних заходів з використанням гіпнозу та інших методів психічного або біоенергетичного впливу.

<...>

Розділ VII

Охорона здоров'я матері та дитини

<...>

Стаття 59. Піклування про зміцнення та охорону здоров'я дітей і підлітків

Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я своїх дітей, їх фізичний та духовний розвиток, ведення ними здорового способу життя. У разі порушення цього обов'язку, якщо воно завдає іс-

тотної шкоди здоров'ю дитини, винні у встановленому порядку можуть бути позбавлені батьківських прав.

З метою виховання здорового молодого покоління з гармонійним розвитком фізичних і духовних сил держава забезпечує розвиток широкої мережі дитячих садків, шкіл-інтернатів, оздоровниць, таборів відпочинку та інших дитячих закладів.

Дітям, які перебувають на вихованні в дитячих закладах і навчаються в школах, забезпечуються необхідні умови для збереження і зміцнення здоров'я та гігієнічного виховання. Умови навчально-трудового навантаження, а також вимоги щодо режиму проведення занять визначаються за погодженням з Міністерством охорони здоров'я України.

<...>

Стаття 62. Контроль за охороною здоров'я дітей у дитячих виховних і навчальних закладах

Контроль за охороною здоров'я дітей та проведенням оздоровчих заходів у дитячих виховних і навчальних закладах здійснюють органи та заклади охорони здоров'я разом з органами і закладами народної освіти за участю громадських організацій.

<...>

Президент України Л. КРАВЧУК

ПОСТАНОВА КАБІНЕТУ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ від 16 листопада 2000 р. № 1717

Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання

Додатково див. рішення
колегії Міністерства освіти і науки України
від 20 жовтня 2005 року № 10/1-2,
лист Міністерства освіти і науки України
від 6 грудня 2005 року № 1/9-695

На виконання статей 12, 15 і 31 Закону України «Про загальну середню освіту» Кабінет Міністрів України ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Здійснити перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання для учнів, які почнуть навчатися у першому класі 2001 року і в наступні роки, у три етапи:

1

2

3

4

5

6

7

перший етап з 1 вересня 2001 р.— у загальноосвітніх навчальних закладах I ступеня;

другий етап з 1 вересня 2005 р.— у загальноосвітніх навчальних закладах II ступеня;

третій етап з 1 вересня 2007 р.— у гімназіях, ліцеях, колегіумах, спеціалізованих школах та з 1 вересня 2008 року в інших загальноосвітніх навчальних закладах III ступеня (за винятком учнів, які вступили до першого класу чотирирічної початкової школи у 1999 році).

2. Затвердити Державний стандарт початкової загальної освіти (додається).

Дозволити Міністерству освіти і науки вносити до зазначеного Державного стандарту зміни не принципового характеру. Установити, що до затвердження державних стандартів базової і повної середньої освіти діють навчальні плани та програми, затверджені Міністерством освіти і науки, які прирівнюються до цих стандартів.

3. Міністерству освіти і науки, Академії педагогічних наук, Національній академії наук:

здійснити протягом 2000—2002 років заходи, спрямовані на оновлення змісту загальної середньої освіти, відповідно до нової структури середньої загальноосвітньої школи, розробити навчальні плани і програми для загальноосвітніх навчальних закладів різних типів;

забезпечити оновлення змісту, перехід на нову структуру та обсяги підготовки педагогічних кадрів відповідно до потреб системи загальної середньої освіти;

розробити до 2003 року Державні стандарти базової і повної загальної середньої освіти, спеціальної загальної середньої освіти дітей з особливими потребами;

запровадити ефективну форму державної підсумкової атестації випускників загальноосвітніх навчальних закладів I, II і III ступенів;

забезпечити конкурсний відбір підручників, навчальних посібників, іншої навчально-методичної літератури відповідно до нового змісту навчання і потреб загальноосвітніх навчальних закладів;

вжити заходів до розроблення і впровадження у навчальний процес нових засобів навчання і педагогічних технологій, інформатизації середньої освіти та комп'ютеризації загальноосвітніх навчальних закладів;

привести нормативно-правові акти в терміни, визначені пунктом 1 цієї постанови, у відповідність з новим змістом, структурою і 12-річним терміном навчання.

4. Міністерству охорони здоров'я, Міністерству освіти і науки внести до 1 вересня 2001 р. зміни і доповнення до Державних санітарних правил і норм «Устаткування, утримання загальноосвітніх навчально-виховних закладів та організація навчально-виховного процесу».
5. Міністерству фінансів, Міністерству економіки під час формування Державного бюджету України та Державної програми економічного і соціального розвитку України передбачати щороку кошти на забезпечення загальноосвітніх навчальних закладів підручниками, наочними посібниками, комп'ютерною технікою з відповідним програмним забезпеченням, іншими засобами навчання та навчальним обладнанням.
6. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

розробити за погодженням з Міністерством освіти і науки та затвердити до 1 січня 2001 р. регіональні плани переходу загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання;

до 1 вересня 2001 р. оптимізувати мережу загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до освітніх потреб населення та соціально-демографічної ситуації в регіоні, розширювати можливості надання учням додаткових освітніх послуг;

вжити заходів до гарантованого забезпечення підручниками і навчальними посібниками учнів загальноосвітніх навчальних закладів;

здійснити підготовку і перепідготовку педагогічних працівників для організації навчання в загальноосвітніх навчальних закладах за новим змістом і структурою загальної середньої освіти;

забезпечити підвищення рівня матеріально-технічного забезпечення та інформатизації загальноосвітніх навчальних закладів, оснащення їх необхідним обладнанням і устаткуванням.

7. Визнати такою, що втратила чинність, постанову Кабінету Міністрів України від 5 серпня 1998 р. № 1239 «Про затвердження Базового навчального плану загальноосвітніх навчальних закладів» (Офіційний вісник України, 1998 р., № 31, ст. 1187).

Перший віце-прем'єр-міністр України Ю. Єхануров

1

2

3

4

5

6

7

ЗАТВЕРДЖЕНО
Постановою Кабінету Міністрів України
від 16 листопада 2000 р. № 1717

ДЕРЖАВНИЙ СТАНДАРТ

початкової загальної освіти

Згідно із Законом України «Про загальну середню освіту» Державний стандарт загальної середньої освіти складається з державних стандартів початкової, базової і повної середньої освіти.

Цей Державний стандарт розроблений відповідно до можливостей дітей молодшого шкільного віку початкової школи і передбачає всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок, бажання і вміння вчитися. Поряд з функціональною підготовкою за роки початкової освіти діти мають набути достатній особистий досвід культури спілкування і співпраці у різних видах діяльності, самовираження у творчих видах завдань.

I. Базовий навчальний план початкової школи

1. Загальна частина

Базовий навчальний план початкової школи (далі — Базовий навчальний план) є складовою частиною Державного стандарту загальної середньої освіти. Він дає цілісне уявлення про зміст і структуру цього рівня освіти, встановлює погодинне співвідношення між освітніми галузями, визначає гранично допустиме навантаження учнів та загальнорічну кількість годин.

Базовий навчальний план складається з таких освітніх галузей: мови і література, математика, здоров'я і фізична культура, технології, мистецтво, людина і світ.

Кожна галузь побудована за змістовими лініями, які є наскрізними для всіх рівнів загальної середньої освіти.

Зміст освітніх галузей може бути реалізований через окремі навчальні предмети та інтегровані курси.

Відповідно до мети і завдань середньої освіти її зміст ґрунтується на загальнолюдських цінностях та принципах науковості, полікультурності, світського характеру освіти, системності, інтегративності, єдності навчання і виховання, на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між націями і народами в інтересах людини, родини, суспільства, держави.

Початкова освіта як складова частина загальної середньої освіти спрямована на всебічний розвиток молодших учнів та повноцінне оволодіння ними всіма компонентами навчальної діяльності. Тому в доборі змісту враховується його наступність і неперервність, доступність і науковість, потенційні можливості для взаємозв'язку навчання, виховання і розвитку, реалізації принципів індивідуалізації, гуманізації навчально-виховного процесу.

До Базового навчального плану входять інваріантна і варіативна складові частини змісту початкової освіти.

Інваріантна складова частина змісту формується на державному рівні і є обов'язковою для всіх загальноосвітніх навчальних закладів незалежно від їх підпорядкування і форм власності. Зміст інваріантної складової частини подано через освітні галузі, сукупність яких необхідна і достатня для загальноосвітньої підготовки учнів молодшого шкільного віку. Вилучення з інваріантної складової частини будь-якої з освітніх галузей порушує цілісність загальноосвітньої підготовки на рівні початкової освіти і наступність основної школи.

В інваріантній складовій частині Базового навчального плану визначено мінімально необхідну кількість навчальних годин на вивчення кожної освітньої галузі.

Варіативна складова частина Базового навчального плану формується навчальним закладом самостійно з урахуванням особливостей навчального закладу та індивідуальних освітніх потреб учня. У початкових класах варіативна складова частина включає години, які можна використати додатково на вивчення освітніх галузей, індивідуальні консультації та групові заняття з учнями.

Навчальне навантаження учнів складається з годин інваріантної і варіативної складових частин і не може перевищувати гранично допустимого тижневого навантаження учнів, установленого Базовим навчальним планом на підставі санітарно-гігієнічних норм організації навчально-виховного процесу.

Згідно із Законом України «Про загальну середню освіту» тривалість навчального року в початковій школі не може бути меншою, ніж 175 робочих днів, а тривалість уроків становить: у перших класах — 35 хвилин, у других — четвертих — 40 хвилин.

Режим роботи загальноосвітнього навчального закладу визначається відповідно до нормативно-правових актів.

На основі Базового навчального плану, який визначає загальні засади побудови початкової освіти, МОН розробляє типові навчальні плани для загальноосвітніх навчальних закладів. У типових навчальних планах зміст освітніх галузей реалізується

через навчальні предмети і курси інваріантної складової частини. На основі типових навчальних планів навчальні заклади щороку складають робочі навчальні плани, в яких конкретизується варіативна складова частина початкової освіти з урахуванням особливостей організації навчального процесу в навчальному закладі.

Бюджетне фінансування загальноосвітнього навчального закладу здійснюється відповідно до встановленої Базовим навчальним планом сумарної кількості годин інваріантної і варіативної складових частин з урахуванням можливого поділу класу на групи при вивченні окремих предметів.

<...>

4. Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура»

Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура» забезпечує свідоме ставлення до свого здоров'я як найвищої соціальної цінності, сприяє фізичному розвитку дитини, формує основи здорового способу життя.

Головними завданнями фізичного виховання у початковій школі є:

ознайомлення з впливом рухової активності та загартування організму, формування знань, умінь і навичок особистої гігієни, профілактики захворюваності і травматизму, правил техніки безпеки;

формування усвідомленої індивідуальної установки учня щодо необхідності удосконалення основних якостей його фізичного розвитку;

формування умінь і навичок основ здорового способу життя, безпеки життєдіяльності, самостійного та свідомого виконання комплексів ранкової гігієнічної гімнастики, використання профілактичних вправ для запобігання порушенню постави та розвитку короткозорості, зняття локальної втоми;

навчання дітей основних рухів.

<...>

II. Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів початкової школи

<...>

3. Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура»

Фізична культура є важливою складовою частиною системи освіти та виховання учнів загальноосвітньої школи, формування в них умінь і навичок здорового способу життя, організації корисного дозвілля та активного відпочинку, розвитку, відновлення фізичних і духовних сил, реабілітації та корекції здоров'я, вихо-

вання позитивних моральних і вольових якостей. Тобто, цінність фізичної культури для кожної особистості і суспільства полягає в освітньому, виховному, оздоровчому та загальнокультурному значенні.

Освітня галузь «Здоров'я і фізична культура» складається з базового і шкільного компонента.

До базового компонента освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» належить об'єктивно необхідний для учня кожного класу обов'язковий рівень фізкультурної освіти (включаючи здоровий спосіб життя), профілактики захворювань, травматизму, умінь і навичок особистої гігієни та фізичної підготовки, без яких неможлива його повноцінна життєдіяльність незалежно від того, яку професію обере в майбутньому випускник школи. Базовий компонент є основою державного стандарту з цієї галузі і не залежить від регіональних та індивідуальних особливостей учнів.

Шкільний компонент освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» зумовлений необхідністю врахування наявних запитів та інтересів учнів, природних умов їх проживання, стану здоров'я, фізичного розвитку, рухової підготовки, матеріальної бази школи, регіональних особливостей. Зміст цього компонента визначається учителем за погодженням з директором школи. Перевага при цьому надається національним рухливим іграм, цікавим для учнів вправам ритмічної, художньої та атлетичної гімнастики; засобам, що сприяють інтенсивному розвитку рухових властивостей; елементам туризму, футболу тощо. Значну частину змісту цього компонента повинні становити фізичні вправи та види спорту, які традиційно проводяться або поглиблено вивчаються в цій школі. Це можуть бути гімнастика, легка атлетика, спортивні ігри (баскетбол, волейбол, гандбол, футбол), боротьба, плавання, зимові види спорту тощо. Шкільний компонент передбачає один додатковий урок з фізичної культури на тиждень в усіх класах.

Визначення змісту базового та шкільного компонентів освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» дає змогу значно підвищити ефективність системи фізичного виховання у школі, сформулювати в учнів звичку до здорового способу життя, задовольнити їх потреби в пізнанні своїх рухових можливостей та фізичному самодосконаленні.

Впровадження державного стандарту освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура» в соціальному плані дасть змогу задовольнити потреби суспільства в досягненні оптимального рівня фізкультурної освіти, стану здоров'я, фізичного розвитку та

1

2

3

4

5

6

7

рухової підготовки підростаючого покоління. На основі державного стандарту у цій галузі визначається грамотність школярів щодо використання ними основних засобів та форм фізичного виховання, дотримання здорового способу життя, формується ставлення до негативних звичок, підвищується рівень фізичної культури учнів, які навчаються в школах різних регіонів України.

Зміст освітньої галузі	Результати навчання
Основи знань	знати поняття «здоров'я» та чинники його формування, поняття та назви фізичних вправ, що вивчалися, вплив фізичних вправ на організм, засоби та правила загартовування організму, правила гігієни занять фізичними вправами, розпорядок дня та руховий режим учня
Уміння і навички	уміти самостійно виконувати комплекси вправ ранкової гімнастики, загартовувальні процедури, організувати фізкультпаузи під час виконання домашніх завдань, використовувати рухливі ігри та вивчені фізичні вправи для зміцнення здоров'я, формування правильної постави, корекції скелетних ступнів та поліпшення фізичного розвитку, змагатися з одного виду спорту (за спрощеними правилами), дотримуватися свідомої дисципліни, правил виконання фізичних вправ і вимог щодо самострахування, надавати першу долікарську медичну допомогу собі та потерпілому у разі отримання незначних травм

<...>

*НАКАЗ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
від 27 лютого 2002 року № 148*

Про підвищення рівня профілактичної роботи серед дітей та молоді по запобіганню незаконному вживанню наркотичних засобів і психотропних речовин

За останні два роки кількість осіб, які незаконно вживають наркотичні засоби і психотропні речовини, в Україні подвоїлась і у 2001 р. становила 107,1 тис., з яких 68 відсотків — молодь віком до 30 років, 5,4 тис.— неповнолітні, що створює безпосередню загрозу генофонду нації.

Проте пошук і апробація нових методів та форм профілактики наркоманії серед дітей і молоді, антинаркотичної інформацій-

но-просвітницької роботи є не завжди ефективними та адекватними ситуації, що склалася.

Враховуючи зазначене та з метою виконання Концепції реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002 — 2010 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України від 24 січня 2002 року № 26-р), наказую:

1. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій:
  - 1.1. Довести до відома керівників органів управління освітою, керівників навчальних закладів та установ Концепцію реалізації державної політики у сфері боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів на 2002—2010 роки (додається) (див. окремо в базі).
  - 1.2. Поглиблено проаналізувати стан справ щодо розповсюдження наркоманії серед неповнолітніх, зокрема, учнів загальноосвітніх, професійно-технічних та студентів вищих навчальних закладів, а також виконання наказу Міністерства освіти і науки України від 12.02.2001 р. № 57 «Про заборону тютюнокуріння в навчальних закладах та установах Міністерства освіти і науки України».
  - 1.3. Розробити і впровадити регіональні програми формування здорового способу життя, нові методи та форми профілактики наркоманії, які б сприяли виробленню у підлітків та молоді негативного ставлення до наркоманії як явища.
  - 1.4. Підвищити персональну відповідальність керівників навчальних закладів системи Міністерства освіти і науки України за стан роботи по недопущенню поширення та вживання наркотичних засобів і психотропних речовин у навчальних закладах.
  - 1.5. Про результати вжитих заходів проінформувати Міністерство освіти і науки України до 1 червня 2002 року.
2. Видавництву «Педагогічна преса» (Кузнецов Ю. Б.) організувати в засобах масової інформації серію матеріалів щодо пропаганди здорового способу життя та негативних наслідків вживання наркотичних засобів.

1

2

3

4

5

6

7

3. Контроль за виконанням наказу покласти на заступників Державного секретаря Науменка Г. Г., Степка М. Ф.

Т. в. о. Міністра В. О. Зайчук

Здійснення заходів із запобігання незаконному вживанню наркотичних засобів та психотропних речовин, яке є складовою частиною боротьби з незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, можливе шляхом:

розвитку співробітництва між державними органами, установами та організаціями;

сприяння зміцненню здоров'я та підвищенню соціального добробуту громадян, а також мінімізації несприятливих наслідків зловживання наркотичними засобами та психотропними речовинами для суспільства в цілому;

охоплення всіх ділянок превентивної роботи — від запобігання незаконному вживанню наркотичних засобів і психотропних речовин на початковому рівні до зменшення спричинених ними негативних наслідків для суспільства, включаючи інформування, виховання, освіту, раннє втручання, консультування, лікування, реабілітацію, попередження рецидивів, наступне обстеження і соціальну реінтеграцію за умови надання можливості особам, які цього потребують, своєчасного отримання необхідної допомоги і послуг відповідних служб.

Зазначені заходи повинні проводитися з урахуванням поширеності незаконного вживання наркотичних засобів і психотропних речовин як у цілому в державі, так і в окремих регіонах, а також серед певних верств населення, особливо серед молоді, на підставі систематичних комплексних і науково обґрунтованих оцінок ситуації в цілому та окремих її аспектів.

Інформація, що подається в рамках просвітницьких і профілактичних заходів, повинна бути чіткою, аргументованою, прийнятною з огляду на рівень культури, своєчасною і, у міру можливості, апробованою на відповідній цільовій групі населення та сприяти виробленню у населення негативного ставлення до наркоманії як явища.

У засобах масової інформації необхідно публікувати виважені матеріали на антинаркотичну тематику, пропагувати здоровий спосіб життя на фоні негативних наслідків незаконного вживання наркотичних засобів або психотропних речовин. Особлива роль

відводиться телерадіокомунікаційним засобам, які забезпечують безпосереднє спілкування аудиторії з учасниками телерадіопрограм.

Необхідно сприяти проведенню конкурсів на створення теле – і радіопрограм, художніх творів антинаркоманійної спрямованості, залучати до цього громадські організації і благодійні фонди, регулярно організовувати виступи і звернення керівників державних органів, провідних фахівців з проблем боротьби з наркоманією і незаконним обігом наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів.

Ці заходи повинні спрямовуватися на:

створення цілісної системи профілактичної роботи серед населення, особливо серед підлітків і молоді; впровадження нових методів профілактики наркоманії та вдосконалення антинаркотичної пропаганди;

запровадження у вищих навчальних закладах, які готують фахівців для роботи з населенням за соціальними напрямками, вивчення соціальних аспектів боротьби з наркоманією та запобігання їй;

проведення досліджень з розроблення науково обґрунтованих принципів профілактики наркоманії серед дітей і підлітків, створення мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, що передбачає організацію закладів такого профілю, як центри надання медико-психолого-педагогічної допомоги особам з різними формами наркотичної залежності.

(абзац дванадцятий розділу 4 із змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 25.12.2004 р. № 1757)

*Наказ Міністерства освіти і науки України
від 6 вересня 2000 року № 434*

Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 26 вересня 2000 р.
за № 659/4880*

*Із змінами і доповненнями, внесеними наказом Міністерства освіти і науки України
від 29 червня 2006 року № 489*

Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну

1

2

3

4

5

6

7

освіту» і Положення про Міністерство освіти і науки України, затвердженого Указом Президента України від 7 червня 2000 р. № 773/2000, НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (додається).
2. Визнати таким, що втратило чинність, Тимчасове положення про класного керівника середнього закладу освіти, затверджене наказом Міністерства освіти України 01.07.97 № 239 і зареєстроване в Міністерстві юстиції України 26.08.97 за № 337/2141.
3. Міністру освіти Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти обласних, Київської і Севастопольської міських держадміністрацій довести Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти до відома керівників навчальних закладів.
4. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Огнев'юка В. О.

Міністр В. Г. Кремень

ПОЛОЖЕННЯ про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти

1. Загальні положення
  - 1.1. Це положення регламентує діяльність класного керівника загальноосвітнього, професійно-технічного навчального закладу (далі — класний керівник).
  - 1.2. Класний керівник — це педагогічний працівник, який здійснює педагогічну діяльність з колективом учнів класу, навчальної групи професійно-технічного навчального закладу, окремими учнями, їх батьками, організацію і проведення позаурочної та культурно-масової роботи, сприяє взаємодії учасників навчально-виховного процесу в створенні належних умов для виконання завдань навчання і виховання, самореалізації та розвитку учнів (вихованців), їх соціального захисту.
  - 1.3. Класний керівник у визначенні змісту роботи керується Конституцією України, Конвенцією ООН про права ди-

тини, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», іншими законодавчими і нормативно-правовими актами України, а також цим Положенням.

1.4. Класний керівник здійснює свою діяльність відповідно до основних завдань загальної середньої освіти, спрямованих на:

- виховання громадянина України;
- формування особистості учня (вихованця), його наукового світогляду, розвитку його здібностей і обдаровань;
- виконання вимог Державного стандарту загальної середньої освіти та професійно-технічної освіти, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» та постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 № 1135 «Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти», підготовку учнів (вихованців) до подальшої освіти і трудової діяльності;

(абзац четвертий пункту 1.4 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

- виховання в учнів (вихованців) поваги до Конституції України, державних символів України, почуття власної гідності, свідомого ставлення до обов'язків, прав і свобод людини і громадянина, відповідальності перед законом за свої дії;
- реалізацію права учнів (вихованців) на вільне формування політичних і світоглядних переконань;
- виховання шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної та рідної мови, національних цінностей українського народу та інших народів і націй;
- виховання свідомого ставлення до свого здоров'я та здоров'я інших громадян як найвищої соціальної цінності, формування засад здорового способу життя, збереження і зміцнення фізичного та психічного здоров'я учнів (вихованців);

1

2

3

4

5

6

7

— формування екологічної культури особистості, набуття знань і досвіду розв'язання екологічних проблем, залучення до практичної природоохоронної роботи.

(пункт 1.4 доповнено абзацом дев'ятим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

2. Організація діяльності класного керівника

2.1. Обов'язки класного керівника покладаються на педагогічного працівника навчального закладу системи загальної середньої освіти, який має педагогічну освіту, або відповідну професійну освіту та професійно-педагогічну підготовку, здійснює педагогічну діяльність, фізичний та психічний стан здоров'я якого дозволяє виконувати ці обов'язки.

(пункт 2.1 у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

2.2. Обов'язки класного керівника покладаються директором навчального закладу на педагогічного працівника або на досвідченого майстра виробничого навчання, за його згодою, і не можуть бути припинені до закінчення навчального року. У виняткових випадках з метою дотримання прав та інтересів учнів (вихованців) та їх батьків зміна класного керівника може бути здійснена протягом навчального року.

(пункт 2.2 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

2.3. На класного керівника покладається керівництво одним класом, навчальною групою.

У початкових класах класне керівництво здійснює вчитель початкових класів.

У професійно-технічному навчальному закладі класне керівництво здійснюється в навчальних групах, учні (вихованці) яких під час навчання здобувають повну загальну середню освіту або навчаються на основі базової загальної середньої освіти без отримання повної.

Функціональні обов'язки класного керівника розробляються відповідно до цього Положення з урахуванням типу закладу та завдань навчально-виховного, навчально-виробничого процесу і затверджуються директором навчального закладу.

(абзац четвертий пункту 2.3 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

2.4. Класний керівник як організатор учнівського колективу:

(абзац перший пункту 2.4 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

- сприяє забезпеченню умов для засвоєння учнями (вихованцями) рівня та обсягу освіти, а також розвитку їх здібностей;
- створює умови для організації змістовного дозвілля, у тому числі організовує та проводить відвідування музеїв, театрів, виставок, екскурсій, заходи з охорони природи; відповідає за профілактику бездоглядності, правопорушень, планує та проводить відповідні заходи (особливо для учнів, з числа незахищеної та пільгової категорії населення);

(абзац третій пункту 2.4 у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

- сприяє підготовці учнів (вихованців) до самостійного життя в душі взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами;
- проводить виховну роботу з урахуванням вікових та індивідуально-психологічних особливостей учнів (вихованців), їх нахилів, інтересів, задатків, готовності до певних видів діяльності, а також рівня сформованості учнівського колективу;
- співпрацює з вчителями, викладачами, майстрами виробничого навчання, психологами, медичними працівниками, органами учнівського самоврядування, батьками та іншими учасниками навчально-виховного процесу з виконання завдань навчання та виховання в учнівському колективі (групі), соціального захисту учнів (вихованців).

(абзац шостий пункту 2.4 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

Класний керівник професійно-технічного навчального закладу спрямовує роботу батьківського колективу навчальної

1

2

3

4

5

6

7

групи та органів учнівського самоврядування на покращення навчання та виховання учнів.

(пункт 2.4 доповнено абзацом сьомим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

Класний керівник професійно-технічного навчального закладу спільно з майстром виробничого навчання навчальної групи:

(пункт 2.4 доповнено абзацом восьмим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

— систематично аналізує рівень навчальних досягнень та поведінку учнів, організовує навчальну допомогу;

(пункт 2.4 доповнено абзацом дев'ятим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

— створює в навчальній групі необхідні умови для оволодіння професією, творчого відношення до праці, для засвоєння передових, прогресивних методів та прийомів роботи;

(пункт 2.4 доповнено абзацом десятим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

— проводить тематичні класні години, що спрямовані на виховання моральних цінностей, зацікавленості у питанні належності до обраної професії;

(пункт 2.4 доповнено абзацом одинадцятим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

— забезпечує дотримання в навчальній групі встановленого порядку та дисципліни;

(пункт 2.4 доповнено абзацом дванадцятим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

— проводить цілеспрямовану індивідуальну роботу з учнями групи;

(пункт 2.4 доповнено абзацом тринадцятим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

— здійснює заходи щодо професійно-орієнтаційної роботи учнів шкіл;

(пункт 2.4 доповнено абзацом чотирнадцятим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

— заохочує учнів до занять в гуртках художньої і технічної творчості, предметних гуртках та спортивних секціях;

(пункт 2.4 доповнено абзацом п'ятнадцятим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

— залучає учнів до участі в конкурсах професійної майстерності, олімпіадах з навчальних предметів.

(пункт 2.4 доповнено абзацом шістнадцятим згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

2.5. Класний керівник має право на:

- відвідування уроків, занять із теоретичного та виробничого навчання, виробничої практики та позакласних заходів, семестрових, річних атестацій та заліків у закріпленому класі (групі), бути присутнім на заходах, що проводяться для учнів (вихованців) навчальні, культурно-просвітні заклади, інші юридичні або фізичні особи;

(абзац другий пункту 2.5 у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

- внесення пропозицій на розгляд адміністрації навчального закладу та педагогічної ради про моральне та матеріальне заохочення учнів (вихованців);
- ініціювання розгляду адміністрацією навчального закладу питань соціального захисту учнів (вихованців);
- внесення пропозицій на розгляд батьківських зборів класу (групи) щодо матеріального забезпечення організації та проведення позаурочних заходів у порядку, визначеному законодавством;
- відвідування учнів (вихованців) за місцем їх проживання або в гуртожитку професійно-технічного навчального закладу (за згодою батьків, опікунів, піклувальників), вивчення умов їх побуту та виховання, а також виходити з пропозиціями на педагогічних зборах щодо притягнення до відповідальності батьків, які ведуть аморальний спосіб життя, грубо поводяться зі своїми дітьми, завдають їм моральної та фізичної шкоди;

(абзац шостий пункту 2.5 у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

- вибір форми підвищення педагогічної кваліфікації з проблем виховання;
- вияв соціально-педагогічної ініціативи, вибір форм, методів, засобів роботи з учнями (вихованцями);
- захист професійної честі, гідності відповідно до чинного законодавства;
- матеріальне заохочення за досягнення вагомих результатів у виконанні покладених на нього завдань.

2.6. Класний керівник зобов'язаний:

- вибирати адекватні засоби реалізації завдань навчання, виховання і розвитку учнів (вихованців);

1

2

3

4

5

6

7

- здійснювати педагогічний контроль за дотриманням учнями (вихованцями) статуту і Правил внутрішнього трудового розпорядку навчального закладу, інших документів, що регламентують організацію навчально-виховного процесу;
- інформувати про стан виховного процесу в класі та рівень успішності учнів (вихованців) педагогічну раду, адміністрацію навчального закладу, батьків;
- дотримуватись педагогічної етики, поважати гідність учня (вихованця), захищати його від будь-яких форм фізичного, психічного насильства; своєю діяльністю стверджувати повагу до принципів загальнолюдської моралі;
- пропагувати здоровий спосіб життя;
- постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру;
- вести документацію, пов'язану з виконанням повноважень класного керівника (класні журнали, особові справи, плани роботи тощо);
- регулярно готувати і проводити батьківські збори, збори учнівського активу класу (групи) (не менше 2 разів на семестр) та збори органів учнівського самоврядування.

(пункт 2.6 доповнено абзацом згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

2.7. Класний керівник складає план роботи з учнівським колективом у формі, визначеній адміністрацією навчального закладу.

(пункт 2.7 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29.06.2006 р. № 489)

2.8. Класний керівник підзвітний у своїй роботі директору навчального закладу, а у вирішенні питань організації навчально-виховного процесу безпосередньо підпорядкований заступнику директора з навчально-виховної роботи.

2.9. Класний керівник може бути заохочений (відзначений) за досягнення високих результатів у виховній роботі з учнями (вихованцями). Форми і види заохочення регулюються законодавством України.

Начальник головного управління нормативного забезпечення та взаємодії з регіонами

Я. П. Корнієнко

НАКАЗ
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
від 29 червня 2006 року № 489

Про затвердження змін до Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти

Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту»

НАКАЗУ Ю:

1. Затвердити зміни до Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти, затвердженого наказом Міністерства освіти і науки України від 06.09.2000 № 434, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 26.09.2000 за № 659/4880.
2. Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій довести цей наказ до відома керівників навчальних закладів.
3. Контроль за виконанням наказу покласти на першого заступника Міністра Жебровського Б.М.

Міністр С.М.Ніколаєнко

ЗМІНИ

до Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти

1. У пункті 1.4:

абзац четвертий після слів «середньої освіти» доповнити словами «та професійно-технічної освіти, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 16.11.2000 № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання» та постановою Кабінету Міністрів України від 17.08.2002 № 1135 «Про затвердження Державного стандарту професійно-технічної освіти», з урахуванням відповідних відмінків;

1

2

3

4

5

6

7

пункт доповнити абзацом 9 такого змісту: «формування екологічної культури особистості, набуття знань і досвіду розв’язання екологічних проблем, залучення до практичної природоохоронної роботи».

2. Пункт 2.1 викласти в такій редакції: «Обов’язки класного керівника покладаються на педагогічного працівника навчального закладу системи загальної середньої освіти, який має педагогічну освіту, або відповідну професійну освіту та професійно-педагогічну підготовку, здійснює педагогічну діяльність, фізичний та психічний стан здоров’я якого дозволяє виконувати ці обов’язки».
3. У пункті 2.2: перше речення викласти в такій редакції: «Обов’язки класного керівника покладаються директором навчального закладу на педагогічного працівника або на досвідченого майстра виробничого навчання, за його згодою, і не можуть бути припинені до закінчення навчального року»; друге речення після слів «учнів (вихованців)» доповнити словами «та їх батьків».
4. Четвертий абзац пункту 2.3 після слів «навчально-виховного» доповнити словами «навчально-виробничого», з урахуванням відповідних відмінків.
5. У пункті 2.4:

в абзаці першому слово «класного» замінити словом «учнівського»;

абзац третій викласти в такій редакції: «створює умови для організації змістовного дозвілля, у тому числі організовує та проводить відвідування музеїв, театрів, виставок, екскурсій, заходи з охорони природи; відповідає за профілактику бездоглядності, правопорушень, планує та проводить відповідні заходи (особливо для учнів, з числа незахищеної та пільгової категорії населення)»;

в абзаці шостому слова «координує роботу» замінити словами «співпрацює з», з урахуванням відповідних відмінків, а в кінці речення слово «класному» замінити словом «учнівському»;

пункт доповнити абзацами такого змісту: «Класний керівник професійно-технічного навчального закладу спрямовує роботу батьківського колективу навчальної групи та органів учнівського самоврядування на покращення навчання та виховання учнів.

Класний керівник професійно-технічного навчального закладу спільно з майстром виробничого навчання навчальної групи:

- систематично аналізує рівень навчальних досягнень та поведінку учнів, організовує навчальну допомогу;
- створює в навчальній групі необхідні умови для оволодіння професією, творчого відношення до праці, для засвоєння передових, прогресивних методів та прийомів роботи;
- проводить тематичні класні години, що спрямовані на виховання моральних цінностей, зацікавленості у питанні належності до обраної професії;
- забезпечує дотримання в навчальній групі встановленого порядку та дисципліни;
- проводить цілеспрямовану індивідуальну роботу з учнями групи;
- здійснює заходи щодо професійно-орієнтаційної роботи учнів шкіл;
- заохочує учнів до занять в гуртках художньої і технічної творчості, предметних гуртках та спортивних секціях;
- залучає учнів до участі в конкурсах професійної майстерності, олімпіадах з навчальних предметів».

6. У пункті 2.5:

другий абзац викласти в такій редакції: «відвідування уроків, занять із теоретичного та виробничого навчання, виробничої практики та позакласних заходів, семестрових, річних атестацій та заліків у закріпленому класі (групі), бути присутнім на заходах, що проводять для учнів (вихованців) навчальні, культурно-просвітні заклади, інші юридичні або фізичні особи»;

абзац шостий викласти в такій редакції: «відвідування учнів (вихованців) за місцем їх проживання або в гуртожитку професійно-технічного навчального закладу (за згодою батьків, опікунів, піклувальників), вивчення умов їх побуту та виховання, а також виходити з пропозиціями на педагогічних зборах щодо притягнення до відповідальності батьків, які ведуть аморальний спосіб життя, грубо поведуться зі своїми дітьми, завдають їм моральної та фізичної шкоди».

7. Пункт 2.6 доповнити абзацом такого змісту: «регулярно готувати і проводити батьківські збори, збори учнівського активу класу (групи) (не менше 2 разів на семестр) та збори органів учнівського самоврядування».

8. У пункті 2.7 слово «класним» замінити словом «учнівським».

Директор департаменту Т.М.Десятов

Начальник департаменту адміністративної роботи і контролю

А.В.Домашенко

1

2

3

4

5

6

7

*Наказ Міністерства освіти і науки України
від 1 серпня 2001 року № 563*

Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
20 листопада 2001 р. за № 969/6160*

На виконання Законів України «Про охорону праці», «Про освіту» та розпорядження Міністерства освіти України від 24.06.99 № 62 НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти (далі — Положення), що додається.
2. Надрукувати це Положення в «Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України».
3. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, ректорам (директорам) вищих навчальних закладів забезпечити вивчення Положення в закладах і установах освіти.
4. Уважати таким, що втратило чинність, Положення про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах (розділ I), затверджене наказом Міністерства освіти України від 30.11.93 № 429, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 03.12.93 за № 178, та такими, що не застосовуються на території України, «Положение об организации работы по охране труда в системе Министерства высшего и среднего специального образования СССР», затверджене наказом Міністерства вищої і середньої спеціальної освіти СРСР від 04.03.86 № 168, «Положение об организации работы по охране труда в учреждениях системы Министерства просвещения СССР», затверджене наказом Міністерства освіти СРСР від 08.12.86 № 241, Положення про організацію роботи з охорони праці в системі Державного комітету УРСР з професійно-технічної освіти, затверджене Державним комітетом професійно-технічної освіти УРСР у 1988 р.

5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Богомоллова А. Г.

Т. в. о. Міністра А. Г. Богомоллов

*Наказ Міністерства освіти і науки України
від 1 серпня 2001 р. № 563*

*Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
20 листопада 2001 р. за № 969/6160*

ПОЛОЖЕННЯ про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти

1. Загальні положення
  - 1.1. Це Положення розроблено відповідно до Законів України «Про охорону праці», «Про освіту» і поширюється на вищі, професійно-технічні, загальноосвітні, дошкільні, позашкільні навчальні заклади та заклади післядипломної освіти, установи Міністерства освіти і науки України незалежно від форм власності і підпорядкування (далі — заклади освіти).
  - 1.2. Це Положення визначає єдину систему організації роботи з охорони праці, а також обов'язки керівників та посадових осіб щодо забезпечення здорових і безпечних умов навчально-виховного процесу*, запобігання травматизму його учасників.
  - 1.3. Положення узгоджене з ЦК профспілки працівників освіти і науки України, Держнаглядохоронпраці.
  - 1.4. Заклади освіти у своїй діяльності керуються чинним законодавством, нормативно-правовими актами з охорони праці, цим Положенням.

* Навчально-виховний процес — система організації навчально-виховної, навчально-виробничої діяльності, визначеної навчальними, науковими, виховними планами (уроки, лекції, лабораторні заняття, час відпочинку між заняттями, навчальна практика, заняття з трудового, професійного навчання і професійної орієнтації, виробнича практика, робота у трудових об'єднаннях, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, походи, екскурсії, спортивні змагання, перевезення чи переходи до місця проведення заходів тощо).

1

2

3

4

5

6

7

- 1.5. Організація роботи з охорони праці в закладах освіти покладається на їх керівників.
- 1.6. Навчання та перевірка знань з питань охорони праці працівників проводиться відповідно до ДНАОП 0.00-4.12-99 «Типове положення про навчання з питань охорони праці», затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці України 17.02.99 № 27, зареєстрованого в Мін'юсті України 21.04.99 за № 248/3541 (далі — Типове положення).
- 1.7. Навчання та перевірка знань з питань охорони праці учнів, студентів, курсантів, слухачів під час трудового та професійного навчання, виробничої практики проводиться відповідно до типових планів і програм з предметів і дисциплін «Охорона праці», «Основи охорони праці», «Охорона праці в галузі» та Типового положення. Крім навчання з охорони праці в закладах освіти, проводиться навчання з питань охорони життя, здоров'я, пожежної, радіаційної безпеки, безпеки дорожнього руху, попередження побутового травматизму. У закладах освіти, що надають загальну середню освіту, та у вищих навчальних закладах ці питання входять до курсу предметів і дисциплін з безпеки життєдіяльності. Обсяги, зміст навчання та форми перевірки знань з питань безпеки життєдіяльності визначаються навчальними планами і програмами, затвердженими Міністерством освіти і науки України.
- 1.8. Інструктажі з питань охорони праці в закладах освіти проводяться з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами, працівниками (далі — учасники навчально-виховного процесу) відповідно до Типового положення. Інструктажі з питань безпеки життєдіяльності з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами проводяться одночасно з інструктажами з питань охорони праці і містять питання охорони здоров'я, пожежної, радіаційної безпеки, безпеки дорожнього руху, реагування на надзвичайні ситуації, безпеки побуту тощо.
2. Організація роботи з охорони праці в Міністерстві освіти і науки України
  - 2.1. Загальне керівництво і відповідальність за організацію роботи з охорони праці в Міністерстві освіти і науки Ук-

раїни покладається на Першого заступника Державного секретаря.

2.2. Міністерство освіти і науки України:

- 2.2.1 забезпечує виконання покладених на нього завдань з питань охорони праці відповідно до Законів України «Про освіту», «Про охорону праці», чинних нормативно-правових актів і несе відповідальність за загальний стан роботи з охорони праці в галузі, координує і контролює діяльність закладів освіти щодо забезпечення здорових, безпечних умов навчання, виховання і праці;
- 2.2.2 проводить єдину науково-технічну політику з питань охорони праці, впровадження нових технологій навчання, системи стандартів безпеки праці, направлених на забезпечення здорових і безпечних умов навчально-виховного процесу;
- 2.2.3 створює службу охорони праці Міністерства освіти і науки України відповідно до Типового положення про службу охорони праці, затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці від 03.08.93 № 73 і зареєстрованого в Мін'юсті України 30.09.93 за № 140; ця служба безпосередньо підпорядковується Першому заступнику Державного секретаря;
- 2.2.4 забезпечує опрацювання та прийняття нових, перегляд і скасування нормативно-правових актів з охорони праці відповідно до цього Положення; видає накази, інструкції з питань охорони праці, здійснює контроль за їх виконанням;
- 2.2.5 забезпечує функціонування системи управління охороною праці в закладах освіти;
- 2.2.6 розробляє і після узгодження у встановленому порядку затверджує переліки навчального обладнання, технічних засобів навчання, меблів тощо;
- 2.2.7 передбачає внесення до навчальних програм та підручників питання охорони праці;
- 2.2.8 здійснює внутрівідомчий контроль за станом охорони праці в закладах освіти;
- 2.2.9 здійснює контроль за наданням установлених пільг особам, що працюють у важких та шкідливих умовах праці, забезпеченням спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту учасників

1

2

3

4

5

6

7

навчально-виховного процесу відповідно до чинного законодавства;

- 2.2.10 організовує підготовку та підвищення кваліфікації спеціалістів з охорони праці з урахуванням особливостей закладу освіти;
  - 2.2.11 забезпечує навчання з питань охорони праці в закладах освіти;
  - 2.2.12 один раз на три роки організовує в установленому порядку навчання і перевірку знань з охорони праці керівників, спеціалістів, працівників галузі, які є членами відповідної постійно діючої комісії з перевірки знань у закладах освіти;
  - 2.2.13 організовує і проводить колегії, наради, конференції, виставки, громадські огляди з охорони праці;
  - 2.2.14 здійснює постійний зв'язок з органами виконавчої влади та громадськими організаціями щодо запобігання травматизму серед учасників навчально-виховного процесу;
  - 2.2.15 веде оперативний облік групових та із смертельним наслідком нещасних випадків з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами, у разі потреби бере участь у їх розслідуванні;
  - 2.2.16 укладає Угоду з питань поліпшення умов і безпеки праці та навчання з ЦК профспілки працівників освіти і науки України;
  - 2.2.17 бере участь у міжнародному співробітництві з питань охорони праці.
3. Організація роботи з охорони праці в Міністерстві освіти Автономної Республіки Крим, управліннях освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій та районних (міських) управліннях освіти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування
    - 3.1. Відповідальність за організацію роботи з охорони праці в Міністерстві освіти Автономної Республіки Крим, управліннях (відділах) освіти і науки, органах управління освітою несуть їх керівники.
    - 3.2. Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій та районні (місь-

- кі) управління освіти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування:
- 3.2.1 здійснюють керівництво і контроль за організацією роботи з охорони праці в закладах освіти, безпосередньо їм підпорядкованих;
  - 3.2.2 відповідно до Типового положення про службу охорони праці, затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці від 03.08.93 № 73 і зареєстрованого в Мін'юсті України 30.09.93 за № 140, створюють службу охорони праці;
  - 3.2.3 забезпечують функціонування системи управління охороною праці в закладах освіти;
  - 3.2.4 забезпечують виконання нормативно-правових актів з охорони праці в закладах освіти та відповідних приписів органів державного нагляду за охороною праці тощо;
  - 3.2.5 надають необхідну допомогу щодо створення безпечних умов проведення навчально-виховного процесу в закладах освіти; систематично заслуховують їх керівників про стан роботи з охорони праці;
  - 3.2.6 тимчасово призупиняють або забороняють навчально-виховний процес у закладах освіти, а також роботи в небезпечних для життя і здоров'я умовах; притягають до відповідальності осіб, які порушують трудове законодавство, правила і норми з охорони праці, вимоги безпеки проведення навчально-виховного процесу, призначають повторну перевірку знань працівників з охорони праці;
  - 3.2.7 один раз на три роки здійснюють навчання і перевірку знань з охорони праці керівників закладів освіти, їх заступників, інспекторів відділів (управлінь) освіти, інженерно-педагогічних працівників, відповідно до Типового положення, якщо це не суперечить спеціальним вимогам; навчання і перевірка знань з охорони праці новопризначених працівників цих категорій здійснюється не пізніше 3-місячного терміну з моменту їх призначення;
  - 3.2.8 забезпечують заклади освіти законодавчими та нормативно-правовими актами з охорони праці;
  - 3.2.9 здійснюють контроль за наданням пільг особам, які працюють у шкідливих і небезпечних умовах, забезпечують їх спецодягом, спецвзуттям та іншими

1

2

3

4

5

6

7

засобами індивідуального захисту згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170 і зареєстрованим у Мін'юсті України 18.11.96 за № 667/1692;

- 3.2.10 здійснюють контроль за дотриманням норм і правил з охорони праці в трудових об'єднаннях учнів, студентів, курсантів, своєчасним навчанням, інструктажем і перевіркою знань з питань охорони праці керівників цих об'єднань;
- 3.2.11 забезпечують проведення дозиметричного контролю в закладах освіти шляхом укладення договорів з відповідними службами згідно з чинним законодавством;
- 3.2.12 не дозволяють залучення вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів до господарських робіт і виробничої практики без обстеження робочих місць відповідними органами державного нагляду; забезпечують контроль за проведенням робіт, які негативно впливають на учасників навчально-виховного процесу та стан довкілля;
- 3.2.13 контролюють роботу методичних служб щодо розроблення нормативних актів з охорони праці, вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду;
- 3.2.14 здійснюють постійний зв'язок з органами виконавчої влади та громадськими організаціями щодо запобігання травматизму серед учасників навчально-виховного процесу;
- 3.2.15 здійснюють контроль за якістю виконання будівельно-монтажних робіт на новобудовах закладів освіти; не допускають уведення в експлуатацію об'єктів освіти з порушеннями технологічного циклу;
- 3.2.16 організують і проводять приймання закладів освіти до нового навчального року відповідними комісіями;
- 3.2.17 визначають базові (опорні) заклади освіти щодо створення здорових і безпечних умов праці та навчання;
- 3.2.18 здійснюють контроль за проведенням інструктажів з охорони праці учасників навчально-виховного процесу та інструктажів з безпеки життєдіяльності ви-

- хованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів;
- 3.2.19 здійснюють затвердження посадових інструкцій керівників закладів освіти з обов'язковим блоком питань з охорони праці;
  - 3.2.20 організують проведення атестації робочих місць за умовами праці відповідно до вимог чинних нормативно-правових актів;
  - 3.2.21 щорічно розробляють організаційно-технічні заходи щодо поліпшення стану охорони праці в закладах освіти;
  - 3.2.22 систематично розглядають на колегіях, засіданнях ради з освіти звіти керівників закладів освіти про стан охорони праці;
  - 3.2.23 організують розслідування та облік групових нещасних випадків та випадків із смертельним наслідком, пов'язаних з навчально-виховним процесом, проводять аналіз їх причин та вживають заходів щодо їх попередження.
4. **Обов'язки посадових осіб та організація роботи з охорони праці в закладах освіти**
- 4.1. Керівник (ректор, директор, завідувач):*
- 4.1.1 відповідає за створення безпечних умов навчально-виховного процесу згідно з чинним законодавством, міжгалузевими і галузевими нормативними, інструктивними та іншими документами з охорони праці, цим Положенням; не дозволяє проведення навчально-виховного процесу за наявності шкідливих та небезпечних умов для здоров'я учасників навчально-виховного процесу;
  - 4.1.2 відповідно до Типового положення про службу охорони праці, затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці від 03.08.93 № 73 і зареєстрованого в Міністерстві України 30.09.93 за № 140, створює у закладі освіти службу охорони праці, яка безпосередньо підпорядковується йому, або призначає відповідальних за організацію роботи з охорони праці та визначає їх функціональні обов'язки; забезпечує функціонування системи управління охороною праці у закладі освіти;
  - 4.1.3 призначає наказом осіб, відповідальних за стан охорони праці в структурних підрозділах, навчальних кабінетах, лабораторіях, майстернях, спортзалах, тирах (стрільбищах) тощо;

1

2

3

4

5

6

7

- 4.1.4 затверджує посадові інструкції керівників структурних підрозділів, працівників з обов'язковим блоком питань охорони праці;
- 4.1.5 створює і визначає порядок роботи постійно діючої технічної комісії з уведення в експлуатацію нових, реконструйованих навчальних приміщень і обладнання, затверджує акти приймання;
- 4.1.6 уживає заходів щодо приведення інженерно-технічних комунікацій, устаткування, обладнання у відповідність до чинних стандартів, правил, норм з охорони праці;
- 4.1.7 щорічно укладає колективний договір (угоду), що містить розділ охорони праці, та забезпечує його виконання;
- 4.1.8 організовує роботу комісії з перевірки готовності закладу освіти до нового навчального року та до роботи в осінньо-зимовий період;
- 4.1.9 забезпечує виконання законодавчих, нормативних актів, наказів, рішень, розпоряджень, інструктивних матеріалів з питань охорони праці Міністерства освіти і науки України, місцевих органів управління освітою, виконання заходів з охорони праці колективного договору (угоди), приписів органів державного нагляду за охороною праці, пропозицій профспілкового комітету;
- 4.1.10 на засіданнях ради закладу освіти, нарадах керівників структурних підрозділів, інших осіб, відповідальних за стан охорони праці, організовує звітування з питань профілактики травматизму, виконання заходів розділу з охорони праці колективного договору (угоди), видає накази, розпорядження з цих питань;
- 4.1.11 організовує профілактичну роботу щодо попередження травматизму і зниження захворюваності серед учасників навчально-виховного процесу;
- 4.1.12 організовує роботу з розробки програми вступного інструктажу та забезпечує проведення всіх видів інструктажів;
  - з охорони праці — відповідно до Типового положення,
  - з безпеки життєдіяльності — відповідно до цього Положення;

4.1.13 організовує роботу щодо розроблення та періодичного перегляду:

інструкцій з охорони праці для працівників відповідно до ДНАОП 0.00-4.15-98 «Положення про розробку інструкцій з охорони праці», затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.01.98 № 9, зареєстрованого в Мін'юсті України 07.04.98 за № 226/2666,

інструкцій з безпеки* для вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів відповідно до цього Положення; перегляд цих інструкцій здійснюється один раз на 5 років;

4.1.14 сприяє проведенню та бере участь у проведенні адміністративно-громадського контролю з питань охорони праці;

4.1.15 контролює забезпечення учасників навчально-виховного процесу спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170, зареєстрованим у Мінюсті України 18.11.96 за № 667/1692;

4.1.16 здійснює контроль за підготовкою трудових студентських загонів, учнівських об'єднань щодо створення здорових і безпечних умов праці та відпочинку на місцях їх дислокації;

4.1.17 забезпечує проведення дозиметричного контролю відповідно до чинних нормативних актів з обов'язковою реєстрацією в спеціальному журналі;

4.1.18 забезпечує навчання з питань охорони праці учасників навчально-виховного процесу та навчання з питань безпеки життєдіяльності вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів з наступною перевіркою знань відповідно до чинного законодавства і цього Положення;

4.1.19 забезпечує виконання організаційно-технічних заходів упровадження державної системи стандартів

* Інструкція з безпеки — порядок виконання вимог безпеки навчання і праці для учасників навчально-виховного процесу в закладах освіти.

безпеки праці, проведення атестації робочих місць за умовами праці;

- 4.1.20 організовує проведення обов'язкових попередніх та періодичних медичних оглядів учасників навчально-виховного процесу закладу освіти відповідно до Положення про медичний огляд працівників певних категорій, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31.03.94 № 45 і зареєстрованого в Мін'юсті 21.06.94 за № 136/345;
  - 4.1.21 організовує з відповідними органами державного нагляду за охороною праці обстеження робочих місць перед виробничою практикою; забезпечує контроль за виконанням робіт, які негативно впливають на учасників навчально-виховного процесу та стан довкілля;
  - 4.1.22 здійснює постійний зв'язок з державними органами та громадськими організаціями щодо запобігання травматизму серед учасників навчально-виховного процесу;
  - 4.1.23 повідомляє за підлеглистю та Міністерству освіти і науки України протягом доби про кожний груповий нещасний випадок або випадок із смертельним наслідком, що трапився з вихованцем, учнем, студентом, курсантом, слухачем, аспірантом під час навчально-виховного процесу, на виробництві та у побуті;
  - 4.1.24 організовує розслідування нещасних випадків з учасниками навчально-виховного процесу, затверджує акт про нещасний випадок під час навчально-виховного процесу відповідно до чинних документів, проводить аналіз причин та розробляє заходи щодо попередження травматизму.
- 4.2. *Заступник керівника (проректор, заступник директора, завідувача) **:
- 4.2.1 організовує і контролює виконання керівниками структурних підрозділів (факультетів, кафедр, кабінетів, лабораторій тощо) заходів щодо створення здорових і безпечних умов навчально-виховного процесу;

* Організація роботи з охорони праці в закладі освіти покладається на заступника керівника (крім заступника керівника з адміністративно-господарської роботи). У закладі, де немає вказаної посади, вищезазначені обов'язки виконує керівник закладу.

- 4.2.2 забезпечує впровадження відповідних вимог державних і галузевих нормативних документів з питань охорони праці у навчально-виховний процес; контролює проведення паспортизації навчальних кабінетів, майстерень, лабораторій, спортзалів тощо;
- 4.2.3 здійснює контроль за безпекою навчального обладнання, приладів, хімреактивів, навчально-наочних посібників тощо, що використовуються під час навчально-виховного процесу відповідно до чинних типових переліків і норм;
- 4.2.4 здійснює керівництво постійно діючою технічною комісією з уведення в експлуатацію нових, реконструйованих навчальних приміщень і обладнання;
- 4.2.5 бере участь у підготовці студентських загонів, учнівських об'єднань щодо створення здорових і безпечних умов праці та відпочинку в місцях їх дислокації;
- 4.2.6 один раз на три роки організовує навчання і перевірку знань працівників закладу освіти з охорони праці, входить до складу комісії з перевірки знань;
- 4.2.7 контролює у структурних підрозділах проведення інструктажів з питань охорони праці учасників навчально-виховного процесу та інструктажів з безпеки життєдіяльності вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів;
- 4.2.8 забезпечує роботу щодо розробки і періодичного перегляду (один раз на 5 років) інструкцій з охорони праці для працівників закладів освіти та інструкцій з безпеки для вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, а також розділів вимог охорони праці у методичних рекомендаціях до виконання практичних, лабораторних робіт у навчальних кабінетах, лабораторіях, майстернях тощо;
- 4.2.9 забезпечує розробку інструкцій з охорони праці для професій або видів робіт з підвищеною небезпекою, які переглядаються один раз на 3 роки відповідно до ДНАОП 0.00-4.15-98 «Положення про розробку інструкцій з охорони праці», затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.01.98 № 9, зареєстрованого в Мін'юсті України 07.04.98 за № 226/2666;
- 4.2.10 бере участь у розробленні розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

1

2

3

4

5

6

7

- 4.2.11 затверджує погоджені службою охорони праці добові норми зберігання і витрачання сильнодіючих отруйних речовин, легкозаймистих рідин та інших пожежо- і вибухонебезпечних матеріалів;
  - 4.2.12 контролює дотримання працівниками посадових інструкцій у частині забезпечення охорони праці;
  - 4.2.13 бере участь в організації та проведенні адміністративно-громадського контролю за станом охорони праці;
  - 4.2.14 відповідає за правильне та своєчасне розслідування нещасних випадків з учасниками навчально-виховного процесу, аналізує обставини нещасних випадків.
- 4.3. Декан факультету:*
- 4.3.1 забезпечує створення здорових і безпечних умов під час проведення навчально-виховного процесу;
  - 4.3.2 забезпечує проведення навчальних занять, виробничої практики студентів, науково-дослідних та інших робіт на кафедрах, у студентських наукових гуртках і наукових товариствах відповідно до чинного законодавства, нормативно-правових актів з питань охорони праці;
  - 4.3.3 керує розробленням і періодичним переглядом інструкцій з охорони праці та інструкцій з безпеки, узгоджує їх із службою охорони праці та подає на затвердження керівнику закладу освіти;
  - 4.3.4 організує на факультеті проведення інструктажів з питань безпеки життєдіяльності студентів, курсантів, слухачів, аспірантів;
  - 4.3.5 забезпечує навчання та перевірку знань працівників факультету з питань охорони праці;
  - 4.3.6 організовує допомогу в підготовці студентських загонів, перевіряє наявність здорових і безпечних умов праці і відпочинку в місцях їх дислокації;
  - 4.3.7 організовує і проводить спільно з представниками профспілки факультету оперативний адміністративно-громадський контроль за станом охорони праці;
  - 4.3.8 контролює внесення питань охорони праці в підручники, навчальні і методичні посібники з предметів, що викладаються на кафедрах факультету;
  - 4.3.9 забезпечує спільно з профспілкою факультету систематичний розгляд на раді факультету стану умов праці та навчання у підрозділах, організовує вивчення, узагальнення і поширення передового досвіду з охорони

- праці; бере участь у проведенні міжкафедральних нарад, конференцій з питань охорони праці;
- 4.3.10 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);
- 4.3.11 бере участь у розслідуванні нещасних випадків, що трапились з учасниками навчально-виховного процесу.
- 4.4. *Завідувач кафедри:*
- 4.4.1 несе відповідальність за створення здорових, безпечних умов проведення навчально-виховного процесу на кафедрі;
- 4.4.2 вносить питання охорони праці в навчальні програми, методичні рекомендації до лабораторних робіт, курсових і дипломних проектів;
- 4.4.3 організовує розроблення і періодичний перегляд інструкцій з охорони праці та інструкцій з безпеки, узгоджує їх із службою охорони праці закладу освіти та подає на затвердження керівнику;
- 4.4.4 проводить з кожним працівником кафедри інструктаж з охорони праці, оформляє у журналі відповідно до Типового положення;
- 4.4.5 організовує проведення із студентами інструктажів з охорони праці та інструктажів з безпеки життєдіяльності;
- 4.4.6 забезпечує навчання і перевірку знань з охорони праці студентів, курсантів, які працюють в умовах підвищеної небезпеки;
- 4.4.7 складає і направляє заявки на спецодяг, спецвзуття та інші засоби індивідуального захисту згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170, зареєстрованим в Мін'юсті України 18.11.96 за № 667/1692;
- 4.4.8 забезпечує своєчасну явку на періодичний медичний огляд студентів, працівників відповідно до Положення про медичний огляд працівників певних категорій, затвердженого наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31.03.94 № 45 і зареєстрованого в Мін'юсті 21.06.94 за № 136/345;
- 4.4.9 здійснює спільно з представником профспілки контроль за станом охорони праці;

1

2

3

4

5

6

7

- 4.4.10 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);
  - 4.4.11 повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився під час навчально-виховного процесу; бере участь у його розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нещасного випадку.
- 4.5. *Завідувач кабінетом, лабораторією, майстернею, навчально-виробничою майстернею, майстер виробничого навчання:*
- 4.5.1 несе безпосередню відповідальність за безпечний стан робочих місць, обладнання, приладів, інструментів, інвентарю тощо;
  - 4.5.2 не допускає до проведення навчальних занять або робіт учасників навчально-виховного процесу без передбаченого спецодягу, спецвзуття та інших засобів індивідуального захисту;
  - 4.5.3 вимагає у встановленому порядку забезпечення спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту учасників навчально-виховного процесу згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170, зареєстрованим у Мін'юсті України 18.11.96 за № 667/1692;
  - 4.5.4 відповідно до цього Положення розробляє і переглядає (один раз на 5 років) інструкції з безпеки під час проведення занять у кабінетах, лабораторіях, навчально-виробничих майстернях, навчальних господарствах, спортивних залах тощо;
  - 4.5.5 дозволяє використання обладнання, встановленого в лабораторіях, кабінетах, навчальних господарствах, цехах, дільницях, полігонах, передбачене чинними типовими переліками, затвердженими Міністерством освіти і науки України;
  - 4.5.6 контролює дотримання здорових і безпечних умов проведення виробничої практики вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів на підприємствах, в установах і організаціях, не дозволяє виконання робіт, що не передбачені умовами договору;

- 4.5.7 проводить інструктажі з охорони праці під час навчального і навчально-виробничого процесу;
- 4.5.8 проводить або контролює проведення викладачем, учителем, вихователем інструктажів з безпеки життєдіяльності вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів з обов'язковою реєстрацією в журналі обліку навчальних занять (вступний) та в журналі встановленого зразка (первинний, позаплановий, цільовий), форми журналів наведені в додатках 1, 2;
- 4.5.9 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);
- 4.5.10 терміново повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився з учасником навчально-виховного процесу, організує при потребі надання потерпілому першої долікарської допомоги, бере участь у розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нещасного випадку.
- 4.6. Викладач, учитель, класовод, куратор групи, вихователь, класний керівник:*
- 4.6.1 несе відповідальність за збереження життя і здоров'я вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів під час навчально-виховного процесу;
- 4.6.2 забезпечує проведення навчально-виховного процесу, що регламентується чинними законодавчими та нормативно-правовими актами з охорони праці;
- 4.6.3 організує вивчення вихованцями, учнями, студентами правил і норм з охорони праці;
- 4.6.4 проводить інструктажі з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами:
- 4.6.4.1 з охорони праці під час проведення виробничої практики і трудового навчання відповідно до Типового положення;
- 4.6.4.2 з безпеки життєдіяльності під час проведення навчальних занять, позакласних, позашкільних заходів: вступний на початку навчального року — з реєстрацією в журналі обліку навчальних занять на сторінці класного керівника, куратора групи, первинний, позаплановий, цільовий інструктажі — з реєстрацією в спеціальному журналі (додатки 1, 2), інструктажі перед початком заняття (нової теми, лабораторної, практичної роботи тощо) — з реєстрацією

1

2

3

4

5

6

7

в журналі обліку навчальних занять і виробничого навчання на сторінці предмета в рядку про зміст уроку, лекції, практичної роботи тощо;

- 4.6.5 здійснює контроль за виконанням вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами правил (інструкцій) з безпеки;
  - 4.6.6 проводить профілактичну роботу щодо запобігання травматизму серед вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів під час навчально-виховного процесу;
  - 4.6.7 проводить профілактичну роботу серед вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів щодо вимог особистої безпеки у побуті (дії у надзвичайних ситуаціях, дорожній рух, участь у масових заходах, перебування в громадських місцях, об'єктах мережі торгівлі тощо);
  - 4.6.8 терміново повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився з вихованцем, учнем, студентом, курсантом, слухачем, аспірантом, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому, викликає медпрацівника;
  - 4.6.9 бере участь у розслідуванні та здійсненні заходів щодо усунення причин, що призвели до нещасного випадку.
5. Організація роботи з охорони праці під час проведення науково-дослідної діяльності в закладах освіти
- 5.1. *Заступник керівника (проректор) з наукової роботи:*
- 5.1.1 організовує роботу і здійснює контроль за виконанням заходів щодо створення безпечних і нешкідливих умов під час проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експедиційних робіт, а також у студентських наукових товариствах, конструкторських бюро відповідно до чинних законодавчих, нормативних документів з охорони праці, цього Положення;
  - 5.1.2 організовує навчання і перевірку знань з охорони праці наукових працівників структурних підрозділів;
  - 5.1.3 організовує роботу щодо розроблення і періодичного перегляду інструкцій з охорони праці під час виконання наукових робіт; затверджує в установленому порядку інструкції з охорони праці, що діють у науково-дослідних і дослідно-конструкторських (у тому

- числі студентських) підрозділах, контролює їх виконання;
- 5.1.4 організовує забезпечення експедицій, партій, загонів спорядженням, обладнанням, засобами індивідуального захисту, інструкціями з охорони праці, а також затверджує акти готовності виїзду експедицій, партій, загонів на науково-дослідні та експедиційні роботи;
  - 5.1.5 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);
  - 5.1.6 організовує спільно з профспілками закладу освіти проведення громадського контролю за станом охорони праці;
  - 5.1.7 повідомляє керівника закладу освіти про нещасні випадки, що сталися зі студентами, курсантами, слухачами, аспірантами під час проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експедиційних робіт, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілим, відповідає за своєчасне розслідування.
- 5.2. *Начальник науково-дослідного сектору (заступник начальника науково-дослідної частини):*
- 5.2.1 здійснює безпосереднє керівництво і несе відповідальність за організацію та дотримання безпечних і нешкідливих умов проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експедиційних робіт відповідно до чинних законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці, цього Положення;
  - 5.2.2 організовує проведення науково-дослідних робіт тільки за наявності приміщень, приладів, обладнання та іншого устаткування, що відповідають вимогам державних стандартів безпеки праці, правилам і нормам з охорони праці та прийняті до експлуатації;
  - 5.2.3 розглядає і подає на затвердження проректору з наукової роботи договори на науково-дослідні і дослідно-конструкторські роботи після погодження їх службою охорони праці;
  - 5.2.4 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);
  - 5.2.5 організовує спільно з профспілками закладу освіти проведення громадського контролю за станом охорони праці;

1

2

3

4

5

6

7

5.2.6 повідомляє керівника закладу освіти про нещасні випадки, що сталися зі студентами, курсантами, слухачами під час проведення науково-дослідних, дослідно-конструкторських і експедиційних робіт, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілим, відповідає за своєчасне розслідування.

5.3. *Керівник науково-дослідної роботи (теми):*

5.3.1 здійснює безпосереднє керівництво і несе відповідальність за організацію і забезпечення безпечних і нешкідливих умов проведення науково-дослідної і дослідно-конструкторської роботи відповідно до чинних законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці, цього Положення;

5.3.2 організовує проведення науково-дослідної роботи тільки за наявності приміщень, приладів, установок та іншого обладнання, що відповідає вимогам державних стандартів безпеки праці, правил і норм з охорони праці;

5.3.3 відповідає за безпечну експлуатацію приладів, установок та іншого обладнання, а також захисних, сигнальних і протипожежних пристроїв, контрольно-вимірювальних приладів, посудин, що працюють під тиском, безпечне використання, забезпечення і транспортування вибухових, отруйних, радіоактивних, легкозаймистих та інших шкідливих для життя і здоров'я речовин;

5.3.4 проводить первинний на робочому місці, повторний, позаплановий інструктаж з охорони праці із студентами, курсантами, слухачами, працівниками відповідно до Типового положення, допускає до самостійної роботи;

5.3.5 розробляє інструкції, методичні вказівки щодо безпечного використання нових матеріалів, обладнання, відповідних процесів;

5.3.6 бере участь у проведенні оперативного адміністративно-громадського контролю за станом охорони праці;

5.3.7 бере участь у розробленні розділу з охорони праці колективного договору (угоди);

5.3.8 терміново повідомляє завідувача кафедри про кожний нещасний випадок, що трапився під час проведення науково-дослідних робіт, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому.

6. Організація роботи з охорони праці та безпеки життєдіяльності під час позакласної, позашкільної діяльності

6.1. *Заступник керівника закладу освіти з виховної роботи:*

- 6.1.1 уживає необхідних заходів щодо створення безпечних і нешкідливих умов, виконання санітарно-гігієнічних норм і вимог з охорони праці під час проведення позакласних і позашкільних заходів;
- 6.1.2 контролює і надає методичну допомогу керівникам клубів, гуртків, спортивних секцій, походів, екскурсій, трудових об'єднань, громадських робіт тощо з питань створення безпечних і нешкідливих умов праці і відпочинку вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, запобігання травматизму;
- 6.1.3 проводить навчання та інструктажі з охорони праці класоводів, класних керівників, учителів та інших осіб, які залучені до організації позакласної, позашкільної роботи;
- 6.1.4 організовує профілактичну роботу серед вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів з охорони праці під час навчально-виховного процесу;
- 6.1.5 повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про нещасні випадки, що сталися з учасниками навчально-виховного процесу під час проведення позакласних, позашкільних заходів, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілим, бере участь у розслідуванні.

6.2. *Керівник клубу, гуртка, секції, тренер:*

- 6.2.1 забезпечує безпечний стан робочих місць, обладнання, приладів, інструментів, спортивного спорядження (інвентарю) тощо;
- 6.2.2 проводить інструктажі з охорони праці з працівниками та інструктажі з безпеки життєдіяльності з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами;
- 6.2.3 не дозволяє працювати вихованцям, учням, студентам, курсантам, слухачам без відповідного спецодягу, взуття та інших засобів індивідуального захисту згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170, зареєстрованим у Мін'юсті України 18.11.96 за № 667/1692;

1

2

3

4

5

6

7

- 6.2.4 терміново повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про кожний нещасний випадок, що стався з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами під час проведення позакласної, позашкільної діяльності, бере участь у їх розслідуванні, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому;
- 6.2.5 веде профілактичну роботу з охорони праці серед вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів.
7. Організація роботи з охорони праці під час адміністративно-господарської діяльності в закладах освіти
- 7.1. *Заступник керівника з адміністративно-господарської роботи, завідувач господарством, начальник господарського відділу:*
- 7.1.1 забезпечує експлуатацію і догляд будівель, споруд і територій відповідно до чинних законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці, керує будівництвом та ремонтами відповідно до будівельних норм і правил;
- 7.1.2 забезпечує дотримання вимог правил охорони праці під час експлуатації виробничого, енергетичного, вентиляційного обладнання, машин, механізмів, парових і водогрійних котлів, посудин, що працюють під тиском;
- 7.1.3 відповідно до чинних нормативно-правових актів забезпечує дотримання норм переміщення вантажів, санітарно-гігієнічного стану побутових і допоміжних приміщень, територій;
- 7.1.4 забезпечує навчальні приміщення, лабораторії, кабінети, господарські і культурно-побутові підрозділи закладу освіти обладнанням та інвентарем відповідно до вимог правил і норм з охорони праці;
- 7.1.5 забезпечує вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, працівників спецодягом, спецвзуттям та іншими засобами індивідуального захисту згідно з ДНАОП 0.00-4.26-96 «Положення про порядок забезпечення працівників спеціальним одягом, спеціальним взуттям та іншими засобами індивідуального захисту», затвердженим наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.10.96 № 170, зареєстрованим у Мін'юсті України 18.11.96 за № 667/1692; організовує періодичні випробування діелектричних засобів

- захисту, а також облік, зберігання, видачу, прання, сушку, дезінфекцію та ремонт спецодягу;
- 7.1.6 відповідно до чинних нормативно-правових актів організовує проведення щорічних замірів опору ізоляції електроустановок та електропроводки, заземлювальних пристроїв, періодичні випробування і огляди вантажопідйомних машин і механізмів, парових і водогрійних котлів, посудин, що працюють під тиском, аналізи повітря на вміст пилу, газів і парів шкідливих речовин, вимірювання освітленості, шуму і вібрації, радіаційний контроль у приміщеннях закладу освіти;
- 7.1.7 організовує з відповідними органами навчання персоналу, що обслуговує котли і водонагрівачі, балони, компресори і посудини із зрідженими газами, електричні установки та інші агрегати і механізми підвищеної небезпеки;
- 7.1.8 організовує зберігання на складах палива, вибухових і отруйних матеріалів, легкозаймистих і горючих рідин, сильнодіючих отрут, балонів зі зрідженими газами тощо, обладнання, сировини, матеріалів відповідно до правил і норм з охорони праці;
- 7.1.9 відповідно до ДНАОП 0.00-4.15-98 «Положення про розробку інструкцій з охорони праці», затвердженого наказом Держнаглядохоронпраці України від 29.01.98 № 9, зареєстрованого в Мін'юсті України 07.04.98 за № 226/2666, розробляє і періодично переглядає інструкції з охорони праці під час виконання конкретних господарських робіт, узгоджує їх із службою охорони праці;
- 7.1.10 проводить інструктажі з охорони праці, забезпечує навчання з питань охорони праці в адміністративно-господарських підрозділах;
- 7.1.11 бере участь у проведенні адміністративно-громадського контролю за станом охорони праці;
- 7.1.12 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);
- 7.1.13 організовує роботу щодо створення безпечних умов праці на автотранспортному підприємстві, автобазі, гаражі закладу освіти тощо відповідно до чинних правил охорони праці, що діють на автомобільному транспорті;
- 7.1.14 терміново повідомляє керівника і службу охорони праці закладу освіти про нещасні випадки, що

1

2

3

4

5

6

7

сталися з працівниками адміністративно-господарських підрозділів, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілим.

7.2. Головний інженер, енергетик, механік закладу освіти:

- 7.2.1 здійснює безпосереднє керівництво і несе відповідальність за організацію і виконання робіт у підпорядкованих інженерно-технічних службах відповідно до чинних законодавчих, нормативно-правових актів з охорони праці, цього Положення;
- 7.2.2 забезпечує експлуатацію і утримання будівель, споруд, виробничих приміщень, обладнання, машин, механізмів, електроустановок, електросилових, електроосвітлювальних, опалювальних, газових і каналізаційних мереж, систем вентиляції відповідно до правил і норм з охорони праці;
- 7.2.3 виявляє причини аварій з машинами, механізмами, електроустановками, обладнанням, веде облік та аналіз аварій, розробляє і здійснює заходи щодо запобігання їм;
- 7.2.4 організовує відповідно до чинних нормативно-правових актів з охорони праці:
проведення планово-запобіжних ремонтів,
профілактичні випробування обладнання, машин, механізмів, посудин і апаратів, що працюють під тиском,
заміри опору ізоляції електроустановок, електропроводки, заземлювальних пристроїв;
- 7.2.5 розробляє і впроваджує заходи щодо механізації, автоматизації ручної праці, важких та трудомістких процесів;
- 7.2.6 забезпечує нешкідливі та безпечні умови праці під час монтажних, демонтажних і ремонтних робіт на підконтрольних об'єктах, обладнання робочих місць необхідним допоміжним спорядженням і огорожами, знаками безпеки, оформлення працівникам наряду-допуску на виконання робіт з підвищеною небезпекою;
- 7.2.7 бере участь у постійно діючій технічній комісії закладу освіти з уведення в експлуатацію нових, реконструйованих об'єктів виробничого призначення;
- 7.2.8 проводить реєстрацію об'єктів закладу освіти, що підконтрольні органам державного нагляду, і оформляє відповідні документи;

- 7.2.9 розробляє інструкції з охорони праці під час експлуатації машин, механізмів, приладів, виконання конкретних робіт;
  - 7.2.10 проводить інструктажі з охорони праці з кожним працівником: первинний — на робочому місці, повторний, позаплановий, з реєстрацією в журналі відповідно до Типового положення;
  - 7.2.11 бере участь у розробленні окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди);
  - 7.2.12 бере участь спільно з профспілковим комітетом у адміністративно-громадському контролі стану охорони праці;
  - 7.2.13 терміново повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про нещасний випадок, що стався з працівником адміністративно-господарського підрозділу.
- 7.3. Керівник виробничої ділянки (цеху), виконавець робіт у закладі освіти:*
- 7.3.1 здійснює необхідні заходи з охорони праці, систематичне спостереження за станом і експлуатацією робочих місць;
  - 7.3.2 здійснює нагляд за правильним і безпечним використанням обладнання, машин, механізмів, енергетичних установок і транспортних засобів, що працюють під його наглядом;
  - 7.3.3 розробляє інструкції з охорони праці під час експлуатації машин, механізмів, приладів, виконання конкретних робіт;
  - 7.3.4 здійснює контроль за своєчасною видачею відповідного спецодягу, спецвзуття і засобів індивідуального захисту працівникам;
  - 7.3.5 проводить інструктажі з охорони праці та забезпечує своєчасне навчання працівників безпечним навичкам праці відповідно до Типового положення;
  - 7.3.6 оформляє допуск працівникам на виконання робіт у підрозділах (ділянках) цеху, доповідні на припинення робіт мостових кранів та інших механізмів;
  - 7.3.7 організовує використання наочних засобів пропаганди охорони праці — інструкцій, пам'яток, плакатів та ін.;
  - 7.3.8 повідомляє керівника та службу охорони праці закладу освіти про кожний нещасний випадок, що трапився з учасником навчально-виховного процесу, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому, бере участь у розслідуванні нещасних випадків.

1

2

3

4

5

6

7

7.4. *Майстер виробничої дільниці (цеху):*

- 7.4.1 організовує безпечне проведення робіт;
- 7.4.2 проводить систематичне спостереження за станом виробничого, вентиляційного обладнання, риштувань, захисних пристроїв, кріплень котлованів, траншей тощо;
- 7.4.3 регулярно проводить перевірку чистоти і порядку на робочих місцях, проходах та під'їзних коліях, забезпечення достатньої освітленості робочих місць, а також правильне утримання та експлуатацію підкранових колій;
- 7.4.4 проводить з працівниками інструктажі з охорони праці в процесі виконання робіт на робочому місці відповідно до Типового положення;
- 7.4.5 здійснює контроль за правильним використанням спецодягу, спецвзуття та інших засобів індивідуального захисту, дотриманням норм перенесення вантажів, забезпеченням робочих місць запобіжними написами і плакатами;
- 7.4.6 терміново повідомляє про нещасний випадок керівника та службу охорони праці закладу освіти, організовує надання першої долікарської допомоги потерпілому, бере участь у розслідуванні нещасних випадків.

7.5. *Головний бухгалтер (бухгалтер):*

- 7.5.1 здійснює контроль за правильною витратою коштів, які виділяються на виконання заходів окремого розділу з охорони праці колективного договору (угоди), забезпечує виконання заходів, що передбачені чинним законодавством з охорони праці;
- 7.5.2 веде облік коштів, що витрачаються на виконання заходів з охорони праці, готує довідку керівнику закладу освіти про фактичну витрату коштів на виконання цих робіт;
- 7.5.3 організовує передплату періодичних видань з питань охорони праці.

7.6. *Начальник відділу кадрів (інспектор відділу кадрів):*

- 7.6.1 оформляє на роботу осіб, які пройшли вступний інструктаж та інструктажі на робочому місці з охорони праці, а також переведення на іншу роботу за висновками лікувально-профілактичної установи;
- 7.6.2 оформляє на роботу осіб після попереднього медичного огляду в лікувально-профілактичній установі, а також направляє на періодичний медичний огляд осіб, які працюють у шкідливих і небезпечних умовах,

- зберігає висновки лікувально-профілактичної установи про їх стан здоров'я;
- 7.6.3 оформляє направлення працівників на навчання і перевірку знань з охорони праці;
- 7.6.4 оформляє на роботу жінок і осіб віком до вісімнадцяти років з урахуванням чинних законодавчих та нормативно-правових актів про застосування праці неповнолітніх і жінок;
- 7.6.5 контролює наявність посадових інструкцій, у яких обов'язково відображено питання охорони праці.
8. Порядок проведення та реєстрації інструктажів з безпеки життєдіяльності
- 8.1. Інструктажі з безпеки життєдіяльності проводяться з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами. Інструктажі містять питання охорони здоров'я, пожежної, радіаційної безпеки, безпеки дорожнього руху, реагування на надзвичайні ситуації, безпеки побуту тощо.
- Учні і вихованці, які інструктуються, розписуються в журналі, починаючи з 9-го класу.
- 8.2. Перед початком навчальних занять один раз на рік, а також при зарахуванні або оформленні до закладу освіти вихованця, учня, студента, курсанта, слухача, аспіранта проводиться вступний інструктаж з безпеки життєдіяльності службами охорони праці. За умови чисельності учасників навчально-виховного процесу в закладах понад 200 вищезазначеними службами проводиться навчання з вихователями, класоводами, класними керівниками, майстрами, кураторами груп тощо, які в свою чергу інструктують вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів перед початком навчального року. Програма вступного інструктажу розробляється в закладі освіти на основі орієнтовного переліку питань вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності (додаток 3). Програма та порядок проведення вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності затверджуються наказом керівника закладу освіти.
- 8.3. Запис про вступний інструктаж робиться на окремій сторінці журналу обліку навчальних занять.
- 8.4. Первинний інструктаж з безпеки життєдіяльності проводиться на початку заняття у кожному кабінеті, лабораторії, майстерні, спортзалі тощо, наприкінці

1

2

3

4

5

6

7

навчального року перед початком канікул, а також за межами закладу освіти, де навчально-виховний процес пов'язаний з використанням небезпечних або шкідливих для здоров'я факторів. Первинний інструктаж проводять викладачі, вчителі, класоводи, куратори груп, вихователі, класні керівники, майстри виробничого навчання, тренери, керівники гуртків тощо. Цей інструктаж проводиться з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами, а також з батьками, які беруть участь у позанавчальних заходах. Первинний інструктаж також проводиться перед виконанням кожного завдання, пов'язаного з використанням різних матеріалів, інструментів, приладів, на початку уроку, заняття, лабораторної, практичної роботи тощо.

- 8.5. Запис про проведення первинного інструктажу робиться в окремому журналі реєстрації інструктажів з безпеки життєдіяльності, який зберігається в кожному кабінеті, лабораторії, майстерні, цеху, спортзалі та іншому робочому місці. Рекомендована форма журналу наведена в додатку 2.

Первинний інструктаж, який проводиться перед початком кожного практичного заняття (практичної, лабораторної роботи тощо), реєструється в журналі обліку навчальних занять, виробничого навчання на сторінці предмета в розділі про запис змісту уроку, заняття.

- 8.6. Позаплановий інструктаж з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами проводиться у разі порушення ними вимог нормативно-правових актів з охорони праці, що може призвести чи призвело до травм, аварій, пожеж тощо, при зміні умов виконання навчальних завдань (лабораторних робіт, виробничої практики, професійної підготовки тощо), у разі нещасних випадків за межами закладу освіти.

Реєстрація позапланового інструктажу проводиться в журналі реєстрації інструктажів (додаток 2), що зберігається в кожному кабінеті, лабораторії, майстерні, цеху, спортзалі тощо.

- 8.7. Цільовий інструктаж проводиться з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами закладу освіти у разі організації позанавчальних заходів (олімпіади, турніри з предметів, екскурсії, туристичні

походи, спортивні змагання тощо), під час проведення громадських, позанавчальних робіт (прибирання територій, приміщень, науково-дослідна робота на навчально-дослідній ділянці тощо). Реєстрація проведення цільового інструктажу здійснюється у журналі реєстрації інструктажів (додаток 2).

Директор НМЦ ПТО МОН України Є. М. Судаков

Додаток 1

до підпункту 4.5.8 Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти

Реєстрація вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності для вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів у журналі обліку навчальних занять

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові особи, яку інструктують	Дата проведення інструктажу	Прізвище, ім'я та по батькові особи, яка проводила інструктаж	Підпис	
				особи, яка проводила інструктаж	особи ⁴ , яку інструктували
1	2	3	4	5	6

⁴ Учні і вихованці розписуються у журналі інструктажу, починаючи з 9-го класу.

Додаток 2

до підпункту 4.5.8 Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти

(назва закладу освіти)

Розпочато: _____ 200__ р.
Закінчено: _____ 200__ р.

Журнал реєстрації первинного, позапланового, цільового інструктажів вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів з безпеки життєдіяльності

(кабінет, лабораторія, цех, майстерня, спортзал тощо)

1

2

3

4

5

6

7

№ з/п	Прізвище, ім'я та по батькові особи, яку інструктують	Дата проведення інструктажу	Клас, група	Назва інструктажу, назва інструкції	Прізвище, ім'я та по батькові, посада особи, яка провела інструктаж	Підпис особи, яка провела інструктаж	Підпис особи, яку інструктували
1	2	3	4	5	6	7	8

⁵ Учні і вихованці розписуються у журналі інструктажу, починаючи з 9-го класу.

Додаток 3

до пункту 8.2 Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК

питань вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності для вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів

1. Загальні відомості про заклад освіти, його структуру (кабінети, лабораторії, майстерні, спортзали тощо). Види та джерела небезпеки в навчальних приміщеннях, на спортивних майданчиках, на навчально-дослідних ділянках тощо.
2. Загальні правила поведінки під час навчально-виховного процесу. Обставини та причини найбільш характерних нещасних випадків, що сталися в навчальних закладах.
3. Вимоги пожежної безпеки в навчальному закладі. Знайомство з Правилами пожежної безпеки для закладів, установ, організацій і підприємств системи освіти України.
4. Радіаційна безпека, дії у разі надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру.
5. Безпека дорожнього руху. Поведінка на вулиці, знайомство з правилами дорожнього руху.
6. Побутовий травматизм, попередження та дії у разі нещасних випадків у побуті.

7. Перша (долікарська) медична допомога у разі нещасних випадків, надзвичайних подій тощо.

Директор НМЦ ПТО МОН України Є. М. Судаков

*Наказ Міністерства освіти і науки України
від 31 серпня 2001 року № 616*

**Про затвердження Положення про порядок
розслідування нещасних випадків, що сталися під час
навчально-виховного процесу в навчальних закладах**

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України

28 грудня 2001 р. за № 1093/6284

*Із змінами і доповненнями, внесеними
наказом Міністерства освіти і науки України
від 5 жовтня 2004 року № 773*

На виконання Законів України «Про освіту», «Про охорону праці» та розпорядження Міністерства освіти України від 24.06.99 № 62 НАКАЗУЮ:

1. Затвердити Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах (далі — Положення), що додається.
2. Надрукувати це Положення в Інформаційному збірнику Міністерства освіти і науки України.
3. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, ректорам (директорам) вищих навчальних закладів забезпечити вивчення Положення в навчальних закладах і установах освіти.
4. Уважати таким, що втратило чинність, Положення про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах (розділ II), затверджене наказом Міністерства освіти України від 30.11.93 № 429, зареєстроване в Міністерстві юстиції України 03.12.93 за № 178.
5. Контроль за виконанням наказу покласти на заступника Міністра Богомолова А. Г.

Міністр В. Г. Кремень

*ЛИСТ МІНІСТЕРСТВА ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ
УКРАЇНИ
від 15 листопада 2001 року № 08-31/3859*

**Про погодження Положення про порядок
розслідування нещасних випадків під час навчально-
виховного процесу в установах і закладах освіти**

Міністерство праці та соціальної політики України погоджує наданий Міністерством освіти і науки України проект Положення про порядок розслідування нещасних випадків під час навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти.

Заступник Державного секретаря М. О. Солдатенко

*Наказ Міністерства освіти і науки України
від 31 серпня 2001 р. № 616*

*Зареєстровано
в Міністерстві юстиції України
28 грудня 2001 р. за № 1093/6284*

**Положення
про порядок розслідування нещасних випадків,
що сталися під час навчально-виховного процесу
в навчальних закладах**

1. Галузь застосування

Це Положення розроблено відповідно до Законів України «Про освіту», «Про охорону праці», Порядку розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1112, та поширюється на вищі, професійно-технічні, загальноосвітні, дошкільні, позашкільні навчальні заклади, заклади післядипломної освіти (далі — навчальні заклади) незалежно від форм власності й підпорядкування.

*(абзац перший розділу 1 із змінами, внесеними згідно з наказом
Міністерства освіти і науки України від 05.10.2004 р. № 773)*

Положення встановлює єдиний порядок розслідування та обліку нещасних випадків, що сталися з вихованцями, учнями,

студентами, курсантами, слухачами, аспірантами під час навчально-виховного процесу* в навчальних закладах на території України.

Положення узгоджене з ЦК профспілки працівників освіти і науки, Департаментом з нагляду за охороною праці Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерством охорони здоров'я України, Державним комітетом статистики України.

Нещасні випадки, що сталися з особами, які працюють на умовах трудового договору (контракту) або залучені до праці у навчальних закладах, підлягають розслідуванню і обліку відповідно до Порядку розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1112.

(абзац четвертий розділу 1 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 05.10.2004 р. № 773)

2. Загальні положення

2.1. Розслідуванню підлягають нещасні випадки, які трапилися з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами і призвели до погіршення стану здоров'я (втрати працездатності) не менше ніж на один день згідно з медичним висновком, а саме:

раптові погіршення здоров'я, травми, у тому числі травми через нанесення тілесних пошкоджень, нанесених іншою особою, отруєння, теплові удари, опіки, обмороження, утоплення, ураження електричним струмом, блискавкою, uszkodження, отримані внаслідок аварій, пожеж, стихійного лиха (землетруси, зсуви, повені, урагани та інші надзвичайні події), контакту з тваринами тощо (далі — нещасні випадки).

2.2. Розслідуванню підлягають нещасні випадки, що сталися:

під час проведення навчальних занять, у тому числі лекцій, уроків, занять з допризовної підготовки, лабораторних занять, спортивних, гурткових, позааудиторних, позак-

¹ Навчально-виховний процес — система організації навчально-виховної, навчально-виробничої діяльності, визначеної навчальними, науковими, виховними планами (уроки, лекції, лабораторні заняття, час відпочинку між заняттями, навчальна практика, заняття з трудового, професійного навчання і професійної орієнтації, виробнича практика, робота у трудових об'єднаннях, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, походи, екскурсії, спортивні змагання, перевезення чи переходи до місця проведення заходів тощо).

1

2

3

4

5

6

7

ласних, позашкільних заходів, інших занять та в перервах між ними відповідно до навчальних, виробничих і наукових планів;

під час проведення позакласних, позашкільних, позааудиторних та інших заходів у вихідні, святкові та канікулярні дні, якщо ці заходи здійснюються під безпосереднім керівництвом працівника даного навчального закладу (викладача, вчителя, вихователя, класного керівника, майстра виробничого навчання тощо) або особи, яка призначена наказом керівника навчального закладу за його згодою;

під час занять з трудового і професійного навчання, проведення професійних, науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, виробничої та навчальної практики, які проводяться відповідно до навчальних планів у навчальних закладах або на ділянках (територіях), що їм належать;

під час перебування (відпочинку) у студентських загонах, таборах праці і відпочинку (оздоровчих), шкільних лісництвах, на навчально-дослідних ділянках тощо;

під час проведення спортивних змагань, тренувань, оздоровчих заходів, екскурсій, походів, експедицій, організованих навчальних закладом у встановленому порядку;

під час перевезень вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів до місця проведення заходів і назад, а також у разі організованого прямування їх на запланований захід на транспорті або пішки.

- 2.3. Погіршення стану здоров'я (втрата працездатності) унаслідок нещасного випадку встановлює та засвідчує лікувально-профілактичний заклад.
- 2.4. За результатами розслідування нещасного випадку під час навчально-виховного процесу складається акт за формою Н-Н (додаток 1).
- 2.5. Відповідальність за правильне і своєчасне розслідування і облік нещасних випадків, складання акта за формою Н-Н, розроблення і виконання заходів щодо усунення причин нещасного випадку несе керівник навчального закладу.
- 2.6. У випадках відмови адміністрації навчального закладу від складання акта за формою Н-Н, а також у разі незгоди потерпілого (його батьків або особи, яка представляє інтереси потерпілого) зі змістом акта за формою Н-Н конфлікт розглядає орган управління освітою вищого рівня у термін не більше десяти днів з моменту подання письмової заяви.

- 2.7. Лікувально-профілактичний заклад, куди доставлено вихованця (учня, студента, курсанта, слухача, аспіранта), постраждалого внаслідок нещасного випадку, що стався під час навчально-виховного процесу, зобов'язаний на запит керівника навчального закладу видати медичний висновок про характер ушкоджень.
- 2.8. Після закінчення строку лікування потерпілого (потерпілих) керівник навчального закладу направляє до органу управління освітою, іншого органу виконавчої влади, засновника (власника), якому належить навчальний заклад, повідомлення про наслідки нещасного випадку (додаток 2).
- 2.9. Нещасні випадки, що сталися з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами в побуті та у випадках, не зазначених у п. 2.2, розслідуються і беруться на облік згідно з Порядком розслідування та обліку нещасних випадків невиконавчого характеру, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 22 березня 2001 р. № 270.
- 2.10. Особи, що допустили порушення або невиконання вимог цього Положення, притягаються до відповідальності згідно із законодавством.
3. Повідомлення про нещасні випадки, їх розслідування та облік
  - 3.1. Про кожний нещасний випадок, який стався з вихованцем, учнем, студентом, курсантом, слухачем, аспірантом, потерпілий або свідок нещасного випадку негайно сповіщає безпосередньо керівника навчального закладу, який зобов'язаний:
    - терміново організувати першу долікарську медичну допомогу потерпілому, у разі необхідності — його доставку до лікувально-профілактичного закладу,
    - до прибуття комісії з розслідування зберегти обстановку на місці в тому стані, в якому вона була на момент події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю тих, хто оточує, і не призведе до більш тяжких наслідків).
  - Про нещасний випадок, що трапився під час далеких походів, екскурсій або інших заходів поза територією району (міста), керівник заходу, що проводиться, негайно повідомляє також орган управління освітою за місцем події.
- 3.2. Керівник навчального закладу зобов'язаний негайно вжити заходів щодо усунення причин, що викликали нещасний випадок, повідомити батькам потерпілого (особі, яка представляє

1

2

3

4

5

6

7

його інтереси) і зробити запит висновку з лікувально-профілактичного закладу про характер і тяжкість ушкодження потерпілого.

3.3. Керівник навчального закладу, одержавши повідомлення про нещасний випадок, наказом призначає комісію з розслідування у такому складі:

голова — заступник керівника навчального закладу;

члени:

представник служби охорони праці навчального закладу або особа, на яку наказом керівника покладено ці обов'язки;

представники відповідного профспілкового органу або уповноважені трудового колективу, якщо потерпілий не є членом профспілки.

3.4. Комісія з розслідування нещасного випадку зобов'язана:

протягом трьох діб провести розслідування нещасного випадку, з'ясувати обставини і причини, розробити заходи щодо усунення причин нещасного випадку, визначити відповідальних за це осіб;

виявити і опитати свідків та осіб, які допустили порушення нормативних актів, отримати пояснення у потерпілого;

скласти акт про нещасний випадок за формою Н-Н (додаток 1) у п'яти примірниках і направити на затвердження керівнику навчального закладу.

До акта додаються пояснення свідків, потерпілого та інші документи, що характеризують стан місця, де стався нещасний випадок, наявність шкідливих і небезпечних факторів, медичний висновок про стан здоров'я потерпілого в результаті нещасного випадку тощо.

3.5. Керівник навчального закладу протягом 3-х діб після закінчення розслідування затверджує акти форми Н-Н, з яких по одному примірнику направляє:

потерпілому або особі, яка представляє його інтереси;

до підрозділу, де стався нещасний випадок;

начальнику служби охорони праці або особі, на яку покладено ці обов'язки (відповідальному);

до архіву навчального закладу;

до органу управління освітою за місцем навчання потерпілого (копія — міністерству, засновнику (власнику), до сфери управління якого належить навчальний заклад).

3.6. Акт форми Н-Н підлягає зберіганню в архіві органу управління освітою, навчального закладу протягом 55 років. Інші

примірники акта та його копії зберігаються до здійснення всіх запланованих у ньому заходів, але не менше ніж п'ять років.

3.7. Нещасний випадок, про який потерпілий за відсутності свідків не повідомив керівника навчального закладу або наслідки від якого виявилися не зразу, розслідується протягом місяця з дня одержання письмової заяви потерпілого (його батьків або особи, яка представляє його інтереси). У цьому разі питання про складання акта за формою Н-Н вирішується комісією з розслідування після всебічної перевірки заяви про нещасний випадок, що стався, з урахуванням усіх обставин, медичного висновку про характер травми, можливої причини її походження, свідчень учасників та інших доказів. Одержання медичного висновку покладається на керівника навчального закладу.

3.8. Нещасний випадок, що стався на підприємстві, в установі, організації з учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами навчальних закладів під час проходження ними виробничої практики або виконання робіт на підприємстві, в установі, організації під керівництвом його посадових осіб, розслідується спільно з представником навчального закладу згідно з Порядком розслідування та ведення обліку нещасних випадків, професійних захворювань і аварій на виробництві, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 року № 1112.

(пункт 3.8 розділу 3 із змінами, внесеними згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 05.10.2004 р. № 773)

3.9. Нещасний випадок, що стався на підприємстві, в установі, організації з учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами навчальних закладів, які проходять практику або виконують роботу під керівництвом вчителя, викладача, майстра виробничого навчання на дільниці, виділеній підприємством для цієї мети, розслідується органом управління освітою, якому підпорядкований цей навчальний заклад, або засновником (власником) навчального закладу спільно з представником підприємства, установи, організації, оформляється актом за формою Н-Н і береться на облік органом управління освітою, навчальним закладом. Один примірник затвердженого акта форми Н-Н направляється за місцем навчання потерпілого, другий — за підпорядкованістю до органу управління освітою або засновнику (власнику) навчального закладу.

1

2

3

4

5

6

7

3.10. Нещасний випадок, який стався під час проведення далеких походів, екскурсій, експедицій, розслідується комісією органу управління освітою, на території якого стався нещасний випадок. У разі неможливості прибути на місце пригоди представника навчального закладу, з вихованцем, учнем, студентом, курсантом, слухачем якого стався нещасний випадок, до складу комісії включається представник однієї з установ, підвідомчих органу управління освітою, що проводить розслідування. Матеріали розслідування, у тому числі акти за формою Н-Н, направляються до органу управління освітою за місцезнаходженням навчального закладу або записовнику (власнику) навчального закладу.

3.11. Усі нещасні випадки, оформлені актами за формою Н-Н, реєструються органом управління освітою, навчальним закладом у журналі реєстрації нещасних випадків, що сталися з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами (додаток 3).

3.12. За результатами розслідування не складаються акти за формою Н-Н і не беруться на облік нещасні випадки, що сталися з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами:

унаслідок уживання алкоголю, наркотичних або інших психотропних речовин, а також унаслідок їх дії (асфікція, інсульт, зупинка серця тощо) за наявності медичного висновку, якщо це не викликано застосуванням цих речовин у навчально-виховному процесі або порушенням вимог безпеки щодо їх зберігання і транспортування, або якщо потерпілий, який перебував у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння, був відсторонений від роботи, навчання;

під час скоєння крадіжок або інших злочинів, якщо ці дії зафіксовані і на них є офіційний висновок суду або прокуратури;

у разі природної смерті або самогубства.

4. Спеціальне розслідування нещасних випадків

4.1. Спеціальному розслідуванню підлягають нещасні випадки:

- групові (одночасно з двома і більше потерпілими);
- із смертельним наслідком.

4.2. Про груповий нещасний випадок, нещасний випадок із смертельним наслідком керівник навчального закладу зобов'язаний негайно повідомити:

батьків потерпілого або особу, яка представляє його інтереси;

лікувально-профілактичний заклад за місцем, де стався нещасний випадок (у разі виявлення отруєнь — місцеву санітарно-епідеміологічну службу);

орган управління освітою та інший центральний орган виконавчої влади, засновника (власника), якому підпорядкований навчальний заклад;

прокуратуру, орган внутрішніх справ за місцем, де стався нещасний випадок.

- 4.3. Про кожний груповий нещасний випадок, а також нещасний випадок із смертельним наслідком орган управління освітою за місцезнаходженням навчального закладу протягом доби повідомляє Міністерство освіти і науки України та надсилає матеріали спеціального розслідування в 3-денний термін після закінчення розслідування.

Повідомлення передається телеграфом, телефоном або іншим засобом зв'язку (додаток 4).

Такі самі повідомлення надсилаються, якщо смерть потерпілого настала під час тимчасового звільнення від занять у навчальному закладі в установленому порядку. У таких випадках спеціальне розслідування здійснюється з використанням матеріалів раніше проведеного розслідування.

- 4.4. Про груповий нещасний випадок, нещасний випадок із смертельним наслідком, що стався під час далеких походів, екскурсій або інших заходів поза територію району (міста), керівник заходу, що проводиться, негайно повідомляє орган управління освітою, прокуратуру за місцем події, керівника закладу освіти, де навчається потерпілий.

- 4.5. Спеціальне розслідування нещасного випадку, під час якого загинуло від 1 до 4 осіб або травмовано до 10 осіб, проводиться комісією із спеціального розслідування, яка призначається наказом керівника органу управління освітою за місцезнаходженням навчального закладу, за участю представника Міністерства освіти і науки України.

- 4.6. Спеціальне розслідування нещасного випадку, під час якого загинуло 5 і більше осіб або травмовано 10 і більше осіб, проводиться комісією із спеціального розслідування, призначеною наказом Міністерства освіти і науки України.

Нещасні випадки з особливо тяжкими наслідками (у разі загибелі 5 і більше осіб або травмування 10 і більше осіб) розглядаються на засіданні колегії Міністерства освіти і науки України.

1

2

3

4

5

6

7

4.7. До складу комісії із спеціального розслідування групового нещасного випадку і випадку із смертельним наслідком входять:

голова — керівник (заступник) органу управління освітою (у разі загибелі 5 і більше осіб або травмування 10 і більше осіб) або керівник (заступник) навчального закладу (у разі загибелі від 1 до 4 осіб або травмування до 10 осіб);

члени — керівник (заступник) навчального закладу, начальник (працівник) служби охорони праці, представник педагогічного колективу, представник Міністерства освіти і науки України, представник профспілки, членами якої є потерпілі.

Залежно від конкретних умов (кількості загиблих, характеру і можливих наслідків аварії тощо) до складу комісії можуть бути включені представники органів державного нагляду за охороною праці, пожежного нагляду, органів охорони здоров'я, спеціалісти відповідного штабу цивільної оборони та реагування на надзвичайні ситуації та інших органів.

Члени комісії із спеціального розслідування мають право одержувати письмові та усні пояснення від працівників навчального закладу та свідків події або проводити їх опитування.

Члени комісії із спеціального розслідування повинні зустрітися з потерпілими або членами їх сімей, розглянути і вирішити на місці соціальні питання або внести пропозиції про їх вирішення відповідним органам, а також дати роз'яснення потерпілим (сім'ям) щодо їх прав відповідно до законодавства.

4.8. Комісія із спеціального розслідування протягом 10 днів розслідує нещасний випадок і складає акт спеціального розслідування (додаток 5), оформляє інші необхідні документи і матеріали. За потреби встановлений термін розслідування може бути продовжений органом, який утворив комісію із спеціального розслідування.

Копії актів спеціального розслідування і форми Н-Н (на кожного потерпілого окремо) та наказ керівника навчального закладу за результатами розслідування нещасного випадку направляються до органу управління освітою за підпорядкованістю, який зобов'язаний один примірник направити до Міністерства освіти і науки України, іншого органу центральної виконавчої влади, засновника (власника), якому підпорядкований навчальний заклад.

- 4.9. До матеріалів спеціального розслідування відносяться:
- копія наказу про створення комісії із спеціального розслідування;
  - акт спеціального розслідування;
  - копія акта за формою Н-Н на кожного потерпілого окремо;
  - плани, схеми і фотознімки місця події;
  - протоколи опитувань, пояснення свідків нещасного випадку та інших причетних осіб, а також посадових осіб, відповідальних за дотримання вимог норм і правил з охорони праці;
  - витяг з журналу про проходження потерпілим навчання та інструктажів з охорони праці, безпеки життєдіяльності;
  - медичний висновок про характер і тяжкість ушкоджень, що заподіяні потерпілому, або причини його смерті;
  - висновок експертної комісії (якщо така була створена) про причини нещасного випадку, результати лабораторних та інших досліджень, експериментів, аналізів тощо.
- 4.10. На вимогу комісії із спеціального розслідування адміністрація зобов'язана:
- запросити для участі в розслідуванні нещасного випадку спеціалістів-експертів, з яких може створюватись експертна комісія;
  - зробити фотознімки пошкодженого об'єкта, місця нещасного випадку та подати інші необхідні документи;
  - провести технічні розрахунки, лабораторні дослідження, випробування та інші роботи;
  - надати транспортні засоби та засоби зв'язку, необхідні для роботи комісії з розслідування;
  - забезпечити друкування, розмноження у необхідній кількості матеріалів спеціального розслідування.
- Експертна комісія створюється за розпорядженням голови комісії із спеціального розслідування. Питання, які вимагають експертного висновку, і матеріали з висновками експертної комісії оформляються письмово.
- 4.11. Навчальний заклад, де стався нещасний випадок, компенсує витрати, пов'язані з діяльністю комісії та залученням до її роботи спеціалістів. Відшкодування витрат на відрядження працівників, які є членами комісії або залучені до її роботи, навчальний заклад здійснює відповідно до законодавства.
- 4.12. Голова комісії, яка проводила спеціальне розслідування нещасного випадку, у п'ятиденний термін після його закінчення направляє матеріали до прокуратури за місцем, де стався

1

2

3

4

5

6

7

груповий нещасний випадок або випадок із смертельним наслідком.

- 4.13. Керівник навчального закладу, органу управління освітою, якому підпорядкований навчальний заклад, зобов'язаний у п'ятиденний термін розглянути матеріали спеціального розслідування нещасного випадку і видати наказ про вжиття запропонованих комісією із спеціального розслідування заходів щодо запобігання подібним випадкам, а також притягти до відповідальності осіб, які допустили порушення законодавчих та нормативних актів з охорони праці, вимог безпеки проведення навчально-виховного процесу. Про виконання зазначених заходів керівник навчального закладу письмово повідомляє орган управління освітою за підпорядкованістю.
- 4.14. Міністерство освіти і науки України після одержання матеріалів спеціального розслідування повинно розглянути обставини і причини смертельного або групового нещасного випадку і за результатами розгляду розробити заходи щодо запобігання подібним випадкам.
- 4.15. Відомості про всі нещасні випадки за підсумками року, оформлені актами за формою Н-Н, узагальнюються у звіті (додаток 6) і з пояснювальною запискою (стислим аналізом причин і видів подій, що призвели до нещасних випадків) надсилаються навчальним закладом до місцевого органу управління освітою (первинний звіт), іншому органу центральної виконавчої влади, засновнику (власнику), якому належить навчальний заклад; органи управління освітою на місцях складають зведений звіт, який надсилають органам управління освітою за підпорядкованістю.
- 4.16. Керівник навчального закладу несе відповідальність за достовірність зазначених у звіті відомостей відповідно до законодавства.
- 4.17. Якщо у звітному періоді настала смерть потерпілого від нещасного випадку, що стався минулого року, то у звіті за минулий період цей випадок мав бути зарахований до загальної кількості потерпілих, а у звітному періоді — тільки до потерпілих із смертельним наслідком.
- 4.18. Навчальний заклад, Міністерство освіти і науки України, інші центральні органи виконавчої влади, органи управління освітою, засновник (власник), якому підпорядкований навчальний заклад, проводять аналіз причин нещасних

випадків, що трапились, розробляють заходи щодо їх запобігання, заслуховують на засіданнях колегій, нарадах стан травматизму серед учасників навчально-виховного процесу.

- 4.19. Контроль за правильним і своєчасним розслідуванням і обліком нещасних випадків, що трапились з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами під час навчально-виховного процесу, а також за виконанням заходів щодо усунення причин нещасних випадків здійснюють Міністерство освіти і науки України, інші центральні органи виконавчої влади, Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, органи управління освітою на місцях, засновники (власники), яким підпорядковані навчальні заклади. Міністерство освіти і науки України здійснює оперативний облік загальної кількості потерпілих, у тому числі під час групових нещасних випадків та нещасних випадків із смертельним наслідком.

*Начальник департаменту економіки та соціального розвитку
Міністерства освіти і науки України П. М. Куліков*

*Додаток 1
до п. 2.4 Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах
Форма Н-Н*

ЗАТВЕРДЖУЮ

_____ (посада, ініціали, прізвище керівника навчального закладу освіти)

_____ (підпис)

« _____ » _____ 200__ р.

АКТ № _____

про нещасний випадок, що стався з вихованцем, учнем, студентом, курсантом, слухачем, аспірантом навчального закладу (складається у п'яти примірниках)

1. Прізвище, ім'я та по батькові потерпілого _____
2. Стать: чоловіча, жіноча (потрібне підкреслити) _____
3. Рік народження _____

1

2

3

4

5

6

7

4. Навчальний заклад, клас, група, де навчається, виховується потерпілий _____
_____
5. Підпорядкованість (належність) навчального закладу _____
(міністерство, інший центральний орган виконавчої влади,
орган управління освітою, засновник (власник),
якому підпорядкований навчальний заклад)
6. Поштовий індекс та адреса навчального закладу _____
_____
7. Місце, де стався нещасний випадок
8. Прізвище, ім'я та по батькові вихователя, вчителя, викладача, керівника навчального закладу, у класі (групі) якого стався нещасний випадок
_____
9. Дата проведення інструктажу, навчання з охорони праці, безпеки життєдіяльності:
інструктаж вступний _____
інструктаж первинний _____
10. Дата і час нещасного випадку _____
(година, число, місяць, рік)
11. Обставини, за яких стався нещасний випадок _____
_____
_____
12. Подія, що призвела до нещасного випадку _____
_____
13. Причини нещасного випадку _____
_____
14. Наслідки нещасного випадку _____
(смертельний чи не смертельний)
15. Перебування потерпілого в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння
_____
16. Заходи щодо усунення наслідків нещасного випадку:

№ з/п	Зміст заходу	Термін виконання	Виконавець (посада, прізвище, ініціали)	Відмітка про виконання

17. Особи, які допустили порушення законодавчих та інших нормативних актів з охорони праці

_____ (прізвище, ім'я, по батькові, професія,
 _____ посада, навчальний заклад; статті, параграфи, пункти
 _____ порушених ними законодавчих та інших нормативних актів)

18. Свідки нещасного випадку _____ (прізвище,
 _____ ім'я, по батькові, рік народження)

19. Висновки лікувально-профілактичного закладу

Діагноз за довідкою лікувально-профілактичного закладу	Звільнений від навчання (відвідування) у навчальному закладі	Число днів невідвідування навчального закладу

Акт складено _____ (число, місяць, рік)

Голова комісії _____ (посада)

_____ (підпис, ініціали, прізвище)
 Члени комісії _____ (посада) (підпис, ініціали, прізвище)

Додаток 2

до п. 2.8 Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах

_____ (найменування органу управління освітою,
 _____ куди направляється повідомлення, його адреса)

Повідомлення про наслідки нещасного випадку, що стався з потерпілим

_____ (прізвище, ім'я та по батькові)
 який(а) навчається, виховується _____ (навчальний заклад)
 _____ (клас, група)

1

2

3

4

5

6

7

за актом форми Н-Н № _____ від «_____» 20__ р.

Наслідки нещасного випадку (відповідно до п. 19 акта за формою Н-Н):

потерпілий одужав, встановлена інвалідність I, II, III групи, помер (потрібне підкреслити)

Діагноз за довідкою лікувально-профілактичної установи	Звільнений від навчання (відвідування) у навчальному закладі	Число днів невідвідування навчального закладу

Керівник навчального закладу _____

(підпис) (ініціали, прізвище)

«_____» _____ 20__ р.

Додаток 3

до п. 3.11 Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах

Журнал реєстрації нещасних випадків, що сталися з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами

(назва закладу освіти)

№ з/п	Дата події	Прізвище, ім'я та по батькові потерпілого, рік народження	Клас (група)	Місце події (аудиторія, клас, підприємство, місце проведення заходу та ін.)	Короткі обставини і причини нещасного випадку	Дата складання, номер акта за формою Н-Н	Діагноз та наслідки нещасного випадку	Примітка
1	2	3	4	5	6	7	8	9

Додаток 4

до п. 4.3 Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах

(найменування органу управління

освітою, куди надсилається повідомлення, його адреса)

Повідомлення про нещасний випадок

Дата і час, коли стався нещасний випадок _____

Найменування навчального закладу, його засновник (власник) _____

Місце, де стався нещасний випадок (аудиторія, лабораторія, клас, майстерня, підприємство, позашкільний навчальний заклад, місце проведення заходу тощо), і його коротка характеристика

Дані про потерпілого (потерпілих): прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, клас (група)

У разі групових нещасних випадків — характер травм у потерпілих

Обставини і можливі причини нещасного випадку

Дата, час передачі інформації та прізвище особи, яка передала її _____

Примітка. Міністерство освіти і науки України отримує повідомлення про нещасний випадок за підпорядкованістю протягом доби (факсом, телеграфом, телефоном тощо).

1

2

3

4

5

6

7

Додаток 5

до п. 4.8 Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах

АКТ
спеціального розслідування групового нещасного випадку
або нещасного випадку із смертельним наслідком,
що стався « _____ » _____ р.
о _____ годині _____ хвилин

(повне найменування навчального закладу, його засновник (власник),
 найменування органу, до сфери управління якого належить навчальний заклад)

(дата складання акта)

(місце складання акта: село, район,
 місто, область)

Комісія, призначена наказом (розпорядженням) від _____
 № _____
 (найменування органу, яким призначена комісія)
 у складі:
 голова комісії

(прізвище, ім'я, по батькові)

(посада, місце роботи)

члени комісії:

(прізвище, ім'я, по батькові)

(посада, місце роботи)

провела за період з « _____ » _____ до « _____ » __ р.
 спеціальне розслідування нещасного випадку, який стався _____

(вказується місце події та кількість потерпілих,

у тому числі зі смертельним наслідком)

1. Відомості про потерпілого (потерпілих)

Прізвище, ім'я, по батькові, рік народження, клас, група, навчальний заклад, час проходження навчання, інструктажу, перевірки знань з охорони праці, безпеки життєдіяльності.

Якщо розслідується груповий нещасний випадок, то у розділі 1 акта спеціального розслідування зазначаються відомості на кожного потерпілого окремо.

2. Обставини нещасного випадку

Нещасний випадок стався під час _____
(захід, що проводився)

Описуються всі події, що відбувалися, та роботи, що проводилися до настання нещасного випадку. Зазначається, як проходив навчально-виховний процес, хто керував цим процесом, що сталося з потерпілим. Викладається послідовність подій, наводяться небезпечні і шкідливі фактори, які могли вплинути на потерпілого, описуються дії потерпілого та інших осіб, причетних до нещасного випадку. Зазначається характер травми, ступінь її важкості, попередній діагноз і заходи, вжиті для надання першої допомоги потерпілому.

3. Причини нещасного випадку

Наводяться основні технічні та організаційні причини нещасного випадку, включаючи перевищення гранично допустимих норм небезпечних і шкідливих факторів, якщо вони вплинули на подію (допуск до роботи ненавчених або непроінструктованих осіб, несправність обладнання, машин, механізмів, відсутність керівництва, нагляду за проведенням навчально-виховного процесу). Після кожної причини вказуються, які конкретні вимоги законодавства і нормативних актів про охорону праці, інструкцій з безпечного ведення робіт, посадових інструкцій були порушені (з посиланням на відповідні статті, розділи, пункти).

Зазначаються узагальнені результати проведеної перевірки стану охорони праці у закладі.

4. Заходи щодо усунення причин нещасного випадку

Заходи, запропоновані комісією, повинні складатися із:

заходів щодо ліквідації наслідків події (у разі потреби);

заходів щодо усунення безпосередніх причин травмування і запобігання подібним випадкам у подальшому.

Вони можуть бути викладені у вигляді таблиці або перелічені у тексті із зазначенням змісту заходів, термінів їх виконання і посадових осіб, відповідальних за їх реалізацію.

5. Висновок комісії щодо осіб, які допустили порушення законодавчих та інших нормативних актів з охорони праці, і запропоновані заходи щодо притягнення їх до відповідальності

У цьому розділі зазначаються особи, у тому числі й потерпілий, чії дії або бездіяльність призвели до нещасного випадку. Після викладення змісту порушення зазначаються статті, розділи,

1

2

3

4

5

6

7

пункти законодавчих і нормативних актів з охорони праці, посадових інструкцій, які були порушені. У кінці розділу пропонуються заходи щодо притягнення до відповідальності осіб, з вини яких стався нещасний випадок.

Після висновку в акті робиться запис про те, що комісія мала зустрічі з потерпілими або батьками (особами, які представляють їх інтереси), розглянула на місці питання надання соціальної і матеріальної допомоги, роз'яснила їхні права відповідно до чинного законодавства.

Голова комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____
(підпис) (ініціали, прізвище)

На окремій сторінці подається перелік матеріалів, що додаються, відповідно до пункту 4.9 Положення.

Уся справа (акт спеціального розслідування і матеріали, що додаються) брошурується.

Додаток 6

до п. 4.15 Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах

СТАТИСТИЧНА ЗВІТНІСТЬ

Коди											
форми документа за ДКУД	організації складача, ідентифікаційний код за ЄДРПОУ	території за КОАТУУ	галузі за ЗКГНГ	виду економічної діяльності за КВЕД	форми власності за КФВ	організаційно-правової форми господарювання за КОПФГ	міністра, іншого центрального органу виконавчої влади за СПОДУ	організації вищого рівня, ідентифікаційний код за ЄДРПОУ			КС
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	

Зразок

<p>Кому подається _____</p> <p>Ким подається _____</p> <p>_____</p> <p>Область _____</p> <p>Район (місто) _____</p> <p>Населений пункт _____</p> <p>_____</p> <p>Повна назва навчального закладу, органу управління освітою _____</p> <p>_____</p> <p>Відомча належність _____</p> <p>Форма власності _____</p>	<p>Форма НВ</p> <p>Поштова — річна</p> <p>Подають навчальні заклади незалежно від форм власності і підпорядкування:</p> <p>1. Дошкільні, позашкільні, загальноосвітні навчальні заклади — районним (міським) управлінням (відділам) освіти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування до 15.01.</p> <p>2. Районні (міські) управління (відділи) освіти місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, професійно-технічні навчальні заклади — Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій до 01.02.</p> <p>3. Міністерство освіти Автономної Республіки Крим, управління освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій — Міністерству освіти і науки України до 10.02.</p> <p>4. Вищі навчальні заклади, підпорядковані Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій — за підпорядкованістю до 01.02.</p> <p>5. Вищі навчальні заклади (крім тих, які перераховані в п. 4) — Міністерству освіти і науки України, іншим центральним органам виконавчої влади за підпорядкованістю до 10.02.</p> <p>6. Навчальні заклади, що не належать до державної власності, крім подання за п. 1, 4, 5, а також ті, що не мають права юридичної особи — за підпорядкованістю до 01.02.</p>
---	--

7. Визначальні нормативно-правові документи

Звіт про травматизм під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах

Кількість вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів (01)

Кількість нещасних випадків (02)

(оформлено актами Н-Н)

у тому числі групових (03)

зі смертельним наслідком (04)

№ рядка з/п	Вид діяльності під час навчально-виховного процесу	Кількість потерпілих, осіб		вищі навчальні заклади III—IV рівня акредитації		вищі навчальні заклади I—II рівня акредитації		загальноосвітні навчальні заклади		професійно-технічні навчальні заклади		міжшкільні навчально-виховні комісії, майстерні		позашкільні навчальні заклади		дошкільні навчальні заклади	
		Усього	з них зі смертельним наслідком	Усього	з них зі смертельним наслідком	Усього	з них зі смертельним наслідком	Усього	з них зі смертельним наслідком	Усього	з них зі смертельним наслідком	Усього	з них зі смертельним наслідком	Усього	з них зі смертельним наслідком	Усього	з них зі смертельним наслідком
А	Б	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16

Продовження таблиці

A	B	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
05	Усього, у тому числі під час																
05.1	навчальних занять (уроків, ігор, лабораторних, практичних робіт, лекцій тощо)																
05.2	виробничої практики																
05.3	уроків професійного і трудового навчання																
05.4	перебування (праці) у літніх студентських таборах, трудових об'єднаннях тощо																

1

2

3

4

5

6

7

7. Визначальні нормативно-правові документи

220

Закінчення таблиці

A	Б	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
05.5	сільгоспро- біт																
05.6	спортив- них занять (змагань, тренувань, загартувань тощо)																
05.7	екскурсій, походів, експедицій, прогулянок																
05.8	інших видів діяльності																

Кількість навчальних закладів, дані яких містить звіт (06)

Дата
(у цифровій формі)

Керівник (власник) на-
вчального закладу (органу
управління освітою)

(підпис)

(ініціали, прізвище)

М. П.

Виконавець _____

(прізвище, ініціали, № тел.)

Пояснення щодо заповнення форми НВ

1. У рядку 01 вказується кількість вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів або аспірантів на початок навчального року.
2. У рядку 02 на підставі актів за формою Н-Н вказується загальна кількість нещасних випадків, що сталися протягом звітного календарного року, у рядку 03 — у тому числі групових, а у рядку 04 — зі смертельним наслідком.
3. У рядках 05—05.8 на підставі актів за формою Н-Н відображається кількість потерпілих від нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу. У графах 3—16 кількість потерпілих розподіляється за типами навчальних закладів.
4. Рядок 06 заповнюється у зведеному звіті. У ньому наводиться кількість навчальних закладів, дані яких містить звіт.
5. У звіті заповнюються всі показники, за відсутності якого-небудь із них ставиться риска. Виправлення помилок підтверджується підписом керівника навчального закладу.

*Начальник департаменту економіки та соціального розвитку
Міністерства освіти і науки України П. М. Куліков*

*Методичний лист Міністерства освіти і науки України
від 08 листопада 2004 року № 1/9-560*

Про попередження вживання учнями алкогольних напоїв

В Україні спостерігається високий рівень вживання алкоголю підлітками та учнівською молоддю, а також зростання обсягів споживання найпоширеніших для цього віку пива, слабоалкогольних та міцних напоїв.

Розвиток нових економічних відносин, відкритість нашого суспільства зумовили істотне розширення ринку алкогольних виробів в Україні. Нав'язлива реклама, відносно доступні ціни, легкість придбання та різноманітність асортименту алкогольних виробів роблять їх привабливими для молоді.

Інтенсивне «знайомство» з цими виробами призводить до зниження віку споживачів алкогольних напоїв.

Варто зазначити, що початок вживання пива припадає на досить ранній вік (діти 12—13 років), а міцних напоїв — на 14 років.

1

2

3

4

5

6

7

Більше 90 % неповнолітніх хлопців і дівчат вже мають «досвід знайомства» з алкоголем. В уявленні багатьох з них вживання алкогольних напоїв є ознакою стильного життя, що стимулює бажання «йти в ногу з часом».

Систематичне вживання алкоголю у середовищі неповнолітніх має тенденцію до зростання. Останнім часом особливого поширення набуло побутове пияцтво серед дітей та молоді. Не може не турбувати факт зростання частки підлітків (хлопців), які протягом місяця більше 10 разів вживають алкогольні напої. За даними Українського інституту соціальних досліджень, Державного інституту проблем сім'ї та молоді 9 % підлітків 13—14 років випивають частіше ніж раз на тиждень, а серед 15—16-річних хлопців — кожний сьомий та кожна десята дівчина у цьому віці, частіше ніж раз на тиждень вживає алкоголь кожний п'ятий хлопець та кожна сьома дівчина віком 16—17 років. Практично щоденно вживають алкоголь майже 3 % хлопців та 1 % дівчат. Таким особам лікарі встановлюють діагноз «дитячий або підлітковий алкоголізм».

Складовою частиною будь-якого алкогольного напою є етиловий спирт — отрута, що руйнує статеві клітини та клітини головного мозку. Відомо, людина, яка зловживає спиртним, може народити дитину з певними відхиленнями у фізичному та психічному розвитку. При зловживанні алкоголем порушується обмін речовин, з'являються патологічні зміни у внутрішніх органах: шлунку, серці, печінці, нирках тощо. Настає соціальна та психологічна деградація особистості, зростає кількість злочинів, скоєних в стані алкогольного сп'яніння.

Дитячий та підлітковий алкоголізм — соціальне явище. Причин цьому багато. Найпоширенішою серед них є наслідування дорослих (батьків, знайомих, негативних літературних, кіно-, телегероїв). Причиною може стати соціально-напружена конфліктна ситуація, викликана сімейним неблагополуччям, непорозумінням в колі однолітків і батьків. Вживання алкоголю дитина іноді може сприймати як своєрідний експеримент, як задоволення допитливості, як потяг до «забороненого». Підлітки, що випивають, намагаються зняти стан тривожності, повернути впевненість, привернути до себе увагу, «відірватися» (за їхніми висловлюваннями) тощо.

Вирішення завдань попередження вживання алкогольних напоїв, інших шкідливих звичок в учнівському середовищі реалізується під час вивчення окремих навчальних курсів, що входять до Базового навчального плану, зокрема предметів освітньої галузі «Здоров'я і фізична культура», затвердженого Державним стандартом середньої освіти (Постанова Кабінету Міністрів України від 14,

січня 2004 року № 24 «Про затвердження Державного стандарту базової і повної середньої освіти»). Зміст лінії «Фізичне здоров'я людини» дає можливість учням вивчити особливості власного організму та його фізичного розвитку, основи здорового способу життя, набути практичні навички щодо систематичних занять фізичною культурою, відновлення і корекції власного здоров'я, уміння організувати активне і безпечно дозвілля та відпочинок.

Відповідно до статті 56 Закону України «Про освіту» педагогічні працівники зобов'язані запобігати вживанню дітьми та молоддю алкоголю, наркотиків, іншим шкідливим звичкам.

В практику роботи загальноосвітніх навчальних закладів України з 2000 року впроваджується Комплексна програма формування навичок здорового способу життя у дітей і підлітків (за проектом «Діалог»), до якої увійшли авторські програми психолого-педагогічних тренінгів: «Як бути цілісним і контролювати своє життя» (профілактика алкогольної залежності у підлітків і молоді), автор Коструб О. П., «Підлітковий алкоголізм — дорога в нікуди», автор Сомова І. Г. та інші.

Враховуючи, що проблема вживання учнями алкогольних напоїв набула особливої гостроти, Міністерство освіти і науки України звертає увагу Міністерства освіти і науки Автономної Республіки Крим, управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, керівників закладів освіти усіх типів та рівнів акредитації на необхідність:

покращання профілактичної роботи щодо попередження вживання алкогольних напоїв в учнівському середовищі, ефективного використання спеціальної науково-методичної літератури із зазначеного питання у навчально-виховному процесі;

спільно із медичними працівниками виявити всіх учнів, які систематично вживають алкогольні напої і запровадити їх облік; забезпечити індивідуальну профілактичну роботу з цією категорією дітей щодо позбавлення їх шкідливої звички, налагодити дієву взаємодію «навчальний заклад — сім'я» щодо профілактики вживання алкогольних напоїв;

провести у грудні 2004 року педагогічні ради, та батьківські збори, присвячені посиленню профілактики вживання учнями алкогольних напоїв, запобіганню проявів побутового пияцтва серед дітей та підлітків;

організувати конкурси серед дітей, учнівської та студентської молоді на кращий зразок інформаційно-просвітницького матеріалу антиалкогольного спрямування та переваг

1

2

3

4

5

6

7

здорового способу життя (листівки, плакати, літературні твори тощо);

сприяти залученню неурядових громадських організацій, працівників охорони здоров'я, правоохоронних органів, соціальних служб для молоді до участі в антиалкогольних пропагандистських заходах тощо.

Заступник міністра В. О. Огнев'юк

*Методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України
від 17 листопада 04року №1/9-573*

Про організацію медико-педагогічного навчання батьків з питань імунопрофілактики та збереження здоров'я дітей різних вікових груп

Кожна шоста людина на землі — це підліток. Рішення, які прийматимуть у майбутньому ці молоді люди, щоб змінити наш світ та долю наступних поколінь на краще, залежить сьогодні від кожного з нас.

Щоб зберегти здобуте і продовжити рух вперед, кожна дитина і доросла людина повинна розуміти закономірності природи, вчитися бути здоровою. Отже, здоров'я людини, тривалість її життя, творче довголіття багато в чому залежать від неї самої.

Відомо, що понад 50 % смертності людей припадає на 10 найбільш поширених хвороб, які зумовлені шкідливими звичками: курінням, вживанням алкоголю, наркотиків, переїданням, стресами тощо. Здоров'я слід розглядати як результат самодисципліни, самовиховання, дотримання норм поведінки та принципів здорового способу життя.

Особливу шкоду здоров'ю наших дітей завдають тютюнокуріння, вживання алкогольних напоїв, наркотичних речовин, поширення інфекційних хвороб (ВІЛ/СНІД, туберкульоз та ін.). Ці негативні явища можуть увійти практично в кожен дім, кожную сім'ю.

Саме тютюн, алкогольні напої та наркотики послаблюють імунну систему організму, зумовлюють численні захворювання, а в нашій країні, на жаль, дуже багато курців серед дівчат та жінок. Жінки — це берегині, продовжувачки роду, а пристрасні молоді курці та ті, що вживають алкогольні напої, не можуть народити здорових дітей.

В багатьох екологічно-забруднених країнах світу відмічається послаблення у значної частини людей активності імунної системи і, як результат, — збільшення частоти інфекційних захворювань. На жаль, екологічна ситуація і в Україні невтішна, особливо в районах після аварії на Чорнобильській атомній електростанції. Від цього в першу чергу страждає імунна система. Тому необхідно дбати про збереження навколишнього середовища, бо від нього залежить життя і здоров'я всіх живих істот.

Навчальним закладам необхідно планувати і проводити медико-педагогічне навчання батьків з питань імунопрофілактики та збереження здоров'я дітей і підлітків із залученням медичних працівників.

Організація та проведення заходів з питань імунопрофілактики передбачає інформування батьків про імунітет та шляхи зміцнення імунітету, збереження здоров'я дітей.

Колись давно митець створив людину. Одні називають цього митця Богом і кажуть, що він створив людину з глини, інші — природою. Якщо пильніше придивитись до грудочки глини, то побачимо, що вона складається з окремих піщинок. Організм людини також складається з окремих частинок. Ці частинки називаються клітинами. Клітини поділяються на окремі групи. Кожна група має свої обов'язки: одні відповідають за постачання їжі; інші — за продовження роду, захист організму від ворогів, ріст та розвиток. Якщо гине одна із груп клітин, то може загинути весь організм.

З давніх-давен людство страждає через біди, які спричиняють інфекційні хвороби. Від чуми, віспи, холери, черевного тифу, кору в минулому помирало багато народів. А епідемія чуми у XIV столітті продовжувалась 50 років.

Можливо, люди старшого покоління пам'ятають пандемію грипу 1918—1919 років, яка забрала більше життів, ніж перша світова війна. Остання велика пандемія грипу, що охопила всі країни світу, була в 1957 році. Перехворіло грипом більше половини населення земної кулі.

Ще недавно дифтерія була одним із найбільш розповсюджених і тяжких дитячих захворювань, яке забирало тисячі дитячих життів.

Отже, перші поняття про несприйнятливність до інфекційних хвороб склалися в далекому минулому. Народна спостережливність випередила деякі висновки, що були зроблені пізніше в результаті наукових досліджень, про особливості заразних хвороб та методи захисту від них. Вже в глибоку давнину було відомо, що люди, які перехворіли деякими інфекційними захворюваннями (чумою, віс-

пою, кором та іншими), як правило, не хворіють ними вдруге, тобто організм після одужання набуває особливих, специфічних властивостей і функцій, що попереджають повторний розвиток хвороби. Такий специфічний захист організму від інфекційних захворювань називають імунітетом. Вже тоді люди одержали перші поняття про імунітет, придбаний після захворювання.

Тепер відомо, що імунітет (від латинського *immunitas* — звільнення від чого-небудь) — це комплекс фізіологічних факторів, які перешкоджають розмноженню мікробів та дії їх на організм.

Імунітет може бути вродженим і набутим. Вроджений імунітет залежить від притаманних людському чи тваринному організму властивостей, які придбані ним в процесі довгого еволюційного розвитку. Правильно було б його назвати видовим імунітетом.

Завдяки видовому імунітету людина несприятлива до ряду захворювань, які вражають тварин, — чума собак, куряча холера, чума великої рогатої худоби та інші, і навпаки, тварини не хворіють у звичайних умовах черевним тифом, поліомієлітом, кором та іншими захворюваннями, до яких сприйнятлива людина. Надійність видового імунітету дуже висока і зберігається протягом всього життя. Він значно сильніший, ніж всі види придбаного імунітету. Набутий імунітет виробляється протягом життя, або після перенесення інфекційного захворювання (природний набутий імунітет), або після вакцинації (штучний набутий імунітет).

Докладне вивчення вченими механізмів вироблення організмом несприйнятливості до певних інфекцій дозволило створити та застосувати вакцини й сироватки для профілактики та лікування інфекційних захворювань.

У наш час є вакцини, які створені для профілактики захворювання віспи, чумою, туберкульозом, дифтерією, кором, правцем, поліомієлітом туляремією, бруцельозом та іншими захворюваннями.

Захистом людей від інфекційних хвороб шляхом проведення щеплень і займається імунопрофілактика.

У боротьбі з інфекційними захворюваннями у дітей головну роль відіграють профілактичні щеплення, які радикально діють на епідемічний процес. Саме завдяки щепленням за останні роки досягнуто великих успіхів щодо зниження захворюваності багатьма інфекційними хворобами. Імунологічна реактивність значно вища у людей, які вчасно проводять попереджувальні щеплення.

Необхідно знати про те, що імунітет залежить від багатьох чинників, а саме: наявності необхідної кількості лейкоцитів у крові (тому періодично необхідно перевіряти аналіз крові дитини);

раціонального харчування — наявності жирів, білків, вуглеводів, вітамінів, необхідних мікроелементів (Ca, Mg, Zn); способу життя (прогулянок на свіжому повітрі — не менше 2 годин на добу); дотримання режиму сну та відпочинку (спати необхідно 8—9 годин на добу); заняття фізкультурою (не перевтомлюватися, уникати стресів); профілактики застудних захворювань у дітей та підлітків.

Роботу з батьками необхідно будувати на засадах довіри, співпраці та взаємної поваги.

Починати роботу з означеного питання доцільно за трьома напрямками: організація праці та відпочинку дитини в сім'ї; спілкування батьків з дітьми; спільна діяльність педагогів, батьків і дітей.

Організацію освіченості батьків з проблем імунопрофілактики доцільно здійснювати через: батьківські збори, лекції, бесіди, дискусії, зустрічі за «круглим» столом, педагогічні практикуми-консультації, проведення вечорів запитань і відповідей, масових заходів спільно з педагогами і дітьми, перегляд та обговорення відеофільмів, телепередач, індивідуальних консультацій, зустрічей з лікарями, юристами, психологами, випуск бюлетенів, газет.

Для медико-педагогічного навчання батьків бажано підбирати теми занять з актуальних питань збереження та зміцнення здоров'я, організації сімейного виховання та формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків, висвітлювати питання впливу родинних традицій, способу життя на здоров'я дітей.

Батькам необхідно: дбати про загартування організму дитини; слідкувати за тим, щоб дитина не перегрівалася в теплу і не перемерзала в холодну пору року (одяг дітей повинен бути з натуральних матеріалів — бавовни, вовни, хутра); забезпечити дітям регулярне гаряче харчування, щодня пити гарячий чай з лимоном, молоко, соки; слідкувати за гігієною — регулярно митися в теплій воді з милом (дітям необхідно мати особистий рушник, чисті носові хусточки); проводити профілактику захворювань — збільшувати в раціоні харчування вживання фруктів, овочів (яблука, цитрусові, цибуля, часник, зелень), які містять велику кількість вітаміну С.

Для нормального росту та розвитку дитини батьки повинні слідкувати за унормованим вживанням: полівітамінів, що покращують обмін речовин в організмі; достатньої кількості води (за добу здорова людина повинна вживати біля 2—3-х літрів рідини, враховуючи всі компоненти раціону), яка активізує обмін речовин і очищує організм від шлаків; вуглеводів (максимально обмежити вживання солодоців, картопляних, борошняних страв). Найпоширеніша причина порушення обміну речовин в організмі і є наслідком ожиріння, цукрового діабету, алергії, карієсу зубів. Що ж

1

2

3

4

5

6

7

потрібно нашим клітинам для того, щоб вони нормально росли, розвивалися, виконували свої функції? Організм людини навіть під час сну виконує певну роботу (дихає, б'ється серце, рухається кров), для цього йому необхідна енергія, яку постачає їжа.

Дуже важливо дотримуватися режиму харчування. Для учнів лікарі пропонують чотирихразове харчування, а при великих затратах енергії—п'ятиразове. Інтервали між споживанням їжі повинні бути не менше, ніж три години і не більше, ніж 4—4,5 години.

Найбільшу кількість їжі необхідно споживати під час обіду (40 %), менше за сніданком (30 %) і ще менше за вечерею (20 %). На другий сніданок чи полудень припадає 10 % добового раціону. Вечерю слід з'їдати не пізніше, ніж за 2 години до сну, щоб не порушити спокійний сон і не спричинити відкладання жиру.

Рекомендуємо провести з батьками бесіду «Що таке якісне харчування?» за таким планом:

чому дітям корисно вживати молочні продукти? Молоко та страви з нього мають багато сполук кальцію, які легко засвоюються і є основним мінеральним компонентом твердих тканин зубів і кісток, надають їм міцність та є джерелом життєво необхідних білків;

для чого людині необхідні овочі та фрукти? Овочі та фрукти — депо різних мінералів, зокрема кальцію (особливо капуста, сира чи відвар з неї), а також вітаміни, без яких життєдіяльність організму неможлива;

чи можна їсти яйця в необмеженій кількості? Ні в якому разі. Хоч яйця — це сукупність всього, що потрібно для живого організму, адже пташеня розвивається без доступу інших поживних речовин, та складові яйця теж в надлишку приносять шкоду. Дорослому досить 1 яйце на день (або двох через день), краще варене, дитині — вдвічі менше;

чим шкідливі продукти з борошна? Борошно та картопля багаті на крохмаль, який під впливом травних соків перетворюються в цукор. Перевантаження організму цукром веде до надмірного відкладання жиру, порушення функцій багатьох органів. Серед борошняних виробів треба надавати перевагу вівсяній та гречаній крупі.

Батьки мають усвідомити, що для зміцнення імунітету дітей велике значення має фізична культура, відпочинок на свіжому повітрі (рухові вправи, прогулянки в парку, в лісі або біля річки).

Одним із способів підвищення імунітету є загартування організму, зокрема загартування повітрям. Під впливом повітря рефлекторно звужуються та розширюються кровоносні судини, що має

тренуючий вплив на механізм регуляції температури. Під впливом рухової активності підвищується тонус м'язів, витривалість серцево-судинної системи, покращання кровопостачання всіх органів і тканин, поліпшуються процеси травлення і обміну речовин.

Перед усім рекомендовано: влітку — турпоходи, взимку — катання на ковзанах, лижах. Водні процедури у вигляді обливань, обмивання, душу, купання. Купання у водоймах є найсприятливішим способом загартовування.

Доцільно нагадати батькам про те, що здавна люди жили у певній відповідності до вимог біоритмів не тільки тому, що користувалися часом відповідно до Сонця, але й тому, що знали з власного досвіду — найпродуктивніше працювати зранку. Рано лягали спати, рано просиналися і продуктивно працювали протягом дня. Навіть є таке прислів'я: «Хто рано встає, той скрізь поспіває». Після обіду відпочивали, щоб відновити сили до кінця трудового дня. Такі умови диктувала природа. Однак природні біоритми залишились такими ж, але в багатьох дорослих і дітей виробилася звичка пізно лягати спати і пізно вставати. Порушення сну приводить до зниження працездатності організму. Тому насамперед необхідно добре відпочивати, постійно дбати про раціональний режим праці та відпочинку.

Значними навантаженнями на здоров'я дітей є тривалий за часом перегляд телевізійних передач та захоплення комп'ютерними іграми. Дивитися телепередачі дітям потрібно не кожного дня і лише ті, які призначені для них. Тому що тривале зорове напруження, погане освітлення, недотримання правил збереження гарного зору — основні причини розвитку хвороб очей.

Одним із основних аспектів формування здорового організму дитини є гігієнічне навчання і виховання.

Система гігієнічного виховання учнів включає наступне: знайомство з основними гігієнічними вимогами та формуванням гігієнічних навичок відповідно до навчальної програми та в процесі позакласної роботи; гігієнічне виховання в сім'ї; формування в учнів розуміння необхідності здійснення найпростіших заходів щодо збереження власного здоров'я.

Варто було б згадати про епідемію грипу і про те, що на початку епідемії для підвищення несприйнятливості організму до захворювання здійснюється екстрена профілактика, до якої відносяться використання таких препаратів: оксолінова мазь, мефеномінова кислота, лейкоцитарний інтерферон, протигрипозний імуноглобулін та ін.

1

2

3

4

5

6

7

Хворі діти, виявлені під час прийому, у колектив не допускаються, а того, хто захворів протягом дня, розміщують у ізоляторі до приходу батьків (у дитячих садках) чи до госпіталізації (у колективах інтернатного типу). Персонал з ознаками гострої респіраторної інфекції до роботи в дитячі установи не допускається.

У період епідемії грипу припиняється відвідування дітей в установах інтернатного типу та обмежується або забороняється проведення масових заходів у закритих приміщеннях: дитячих ранків, кіносеансів, спортивних змагань, відвідин театру.

Вчитель повинен повідомити батьків про те, що для сезонної профілактики грипу використовують імунокорегуючі і загальнозміцнюючі препарати в осінньо-зимовий періоди та навесні. Вказана профілактика орієнтована в основному на корекцію імунного статусу. Для таких осіб рекомендується постійне проведення загальновідомого комплексу загартовуючих процедур, самомасажу, ранкової гімнастики.

Батьків необхідно інформувати про епідемію туберкульозу в Україні. Віками людство стикалося із туберкульозною інфекцією, що знаходиться у навколишньому середовищі. Оскільки цей процес відбувався протягом багатьох поколінь, в організмі людини вироблялися механізми захисту від туберкульозу і тому людьми була успадкована стійкість до цього захворювання. Лікарі займаються цим питанням і проводять щеплення проти туберкульозної інфекції, тобто готують організм до зустрічі зі збудником. Але коли порушується рівновага на користь збудника і людина може захворіти, тоді імунна система пригнічується і розвивається імунна недостатність (імунодефіцит). Застудні захворювання, запалення верхніх дихальних шляхів, негігієнічні умови життя, нерациональне харчування, зловживання алкоголем, наркотиками, тютюнокуріння значно послаблюють опірність організму. Будь-яка інфекція виснажує захисний потенціал людини і спричиняє імунну недостатність.

Організаторам медико-педагогічного навчання батьків з питань імунопрофілактики та збереження здоров'я учнів варто ознайомити батьків з такими основними питаннями щодо туберкульозної інфекції.

Туберкульоз — це інфекційне захворювання, яке викликається мікобактеріями туберкульозу (МБТ) — паличками Коха. Туберкульоз існує стільки, скільки існує людство, та є найбільш небезпечною і надзвичайно підступною інфекційною хворобою, яка й досі не переможена.

Захворювання виникає при порушенні імунітету. Це може статися внаслідок збільшення кількості збудника, коли людина перебуває в тісному спілкуванні з хворою людиною, що виділяє МБТ в довкілля. Зараження може також статись при догляді, тісному контакті із хворою твариною, птахами. В такому випадку навантаження на імунну систему може виявитися надмірним.

Завдяки тому, що інфекція легко передається повітряно-крапельним шляхом, ризик інфікування дуже великий. Краплинки мокротиння, які вміщують МБТ, виділяючись при розмові, кашлі, чханні, залишаються в повітрі до 1,5 години і можуть розповсюджуватися на відстань до 3-х метрів. Вони також осідають на підлозі, одязі, стінах, меблях тощо, де МБТ зберігаються тривалий час, можуть попасти в легені здорової людини разом з повітрям та пилом.

Для своєчасного виявлення туберкульозу у дорослих та підлітків необхідно хоча б один раз у два роки, а краще — щорічно, враховуючи нинішню епідемію туберкульозу в Україні, проходити профілактичне флюорографічне обстеження легенів.

Важливим елементом профілактики туберкульозу серед дітей є регулярне (щороку) профілактичне флюорографічне обстеження всіх працівників пологових будинків, дитячих лікарень, дитячих дошкільних закладів, шкіл, шкіл-інтернатів тощо.

Нині найбільш відомою своєю фатальністю для імунітету є ВІЛ-інфекція/СНІД. Ось чому ВІЛ-інфіковані найчастіше помирають саме від туберкульозу.

Батькам необхідно наголосити на те, що, починаючи важливу розмову з дитиною про СНІД/ВІЛ-інфекцію, необхідно враховувати багато аспектів, у тому числі вік дитини. У будь-якому випадку ця розмова повинна відбуватися тільки тоді, коли дитина до цього готова. Маленьких дітей варто знайомити з хворобою поступово, маленькими порціями інформації. Це можуть бути короткі прості відповіді на безліч неминуче виникаючих у дитини питань.

Старші діти вже можуть зрозуміти більше. Дуже важливо правильно побудувати процес подання інформації дитині та чесно відповідати на її питання. Якщо дитина одержує неповну інформацію від своїх близьких, вона обов'язково одержить спотворену інформацію в іншому місці. При цьому виникає атмосфера недовіри, перебороти яку надзвичайно важко.

Доцільно обговорювати з батьками шляхи передачі ВІЛ-інфекції/СНІДу через: народження дитини від ВІЛ-інфікованої матері; годування немовляти груддю; переливання крові; спільне користування голками та шприцами для ін'єкцій та голками для

1

2

3

4

5

6

7

проколювання вух; статеві зносини без використання презервативів.

Особливе пригнічення імунітету відбувається при тривалому стресі, коли нервова система реагує виділенням різноманітних біологічно активних речовин (адреналіну, ендоморфінів), які стимулюють клітини, що здійснюють імунологічні реакції. При постійних стресах резервні можливості клітин імунного захисту виснажуються, і це приводить до їх функціональної неспроможності. Ось чому необхідно дбати про психічний розвиток дітей як у домашніх умовах, так і в шкільному колективі.

Зауважимо, що імунітет послаблюють інфекційні хвороби, які передаються статевим шляхом (гонорея, сифіліс, трихоманоз, вірусний гепатит В). Профілактика ХПСШ — дотримання норм сексуальних стосунків.

Батькам необхідно добре пам'ятати, що найголовніше — зміцнення імунітету дитини від дня її народження.

Сповідування принципів здорового способу життя, бажання жити у гармонії з людьми та навколишнім середовищем, уміння створювати собі та іншим гарний настрій, посміхатися і виявляти турботу про навколишніх — все разом буде чудовим профілактичним засобом від небезпечних хвороб.

*Наказ Міністерства освіти і науки України
від 21 липня 2004 року № 605*

Про затвердження концепції з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді

На виконання п. 9 спільного наказу Міністерства освіти і науки України та Міністерства охорони здоров'я України від 23.07.03 № 491/236 «Про підсумки проведення Всеукраїнського конкурсу-захисту сучасної моделі навчального закладу — Школи сприяння здоров'ю» у 2002—2003 навчальному році була створена робоча група з розробки проекту Концепції формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді (розпорядження МОН від 17.11.03 р. № 168-р).

Проект Концепції публікувався у газеті «Шкільний світ». Робочою групою проведено «Круглі столи» за участю науково-педагогічних працівників Донецької, Житомирської, Одеської, Тернопільської областей та м. Києва.

Рішенням Вченої ради Інституту проблем виховання Академії педагогічних наук України, відповідно до результатів наукової експертизи, рекомендовано затвердити Концепцію (витяг із протоколу № 3 від 24 березня 2004 року додається).

Наказую:

1. Затвердити Концепцію формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді (додається).
2. Міністру освіти і науки Автономної Республіки Крим, начальникам управлінь освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій на серпневих конференціях педагогічних працівників у 2004 році провести обговорення та розробити заходи щодо впровадження Концепції в діяльність навчальних закладів.
3. Керівникам навчальних закладів системи освіти України запроваджувати науково-методологічні засади Концепції під час організації навчально-виховного процесу.
4. Академії педагогічних наук України (Мадзігон В. М.), директорам Науково-методичного центру середньої освіти (Завалевській Ю. І.), Науково-методичного центру професійно-технічної освіти (Паржницький В. В.), Науково-методичного центру вищої освіти (Левківській К. М.) до 01.12.04 р. розробити плани науково-методичного забезпечення впровадження Концепції на 1205—2010 роки.
5. Щорічно до 1 січня, починаючи з 2005 року, інформувати міністерство про стан провадження Концепції.
6. Контроль за виконанням наказу покласти на заступників міністра Огнев'юка В. О., Десятова Т. М., Степка М. Ф.

Міністр В. Г. Кремень

Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні

Схвалена Президією Академії педагогічних наук України (протокол № 1-7/6-98 від 1 липня 2004 року)

Авторський колектив:

Бех І. Д., дійсний член АПН України, доктор психол. наук, професор; Алексєєнко Т. Ф., канд. пед. наук; Балл Г. О., докт. психол. наук, професор, член-кор. АПН України; Доукіна О. М., канд. пед. наук; Єрмаков І. Г., канд. пед. наук; Закатнов Д. О., канд. пед. наук; Зубалій М. Д., канд. пед. наук; Канішевська Л. В., канд. пед.

1

2

3

4

5

6

7

наук; Кириленко С. В., зав. відділу виховної роботи та захисту прав дитини НМЦ середньої освіти МОН України; Кононко О. Л., доктор психол. наук, професор; Мачуський В. В., канд. пед. наук; Миропольська Н. Є., доктор пед. наук; Молчанова А. О., канд. пед. наук; Оржеховська В. М., доктор пед. наук; Охрімчук Р. М., канд. пед. наук; Постовий В. Г., канд. пед. наук; Пустовіт Н. А., канд. пед. наук; Чорна К. І., канд. пед. наук; Щербань П. М., канд. пед. наук.

Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні

1. Мета і завдання програми

Морально-духовне становлення дітей та учнівської молоді, їх підготовка до активної, творчої, соціально значущої, сповненої особистісного смислу життєдіяльності, є найважливішою складовою розвитку суспільства та держави. Напрямами державної політики в галузі виховання стали принципи гуманістичної педагогіки, сформульовані у Законах України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про позашкільну освіту», «Про професійно-технічну освіту», Національній доктрині розвитку освіти, Конвенції ООН про права дитини. Закладена в них методологія виховання надає пріоритет розвиненій особистості, її життєвому й професійному самовизначенню, самореалізації, життєтворчості у відповідності з національними цінностями та в контексті ідеї інтеграції Української держави у європейський простір.

Розробка й прийняття Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні є важливою і дієвою науковою основою реалізації державної політики у сфері освіти; вона і визначає стратегію виховання підростаючого покоління в умовах і становлення громадянського суспільства у незалежній Україні. Програма спрямована на реалізацію соціальної функції виховання — забезпечення наступності духовного і морального досвіду поколінь, підготовки особистості до успішної життєдіяльності.

Мета Програми полягає у визначенні сучасних теоретичних засад виховання (мети, принципів, основних напрямів, змісту, технологій), науково-методичних, організаційних, кадрових, інформаційних умов розвитку виховних систем; сприянні підвищенню ефективності виховної діяльності.

Метою Програми також є створення організаційних, методичних, кадрових, ресурсних та інших умов, які забезпечують інтенсифікацію виховної діяльності, привертають увагу органів

державної влади до виховання особистості в сучасній Україні, сприяють виробленню відповідної політики, підвищенню суспільного статусу виховання в освітніх закладах, оновленню виховних технологій на основі вітчизняних традицій та сучасного світового досвіду, забезпеченню цілісності та різноманітності виховного простору в державі, гармонізації сімейного і суспільного виховання.

Програма є стратегічним нормативним документом, який відкриває широкі можливості навчальним закладам різних типів, управлінням освіти різних рівнів для розробки системи заходів, що відповідають культурологічним орієнтаціям, етнічним особливостям, специфіці, профілю й типу організації-розробника і є актуальними в конкретних соціально-економічних умовах регіону.

Завдання Програми:

підвищити статус виховання в українському суспільстві та системі освіти;

зміцнити й розвивати виховні функції навчальних закладів, розширити склад суб'єктів виховання, посилити координацію їхніх зусиль;

ефективніше використовувати національні традиції, сучасний педагогічний досвід та дослідження сучасної психолого-педагогічної науки у сфері виховання;

зорієнтувати виховні системи на визнання пріоритету морально-духовного розвитку особистості;

забезпечити взаємодію системи освіти з усіма соціальними інститутами;

підтримувати розвиток регіональних та місцевих систем виховання, що враховують територіальні, соціальні та національні особливості;

розвивати демократичний стиль керівництва виховним процесом;

формувати шанобливе ставлення до зростаючої особистості у відповідності з Конвенцією ООН про права дитини;

посилити роль сім'ї у вихованні дітей, зміцнити її взаємодію з навчальними закладами;

забезпечувати науково обґрунтовану допомогу сім'ї у розв'язанні виховних проблем, психолого-педагогічну просвіту батьків;

відродити на нових теоретичних засадах систему позакласного та позашкільного виховання дітей та учнівської молоді;

сприяти розвитку дитячих і молодіжних громадських організацій як центрів самореалізації особистості;

1

2

3

4

5

6

7

- актуалізувати важливість психолого-педагогічної та медико-соціальної реабілітації дітей та учнівської молоді;
- спрямувати зусилля на підвищення професійної компетентності педагогів у здійсненні процесу виховання;
- окреслити напрями співпраці із засобами масової інформації;
- сприяти подальшій демократизації державного управління процесом виховання.

2. Особливості сучасної соціокультурної ситуації виховання дітей та учнівської молоді в Україні

Становлення української державності, побудова громадянського суспільства, інтеграція України в світове та європейське співтовариство передбачають орієнтацію на Людину, її духовну культуру і визначають основні напрями модернізації навчально-виховного процесу. В основу національної системи виховання покладено національну ідею як консолідуєчий чинник розвитку суспільства і нації в цілому. Форми і методи виховання спираються на народні традиції, кращі надбання національної та світової педагогіки і психології.

Ідеалом виховання виступає різнобічно та гармонійно розвинена, національно свідома, високоосвічена, життєво компетентна, творча особистість, здатна до саморозвитку і самовдосконалення. У сучасній соціокультурній ситуації головною домінантою виховання є формування в особистості ціннісного ставлення до навколишньої дійсності та самої себе, активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

Позитивні процеси, що відбуваються в Україні, пов'язані перш за все із стабілізацією суспільного життя, соціально-економічного становища громадян, модернізацією освіти, гуманізацією навчального процесу, посиленням його виховного потенціалу. Суттєво зріс інтерес до проблем дітей та учнівської молоді, навчальні заклади стали відкритішими для батьків, громадських і організацій; розширилося коло суб'єктів виховного впливу, набули узгодженості їхні дії; проводяться масові заходи, спрямовані на активізацію моральної позиції дітей та учнівської молоді, виховання в них активного творчого ставлення до життя. В Україні створено передумови для оновлення змісту й технологій виховання, формування гуманістичних цінностей та зразків громадянської позиції, виконання освітою своєї виховної, культурологічної місії. Зживається погляд на виховання як процес подолання негативних тенденцій в розвитку особистості та засіб перевиховання, сприйняття вихованця лише як об'єкта виховних впливів. На зміну йому приходять

розуміння виховання як процесу залучення особистості до створеної людством системи цінностей, окультурення її життя, сприяння становленню її сутнісних сил, творчої активності.

Сьогодні сформоване соціальне замовлення на ефективні виховні системи й технології. Розвивається інфраструктура дитячого відпочинку. Зростає увага до виховання засобами музеїв, театральної педагогіки, дитячого та юнацького спорту. Підвищується соціальний статус педагогічних працівників. Покращується оснащення навчальних закладів сучасними технічними засобами і знаряддями. Створюються реальні умови для прояву творчих здібностей молодих людей. Сучасні діти добре проінформовані щодо процесів, які відбуваються в різних сферах науки, техніки, соціального життя; динамічно оволодівають сучасними комунікаційними технологіями.

Усе це створює сприятливі умови для розвитку виховання як пріоритетної сфери соціального життя країни, для підвищення її статусу та потенціалу, досягнення якісно нових результатів у духовно-моральному, громадянському, трудовому, художньо-естетичному, екологічному вихованні дітей та учнівської молоді. Водночас, соціальний фон виховання дітей та учнівської молоді залишається недостатньо сприятливим, що обумовлено як негативними тенденціями розвитку цивілізації в цілому, так і станом українського соціуму.

Поглиблення кризи сім'ї знижує її виховний потенціал; інтенсивна інформатизація суспільства кардинально перебудовує простір дитинства, впливає на психологію взаємодії особистості з оточуючим світом. Глобальні екологічні проблеми, міжнаціональні конфлікти, загострення протиріч на релігійному ґрунті, хвиля тероризму — все це посилює навантаження на психіку зростаючої особистості, деформує її духовну сферу, утруднює позитивну соціалізацію. Зростає кількість дітей, які зазнають фізичного насильства, у тому числі вдома; широко розповсюджені алкогольні традиції, авторитарний стиль спілкування в сім'ї. Недостатньою залишається педагогічна культура батьків, високими — показники соціального сирітства. Усе більшого поширення у дитячому середовищі набувають жебрацтво, бродяжництво, проституція.

Зміни суспільного життя позначаються на умовах життєдіяльності людей, їх залучення у соціальні процеси, виховному потенціалі середовища, можливостях, способах і формах передачі соціального досвіду підростаючому поколінню. Вони негативно впливають на систему ціннісних орієнтацій, світогляд і життєві пріоритети громадян. Сім'я і школа, основні інститути соціалізації та виховання

1

2

3

4

5

6

7

дитини, виявляються неспроможними узгоджено відповісти на запитання про призначення людини в нових умовах життя. Це призводить до зниження авторитету батьків та педагогів в середовищі дітей і молоді. Соціальна стратифікація негативно позначилася на міцності сім'ї, засадах сімейного виховання, можливостях здійснення соціального контролю за дитиною з боку сім'ї та суспільних інститутів. Соціальний досвід сучасних дітей та учнівської молоді є недостатньо конструктивним, часто базується на культурі сили, грошей, споживацькому ставленні до життя. Такий досвід значною мірою формується під впливом проблемного поля, створеного засобами масової інформації.

Книжкова дитяча продукція виявляється недоступною для соціально незахищених верств населення. Зростає соціальна роль бібліотечної мережі, яка володіє фізично зношеним фондом. Втрачене культурне сприйняття театрального мистецтва, репертуарна політика не сприяє гуманістичній спрямованості виховання. Мистецтво все більш стає засобом релаксації. Основне місце в дозвіллі учнівської молоді посідає комп'ютер. У цілому він позитивно впливає на академічну успішність учнів, проте незбалансоване віртуальне спілкування з ним розвиває в особистості опосередковане сприйняття світу, руйнує інтуїцію, формує ситуацію відчуження від етнічного коріння. Надзвичайно низькою є кількість дитячих передач, на українському телебаченні домінують сцени насильства та еротики. Зруйновано систему кінопрокату, мережу дитячих кінотеатрів.

Незважаючи на зростання суспільної активності дітей і молоді, участь підлітків у соціально значущій діяльності залишається недостатньою. Навчальні заклади не повною мірою використовують нові форми реалізації виховного потенціалу дитячого і молодіжного руху. Практично не знижується кількість правопорушень неповнолітніх. Тривогу викликає зловживання учнівською молоддю алкоголем, наркотичними засобами, психотропними речовинами. Залишається незадовільним кадрове забезпечення виховного процесу. Введення до штатних розписів навчальних закладів посад психологів і соціальних педагогів відбувається повільно.

Сучасне виховання має відігравати випереджальну роль в демократичному процесі, ставати засобом відродження національної культури, припинення морально-духовної деградації, стимулом пробудження таких якостей, як совість, патріотизм, людяність, почуття власної гідності, творча ініціатива, підприємливість тощо; гарантом громадянського миру і злагоди в суспільстві. З огляду на це діяльність всіх інститутів соціалізації мусить будуватися так,

щоб сприяти ставленню особистості як творця і проектувальника власного життя, гармонізації та гуманізації відносин між нею та довкіллям.

3. Понятійний апарат Програми

Виховання — процес залучення особистості до засвоєння вироблених людством цінностей, створення сприятливих умов для реалізації нею свого природного потенціалу та творчого ставлення до життя, спрямований на утвердження суспільно значущих норм і правил поведінки особистості.

Вихованець — суб'єкт виховного процесу, який свідомо засвоює морально-духовні цінності, на їх основі плекає власні особистісні надбання, приймає самостійні рішення, покладає на себе відповідальність, здійснює свідомий життєвий вибір.

Вихованість — результат виховання, який виявляється у соціально прийнятній поведінці особи, вмінні діяти справедливо, компетентно, на рівні вікових особливостей.

Вихователь — особа або організація, яка здійснює виховання і несе відповідальність за соціальний розвиток та діяльність вихованців.

Виховний процес — створення базису формування особистісної культури, системи ціннісних ставлень до світу та самого себе; забезпечення співробітництва вихователя і вихованця, спрямованого на засвоєння вироблених людством культурних цінностей.

Виховуюче навчання — організація процесу навчання, яка забезпечує органічний взаємозв'язок між життєво важливими знаннями, уміннями і навичками та досвідом морально-творчої діяльності особистості, емоційно-ціннісним ставленням до світу та самої себе.

Вчинок — основна особистісна форма й одиниця поведінки, акт моральнісного самовизначення, яким особистість виявляє і формує свої ставлення до суспільства, людей, самої себе, природи, діяльності, мистецтва.

Гуманізація виховного процесу — організація виховання на засадах людяності, визнання цінностей людської особистості, її права на вільний розвиток та реалізацію своїх здібностей.

Диспозиція — готовність особистості до певної соціальної поведінки, до дій у певній послідовності, тим чи іншим способом.

Духовні цінності — витвори людського духу, зафіксовані у здобутках культури, науки, моралі, мистецтва.

Життєва компетентність — здатність молодого людини ефективно розв'язувати проблеми, що виникають в реальних життєвих

1

2

3

4

5

6

7

ситуаціях, діяти адекватно вимогам соціуму та у відповідності із власною природою.

Моральність — об'єктивована мораль, особливий вид практичної діяльності особистості, який мотивується моральними ідеалами, переконаннями, принципами.

Морально-духовний розвиток: процес оволодіння особистістю гуманістичними моральними цінностями, які становлять стрижень її духовної культури.

Норма особистісна — умовний культурно-історичний стандарт припустимої індивідуальної своєрідності вихованця, який передбачає певну форму його буття, стиль життя, міру самореалізації; визначається життєвою позицією, її рухом до досягання власної сутності, свого призначення.

Особистість — суспільна істота, яка вільно та відповідально визначає свою позицію серед інших, здатна до свідомих соціальних дій; орієнтується у своїй життєдіяльності на прийнятті суспільством цінності.

Позиція — система ставлень особистості до явищ, людей, об'єктів; їх оцінка, заснована на індивідуальному досвіді, моральних принципах і переконаннях.

Професійне виховання — поєднання професійних знань з професійною мораллю. Передбачає формування громадянської відповідальності майбутніх конкурентоспроможних робітників.

Розвиток особистості — послідовні кількісні зміни свідомості та поведінки особистості від народження і до кінця життя, становлення людини як суб'єкта культури і життєтворчості.

Самовиховання — активізація особистістю власних зусиль, спрямованих на зміну і вдосконалення моральної свідомості та поведінки.

Соціально-правовий захист дітей — система організаційно-правових, фінансово-економічних, соціально-культурних, інформаційно-просвітницьких заходів органів державної влади, громадських організацій, що спрямовані на забезпечення соціально-виховної опіки над дітьми-сиротами, на зменшення впливу на дитину негативних факторів соціального ризику, створення для неї гарантованих, мінімально достатніх умов життєдіяльності.

Соціалізація — процес соціального розвитку особистості, формування її соціальних якостей; результат виховання дітей та учнівської молоді, який здійснюється в ході їхньої діяльності та спілкування з іншими людьми.

Стиль життя — індивідуальний спосіб здійснення особистістю обраного нею життєвого шляху; сукупність зразків поведінки,

які фіксують стійкі риси, манери, звички, смаки, схильності і способи здійснення життя.

Цінність — опосередкований культурою еталон належного в досягненні актуальних потреб.

Ціннісна система — складно побудований регулятор особистості, який відображує у своїй структурі та змісті особливості її духовно-практичної діяльності.

Ціннісні орієнтації — спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей; способи диференціації нею об'єктів і явищ за їх значущістю для себе.

4. Мета, завдання та принципи виховання

Метою виховання є становлення громадянина України, патріота своєї країни, готового самовіддано розбудовувати її як суверенну, незалежну, демократичну, правову і соціальну державу, здатного виявляти національну гідність, знати свої обов'язки і права, цивілізовано відстоювати їх, сприяти громадянському миру і злагоді в суспільстві, поводитися компетентне, бути конкурентоспроможним, успішно самореалізуватися в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал, носій культури.

Мета виховання конкретизується через систему таких виховних завдань:

- забезпечення сприятливих умов для самореалізації особистості відповідно до її інтересів та суспільних вимог;

- реалізація індивідуального підходу до особистості, відмова від уніфікації в процесі виховання, від орієнтації на «усередненого» вихованця;

- сприяння набуттю дітьми та учнівської молоддю соціального досвіду, успадкуванню ними духовних надбань українського народу;

- виховання національної свідомості, любові до рідної землі, родини, свого народу, держави;

- формування мовної культури, оволодіння і вживання української мови як духовного коду нації;

- забезпечення духовної єдності поколінь, виховання поваги до батьків, старших за себе, турбота про молодших і хворих;

- виховання правової культури, поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;

- культивування кращих рис української ментальності — працелюбності, свободи, зв'язку із природою, поваги до жінок, толерантності;

- формування почуття господаря: господарської відповідальності, підприємливості, ініціативності, свідомого ставлення до життя в умовах ринкових відносин;

1

2

3

4

5

6

7

охорона й зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я;

забезпечення базової культури, розвиток естетичних потреб і почуттів;

формування екологічної культури, гармонізація відносин особистості з природою;

спонукання зростаючої особистості до протидії проявам аморальності, правопорушенням, бездуховності, антигромадській діяльності.

Основними принципами виховання є:

принцип національної спрямованості виховання, який передбачає формування у дітей та учнівської молоді національної самосвідомості, любові до рідної землі, свого народу, шанобливого ставлення до його культури; здатності зберігати свою національну ідентичність, пишатися приналежністю до українського народу, брати участь у розбудові та захисті своєї держави;

принцип культуровідповідності. Базуючись на набутому впродовж історії морально-етичному досвіді людства, вихованець і педагог стикаються з проблемами, розв'язання яких вимагає творчого підходу. Проблематизація моральної культури є джерелом особистісного розвитку дитини, умовою привласнення нею загальнокультурних надбань. Виховання здійснюється як культуротворчий процес, спрямований на формування базової культури особистості;

принцип гуманізації виховного процесу означає, що вихователь зосереджує увагу на дитині як вищій цінності, враховує її вікові та індивідуальні особливості і можливості, не форсує її розвитку, спонукає до самостійності, задовольняє базові потреби дитини (у розумінні, визнанні, прийнятті, справедливому ставленні до неї); виробляє індивідуальну програму її розвитку; стимулює свідоме ставлення до своєї поведінки, діяльності, життєвих виборів;

принцип суб'єкт-суб'єктної взаємодії передбачає, що учасники виховного процесу виступають рівноправними партнерами у процесі спілкування, беруть до уваги точку зору один одного, визнають право на її відмінність від власної, узгоджують свої позиції. Вихователь уникає жорстких приписів, не ставиться до вихованця як до пасивного об'єкта своїх впливів; рахується з його психічним станом, життєвим досвідом, системою звичок та цінностей; вдається до продуктивних виховних дій; виявляє професійну творчість та індивідуальність;

принцип цілісності означає, що виховання організовується як системний педагогічний процес; спрямований на гармонійний та різнобічний розвиток особистості, на формування в неї цілісної картини світу; передбачає забезпечення наступності напрямів та етапів виховної роботи на різних освітніх рівнях; охоплює всі сфери життєдіяльності дітей та учнівської молоді; здійснюється в різних соціальних інститутах, у навчальній та позанавчальній діяльності;

акмеологічний принцип вимагає від вихователя орієнтації виховного процесу на найвищі морально-духовні досягнення й потенційні можливості вихованця; створення умов для досягнення життєвого успіху особистості, розвитку її індивідуальних здібностей. Напрями виховної роботи втілюються у відповідних результатах — міцно й органічно засвоєних загальнолюдських і національних цінностях, стратегії життя, яка передбачає постійний рух до здійснення нових, соціаль-но значущих задумів;

принцип особистісної орієнтації означає, що загальні закони психічного розвитку проявляються у кожній дитини своєрідно і неповторно. Педагог культивує у зростаючої особистості почуття самоцінності, впевненості у собі, визнає її право на вільний розвиток та реалізацію своїх здібностей; надає їй право почуватися індивідуальністю; спрямовує зусилля на розвиток світогляду, самосвідомості, культури потреб, емоційної сприйнятливості, відповідальної поведінки;

принцип життєвої смислотворчої самодіяльності передбачає становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, який уміє приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти у динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни;

принцип полікультурності передбачає інтегрованість української культури у європейський та світовий простір, створення для цього необхідних передумов: формування у дітей та учнівської молоді відкритості, толерантного ставлення до відмінних від національних ідей, цінностей, до культури, мистецтва, вірування інших народів; здатності диференціювати спільне й відмінне в різних культурах, сприймати українську культуру як невід'ємну складову культури загальнолюдської;

принцип технологізації передбачає послідовні науково обґрунтовані дії педагога у виховному процесі та відповідно

1

2

3

4

5

6

7

організовані ним дії вихованців, підпорядковані досягненню спеціально спроектованої системи виховних цілей, що узгоджуються з психологічними механізмами розвитку особистості. Побудований таким чином виховний процес має ознаки проєктивності і гарантує позитивну розвивальну динаміку;

принцип соціальної відповідності обумовлює необхідність узгодженості змісту і методів виховання реальній соціальній ситуації, в якій організовується виховний процес. Завдання виховання зорієнтовані на реальні соціально-економічні умови і передбачають формування у дітей готовності до ефективного розв'язання життєвих проблем. Умовами реалізації даного принципу є: взаємозв'язок виховних задач і задач соціального розвитку демократичного суспільства; координація взаємодії соціальних інститутів, які впливають на особистість; забезпечення комплексу соціально-педагогічної допомоги і захисту дітей; орієнтація педагогічного процесу на реальні можливості соціуму, врахування його найрізноманітніших чинників;

принцип превентивності вимагає, щоб виховні впливи держави, усіх виховних інститутів, враховуючи інтереси особистості та суспільства, спрямовувалися на профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, на допомогу та їх захист, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища. При цьому має забезпечуватися система заходів економічного, правового, психолого-педагогічного, соціально-медичного, інформаційно-освітнього характеру, спрямована на формування позитивних соціальних настанов, запобігання вживанню наркотичних речовин, різних проявів деструктивної поведінки, відвернення суїцидів та формування навичок здорового способу життя, культури статевих стосунків.

Указані принципи складають певну систему, вони є важливою складовою і взаємопов'язані з іншими, їх органічне поєднання виступає запорукою ефективності виховного процесу.

5. Виховний потенціал навчального процесу

Умовою повноцінного становлення особистості виступає доцільно організований навчальний процес. Виховання і навчання є двома взаємопов'язаними сторонами єдиного педагогічного процесу, які доповнюють одна одну. Виховання як діяльність спрямоване, передусім, на формування мотиваційно-ціннісної сфери особистості, має узгоджуватися з навчанням як процесом

збагачення пізнавальних можливостей особистості. Єдність виховання і навчання обумовлена спрямованістю обох процесів на формування соціальної зрілості особистості, реалізацію її творчих здібностей.

Освітній процес організується таким чином, щоб питома вага навчальної інформації про навколишній світ гармонійно поєднувалася з інформацією, пов'язаною з особистісним становленням, з процесом удосконалення моральної свідомості й поведінки дітей та учнівської молоді.

Доцільно організоване за змістом і формою навчання містить у собі потужний виховний потенціал: вводить особистість у світ світоглядних ідей, формує соціальні настанови та ціннісні орієнтації, розвиває гуманістичну спрямованість особистості, її духовні та матеріальні потреби, знайомить із зразками моральної поведінки, з формами спільної діяльності та спілкування особистості з колективом.

Доцільно організований і гуманістично спрямований виховний процес сприяє реалізації навчальних завдань — формуванню цілісної картини світу, збагаченню морального досвіду дитини, уявлень про зв'язок навколишнього світу і внутрішнього життя особистості.

Центральним механізмом формування конструктивної та гуманістично спрямованої педагогічної взаємодії виступає особистісне спілкування вихователя з вихованцем. Воно спрямовується на організацію продуктивної спільної діяльності, зближення ціннісно-сміслових позицій учасників діалогу.

Моральний розвиток особистості в процесі навчання, насамперед, пов'язується з оптимальним використанням навчального змісту. При цьому зміст навчальних курсів виступає як проекція духовної культури, а не як розчленовані на гуманітарний і природничо-науковий цикли предметів з виявленням міри морально розвивальних можливостей кожного.

Ідею навчального змісту як засобу морального розвитку учнів доцільно реалізовувати через створення особистісної форми у контексті організації навчальної діяльності розвиненої особистості.

За особистісної форми навчального предмета він подається як історія розвитку інтелектуальних і особистісних надбань творців певних культурних цінностей. При цьому ті чи інші ідеї, закономірності, поняття пропонуються не у формально-абстрактному вигляді, а через життя особистостей — творців цих культурних здобутків. Учень, вступаючи у спілкування з конкретною історичною постаттю, за відповідного педагогічного керівництва

1

2

3

4

5

6

7

оволодіває, поряд із науковими знаннями та вміннями, системою морально-духовних цінностей.

Педагог, як розвинена особистість, постійно здійснюючи виховуючий діалог засобами морально збагаченого знання, культивує міжособистісну навчальну взаємодію з учнями, ставиться до них справедливо, поважає особистість кожного, незалежно від навчальних невдач чи вчинкових прорахунків; виявляє почуття любові до них, поступово виховує відповідне емоційне переживання щодо тієї чи іншої особи. У процесі особистісно-комунікативної взаємодії вихователь і вихованець спільно розв'язують моральні задачі, мета яких — свідоме прийняття зростаючою особистістю певних морально-духовних цінностей, її самовдосконалення.

Високим виховним потенціалом володіє колектив однолітків. Унікальні виховні можливості такого колективу виявляються у блокуванні агресивних проявів вихованців, в емоційному захисті особистості, у створенні вихованцю простору для самореалізації, у сприянні особистісній ідентичності, у презентації себе іншим. Педагог, враховуючи цей фактор, інтенсивно впроваджує різні варіанти спільної навчальної діяльності однолітків: від постановки спільних завдань і знаходження способів їх розв'язання до взаємодопомоги у закріпленні способів дій, взаємоконтролю і взаємооцінки.

Дієвим засобом виховання особистості у навчальному процесі виступає цілеспрямоване створення ситуацій, за яких в учнів виникає стійка орієнтація на продуктивні діяльнісні чи поведінкові взаємини. Вони виникають за умови глибокого і різнобічного пізнання учнем однолітка як особистості з усією різноманітністю й індивідуальністю його схильностей, очікувань, почуттів та інтересів. Пізнання цих складових внутрішнього світу дитини відбувається у контексті її навчальної діяльності. Систематичне вправління учнів у такому підході до пізнання й оцінювання один одного та в особистісній взаємодопомозі призводить до виникнення у них спрямованості на іншу людину як значущу особистість.

Діяльність учасників навчального процесу, що так організований, спрямовується на забезпечення сприятливих умов різнобічного та гармонійного розвитку особистості, її соціально-педагогічної підтримки, зміцнення фізичного й психологічного здоров'я, реалізації творчого потенціалу, формування ціннісного ставлення до світу та до самої себе.

6. Зміст виховання

Сучасний зміст виховання в Україні складає науково обґрунтована система загальнокультурних і національних цінностей та відповідна сукупність соціально значущих якостей особистості, що характеризують її ставлення до суспільства і держави, інших людей, самої себе, праці, природи, мистецтва. Система цінностей і якостей особистості розвивається і виявляється через її власні ставлення. Цей процес передбачає поєднання інтересів особистості — вільного саморозвитку і збереження своєї індивідуальності; суспільства — саморозвиток особистості має здійснюватися на моральній основі; держави, нації — діти мають зростати національно свідомими громадянами, патріотами, здатними забезпечити країні гідне місце у цивілізованому світі.

Ціннісне ставлення особистості до суспільства і держави виявляється у таких якостях, як патріотизм, національна самосвідомість, правосвідомість, політична культура та культура міжетнічних стосунків.

Патріотизм є проявом особистістю любові до свого народу, поваги до українських традицій, відчуття своєї належності до України, усвідомлення спільності власної долі з долею Батьківщини, досконале володіння українською мовою.

Національна самосвідомість включає особисту ідентифікацію із своєю нацією, віру в її духовні сили та майбутнє; волю до праці на користь народу; вміння осмислювати моральні та культурні цінності, історію, звичаї, обряди, символіку; систему вчинків, які мотивуються любов'ю, вірою, волею, осмисленням відповідальності перед своєю нацією.

Розвинена правосвідомість виявляється в усвідомленні особистістю своїх прав, свобод, обов'язків, свідомому ставленні до законів та державної влади.

Політична культура включає формування політичної компетентності, лояльного й, водночас, вимогливого ставлення громадян до держави, її установ, органів влади; здатність брати активну участь у політичному житті України.

Культура міжетнічних відносин передбачає наявність у дітей та учнівської молоді полікультурної компетентності, поваги до прав людини; інтересу до представників інших народів; толерантне ставлення до їх цінностей, традицій, мови, вірувань; вміння йти на компроміси з різними етнічним та релігійними групами заради соціального миру.

1

2

3

4

5

6

7

Реалізація мети і завдань виховання ціннісного ставлення до суспільства й держави передбачає орієнтацію на особистість як прогресивну систему ціннісних стосунків.

У дошкільному та молодшому шкільному віці важливо формувати здатність дитини пізнавати себе як члена сім'ї, родини, дитячого угруповання; як учня, жителя міста чи села; виховувати у неї любов до рідного дому, школи, вулиці, своєї країни, її природи, рідного слова, побуту, традицій.

У підлітковому віці виховується духовно осмислений, рефлексивний патріотизм, який поєднує любов до свого народу, нації, Батьківщини з почуттям поваги до інших народів, своїх і чужих прав та свобод.

У старшому шкільному віці пріоритетними рисами ціннісного ставлення до Батьківщини є відповідальність і дієвість. Старшокласники не лише ідентифікують себе з українським народом, але й прагнуть жити в Україні, пов'язати з нею свою долю, служити Вітчизні на шляху її становлення як суверенної і незалежної, демократичної, правової і соціальної держави; працювати на її благо, захищати її; поважати Конституцію України і виконувати норми Законів; бережно ставитися до етно-етичної культури народу України; володіти рідною та державною мовою; визнавати пріоритети прав людини, поважати свободу, демократію, справедливість.

Ціннісне ставлення до людей виявляється у моральній активності особистості, прояві чуйності, чесності, правдивості, працелюбності, справедливості, гідності, милосердя, толерантності, совісті, миролюбності, доброзичливості, готовності допомогти іншим, обов'язковості, добросовісності, ввічливості, делікатності, тактовності; вмінні працювати з іншими; здатності прощати і просити пробачення, протистояти проявам несправедливості, жорстокості. Показником моральної вихованості особистості виступає єдність моральної свідомості та поведінки, єдність слова і діла, наявність активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції.

Характер ставлення особистості до соціального довкілля змінюється з віком. У старшому дошкільному та молодшому шкільному віці дитина оволодіває елементарним умінням та навичками підтримки, збереження міжособистісної злагоди, попередження і мирного розв'язування конфліктів; здатністю брати до уваги думку товаришів і опонентів; орієнтацією на дорослого як носія суспільних еталонів та морального арбітра.

У підлітковому віці зростає цінність дружби з однолітками, відбуваються емансипація від безпосереднього впливу дорослих,

розширюється сфера соціального спілкування, засвоюються соціальні цінності, формуються соціальні мотиви поведінки, виникає критичне ставлення як регулятор поведінки.

В юнацькому віці збільшується кількість виконуваних старшокласником соціальних ролей, зростають вимоги до відповідальності за дії та вчинки, формуються мотиви самовизначення, вдосконалюється вміння керуватися свідомо поставленою метою, зростає роль самостійних форм діяльності; формуються ціннісні орієнтації на суспільну активність.

Ціннісне ставлення до себе виступає важливою умовою сформованості у дітей та учнівської молоді активної життєвої позиції і передбачає сформованість у зростаючої особистості вміння цінувати себе як носія фізичних, духовно-душевних та соціальних сил.

Ціннісне ставлення до свого фізичного «Я» характеризує вміння особистості позитивно оцінювати свою зовнішність, тілобудову, поставу, розвиток рухових здібностей, фізичну витривалість, високу працездатність, функціональну спроможність, швидке відновлення сил після фізичного навантаження, статеву належність, гігієнічні навички, корисні звички, стан свого здоров'я, турботу про безпеку власної життєдіяльності, здоровий спосіб життя, активний відпочинок, вольові риси особистості.

Процес формування ціннісного ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя передбачає врахування вікових особливостей вихованців. Основним завданням виховання дошкільників та молодших учнів є формування у них уявлень про здоров'я, здоровий спосіб життя, руховий режим, корисні звички, особисту гігієну, правильну поставу, загартування, регулярні заняття фізичними вправами, фізичні навантаження, розвиток фізичних якостей.

Основними завданнями виховання учнів середнього шкільного віку є формування свідомого ставлення до власного здоров'я та здорового способу життя, розвиток зібраності, фізичної готовності до навчання, володіння рухами, задоволення особистою фізичною підготовленістю, вміння цікаво проводити вільний час; формування високої рухової активності, позитивних звичок.

Основним завданням фізичного виховання учнів старшого шкільного віку є формування умінь і навичок зміцнення власного здоров'я, вміння вести здоровий спосіб життя, розвивати свої фізичні якості, попереджувати шкідливі звички, дотримуватися оптимального рухового режиму, повноцінно відпочивати, самостійно займатися фізичними вправами.

1

2

3

4

5

6

7

Ціннісне ставлення до свого психічного «Я» передбачає виховання у дітей та учнівської молоді культури пізнання власного внутрішнього світу — думок, переживань, станів, намірів, прагнень, цілей, життєвих перспектив, ідеалів, цінностей, ставлень. Важливо навчити зростаючу особистість приймати себе такою, якою вона є, орієнтуватися у своїх позитивних і негативних якостях, сприяти формуванню у неї реалістичної Я-концепції, готовності та здатності до самовдосконалення, конструктивної самокритичності. У дошкільному та молодшому шкільному віці основним завданням є виховання у дітей інтересу до свого внутрішнього життя, здатності концентрувати на ньому свою увагу; у підлітковому віці в учнів виховується вміння спостерігати за собою, аналізувати перебіг своїх думок і переживань, зіставляти з ними свої вчинки; у старшому шкільному віці актуалізується виховання самоповаги, звички адекватно оцінювати власні стани, настрої, мрії, плани, стратегії, вміння регулювати їх.

Виховуючи зростаючу особистість, педагог бере до уваги, що її ціннісне ставлення до свого соціального «Я» виявляється у здатності орієнтуватися у нових умовах життя, пристосовуватися і конструктивно на них впливати; у визначенні свого статусу в соціальній групі, налагодженні спільної праці з дорослими та однолітками, вмінні попереджувати конфлікти, виходити із них з найменшими втратами; справедливому і людяному поводженні стосовно партнерів у спілкуванні.

Характер ціннісного ставлення особистості до свого соціального «Я» суттєво змінюється з віком. У дошкільному віці актуальними завданнями соціального розвитку є гармонізація процесів адаптації та первинної соціалізації, формування комунікативних навичок, виховання елементарних форм відповідальної поведінки особистості. Організуючи процес виховання, педагог враховує, що у молоділому шкільному віці розвивається рефлексія, формується вміння оцінювати себе як предмет змін. У підлітковому віці інтенсивно розвивається прагнення до самоствердження, з'являється хворобливе переживання неспіху, зростає роль самооцінки в регуляції поведінки. В юнацькому віці актуалізується потреба у самовизначенні (у тому числі й професійному), оцінці своїх здібностей і можливостей; виникає свідоме ставлення до визначення смислу життя та свого місця у ньому. У процесі виховання педагог бере до уваги вікові особливості соціального розвитку особистості.

Ціннісне ставлення до природи формується у процесі екологічного виховання і виявляється у таких ознаках: усвідомлення цінності природи в житті людини, самоцінності природи; почуття

особистої причетності до збереження природних багатств, відповідальності за них; здатність особистості гармонійно співіснувати з природою, поводитися компетентно, екологічно безпечно; критична оцінка споживацько-утилітарного ставлення до природи, яке призводить до порушення природної рівноваги, загострення екологічної кризи; вміння протистояти проявам такого ставлення доступними способами; активна участь у практичних природоохоронних заходах; здійснення природоохоронної діяльності з власної ініціативи; посилене екологічне просвітництво. Ціннісне ставлення до природи і сформована на його основі екологічна культура є обов'язковою умовою сталого розвитку суспільства, узгодження економічних, екологічних і соціальних чинників розвитку.

У виховному процесі слід врахувати, що ставлення вихованців до природи має специфічні вікові особливості.

Для дошкільного віку характерне прагматичне ставлення до природи, обумовлене бажанням привласнити об'єкти природи, які, водночас, сприймаються як суб'єкти, наділені власним внутрішнім світом. Учням початкової школи властиве непрагматичне ставлення до природи. Природні об'єкти сприймаються ними як «значущі інші», вони прагнуть до спілкування з ними. Ставлення до природи учнів основної школи характеризується суперечливістю. У молодшому і середньому підлітковому віці природа розглядається як об'єкт охорони, а не користі; ступінь психологічної близькості з об'єктами природи вищий, ніж з усіма «значущими іншими». У старшому підлітковому віці з'являється установка користі, однак прагматичні установки нерідко поєднуються з природоохоронними мотивами. Старшокласникам властиве сприйняття природи як об'єкта; ставлення до неї обумовлене більше естетичними мотивами, аніж настановами користі. У цьому віці остаточно складається структура ставлення до природи, властива дорослим. Під впливом виховання у старшокласників природа займає вищі позиції в ієрархії цінностей, ніж у дорослих.

Важливою складовою змісту виховання особистості є розвиток ціннісного ставлення до праці, яке передбачає усвідомлення дітьми та учнівською молоддю соціальної значущості праці, розвинену потребу в трудовій активності, ініціативність, схильність до підприємництва; розуміння економічних законів і проблем суспільства, шляхів їх розв'язання, готовність до творчої діяльності, конкурентоспроможності й самореалізації в умовах ринкових відносин, сформованість працелюбності й мобільності як базових якостей особистості.

Трудове виховання є системою виховних впливів, мета яких полягає у морально-психологічній підготовці учнів до майбутньої професійної діяльності. Високий рівень її розвитку передбачає оволодіння особистістю загальними основами наукової організації праці, умінням визначати мету, розробляти реальний план її досягнення, організовувати своє робоче місце, раціонально розподіляти сили і засоби з метою досягнення бажаного результату з мінімальними затратами, аналізувати процес і результат власних трудових зусиль, вносити необхідні корективи.

Завданнями трудового виховання дошкільника є формування елементарних форм цілепокладання, вміння планувати свої дії, долати труднощі на шляху до мети, діяти самостійно та цілеспрямовано, радіти результатам індивідуальної та спільної з іншими діяльності, виявляти працелюбність як базову якість особистості. До основних виховних завдань початкової школи відносяться: формування в учнів уявлення про важливість праці для суспільства і для них самих, ознайомлення з різними видами праці, світом професій та якостями особистості, необхідними сучасному працівнику; культивування ставлення до навчання як до серйозної праці, що вимагає значних зусиль; оволодіння основами самообслуговування, ручної та художньої праці, навичками роботи на пришкольній ділянці, з благоустрою території класної кімнати, школи, вулиці тощо. Трудове виховання учнів основної школи спрямовується на розвиток свідомого ставлення до праці, знайомство з працею людини у різних галузях економіки; формування вміння працювати у колективі, становлення професійних інтересів, формування реального образу «Я». Одним із результатів трудового виховання і професійної орієнтації на цьому етапі є вибір учнем на пряму майбутньої трудової діяльності та профілю навчання у старшій школі. У підлітковому віці формується свідоме ставлення до власних інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних з вибором професії та свого місця у суспільстві; виховується ставлення до майбутньої професійної діяльності як засобу апробації власних сил, розкриття своїх можливостей, самореалізації, формування адекватного образу «Я»; систематизуються знання щодо сучасних професій та потреб суспільства. Головними завданнями навчально-виховної роботи із старшокласниками є формування у них здатності до усвідомленого вибору майбутньої професії, розвиток загально-трудова і професійно важливих якостей особистості.

Специфічними формами трудового виховання є взаємодія загальноосвітніх і вищих навчальних закладів, спрямована на підготовку випускників шкіл до набуття професій, які вимагають вищої

освіти; залучення до педагогічно доцільної та суспільно корисної продуктивної праці (участь у трудових об'єднаннях, шкільних малих підприємствах та кооперативах, самообслуговуванні тощо).

Ціннісне ставлення до мистецтва формується у процесі естетичного виховання і виявляється у відповідній ерудиції, широкому спектрі естетичних почуттів, діях і вчинках, пов'язаних із мистецтвом. Особистість, якій властиве таке ставлення, володіє системою елементарних мистецьких знань, адекватно сприймає художні твори, здатна збагнути і виразити власне ставлення до мистецтва, прагне та вмє здійснювати творчу діяльність у мистецькій сфері.

Естетичне виховання спрямовується на розвиток у зростаючої особистості здатності збагнути та виразити власне ставлення до мистецтва. Важливим є сприймання довкілля як естетичної цінності; ерудиція у галузі мистецтва (володіння системою елементарних мистецьких знань, понять, термінів, адекватне сприйняття художніх творів, творча діяльність в мистецькій сфері), власний погляд на світ, здатність радіти — як ознаки духовної зрілості.

Використовуючи мистецтво як основний чинник естетичного виховання, педагог враховує вікові особливості дітей: інтерес дошкільників до різних видів мистецтва, вміння передавати свої життєві враження художніми образами, диференціювати твори за їх характером; відкритість учнів початкової школи до сприймання художніх творів, їхню емоційну мобільність та готовність з насолодою виконувати творчі завдання; концентрацію підлітків на пізнанні свого внутрішнього світу, а отже, використанні мистецтва як засобу духовного становлення, що проходить шлях від почуттєвого сприймання до осмислених естетичних дій; усвідомлення старшокласниками того факту, що мистецтво безпосередньо пов'язане з життям народу, з його культурою.

7. Технологія виховного процесу

Виховання є цілеспрямованим процесом, зміст та організація якого визначаються метою як очікуваним ідеальним результатом.

Діяльність педагога, спрямована на виховання зростаючої особистості — процедура технологічна, обумовлена необхідністю досягнення актуальних для певних життєвих обставин та особливостей вихованця цілей.

Мета виховання поетапно конкретизується, виділяються проміжні виховні цілі, проектується дії педагога й вихованців як суб'єктів життєдіяльності.

Технологія виховного процесу фіксує доцільні кроки учасників освітнього процесу, підпорядковується виховній меті. Технологічний

1

2

3

4

5

6

7

підхід уможливорює процес активізації, інтенсифікації, оптимізації виховної діяльності за умов збереження унікальності внутрішнього світу та індивідуального досвіду вихованців.

Технологія виховного процесу є послідовним розгортанням педагогічної діяльності та спілкування, спрямованих на досягнення конкретної виховної мети у педагогічній системі та її підструктурах. Спроба вихователя «внести» у вихованця моральні норми, минаючи власну діяльність вихованця з оволодіння ними, підриває основи морального виховання особистості, а залучення дітей до самодіяльності перетворює їх на суб'єктів виховної діяльності. Педагог створює умови, за яких моральна цінність продукує рефлексивний процес, надає цінності високої значущості, особистісного смислу через емоційні переживання, емпатію.

Складовими виховних технологій є форми організації (індивідуальні, групові, колективні), методи як способи впливу на дітей та учнівську молодь, прийоми та засоби виховання. Виховні технології ґрунтуються не на механізмах зовнішнього підкріплення (заохочення, покарання тощо), а на рефлексивно-вольових механізмах (співпереживання, позитивне емоційне оцінювання), які апелюють, насамперед, до самосвідомості та творчого ставлення вихованців до суспільних норм і цінностей.

Сфера виховання є відкритою до пошуку альтернативних (відносно того, що вже стало традиційним) способів виховання. Вони асоціюються з новими моделями виховних систем шкіл, тими підходами до розв'язання виховних проблем, які вважаються інноваційними, прогресивними. Використання виховної технології є завжди вибором стратегії, принципів, системостворювальних чинників взаємодії вихователя і вихованців, а також вибором тактики та стилю виховної роботи з ними. Високий суб'єктивний компонент виховних технологій, пріоритет унікальності кожної особистості вимагає відповідального ставлення до технологізації виховного процесу, високого професіоналізму педагога.

До найбільш ефективних відносяться інтерактивні технології, за допомогою яких педагог у ході спілкування з вихованцем інтерпретує життєві події, впливає на конструювання ним своїх особистісних дій, сприяє активізації діяльності вихованця, вправляє його у самоконтролі та саморегуляції. У навчально-виховному процесі все ширше використовуються активні форми і методи роботи, тренінги, рольові ігри, мозкові штурми, диспути, дебати, аналіз ситуацій, різноманітні вправи тощо.

Використання інтерактивних технологій створює соціально-педагогічні умови, сприятливі для позитивних змін у знаннях,

навичках і вчинках вихованців, їхньому ставленні до соціальних явищ, здоровому способі життя, правовому захисті; для активізації просвітницької роботи, попередження негативних явищ у молодіжному середовищі через надання повноважень неповнолітнім, виявлення серед них позитивних лідерів, спонукання осіб з «груп ризику» до переорієнтації лідерських якостей з негативних на позитивні, підвищення їх соціальної компетентності у питаннях попередження та подолання негативних явищ, формування відповідальної поведінки. Ефективним є застосування інтерактивних технологій для профілактики наркоманії, ВІЛ/СНІДу та хвороб, що передаються статевим шляхом.

Впровадження інтерактивних технологій здійснюється за такими напрямками:

- у процесі викладання предметів гуманітарного та природничого циклів;
- у процесі позакласної, позашкільної виховної діяльності, у роботі з батьками;
- через загальноосвітні, позашкільні навчальні заклади, соціальні служби, спеціальні заклади;
- через взаємодію з дитячими і молодіжними громадськими організаціями;
- через діяльність органів учнівського самоврядування;
- через законодавчу політику у галузі освіти, охорони здоров'я, соціальної діяльності щодо виховної роботи з учнівською молоддю.

8. Виховання у різних соціальних інститутах

8.1. Родинно-сімейне виховання

Сім'я є основним соціальним інститутом, відповідальним за виховання зростаючої особистості. Особливість виховних впливів сім'ї полягає в емоційному характері взаємин її членів між собою та з дитиною, в переважанні інтимного спілкування над діловим, у тривалості життєвих зв'язків дитини з батьками. Сім'я покликана створити сприятливі умови для розвитку емоційного життя дитини, становлення в неї почуття самоцінності, впевненості у собі, компетентності у різних сферах життєдіяльності.

Виховання в сім'ї здійснюється завдяки застосуванню специфічних форм і методів впливу і спрямовується на особистісний розвиток дитини, її соціалізацію. У родині як першому мікросоціальному середовищі визначаються соціальний статус дитини, її права й обов'язки, виникає прихильність до рідних, закладається підґрунтя для становлення її світогляду і переконань, ціннісних

1

2

3

4

5

6

7

орієнтацій, морально-етичних ідеалів, естетичного смаку, уподобань, соціальної поведінки, трудових навичок.

Усталеними цінностями сімейного життя є: гуманне ставлення до людей (добродушність, доброзичливість, піклування про молодших і старших членів сім'ї, бажання надавати допомогу слабим і хворим), працелюбність, поважне ставлення до праці людей та її результатів, демократичність відносин, гармонійність стосунків представників різних поколінь.

Важливим аспектом родинно-сімейного виховання є формування пошани до предків, дотримання народних звичаїв, збереження і збагачення традицій, посилення національно-ціннісних орієнтирів: національна свідомість та самосвідомість, любов до рідної землі, народу, відданість Україні; толерантне ставлення до всіх народів, що проживають в Україні; виховання мовної культури.

Сім'я виховує дітей і учнівську молодь на релігійних цінностях, які виступають універсальними моральними орієнтирами, невід'ємною частиною культури української сім'ї; тими гуманістичними засадами, значення і сутність яких розкриваються завдяки виховному впливу батьків на духовний світ дитини через її почуттєво-емоційну сферу.

Виховання громадянина у сім'ї здійснюється специфічними для родини формами і методами, в яких поєднується особистісний приклад батьків, усвідомлення і розуміння дітьми приналежності до рідної землі, держави, сім'ї, роду; дотримання традицій і звичаїв, відповідальності за долю своєї країни, її збереження, розвиток, примноження добробуту. Виховання громадянина в сім'ї досягається розвитком патріотичних почуттів, знаннями Конституції України, Законів України, бажанням бути корисним своїй Батьківщині.

Устроєм свого життя сім'я запобігає негативному ставленню дітей до праці, проявам безвідповідальності і безгосподарності, порушенню трудової дисципліни, утриманству і лінощам, крадіжкам, нівеченню суспільної і приватної власності, варварському, нецивілізованому ставленню до природних багатств. Сім'я забезпечує дітям повноцінний фізичний розвиток, міцне здоров'я, фізичну досконалість; привчає їх до свідомого ставлення і зміцнення свого здоров'я як необхідної умови підготовки до суспільної корисної праці, захисту Батьківщини.

Родина притаманними їй засобами формує у дітей розуміння та особистісне ставлення до сенсу і мети життя, виховує толерантне ставлення до інших культур і традицій; розвиває моральні якості, спонукає дітей до самовдосконалення; залучає синів і доньок до

мистецтва та світової культури; формує моральну свідомість через включення у педагогічне доцільне родинне спілкування, у життя, наповнене добродійними справами; виховує у дітей готовність до творчої праці в умовах ринкових відносин; формує бережливе ставлення до суспільної і приватної власності, природних багатств, прагнення примножити їх власною працею.

Вплив сім'ї на виховання особистості залежить від вікових особливостей дитини. У молодшому шкільному віці батьки спрямовують свої зусилля на формування здатності дитини до емпатії, засвоєння нею морально-етичних правил поведінки, виховання базових якостей особистості, найпростіших форм соціальної компетентності. Важливу роль відіграють батьки у статевому та тендерному вихованні дітей підліткового віку, формуванні у дівчат цнотливості, дівочої гідності, вміння володіти своїми почуттями; у хлопців — чоловічої гордості, мужності, великодушності, поваги до жінок, готовності оберігати дівочу честь і гідність. У юнацькому віці особливу увагу батьки приділяють проблемі самовизначення особистості, розвитку її професійних інтересів, свідомому ставленню до життєвих виборів, активній за формою та моральній за змістом громадянській позиції.

Повноцінне виховання особистості у сім'ї вимагає розв'язання державою ряду завдань:

- визначення пріоритету інтересів сім'ї як найважливішої складової демократичного суспільства, гаранту його стабільності та прогресу;

- створення сприятливих умов для зміцнення сім'ї, охорони прав матері та батька;

- матеріальне та моральне заохочення й підтримка материнства і батьківства;

- підтримка молодій сім'ї, забезпечення їй достатнього життєвого рівня;

- охорона дитинства; дотримання положень, заявлених Конвенцією ООН про права дитини.

8.2 Виховання у дошкільних навчальних закладах

Дошкільний вік є періодом первинного становлення особистості, зародження дитячого світогляду, виникнення етичних новоутворень, формування довільної поведінки та моральних якостей, появи особистісної свідомості, розвитку елементарних знань, життєвих навичок.

Життя дошкільника характеризується відносною свободою, відсутністю серйозного кола обов'язків, любовним і турботливим

1

2

3

4

5

6

7

ставленням до нього оточуючих. У цей період переважають емоційно насичені види діяльності, які сприяють розвитку творчої уяви, вільному вияву ставлення до навколишнього світу, до самого себе. Взаємини з дорослими й однолітками будуються, як правило, на інтимно-особистих контактах. Знання, дії, здібності мають загальний, неспеціалізований характер. Розвиваються образні форми пізнання навколишнього світу, засвоюються суспільно вироблені сенсорні еталони, наочні моделі, формуються моральні почуття — прихильність, співпереживання, співчуття, чуйність.

Модернізація змісту і форм виховного процесу в системі дошкільної освіти потребує розв'язання таких завдань:

- широка пропаганда педагогічно доцільних ігор, іграшок як найважливішого засобу виховання дітей дошкільного віку;

- розвиток системи виховання дітей дошкільного і молодшого шкільного віку; збереження специфіки змісту, форм і методів їх виховання;

- розробка і реалізація комплексних програм надання консультативно-діагностичної, методичної, корекційно-педагогічної допомоги сім'ям з питань виховання дошкільників;

- створення при дошкільних навчальних закладах постійно діючих «шкіл молодих батьків», які сприяють формуванню їх педагогічної компетентності у вихованні дітей в сім'ї;

- інформаційне забезпечення розвитку системи виховання у дошкільних навчальних закладах України.

8.3 Виховання у загальноосвітніх навчальних закладах

Шкільні роки є періодом становлення інтелектуальної та особистісної зрілості дитини, набуття нею соціального досвіду, життєвої компетентності. Центральною ланкою реалізації цих завдань, фундаментальною соціокультурною базою виховання і розвитку особистості виступають загальноосвітні навчальні заклади.

Оптимізація виховного процесу в загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності передбачає:

- гармонійне поєднання національного і полікультурного виховання, формування культури міжнаціональних відносин;

- збалансованість інтелектуального з фізичним, психічним, соціальним, естетичним розвитком;

- збагачення морального досвіду учнів, розвиток потреби у морально-духовному самовдосконаленні;

- формування в учнівській молоді життєвої компетентності, системи смисложиттєвих координат, уміння створювати і реалізовувати власні життєві проекти;

виховання особистості у колективі, формування умінь налагоджувати взаємодію, співпрацю, вміння гармонійно виходити з конфліктів;

використання можливостей дитячих громадських організацій, об'єднань, учнівського самоврядування у вихованні активної соціальної позиції учнів, розвитку їх умінь брати на себе відповідальність за прийняті рішення;

удосконалення трудового виховання, сприяння професійному самовизначенню учнів, формування готовності до праці у ринкових умовах;

впровадження технологій, зберігаючих здоров'я, виховання в учнів орієнтації на здоровий спосіб життя;

створення ситуацій успіху, забезпечення взаємозв'язку процесів виховання і самовиховання, розвитку і саморозвитку;

гармонійний розвиток особистості у різноманітних видах позакласної діяльності;

гуманізація системи оцінювання життєвих досягнень учнів, визнання їх здатності до самореалізації, самоосвіти, прийняття самостійних рішень;

здійснення випереджувального науково-методичного супроводу проектування і впровадження сучасних виховних систем у педагогічну практику.

У сучасних умовах особливої уваги освітян вимагає організація навчально-виховного процесу у закладах інтернатного типу, основне призначення яких — соціально-педагогічний захист учнівської молоді з малозабезпечених та дисфункційних родин; створення умов для розвитку їх здібностей і талантів; компенсація вад, які пов'язані з повною або частковою відсутністю сімейного виховання; попередження бездоглядності і безпритульності; формування соціальної компетентності особистості, виховання у неї громадянської позиції, розвиток потреби у безперервній освіті; забезпечення рівних можливостей в оволодінні знаннями; розвиток творчих здібностей засобами літературної, музичної, образотворчої, технічної, громадської діяльності, гри, спорту; корекція девіантної поведінки, попередження правопорушень неповнолітніх, їх правовий захист.

Трансформація закладів інтернатного типу, наближення умов виховання і навчання в них до родинних — важливе завдання сьогодення. Потребує державної підтримки досвід функціонування нових форм суспільного виховання — напівінтернатів,

1

2

3

4

5

6

7

дитячих будинків сімейного типу, дитячих будинків змішаного типу, шкіл-клубів. Умовами оптимізації виховного процесу в закладах інтернатного типу є:

розширення повноважень дитячого колективу, надання йому більшої самостійності, вдосконалення учнівського самоврядування;

створення різновікових об'єднань учнів у позаурочній діяльності;

переорієнтація загальноосвітніх шкіл-інтернатів на спеціалізовану, поглиблену підготовку з технічного, гуманітарного, художньо-естетичного та інших напрямів; відкриття профільних класів для обдарованих дітей;

впровадження системи комплексної соціально-педагогічної реабілітації вихованців загальноосвітніх інтернатних закладів для відновлення порушених зв'язків з соціальним середовищем;

розробка і впровадження системи соціального і психолого-педагогічного супроводу випускників закладів інтернатного типу як засобу їх успішної соціалізації та інтеграції у соціум.

8.4. Виховання у позашкільних навчальних закладах

Суттєву роль у вихованні відіграють позашкільні навчальні заклади, де задовольняються інтереси, індивідуальні запити дітей та учнівської молоді у сфері культури, мистецтва, наукових знань, техніки, природи, виробництва, життєвої практики; створюються сприятливі умови для розвитку творчої особистості.

Навчально-виховний процес у позашкільних навчальних закладах забезпечує:

вільний розвиток особистості, розширення ступенів її самостійності;

умови для здобуття знань, формування умінь і навичок відповідно до соціокультурних і освітніх потреб дітей, учнівської молоді;

задоволення потреб у творчій самореалізації, професійному самовизначенні;

формування ціннісного ставлення до суспільства і держави, людей, до себе, природи, мистецтва, праці;

соціальний захист, організацію змістовного дозвілля відповідно до здібностей, обдарувань та стану здоров'я вихованців;

вирішення проблеми соціальної адаптації дітей і учнівської молоді до нових умов життя; становлення їх соціального досвіду.

У навчально-виховному процесі позашкільних навчальних закладів органічно поєднуються різні форми освітньої діяльності з організацією змістовного дозвілля вихованців. Це сприяє вирішенню проблеми їх зайнятості у вільний від навчання час, створює підґрунтя для загальнонаукового та загальнокультурного розвитку, допрофесійної підготовки. Важливим аспектом виховної роботи позашкільних навчальних закладів є розвиток у дітей, учнівської молоді здатності розв'язувати творчі завдання, вносити елементи новизни у процес і результати своєї діяльності. У сучасних умовах особливого значення набуває виховання у зростаючої особистості морально-трудовак якостей, необхідних для життя і праці в ринкових умовах.

У системі позашкільних навчальних закладів виховання здійснюється за художньо-естетичним, туристсько-краєзнавчим, еколого-натуралістичним, науково-технічним, дослідницько-експериментальним, фізкультурно-спортивним, військово-патріотичним, бібліотечно-бібліографічним, соціально-реабілітаційним, оздоровчим, гуманітарним напрямками. Вихованцями є діти різних вікових груп — від дошкільників до старшокласників.

Виховна діяльність з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку здійснюється у гуртках та секціях загальнорозвиваючого характеру; спрямовується на виявлення здібностей, обдарувань, розвиток інтересів вихованців і має пропедевтичний характер. Пріоритетними є ігрові форми та методи виховної роботи.

Для учнів підліткового віку створюються диференційовані (за окремими галузями науки, техніки, мистецтва) гуртки та секції, які задовольняють освітні потреби, розвивають пізнавальні інтереси. У процесі творчої діяльності вихованці свідомо досягають поставленої мети, долають труднощі на шляху до неї. У них розвиваються морально-етичні, трудові, художньо-естетичні якості, виявляється інтерес до пошукової діяльності та вибору майбутньої професії.

Виховання учнів старшого шкільного віку базується на їх уподобаннях, творчих здібностях, інтересах до експериментальної, науково-дослідницької діяльності і пов'язується з вибором майбутньої професії.

1

2

3

4

5

6

7

8.5 Виховання у професійно-технічних навчальних закладах

Професійно-технічна освіта забезпечує реалізацію потреб молоді в оволодінні робітничими і обслуговуючими професіями, спеціальностями, кваліфікацією відповідно до інтересів, здібностей, нахилів, стану здоров'я кожної молодої людини; виховує молодих громадян нової формації, які володіють професією, є конкурентоспроможними на ринку праці, оснащені знаннями, вміннями, ціннісними орієнтаціями, необхідними для відповідальної і компетентної участі в житті країни.

Складовою цілісного освітнього процесу у цих закладах є професійне виховання, яке є основою формування і розвитку професійної культури учнів, їх підготовки до активної трудової діяльності та суспільного життя. З огляду на прагнення України інтегруватися у європейський ринок праці метою професійного виховання є формування особистості фахівця, розвиток його професійних якостей, потреби в продуктивній праці, поваги до людей праці, професійної етики, комунікативності, мобільності, здатності працювати «в команді»; особистої ерудиції, здорової амбітності, професійної компетентності, культури праці, відповідальності, почуття власної гідності, творчої професійної спрямованості, підприємливості й самодостатності.

До професійного виховання відноситься також формування мотивів професійної діяльності на основі переходу соціальних і професійних вимог у систему ціннісних орієнтацій, активності особистості; формування професійного обов'язку, свідомого ставлення до вимог і моральних засад, що висуваються суспільством. В умовах сучасної України професійне виховання стає провідною ланкою у системі професійної підготовки, формування професійної свідомості майбутніх фахівців.

Основними напрямками виховної діяльності професійно-технічних навчальних закладів є:

- інтелектуалізація професійно-технічної освіти, врахування наукових досягнень у різних галузях економіки, еколого-культурологічний підхід до її здійснення;

- розвиток творчих можливостей і здібностей учнів;

- формування в учнівських колективах престижності праці, підвищення ролі робітничих професій, розуміння їхнього значення в особистісному розвитку та місця у соціально-економічному розвитку держави;

- збереження національної культури, традицій та звичаїв народів, що проживають в Україні, підтримка почуття національної самосвідомості у поєднанні з розумінням місця і ролі свого народу і країни в розвитку світової культури;

створення умов для формування моральної свідомості, позитивної мотивації на здоровий спосіб життя, громадянської позиції, виховання патріотизму майбутніх фахівців;

розвиток культури міжетнічних і міжособистісних стосунків учнів.

На сучасному етапі розвитку професійно-технічної освіти увага органів державної влади, педагогічних колективів спрямовується на:

розвиток демократичного і толерантного стилю керівництва виховним процесом; підвищення соціального статусу виховання у системі професійно-технічної освіти;

забезпечення взаємодії професійно-технічних навчальних закладів з усіма соціальними інститутами, відповідальними за виховання;

посилення взаємозв'язку сім'ї і педагогічних колективів професійно-технічних навчальних закладів;

активне впровадження новітніх виховних форм і методів у педагогічну практику;

створення системи психолого-педагогічної, медико-соціальної адаптації і реабілітації учнівської молоді;

сприяння розвитку системи учнівського самоврядування, самодіяльної технічної, художньої творчості, створення різноманітних громадських учнівських об'єднань;

профілактику і подолання негативних явищ в учнівському середовищі; гуманізацію взаємин суб'єктів навчально-виховного процесу; розвиток учнів за інтересами, забезпечення їхніх потреб в особистісній, професійній самореалізації.

9. Взаємодія органів державної влади, навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями

Дитячі та молодіжні громадські організації і об'єднання є важливим суспільним інститутом, що здійснює завдання виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Взаємодія з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями є одним із пріоритетів у виховній роботі органів державної влади навчальних закладів. Така взаємодія обумовлена спільністю цілей, прагненням розвивати самодіяльність та ініціативу дітей і підлітків; єдиним часовим простором, у якому здійснюється така діяльність; новою соціально значущою роллю, яку відіграють дитячі та молодіжні громадські організації й об'єднання.

1

2

3

4

5

6

7

Дитячі та молодіжні громадські організації й об'єднання є суб'єктами виховного процесу. Участь у їх діяльності сприяє вихованню самостійності дітей та учнівської молоді, посилює реальну участь у житті суспільства, задоволення потреб у спілкуванні з однопілітниками, самоствердження у суспільно значущій діяльності.

Полею спільної виховної діяльності органів державної влади, навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями є широке та різнобічне включення особистості до системи громадських суспільних зв'язків; організація життєдіяльності, яка задовольняє основні потреби у розвитку особистості; захист від ймовірних негативних впливів соціального середовища.

Напрямами взаємодії, актуальними для даного етапу розвитку суспільства, виступають:

- допомога учневі (або молодій дитині) в адаптації до інтенсивних суспільних змін, у знаходженні надійної життєвої опори, що базується на духовних цінностях, осмисленні себе і свого місця в житті, набутті впевненості у своїх силах;

- сприяння в отриманні дітьми та учнівською молоддю доступу до знань, навичок, поза якими вони дистанціюються від інформаційного і технічного прогресу;

- виховання у зростаючій особистості почуття власної причетності до розвитку суспільства, держави;

- створення умов для усвідомлення дітьми та учнівською молоддю значущості індивідуальної ініціативи;

- допомога в оволодінні навичками співробітництва з представниками інших культур, різних статево-вікових груп;

- надання інформації щодо шляхів вирішення проблеми особистих взаємин, пов'язаних із вживанням тютюну, алкоголю, наркотиків;

- сприяння у набутті досвіду вирішення ситуацій соціального неуспіху.

Першочерговими завданнями органів державної влади є: надання можливостей дитячим та молодіжним організаціям і об'єднанням брати участь у формуванні державної дитячої та молодіжної політики; створення умов для успішної взаємодії навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями; утвердження позитивного ставлення до дитячих та молодіжних дитячих організацій і об'єднань з боку вчителів, батьків, учнів, громадськості; вдосконалення нормативно-правових аспектів взаємодії; забезпечення фінансової підтримки

державою дитячого руху; організаційна та педагогічна підтримка такої взаємодії.

Взаємодія органів державної влади з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями здійснюється шляхом:

широкого обговорення проблеми співпраці органів управління освіти, навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями, використання можливостей їх виховного ресурсу;

включення проблематики діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій та об'єднань до дослідницьких програм та планів навчальних закладів, науково-дослідних інститутів, системи підвищення кваліфікації;

вивчення міжнародного і вітчизняного досвіду становлення дитячого руху, динаміки його відродження та висвітлення питання у фахових виданнях, на науково-практичних конференціях;

підготовка спеціалістів з координації взаємодії органів державної влади, навчальних закладів з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями;

включення до програм підвищення кваліфікації керівників навчальних закладів різних типів тематики, пов'язаної з діяльністю дитячих та молодіжних громадських організацій і об'єднань;

розробка навчально-методичного забезпечення процесу підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів для роботи з дитячими та молодіжними громадськими організаціями і об'єднаннями.

10. Виховання у територіальній громаді

Виховна робота у територіальній громаді спрямовується на профілактику соціального сирітства, основною причиною і умовою поширення якого є нестабільна і недієздатна у соціальному і психолого-педагогічному аспектах сім'я.

Педагогічна неспроможність певної частини сімей виявляється у низькому рівні культури, втраті традицій, послабленні або відсутності зв'язків поколінь, бездоглядності дітей, порушенні їхніх прав та жорстокому поводженні з ними. Індиферентне ставлення громади до таких явищ значною мірою зумовлено порушенням функції соціального контролю, процесами урбанізації й глобалізації, фактичною відсутністю системи виховної роботи за місцем проживання.

1

2

3

4

5

6

7

Технології виховної роботи у територіальній громаді передбачають: профілактику правопорушень і злочинності у дитячому і молодіжному середовищах; корекцію і реабілітацію педагогічно занедбаних, безпритульних дітей, жертв різних видів насилля; соціально-педагогічну роботу з неблагополучними сім'ями та молоддю; соціальну підтримку дітей-сиріт та учнівської молоді з особливими потребами; розширення і зміцнення інституту прийомних сімей і будинків сімейного типу; соціально-педагогічний супровід обдарованих дітей, багатодітних сімей; соціально-педагогічний патронат молодих сімей; соціальну адаптацію і соціальну реабілітацію особистості, формування її життєвої компетентності, ресоціалізацію неповнолітніх, які повернулися з місць позбавлення волі.

Процес ресоціалізації передбачає формування законослухняної поведінки, становлення активної за формою та моральної за змістом життєвої позиції, відновлення і розвиток соціально-корисних якостей і відносин, гармонізацію процесу соціальної адаптації неповнолітніх, звільнених з пенітенціарних установ, попередження рецидивної злочинності.

Активізація виховної роботи у територіальній громаді піднімає престиж соціальних педагогів, соціальних психологів, соціальних працівників і посилює відповідальність за її результати. Для забезпечення різних напрямків виховної роботи у територіальній громаді створюються спеціальні програми, в яких чітко окреслено цілі, завдання, зміст і форми.

Потребують поширення перевірені практикою ефективні форми виховної роботи у територіальній громаді, зокрема: центри соціальних служб для молоді; служби соціального супроводу неповнолітніх та молоді, які повернулися з місць позбавлення волі; служби соціальної підтримки сімей «Родинний дім», інші родинні клуби; школи молодих батьків; консультативні пункти; служби психологічної допомоги, у тому числі «Телефон довіри»; кризові й реабілітаційні центри; школи правових знань; громадські приймальні; культурно-розважальні заходи, які пропагують духовні цінності і здоровий спосіб життя.

Організація такої роботи потребує глибокого вивчення сім'ї та її проблем, а також молодіжного середовища, його субкультури; застосування інтерактивних методів виховної роботи; реалізації комплексного підходу. Спеціально організована виховна робота у територіальній громаді охоплює не лише батьків і дітей, але і й спрямовується на підвищення фахового рівня спеціалістів, їх навчання здійснюється за спеціальними тренінговими програмами

в майстер-класах фахівців з проблем виховання, на семінарах, конференціях, «круглих столах».

До створення й реалізації виховних програм у територіальній громаді залучаються:

- органи державної влади на регіональному і місцевому рівнях;
- управління освіти, керівники загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів;
- управління у справах захисту населення;
- органи місцевого самоврядування;
- служби у справах неповнолітніх;
- управління охорони здоров'я та Червоного Хреста;
- засоби масової інформації;
- диспансери (наркологічний, психоневрологічний, венерологічний);
- громадські організації;
- благодійні фонди;
- підприємства, розміщені на території громади;
- інші зацікавлені юридичні та фізичні особи.

Основна мета виховної роботи у територіальній громаді — створення цілісного виховуючого середовища, підвищення його виховного потенціалу, активізація процесу виховання особистості як суб'єкта життєтворчості.

11. Забезпечення умов реалізації Програми

11.1 Розвиток нормативно-правової бази

Недостатня орієнтація законодавства України на виховання дітей та учнівської молоді актуалізує необхідність розширення його змістовного наповнення та правового забезпечення. Законодавство має визначати правові межі сфери виховання дітей та учнівської молоді (стратегію і принципи виховних систем; баланс сімейного і суспільного виховання; співвідношення релігійного і світського виховання; характер експертизи і контролю процесу та результатів виховання; розмежування повноважень у розробці й реалізації програм виховання підростаючого покоління тощо). Важливо законодавчо визначити напрями впливу на дітей та учнівську молодь, які шкодять їхньому благополуччю, захистити особистість від руйнівної інформації.

Доцільно створити нову концепцію правового виховання дітей та учнівської молоді, розробити основи законодавства про виховання підростаючого покоління в Україні; здійснити соціально-

1

2

3

4

5

6

7

правову експертизу рішень органів державної влади з точки зору їх впливу на процеси виховання дітей та учнівської молоді.

11.2 Робота з керівними і педагогічними кадрами

Забезпечення готовності фахівців системи освіти до розв'язання сучасних проблем виховання дітей та учнівської молоді є ключовим питанням реалізації даної Програми.

Підготовка керівних і педагогічних кадрів до організації виховної діяльності вимагає певного удосконалення. Необхідно поліпшити якість викладання дисциплін психолого-педагогічного циклу у педагогічних навчальних закладах, розробити сучасне програмно-методичне забезпечення виховного процесу, а також удосконалити систему підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації практичних психологів і соціальних педагогів.

11.3 Наукове забезпечення

Наукове забезпечення Програми здійснюється Академією педагогічних наук України та її підрозділом — Інститутом проблем виховання у співпраці з Науково-методичним центром середньої освіти Міністерства освіти і науки України. АПН України і МОН України спільно окреслюють напрями фундаментальних досліджень і прикладних проєктів, спрямованих на реалізацію Програми, визначають шляхи розв'язання завдань, основними з яких є:

- здійснення послідовного системного аналізу реальної практики виховання дітей та учнівської молоді у різних регіонах, яка враховує їх етнокультурні особливості;

- розробка прогностичної моделі особистості випускника 12-річної школи;

- визначення теоретичних засад проєктування вірогідних стратегій соціальної й індивідуальної поведінки людини у ситуації невизначеності;

- створення програми спільної діяльності державних і громадських організацій;

- визначення теоретико-методологічних основ виховання дітей та учнівської молоді в сучасних умовах;

- здійснення моніторингу рівня розвитку виховних систем;

- визначення стратегії здійснення соціально-педагогічної експертизи стану виховання особистості у сучасному освітньому просторі;

- створення інноваційного комплексу технологій оптимізації виховного процесу на різних освітніх рівнях;

створення моделі комп'ютерної інформаційно-аналітичної системи «Виховання дітей та учнівської молоді в Україні»; забезпечення підтримки інноваційної виховної практики різних навчальних закладів різних типів і форм власності, розробки й реалізації ефективних виховних систем. Виконавці проектів визначаються на конкурсній основі.

11.4 Програмно-методичне та інформаційне забезпечення

На виконання Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні в усіх навчальних закладах створюються і впроваджуються конкретні програми розвитку системи виховання, її інформаційного і методичного забезпечення.

Основними напрямками цієї роботи є:

- розробка навчально-методичного супроводу становлення і розвитку виховних систем, окремих напрямів виховання у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних і позашкільних навчальних закладах, дитячих та молодіжних громадських організаціях і об'єднаннях;

- створення програмно-методичних комплексів психолого-педагогічної підтримки розвитку особистості, процесів її соціальної інтеграції;

- підготовка програм підвищення кваліфікації керівників і організаторів виховної діяльності у навчальних закладах;

- здійснення експертизи змісту програм виховання особистості, виховного потенціалу підручників і проектів виховних систем загальноосвітніх навчальних закладів;

- розширення видавничої діяльності щодо випуску інформаційно-методичної літератури з проблем виховання дітей та учнівської молоді;

- проведення конференцій, семінарів, проблемних обговорень і питань виховання особистості у сучасних умовах;

- формування інформаційно-аналітичного банку даних з усіх аспектів виховання дітей та молоді, що включає: інноваційні програми, конкретні приклади досвіду реалізації програм виховання; рекомендації щодо взаємодії навчальних закладів з сім'єю, іншими соціальними інститутами; аналіз результатів соціально-педагогічних і психологічних досліджень з проблем виховання;

- розширення співробітництва із засобами масової інформації щодо утвердження гуманістичних основ виховання, пріоритету загальнолюдських і національних цінностей.

Виконавці заходів визначаються переважно на конкурсній основі.

1

2

3

4

5

6

7

11.5 Взаємодія органів управління освітою з неурядовими і громадськими організаціями

Взаємодія органів управління освітою із зацікавленими неурядовими і громадськими організаціями з питань виховання дітей та учнівської молоді здійснюється шляхом:

- розробки комплексних міжвідомчих програм з питань виховання дітей та учнівської молоді;

- підтримки виховних ініціатив неурядових організацій, громадських дитячих і молодіжних об'єднань;

- поширення досвіду і спільного проведення конференцій, семінарів з різних напрямів виховання;

- створення міжвідомчих комісій як засобу становлення державної системи виховання юних громадян;

- створення регіональних волонтерських центрів виховання дітей та учнівської молоді.

З метою урізноманітнення й інтенсифікації культурного і творчого життя дітей та учнівської молоді управління освіти державного, регіонального та місцевого рівнів, навчальні заклади всіх типів і форм власності налагоджують співробітництво з міжнародними організаціями, які функціонують на території України, зокрема з:

- Дитячим фондом Організації Об'єднаних Націй (ЮНІСЕФ), який сприяє суттєвим змінам в уявленні про виживання і розвиток дітей, спрямовує зусилля на досягнення прогресу і миру, благополуччя дітей, задоволення їхніх інтересів;

- Християнським Дитячим Фондом, діяльність якого сприяє поліпшенню становища дітей та молоді в Україні шляхом розробки і реалізації програм, надання соціальних послуг, навчання спеціалістів та волонтерів соціальної роботи, розвитку міжнародного співробітництва в партнерстві з державними та недержавними структурами;

- іншими недержавними організаціями і фондами, діяльність яких спрямовується на вирішення завдань виховання дітей та учнівської молоді.

12. Шляхи та очікувані результати реалізації Програми

На державному рівні:

- удосконалення нормативно-правової бази з питань виховання;

- консолідація зусиль державних установ і відомств у вихованні морально-духовної, життєво компетентної особистості, яка успішно самореалізується в соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал;

здійснення управління процесом виховання і контролю за діяльністю підвідомчих структур у частині виконання діючого законодавства України, відповідних Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України;

подальша демократизація державного управління процесом виховання;

підготовка, перепідготовка і підвищення кваліфікації педагогічних працівників з виховної діяльності;

модернізація вищої і післядипломної педагогічної освіти з урахуванням сучасних вимог і потреб виховання підростаючої особистості;

організація системного моніторингу динаміки розвитку змін в організації й оцінці ефективності процесу виховання дітей та учнівської молоді. На рівні місцевих органів управління освітою:

піднесення ролі виховання у педагогічному процесі навчальних закладів усіх типів і форм власності;

організація навчально-методичного забезпечення учасників виховного процесу, вдосконалення професійної компетентності педагогічних працівників, їх соціальний захист;

залучення й координація зусиль різних соціальних інститутів у процес виховання дітей та учнівської молоді;

створення необхідних умов для виховання дітей та учнівської молоді, розвитку їх здібностей, професійного самовизначення;

кадрове забезпечення, фінансування і сприяння реалізації державних і регіональних програм виховання дітей та учнівської молоді;

координація дій педагогічних колективів, сім'ї, громадськості з питань виховання учнів;

правове, психологічне забезпечення виховного процесу з дітьми-сиротами, дітьми з дисфункційних сімей;

забезпечення ефективності профілактики девіантної поведінки дітей та учнівської молоді, дитячої безпритульності, правопорушень, попередження та подолання тютюнокуріння, вживання наркотичних речовин, профілактики ВІЛ/СНІДу;

сприяння створенню й розвитку дитячих і молодіжних громадських організацій як осередків самореалізації особистості;

розвиток регіональних, інших систем виховання, які враховують територіальні, соціальні, національні особливості, які спрямовані на духовно-моральний розвиток особистості.

1

2

3

4

5

6

7

На рівні навчального закладу:

- підвищення професійної компетентності педагогів у здійсненні процесу виховання;

- активізація творчого потенціалу педагогів у доборі методів, форм, засобів, технологій виховання;

- розширення спектра суб'єктів виховання;

- наукове й організаційно-методичне забезпечення процесу виховання;

- посилення відповідальності суб'єктів виховання за здійснення даного процесу;

- забезпечення єдності навчання й виховання як двох взаємозалежних складових системи освіти;

- посилення ролі сім'ї у вихованні дітей, зміцнення взаємодії сім'ї і навчальних закладів;

- поєднання організаційно-педагогічної, родинно-сімейної, національно-культурної, просвітницької діяльності вчителів, батьків, учнів, місцевої громади.

13. Організація, координація і контроль

Організація, координація і контроль виконання Національної програми виховання дітей та учнівської молоді в Україні (2004—2013 рр.) покладено на Міністерство освіти і науки України, органи управління освіти різних рівнів. Спільно з Академією педагогічних наук України вони:

- розробляють заходи, спрямовані на реалізацію Програми протягом десяти років;

- здійснюють системний моніторинг динаміки змін в організації й оцінці ефективності виховної діяльності у навчальних закладах у різних регіонах України;

- аналізують хід виконання розробленої програми дій з реалізації Програми і вносять пропозиції щодо її корекції;

- здійснюють інформаційне і методичне забезпечення реалізації Програми;

- забезпечують взаємодію зацікавлених міністерств, відомств, організацій у здійсненні завдань виховання дітей та учнівської молоді.

Академія педагогічних наук України здійснює науково-дослідну та експериментальну роботу з окреслених Програмою напрямів виховання, з апробації й впровадження інноваційних виховних технологій, сучасних методик виховання.

Програма реалізується за рахунок коштів поточного фінансування системи освіти України в межах бюджетів відповідних рівнів.

*Методичний лист Міністерства освіти і науки України
від 14 жовтня 2004 року № 14/18.1—866*

Про організацію та проведення свят у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України

Життя людини наповнене різноманітними подіями. Найбільш значущими є день народження, хрестини, вступ та закінчення школи (вищого навчального закладу), початок трудової діяльності, весілля, народження дітей тощо. Повсякденне життя в основному складається із буденних справ (навчання, професійна діяльність, домашня робота, інше). У вихідні дні люди мають можливість відпочити і набратися сил для подальшого навчання та трудових звершень.

Але є особливі дні — це свята, коли люди не просто відпочивають, а збираються у колі близьких, друзів, знайомих, колег, однокласників, щоб разом поспілкуватися, цікаво провести час. Тому так важливо навчити учнів, вихованців з користю розпоряджатися своїм вільним часом, відпочивати, цікаво проводити дозвілля, знати і вміти відзначати різні свята.

Визначення свята можна дати по-різному. По-перше, це день, який встановлено у пам'ять чи на честь кого-небудь, якоїсь події. По-друге, це традиційна форма відзначення важливих у житті людей історичних дат, видатних подій, значних явищ, великих досягнень. У цей день з'являється можливість глибоко осмислити, по-новому пережити їх та емоційними засобами передати досвід новому молодому поколінню, прилучивши його до цінностей суспільства. Зважаючи на це, нагадуємо про більш значущі свята та даємо деякі рекомендації з їх відзначення (перелік — у додатку).

Свята бувають міжнародні (всесвітні), державні (всеукраїнські), народні, релігійні, професійні, регіональні, сімейні, шкільні та інші. Кожне з них має обов'язкові традиційні пам'ятні елементи, ритуали, церемонії, обряди, їх проведення потребує об'єднання людей для відповідних колективних дій, в яких виявляється ставлення до того чи іншого святкового заходу, відбувається безпосередній вираз почуттів, настроїв у зв'язку з пам'ятними подіями у житті суспільства, колективу, сім'ї, особи.

Головними в країні є державні свята, які визначаються Верховною Радою України і затверджуються Президентом України. Під час їх проведення вулиці всіх населених пунктів, від великих міст

1

2

3

4

5

6

7

і до маленьких містечок та селищ, приміщення закладів, установ, організацій, підприємств прикрашаються державною символікою, яка визначена і описана Конституцією України, і є обов'язковою складовою їх оформлення. У навчальних закладах вона присутня у кабінетах, бібліотеках, актовій залі, адміністративних приміщеннях і використовуватись при проведенні офіційних церемоній, урочистих заходів. Учні повинні знати ідейну сутність державних символів, правила їх використання та етичні норми поведінки під час цих урочистостей. Цю роботу слід проводити відповідно до вікових категорій дітей та учнівської молоді.

Нагадаємо, що найбільш важливими святами є День Конституції України (28 червня) і День Незалежності України (24 серпня), відзначаються під час літніх канікул, тому доцільно згадати про них на початку навчального року. Це варто робити при проведенні Першого уроку або виховних годин.

Кожна людина, закінчуючи загальноосвітній навчальний заклад, вибирає свій життєвий шлях. У першу чергу, вона повинна визначитись, чим буде займатися у подальшому житті, яку обере професію. Учнівська молодь повинна знати, що це дуже важливий і відповідальний крок. Усі професії є почесними і потрібними, але важливо, щоб вибір був до душі і подальша робота приносила задоволення. Учням, особливо старшої школи, слід нагадати напередодні про професійне свято, яке буде відзначатись. Той, кого цікавить відповідна професія, у цей день (у більшості він припадає на вихідний) на радіо і телебаченні може отримати інформацію або побачити матеріали про людей — найкращих представників тієї чи іншої професії, про їх професійні труднощі та трудові перемоги. Це спонукає молоду людину до роздумів і утвердження правильності власного вибору щодо майбутньої професії.

Учні повинні знати, що українці мають тисячолітнє коріння своєї культури. Можна нагадати, що у часи дохристиянської доби, ще в період язичництва, перші свята у житті людей були нерелігійними. З появою релігійних вірувань світським святам намагалися надати релігійного характеру. Згодом з'явилися суто релігійні свята, але в багатьох з них збереглися дохристиянські звичаї (виготовлення писанки на Великдень, клечання світлиці зіллям на Святку Трійцю, запалювання вогнищ на Івана Купала, приготування куті й узвару на Святий вечір). Ці свята у більшості складаються з комплексу заходів, які доповнюють і збагачують одне одного. Це музичні, поетичні, театральні, обрядові, іноді карнавальні дійства, які включають у себе молитви, закликання, приспівки, ритуальні страви тощо.

В Україні проживають представники багатьох національностей, існує декілька конфесій. У державі поважають релігійні почуття громадян і надають можливість для відзначення найважливіших релігійних свят: Різдво Христове, Великдень, Трійця.

На уроках з народознавства, літератури, історії, дисциплін художньо-естетичного циклу педагоги повинні давати дітям інформацію про різні свята, у тому числі й релігійні, роз'яснюючи їх суть. Крім того, в практичній діяльності, особливо у позанавчальний час, на заняттях у гуртках, студіях, інших творчих об'єднаннях, педагоги та керівники творчих об'єднань розучують з дітьми пісні (наприклад, різдвяні колядки), танці (весняні хороводи), виготовляють обрядові предмети (писанки, крашанки на Великдень). Це розширює кругозір дітей, допомагає заглибитись у культурно-історичні витоки свого народу.

Учнівська молодь повинна знати, що кожний народ має свої традиційні свята та обряди, які відрізняються своєрідними звичаєвими діями, що пов'язані з побутовими традиціями або релігійними віруваннями. Слід розповісти, що обряди виникли у первісному суспільстві внаслідок багаторазового повторення дій, зумовлених трудовою діяльністю, побутовими умовами, суспільними відносинами. Багато з них мали магічний та міфологічний характер. Доцільно повідомити про найбільш поширені свята, що відзначають інші народи, і які пов'язані з відповідними традиційними ритуалами та обрядами: в Україні — Щедрування, в Росії — Масниця, на Кавказі — Свято збору винограду, в Узбекистані — Свято червоної троянди, у народів Півночі — Свято оленя і т. д.

Народні свята кожної пори року мають свою виховну спрямованість, життєстверджуючу силу, оспівують щедрість людської душі, віру в краще майбутнє, пронизані побажаннями здоров'я, щастя, добробуту. Педагогічні працівники знайомлять з ними учнів і на уроках, і в позаурочний час, використовуючи народознавчі матеріали.

На сучасному етапі найкращі народні традиції, звичаї, обряди повертаються, вписуються у сьогодення і благотворно впливають на формування та розвиток творчої гармонійної особистості. Пізнаючи свою культуру, історію, знаючи свій родовід, усвідомлюючи нерозривний зв'язок з минулими поколіннями, дитина морально і духовно самовдосконалюється.

Шкільне життя — це особливе життя, наповнене яскравими сторінками, насичене багатьма подіями. Але дуже важливо з самого початку перебування дитини у навчальному закладі, крім формування системи знань, вводити її у світ національних культурних

надбань та знайомити з історичним шляхом розвитку українського та інших народів. Кожний педагогічний працівник повинен пам'ятати, що дитина тут не просто навчається, а зростає, відбувається її становлення та формування як громадянина своєї держави. Перші кроки учня починаються зі Свята першого дзвоника, який сповіщає про значний етап у житті кожної дитини. А закінчується водночас радісним Святом останнього дзвоника (учень стає дорослим і розпочинає нове самостійне усвідомлене життя) і трохи сумним (настав час розставання зі школою, улюбленими вчителями, своїм класним колективом, разом з яким тут проведено багато захоплюючих годин дитячого та юнацького життя). Невід'ємним ритуалом і красивою формою завершення шкільного життя є проведення випускного вечора.

Проведення кожного святкового заходу у школі має свою навчальну, розвиваючу і виховну мету. Відзначення його вважається визначною подією у житті шкільного колективу і важливим засобом патріотичного, морального, естетичного, трудового виховання учнів. Тому бажано, щоб кожна дитина брала активну участь у святковому дійстві, отримала позитивні емоції. Різний їх зміст зумовлює і різні форми святкування. Але незалежно від того, що форми проведення й їх тематика є різними, вони повинні бути наповнені цікавим змістом, щоб участь у них була бажана для кожного учня і охоплювала їх переважну більшість. При цьому слід враховувати вікові особливості дитини, її творчі можливості та особисті побажання. Це сприятиме комунікативному входженню у колектив, утвердженню серед своїх однолітків, розкриттю здібностей, тобто допоможе стати впевненішим у собі, позбутися комплексів, відчувати радість і насолоду від своєї діяльності. Кожний такий захід згуртовує дитячий колектив, об'єднує однодумців, діти тягнуться до краси, до цікавої роботи.

Більш глибоко та емоційно зрозуміти і пережити ідеї свята допомагає мистецтво. Адже воно містить у собі людський досвід в усіх сферах життя та великий естетично-емоційний потенціал, тим самим збільшуючи позитивний вплив на людину. При проведенні різних свят можна використовувати художні твори, які допоможуть глибше і дохідливіше розкрити зміст і значення того чи іншого свята. Музика, пісні, танці є обов'язковим доповненням і невідмінним атрибутом естетичного оформлення свят. Щоб воно мало своє обличчя, педагогічному і учнівському колективу слід проявити фантазію і творчість, розробити комплекс оригінальних заходів або обрядів, які мають свою естетичну своєрідність і можуть стати традиційними для того чи іншого навчального закладу.

Позитивним моментом є допомога і участь батьків у підготовці та проведенні шкільних свят (виготовлення костюмів, оформлення класів, коридорів, актової зали, репетиція номерів вдома, безпосередня участь у виступах з дітьми або особисто тощо).

Форми проведення святкових заходів можуть бути різними. Щоб учням було цікавіше, перевагу слід надавати найбільш видовищним формам, таким, де буде задіяна максимальна більшість учнів — різноманітні театралізовані дійства, святкові гуляння, фестивалі, тематичні композиції тощо, куди можна органічно включити різні види і жанри мистецтва, які підсилять значимість та органічність дійства. Кожне свято повинно нести певну цікаву інформацію і проводитись на високому естетичному та художньому рівні, оскільки має великий вплив на формування поведінки і світогляду, на смаки дітей.

Слід констатувати, що сьогодні інтерес до мови, культури, історії України зростає не тільки серед українців, а й у всьому світі. Тому вчителі покликані змалку прищеплювати дітям любов до рідного слова, розкриваючи його красу і чарівність, формувати активну життєву позицію, сприяти вихованню ціннісного ставлення в першу чергу до себе, як до носія духовних, фізичних і соціальних сил, а також до праці, мистецтва, довкілля, своєї культури, держави, суспільства.

Підсумовуючи вищесказане, зробимо висновок, що проведення свят у навчальних закладах має велике значення у формуванні позитивної поведінки, розвитку моральних і духовних якостей характеру, самостійності, утвердженні своєї особистості, тобто сприяє вихованню високоморальних, національно свідомих громадян, патріотів України — спадкоємців і продовжувачів прогресивних національних ідей і традицій.

Директор Ю. І. Завалевський

Орієнтовний перелік свят

Січень

- 01.01 Новий рік
- 07.01 Різдво Христове
- 14.01 Старий Новий рік
- 19.01 Водохреща
- 22.01 День Соборності України
- 29.01 День пам'яті героїв, що полягли під Крутами
— День працівників пожежної охорони

1

2

3

4

5

6

7

Лютий

14.02 День святого Валентина (свято закоханих)

28.02 День захисника Вітчизни

Масляна

Березень

08.03 Міжнародний жіночий день

09—10.03 — Шевченківські дні

27.03 Всесвітній день театру

— Тиждень дитячої та юнацької книжки (весняні канікули)

Квітень

01.04 День гумору

07.04 Всесвітній день здоров'я

11.04 Міжнародний день визволення в'язнів фашистських концтаборів

12.04 День космонавтики

17.04 Всесвітній день довкілля

18.04 Міжнародний день пам'ятників та історичних місць

22.04 День Землі

26.04 День Чорнобильської трагедії

30.04 Всесвітній день поріднених міст

— Великдень

Травень

1.05 Міжнародний день солідарності трудящих

3.05 Міжнародний день преси

5.05 День Європи

7.05 Міжнародний день радіо

8.05 Всесвітній день Червоного Хреста і Червоного Півмісяця

9.05 День Перемоги над фашизмом у Великій Вітчизняній війні

2-а неділя День Матері

15.05 Міжнародний день сім'ї

18.05 Міжнародний день музеїв

20.05 День науки

21.05 Всесвітній день культурного розвитку

24.05 День слов'янської писемності і культури

31.05 Всесвітній день без тютюну

— День хіміка

Червень

1.06 Міжнародний День захисту дітей

5.06 Всесвітній День охорони навколишнього середовища

- 6.06 День журналіста
- 8.06 День працівників легкої промисловості
- 3-я неділя День медичного працівника
- 26.06 Міжнародний день боротьби з наркоманією
- 25.06 День митної служби України
- 28.06 День Конституції України
- остання неділя — День молоді
- День Святої Трійці

Липень

- 01.07 День архітектури України
- 05.07 Міжнародний день кооперації
- 06.07 День працівників морського та річкового флоту
- 07.07 Івана Купала. Народне свято краси
- 13.07 День рибалки
- 20.07 День металурга
- 27.07 День працівників торгівлі

Серпень

- 03.08 День залізничника
- 10.08 День будівельника
- 24.08 День Незалежності України
- 30.08 День авіації
- 31.08 День шахтаря
- День Військово-Морських Сил України
- Сорочинський ярмарок.
- Тиждень Української землі

Вересень

- 01.09 День Знань
- 01.09 Міжнародний день грамотності
- 11.09 День Українського кіно
- 1-а неділя — День підприємця
- 2-а субота — День фізичної культури й спорту
- 2-а неділя — День працівників нафтової, газової та нафтопеперобної промисловості
- День танкістів
- 3-й вівторок — Міжнародний день миру
- 3-я субота — День винахідника і раціоналізатора
- 3-я неділя — День працівників лісу
- 27.09 Міжнародний день туризму
- 30.09 Всеукраїнський день бібліотек
- 4-а неділя — День машинобудівника

1

2

3

4

5

6

7

Жовтень

- 01.10 Міжнародний день людей похилого віку
- 01.10 Міжнародний день музики
- 1-а неділя — День працівників освіти
- 08.10 День юриста
- 2-а неділя — День художника
- 14.10 Покрова Пресвятої Богородиці
- 14.10 День Українського козацтва
- 17.10 Міжнародний день боротьби з бідністю
- 3-я неділя — День працівників харчової промисловості
- 24.10 Міжнародний день Організації Об'єднаних Націй
- 28.10 День визволення України від німецько-фашистських загарбників остання субота — День рятівника
- остання неділя — День автомобілістів

Листопад

- 03.11 День ракетних військ і артилерії
- 04.11 День прикордонника
- 04.11 День Національної гвардії України
- 04.11 День заснування ЮНЕСКО (міжнародної організації з питань освіти, науки й культури)
- 06.11 День визволення м. Києва від фашистських загарбників
- 07.11 День пам'яті борців проти тиранії
- 09.11 День української писемності та мови
- 15.11 Міжнародний день некуріння
- 16.11 Міжнародний день толерантності
— День працівників радіо, телебачення та зв'язку
- 17.11 Міжнародний день студентів
- 3-я неділя — День працівників сільського господарства
- 4-а субота — День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій

Грудень

- 01.12 Річниця референдуму, що підтвердив Акт проголошення незалежності України
- 01.12 Всесвітній день боротьби з ВІЛ-інфекцією/СНІДом
- 01.12 Міжнародний День волонтера
- 03.12 Міжнародний день інвалідів
- 06.12 День Збройних Сил України
- 10.12 Міжнародний день прав людини
- 2-а неділя — День сухопутних військ України

19.12 — День Святого Миколая
3-я неділя — День енергетика
20.12 День української міліції
24.12 День архівіста

1

2

3

ПОГОДЖЕНО
листом Міністерства освіти і науки України
від 5 червня 2001 р. N 1/12-1459

ЗАТВЕРДЖЕНО
постановою Головного державного
санітарного лікаря України
від 14 серпня 2001 р. N 63

4

Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу ДСанПіН 5.5.2.008-01

5

1. Галузь застосування

ДСанПіН поширюються на загальноосвітні навчальні заклади I, I—II, I—III ступенів, спеціалізовані школи I, II, III ступенів, гімназії, ліцеї, колегіуми, що проектуються, будуються, реконструюються та ті, що існують, незалежно від тилу, форми власності і підпорядкування.

6

Передмова

СанПіН 5.5.2.008-01

1. Державні санітарні правила і норми (ДСанПіН) влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу розроблені:

7

Сапуга Ірина Євгеніївна Цибенко Тамара Олексіївна	Головне санітарно-епідеміологічне управління МОЗ України (м. Київ, вул. Грушевського, 7)
Полька Надія Степанівна, Єременко Галина Миколаївна, Вдовенко Алла Костянтинівна, Гозак Світлана Вікторівна	Інститут гігієни та медичної екології АМН України (м. Київ, вул. Попудренка, 50)
Івахно Олександра Петрівна, Глущенко Алла Григорівна, Баранова Майя Миколаївна	Національний медичний університет ім. О. О. Богомольця (м. Київ, б-р. Шевченка, 17)
Кульчицька Валентина Павлівна Карповець Петро Макарович	Інститут харчування МОЗ України (м. Київ, вул. Чигоріна, 18)
Козярін Іван Петрович Сисоєнко Надія Василівна	Київська медична академія післядипломної освіти ім. Л. П. Шупика
Рубашкевич Алла Лукінічна	Український центр держсанепіднагляду МОЗ України (м. Київ, вул. Ярославська, 41)

У розробці також брали участь

Обласні СЕС Львівської (Савченко Галина Іванівна), Тернопільської (Маціпура Надія Степанівна), Луганської (Маркова Надія Олександрівна), Чернігівської (Тарасенко Алла Миколаївна), Донецької (Шелех Галина Петрівна), Херсонської (Бульба Лариса Павлівна) областей, Міністерство освіти і науки України (Заїка Антоніна Михайлівна).

Державні санітарні правила і норми підготовлені відповідно до Законів України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення», «Про загальну середню освіту» з урахуванням сучасних наукових розробок і досліджень з регламентації гігієнічних умов і режимів навчання при чинних формах організації навчально-виховного процесу для всіх загальноосвітніх навчальних закладів для дітей і підлітків від 6 до 18 років.

2. Введено в дію вперше.

Вважати такими, що втратили чинність: ДСанПіН 5.5.2.008-98 «Устаткування, утримання середніх загальноосвітніх навчально-виховних закладів та організація навчально-виховного процесу», СанПіН 42-125-42-16-86 «Санітарно-гигиенические правила и нормы по организации обучения детей шестилетнего возраста».

3. При розробці ДСанПіНу використані матеріали ДСанПіН 5.5.2.008-98 «Устаткування, утримання середніх загальноосвітніх

навчально-виховних закладів та організація навчально-виховного процесу», «Санитарные правила по устройству и содержанию общеобразовательных школ» № 11 86-а-74, ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів».

Ці санітарні правила і норми призначені для керівників, учителів, вихователів і медичного персоналу загальноосвітніх навчальних закладів, працівників органів управління освітою і санітарно-епідеміологічної служби.

Посадові особи і громадяни України, які допустили порушення Державних санітарних правил та норм, можуть бути притягнені до дисциплінарної, адміністративної та кримінальної відповідальності у відповідності з чинним законодавством.

ДСанПіН 5.5.2.008-01 — обов'язковий для виконання документ, що регламентує безпечні для здоров'я дітей і підлітків умови навчання та виховання, які сприяють підвищенню їх працездатності протягом навчального дня, тижня, року, поліпшують психофізіологічний розвиток та зміцнюють здоров'я дитини (підстава ст. 7, 11, 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 26, 27, 28 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення».

НОРМАТИВНІ ПОСИЛАННЯ

1. Закон України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» від 24.02.94 р. № 4004-ХІІ.
2. Закон України «Про загальну середню освіту» від 13.05.99 р. № 651-ХІХ.
3. Положення про загальноосвітній навчальний заклад, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. № 964.
4. СНиП 11-4-79 «Естественное и искусственное освещение».
5. СНиП 2.04.05-91 «Отопление, вентиляция и кондиционирование».
6. СНиП 2.04.01-85 «Внутренний водопровод и канализация зданий».
7. СНиП 3.05.06-85 «Электротехнические устройства».
8. СанПіН № 42-121-4719-88 «Влаштування, обладнання і утримання гуртожитків для робітників, студентів, учнів середніх учбових закладів і ПТУ».
9. ДСанПіН 5.5.6.009-98 «Влаштування і обладнання кабінетів комп'ютерної техніки в навчальних закладах та режим праці учнів на персональних комп'ютерах».
10. СП № 1567-76 «Санітарні правила влаштування і утримання місць занять по фізичній культурі і спорту» від 30.12.76 р.

1

2

3

4

5

6

7

11. ВСН 59-88 «Электрооборудование жилых и общественных зданий».
12. СН 3077-84 «Санитарные нормы допустимого шума в помещениях жилых и общественных зданий и на территории жилой застройки».
13. Методичні рекомендації МР від 26.04.99 р. № 5.5.6.26-99 «Про використання шкільних меблів».
14. Методичні вказівки з санітарно-мікробіологічного контролю предметів вжитку та обладнання закладів для дітей та підлітків МВК від 24.04.99 р. № 5.10.2.024-99.
15. Санітарно-гігієнічні вимоги від 22.02.85 р. № 3216-85 «Санітарно-гігієнічні вимоги до організації трудового навчання учнів 1—7 класів».
16. Інструктивно-методичні вказівки від 07.07.80 р. № 11/57-6 «Проведення лікарської професійної орієнтації школярів».
17. Методичні рекомендації від 19.09.74 р. № 1179-А «Використання технічних засобів навчання в учбовому процесі».
18. Методичні рекомендації від 27.04.82 р. № 08-14/4 «Комплексна оцінка стану здоров'я дітей і підлітків при масових лікарських оглядах».
19. Методичні рекомендації від 04.06.83 р. № 2819-83 «Організація роботи спеціаліста по гігієні дітей і підлітків сільських і міських СЕС (1 рівня)».
20. Методичні рекомендації від 27.12.84 р. № 11-14/30-7 «Лікарський контроль за навантаженням учнів на уроках фізичної культури в загальноосвітніх школах».
21. Методичні рекомендації від 24.12.86 р. № 08-1412 «Медико-педагогічний контроль за фізичним вихованням дітей шкільного віку».
22. Методичні рекомендації від 30.04.85 р. № 11-14/13-6 «Визначення функціональної готовності дітей до вступу в школу і організація навчання і режиму продовженого дня в перших класах загальноосвітньої школи».
23. ДСТУ Б В.2.2-6-97 «Будинки і споруди. Методи вимірювання освітленості».
24. ГОСТ 2874-82 «Вода питьевая. Гигиенические требования и контроль за качеством».
25. ГОСТ 12.1.036-81 «Шум. Допустимые уровни в жилых и общественных зданиях».
26. ГОСТ 11015-93 «Столы ученические».
27. ГОСТ 11016-93 «Стулья ученические».
28. ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів».

29. ДБН 360-92 «Містобудування. Планування та забудова міських та сільських поселень».
30. ДБН В.2.2-9-99 «Громадські будинки та споруди».
31. ДСанПіН «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання» від 15.04.1997 р. № 136/1940.
32. Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів від 19.06.1996 р. № 173.

1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

- 1.1. Державні санітарні правила та норми визначають гігієнічний стандарт для всіх типів загальноосвітніх навчальних закладів (шкіл I, I—II, I—III ступенів, спеціалізованих шкіл, гімназій, ліцеїв тощо), далі за текстом — шкіл, незалежно від типу, форм власності і підпорядкування.
- 1.2. Загальноосвітній навчальний заклад функціонує у відповідності з Положенням про загальноосвітній навчальний заклад, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. № 964, створює необхідні умови для здобуття загальної середньої освіти на рівні Державних стандартів і сприяє вихованню морально і фізично здорового покоління.
- 1.3. Влаштування, обладнання приміщень шкіл, що будуються, реконструюються, а також діючих, здійснюється у відповідності до вимог ДБН В.2.2-3-97 «Будинки та споруди навчальних закладів».
- 1.4. Відповідальність за виконання санітарних правил і норм покладається на засновника (власника) та керівника загальноосвітнього навчального закладу.
- 1.5. Щоденний контроль за виконанням чинних санітарних правил і норм здійснює керівник та медичний персонал загальноосвітнього навчального закладу, а також відповідальна особа, призначена наказом керівника загальноосвітнього закладу.
- 1.6. Державний санітарно-епідеміологічний нагляд за виконанням чинних санітарних правил та норм здійснюють посадові особи державної санітарно-епідеміологічної служби.

2. ЗЕМЕЛЬНА ДІЛЯНКА

- 2.1. Розміри земельних ділянок шкіл, що будуються, встановлюються відповідно до ДБН 360-92* «Містобудування. Планування та забудова міських і сільських поселень» (Додаток 1).

1

2

3

4

5

6

7

- 2.2. Відведення земельної ділянки здійснюється за наявності технічних умов на електропостачання, водопостачання, каналізування, опалення тощо, погоджених з територіальними установами державної санітарно-епідеміологічної служби МОЗ України.
- 2.3. Ділянки під забудову шкіл повинні розташовуватися в зонах населеного пункту з дотриманням санітарних норм щодо відстані від джерел викидів шкідливих речовин, шуму, вібрації, електромагнітних та іонізуючих випромінювань. Не допускається їх розміщення в санітарно-захисних зонах промислових підприємств та інших об'єктів, що є джерелами забруднення довкілля небезпечними факторами. Санітарно-захисні зони слід затверджувати згідно з додатком до Державних санітарних правил планування та забудови населених пунктів, затверджених наказом МОЗ України від 19.06.96 р. № 173.

Ширина санітарно-захисної зони між межею шкільної ділянки та гаражами повинна бути не меншою 50 м. Розміри санітарно-захисної зони повинні погоджуватися з державною санітарно-епідеміологічною службою.

Відстань від станцій технічного обслуговування (СТО), автозаправних станцій (АЗС) до шкільної ділянки визначається за погодженням з органами Держсанепіднагляду, яка не може бути меншою ніж 50 м (Зміни № 4—8 до ДБН 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень», пп. 7.54, 7.55) та Державні санітарні правила планування та забудови населених пунктів № 173, додаток № 10.

- 2.4. Будівля загальноосвітнього навчального закладу повинна бути розміщена на відстані 100—170 м від проїжджої частини дороги.

Через територію школи не повинні проходити повітряні лінії електропередачі з напругою в 35 кВ і більше (п. 8.23 Зміни № 4—8 до ДБН 360-92 «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень»).

Радіус обслуговування від місця проживання до загальноосвітнього навчального закладу повинен складати не більше 0,5 км пішохідної доступності.

Дозволяється розміщення шкіл на відстані транспортної доступності: для учнів шкіл I ступеня — 15 хв (в один бік), для учнів шкіл II і III ступенів — не більше 30 хв (в один бік).

У сільській місцевості розміщення шкіл передбачає для учнів I ступеня радіус пішохідної доступності не більше 2 км

і не більше 15 хв. в один бік — при транспортному забезпеченні учнів.

Підвезення учнів до навчального закладу у сільській місцевості повинно здійснюватись спеціальним транспортом.

Максимальний радіус обслуговування учнів шкіл II—III ступенів не повинен бути більшим 15 км.

Транспортним обслуговуванням забезпечуються учні, які проживають на відстані від школи понад 3 км, з попередньо визначеними зупинками відповідного транспорту.

Відстань від місця проживання до місця збору на зупинці не повинна бути більшою 500 м.

Для учнів, які проживають на відстані більшій за максимально допустимі границі транспортного обслуговування, а також при транспортній недоступності в період негоди, повинен передбачатись пришкільний інтернат із розрахунку 10 відсотків місць від загальної місткості закладу.

2.5. Будівлі загальноосвітніх шкіл розміщуються не ближче ніж за 25 м від червоної лінії. Відстань від межі ділянок шкіл до стін житлових будинків із входами та вікнами встановлюються 10 м і більше, від будинків шкіл до житлових і громадських будинків та споруд — згідно з нормами інсоляції, природного освітлення та шумозахисту.

2.6. По периметру земельної ділянки закладу слід передбачити захисну зелену смугу (дерева, кущі, газон) завширшки не менше 1,5 м, а з боку вулиць не менше 3-х м.

2.7. Огорожа території закладу повинна бути заввишки не менше 1,2 м. При розміщенні шкіл всередині житлових кварталів допускається застосування огорожі між ними з зелених насаджень заввишки не менше 1 м.

2.8. Площа озеленення земельної ділянки повинна складати 45—50 відсотків загальної площі ділянки. Якщо ділянка прилягає безпосередньо до зелених масивів (парків, садів, скверів), а також при розміщенні шкіл у сільській місцевості або за умов їх реконструкції, площі зелених насаджень допускається скорочувати, але не більше ніж на 30 відсотків. Високорослі дерева належить висаджувати на відстані не меншій ніж 10 м від стін з вікнами навчальних приміщень, а кущі — не меншій ніж 5 м.

Розташування та орієнтація основних функціональних приміщень загальноосвітніх навчальних закладів повинні забезпечувати безперервну тригодинну тривалість інсоляції на день.

1

2

3

4

5

6

7

Нормативна тригодинна інсоляція повинна бути забезпечена на території спортивної зони та зони відпочинку, у тому числі спортивних та ігрових майданчиків.

Забороняється біля школи висаджувати колючі дерева і кущі (біла акація, глід, шипшина тощо) і рослини з отруйними ягодами («вовче лико», «бріонія», «сумах отруйний», рицина та інші), вирощувати гриби.

2.10. Земельна ділянка поділяється на такі функціональні зони:

- навчальна;
- навчально-виробнича;
- навчально-дослідна;
- фізкультурно-спортивна;
- відпочинку;
- сільськогосподарська (для шкіл в сільській місцевості);
- житлова.

Розміри зон ділянок шкіл визначаються завданням на проектування, але не менш ніж в додатку № 2 до ДБН В.2.2-3-97.

2.11. Фізкультурно-спортивну зону слід розміщувати поруч з навчальною, але не з боку вікон приміщень для початкових класів.

Майданчики для ігор з м'ячем та метання спортивних снарядів розміщуються на відстані не меншій ніж 25 м, від вікон навчальних та навчально-допоміжних приміщень будинків (при наявності огорожі 3 м заввишки і не менше 15 м завдовжки), майданчики для інших видів фізкультурних занять — на відстані не меншій ніж 10 м.

Спортивні майданчики повинні мати тверде покриття.

Спортивні майданчики доцільно розміщувати по довжині з півночі на південь.

Бігова доріжка влаштовується навколо футбольного поля, доріжка довжиною 100 м входить до складу бігової.

Ями для стрибків у довжину і висоту заповнюються піском, змішаним з тирсою.

При будівництві бігових доріжок і спортивних майданчиків (волейбольних, баскетбольних, гри у ручний м'яч) необхідно використовувати дренаж.

Комбінований майданчик можна асфальтувати (бетонувати), футбольне поле повинно мати трав'яне покриття. З метою попередження травм майданчики повинні мати рівну поверхню. Забороняється проводити заняття на зволжених майданчиках.

Борти ям для стрибків, крім переднього, оббиваються гумою.

Наливні льодові катки для катання, хокею та швидкісного бігу на ковзанах повинні мати товщину льоду 5—6 см, гладку поверхню без розколин і виямок.

Штучне освітлення катка повинно бути рівномірним на всій льодовій поверхні і повинно становити не менше 100 лк.

Майданчики для учнів 1—4 класів повинні бути обладнані тіншовими навісами, ліанами, гірками для спуску, гойдалками, бетонованою стіною для ігор з м'ячем і малювання, лавками, доріжками з твердим покриттям для катання на роликівих ковзанах та велосипедах, плескальним басейном.

Займатися на спортивних майданчиках дозволяється тільки у спортивному одязі та взутті.

Діти повинні бути ознайомлені з правилами користування спортивним інвентарем і обладнанням.

Фізкультурні майданчики необхідно відгороджувати один від одного зеленими насадженнями.

Ігрові майданчики, розміщені біля будівлі школи, засівають невисокою травою.

- 2.12. Господарська зона повинна мати окремий в'їзд і розташовуватися поблизу навчально-виробничої зони, приміщень їдальні. У цій зоні розміщуються ремонтні майстерні, склади, гаражі, підсобно-виробничі приміщення, навіси, сміттєзбірники. Сміттєзбірники повинні щільно закриватися кришками і встановлюватися на відстані не менш ніж 25 м від вікон і входу до їдальні на бетонованому або асфальтованому майданчику під навісом.

Проїжджа частина, пішохідний прохід до господарських будівель, майданчики для сміття, а в сільських школах, які не мають каналізації - до надвірних туалетів, повинні бути асфальтованими або бетонованими.

Підходи до будівель школи повинні мати тверде покриття на відстані не менш ніж 100 м.

- 2.13. У житловій зоні земельної ділянки розміщуються гуртожитки для учнів, допускається розміщення житлових будинків для викладачів та обслуговуючого персоналу. Житлова зона повинна мати окремий вхід з боку вулиць та проїздів, ізольоватись від господарської зони на відстані не менше ніж 100 метрів.

Санітарні розриви між спальними корпусами і межею ділянки житлової зони повинні становити не менше 50 м. Відстань від спальних корпусів до автомагістралей повинна бути не меншою 150 м, до господарської зони — не меншою 100 м.

1

2

3

4

5

6

7

На території земельної ділянки повинні бути передбачені поливальні установки та питні фонтани.

Для поливу земельна ділянка обладнується водопроводом і оснащується спеціальними кранами.

Територія ділянки повинна бути освітлена у вечірній час при нормі освітленості на землю — 10 лк.

- 2.14. Майданчики для рухливих ігор та відпочинку повинні розташовуватися біля виходів з приміщень (для максимального використання їх під час перерв) і бути розділені для учнів кожної вікової групи.

Використання внутрішнього двору навчальних закладів для господарських потреб (стоянка автотранспорту, меблів, обладнання, макулатури, металобрухту, будівельних матеріалів тощо) забороняється.

- 2.15. Навчально-дослідна зона повинна бути не більшою 25 відсотків площі земельної ділянки. У міських школах вона може бути зменшена за рахунок будівництва на ділянці парників, теплиць і оранжерей, органічно пов'язаних з комплексом кабінетів біології та хімії.

- 2.16. Земельні ділянки сільських шкіл повинні бути розширені за рахунок будівництва парників, теплиць, оранжерей, приміщень для зберігання сільськогосподарської техніки, садово-городнього інвентарю та ін.

3. ОСНОВНІ ПРИМІЩЕННЯ

- 3.1. Будівля школи повинна забезпечувати оптимальні умови для організації навчально-виховного процесу, відпочинку, харчування учнів. Будівлю школи на території земельної ділянки слід розташовувати так, щоб рівень освітлення та інсоляції навчальних приміщень був оптимальним, а взаємозв'язок між ділянкою і будівлею — раціональним.

Блочно-секційна і павільйонна частина навчальних будівель найбільш раціональні для використання. В одній секції слід розміщувати максимум три паралелі класів для дітей одного віку або дві паралелі класів двох суміжних вікових груп (1 і 2, 3 і 4 тощо).

Будівлі загальноосвітніх навчальних закладів повинні мати не більше трьох поверхів.

При розміщенні загальноосвітніх навчальних закладів у попередньо збудованих 4-, 5-поверхових будівлях, четвертий і п'ятий поверхи відводять під кабінети, які мають найменше навчальне навантаження.

Кількість учнів загальноосвітнього навчального закладу не повинна перевищувати його проектну місткість.

- 3.2. У будівлях загальноосвітніх шкіл передбачаються такі функціональні групи приміщень: класні кімнати, навчальні кабінети, лабораторії з лаборантськими, кабінети трудового навчання та профорієнтації, продовженого дня, фізкультурно-спортивні, приміщення харчоблоку, медичні, актовий зал, бібліотека, адміністративні, допоміжні приміщення — вестибюль, рекреації, гардероби, санітарні вузли з технічними приміщеннями тощо.

При розміщенні школи в пристосованій будівлі набір приміщень, їх площа визначаються за погодженням з територіальною санітарно-епідеміологічною станцією у кожному випадку окремо, виходячи з типу загальноосвітнього навчального закладу, кількості і віку учнів, кількості класів тощо.

- 3.3. Склад і площі приміщень загальноосвітнього навчального закладу визначаються за розрахунком, виходячи з призначення приміщень, наповнюваності груп при різних видах навчальних занять та показників розрахункової площі на одного учня (Додаток 2).

Допускається добудова додатково до школи блоку плавального басейну за умови, що для цього є відповідна земельна ділянка.

Кількість класів, навчальних приміщень, лабораторій, навчально-спортивних залів слід розраховувати, виходячи із кількості годин занять в одну зміну і їх зайнятості не менш як 75 відсотків навчального часу.

Підлога приміщень загальноосвітніх навчальних закладів повинна бути з деревини або лінолеуму на теплій основі, не мати щілин, підлога туалетних та умивальних кімнат повинна вистилатися керамічною або мозаїчною шліфованою плиткою. Забороняється використовувати цементні, мармурові або інші подібні матеріали для настилу підлоги усіх приміщень.

Стіни навчальних приміщень повинні бути гладкими та таткими, щоб їх прибирання було можливе вологим способом.

- 3.4. Класні кімнати (навчальні приміщення) для учнів I—IV класів слід розміщувати тільки на першому поверсі в окремому блоці, ізольовано від приміщень для учнів інших вікових груп.

1

2

3

4

5

6

7

Якщо в школі існує кабінетна система навчання, то вона потребує розміщення кабінетів у межах 1—2 поверхів так, щоб перехід в кабінет займав не більше 2 хвилин. Кабінети з предметів, які найчастіше вивчаються у школах, розміщуються для 5—9 класів на першому поверсі, для 10—12 класів на третьому поверсі. Оптимальна кількість кабінетів — 2—4 на один предмет (залежно від місткості школи). Всі інші лабораторії та кабінети розміщуються на другому поверсі.

Навчальні приміщення не повинні бути прохідними.

Навчальні класи і кабінети мають бути ізольованими від приміщень, які є джерелами шуму і запахів (майстерні, спортивні і актові зали, харчоблок тощо).

- 3.5. Приміщення для трудового навчання повинні бути ізольованими від інших основних приміщень (в окремих блоках, відсіках будівлі або в окремих будівлях з гардеробом і туалетом в них) і розміщеними на першому поверсі. Для трудового навчання і професійної підготовки учнів 10—12 класів додатково передбачаються навчально-виробничі майстерні, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, навчальні цехи промислових і сільськогосподарських підприємств. Із майстерень з обробки дерева, комбінованих майстерень з обробки металу, металу і дерева необхідно передбачити додатковий вихід на вулицю через теплий тамбур або коридор, у який немає виходу із класів, кабінетів і лабораторій.
- 3.6. Вентиляційні камери, насосні, машинні відділи холодильних установок, теплові та інші приміщення з устаткуванням, яке може бути джерелом шуму і вібрації, не слід розміщувати суміжно, над і під актовими, читальними залами, звукоапаратними, кімнатами лікаря, класами, кабінетами.
- 3.7. Спортивний зал розміщується на першому поверсі. Його розміри передбачають виконання програм з фізичного виховання і можливості організації позаурочних спортивних занять, актовий зал розміщується на другому поверсі. Найбільша кількість людей, які одночасно перебувають на поверсі в будівлі школи, визначається наповнюваністю навчальних приміщень, приміщень для трудового навчання, спортивного, актового залів, що розміщуються на цьому ж поверсі (для розрахунку шляхів евакуації). Використовувати актовий зал як спортивний не рекомендується. Вхід в спортивний зал слід передбачити через роздягальню безпосередньо або через відокремлений коридор. Інвентарна для спортивного інвентаря (обладнання) повин-

на з'єднуватись із спортивним залом через двері або відкритий отвір розмірами (2 x 2,2 м²). Довжина цього приміщення повинна бути не менша 5 м, а підлога на одному рівні з підлогою спортивного залу (без порогу). Із інвентарної або спортивного залу слід передбачити додатковий вихід на земельну ділянку. Висота спортивних залів площею 162 м² повинна бути не меншою 6 м. У спортивному залі площею до 288 м² допускається одночасне заняття не більше ніж з одним класом.

- 3.8. Виробничі приміщення харчоблоку проектується із урахуванням розміщення в них технологічного устаткування. Кухонні плити, які працюють на твердому паливі, можна передбачати тільки в сільських школах з наповнюваністю не більше 80 учнів. Кухні в школах повинні бути розраховані на розміщення в них устаткування для приготування їжі із сировини, а також — з напівфабрикатів. Площу обіднього залу (без кімнати для роздачі) слід приймати із розрахунку на одного учня не менше як 0,75 м² в школах до 80 місць і 0,65 м² — більше 80 місць. Максимальна наповнюваність обідніх залів становить — 350—490 місць, при цьому у школах-інтернатах не допускається більше 2-х посадок учнів, у загальноосвітніх школах — 3-х. Із виробничих приміщень харчоблоків слід передбачити окремий вихід на територію подвір'я.

Харчоблоки допускається розміщувати на цокольних поверхах, заглиблених не нижче 0,5 м від запланованої відмітки тротуару, при забезпеченні цих приміщень природним освітленням, ефективною штучною вентиляцією і при відмітці підлоги не нижче 1 м найвищого рівня ґрунтових вод.

Обідні зали слід обладнувати столами на 4—6—10 місць і стільцями або табуретами. Відстань (см): між столами і роздачею чи вікном (дверима) для прийому брудного посуду повинна бути 150—200; між рядами столів — 100—150; між столами і стіною — 40—60. Столи повинні мати гігієнічне покриття, що легко миється, стійке до дії гарячої води і дезинфікуючих засобів. Столи щодня мийуть гарячою водою з кальцинованою содою та милом, а після кожного прийому їжі протирають вологими і чистими ганчірками. Умивальники слід передбачати із розрахунку один на 20 місць, електрорушники — один на 40 місць. Для дітей початкових класів висота столів та стільців повинна відповідати зросту

1

2

3

4

5

6

7

дітей. Меблі для них встановлюються окремо від столових меблів для середніх та старших класів.

Столовий посуд може бути фаянсовий, фарфоровий або із нержавіючої сталі та одноразовий. Не рекомендується використовувати емальований, алюмінієвий посуд і забороняється застосування пластмасового посуду багаторазового використання та поцервленого посуду.

Організація харчування дітей у загальноосвітньому навчальному закладі здійснюється у відповідності з інструкціями Міністерства охорони здоров'я України, затвердженими згідно з чинним законодавством.

Забороняється використання приміщень харчоблоку, їдальень, роздаткових, буфетів не за призначенням.

Вживання їжі слід проводити в один і той же час відповідно до спеціально складеного графіку. Перед вживанням їжі діти обов'язково миють руки з милом і сушать їх рушниками (паперові, електро).

Медичні працівники школи (при їх відсутності — особи, які затверджено наказом керівника навчального закладу) здійснюють щоденний контроль за якістю продуктів, що надходять до їдальні, умовами їх зберігання, дотримання термінів реалізації і технології виготовлення страв, санітарно-протиепідемічним режимом харчоблоку, фактичним виконанням меню.

У школах із кількістю учнів менше 100, за умови відсутності харчоблоку, допускається організація харчування дітей в окремо відведеному приміщенні за узгодженням із територіальною санітарно-епідеміологічною станцією.

- 3.9. Приміщення для організації продовженого дня для учнів загальноосвітніх навчальних закладів слід передбачити із розрахунку 20 відсотків від загальної кількості учнів 1—4 класів і 10 відсотків — учнів 5—9 класів.
- 3.10. Площу приміщень закритого зберігання бібліотечних фондів слід приймати не менше 0,25 м² на 1 тис. одиниць збереження. Площа відкритого збереження бібліотечних фондів повинна бути не меншою 4,5 м² на одну тис. одиниць збереження.
- 3.11. Ширина рекреаційних приміщень при однобічному розміщенні навчальних приміщень повинна бути не меншою 2,8 м. Площа рекреаційних приміщень розраховується для кожного поверху і повинна бути не меншою 2,0 м² на одного учня. При будівництві або реконструкції загальноосвітньо-

- го навчального закладу слід надавати перевагу рекреаційним приміщенням зального типу.
- 3.12. Медичний блок слід розміщувати на першому поверсі. Медичний блок складається із таких приміщень: кабінет лікаря завдовжки 7 м (для визначення гостроти слуху та зору учнів), площею не менше 16 м²; кабінет зубного лікаря площею не менше 16 м², обладнаний витяжною шафою; процедурний кабінет площею 10 + 8 м²; кабінет психофізіологічного розвантаження площею не менше 18 м².
- 3.13. Гардероб розміщується на перших поверхах блоків навчального закладу з обов'язковим обладнанням секцій для кожного класу.
- 3.14. У вестибюлях слід проектувати подвійні тамбури з трьома дверима для забезпечення теплоізоляції.
- 3.15. Для учнів 1—4, 5—7, 8—9 класів слід передбачати самостійні входи в школу при блочній забудові, в інших випадках — не менше 2-х виходів для постійної експлуатації. Висота шкільних приміщень від підлоги до стелі (в чистоті) повинна бути не менше 3 м. Вхід до навчальних приміщень слід передбачати тільки збоку передніх столів або парт.
- 3.16. Міжповерхові сходи слід проектувати з природним освітленням. Висота приступця повинна бути 15 см, ширина — 30—35 см, кут нахилу сходів не більше 30°. Не допускається горизонтальне розміщення елементів огорожі сходів. Висота огорожі сходів повинна бути 1,5 м з поручнем заввишки 0,8 м. В огорожі сходів вертикальні елементи повинні мати просвіт не більше ніж 0,1 м (горизонтальний поділ в огорожі, крім поручня, не допускається). Ширина маршру сходів — 1,8 м.
- 3.17. Для будівництва шкіл слід використовувати цеглу або матеріали, які дозволені Міністерством охорони здоров'я України.
- 3.18. У гуртожитку передбачені такі приміщення: спальні кімнати, умивальня, санвузол і духова; кімната особистої гігієни, кімната для прасування, чистки одягу та взуття (із розрахунку не менше ніж 0,1 м² на 1 місце), кімната для відпочинку; санвузол для персоналу і санітарна кімната (не менше 4 м²), а також господарські майстерні, пральня, кімнати для збереження чистої та брудної білизни, медична кімната (не менше 10 м²), приміщення для зберігання одягу дітей (із розрахунку 0,2 м² на 1 місце), вітальня для побачення з батьками, кімната старшого вихователя, вихователів, чергового

1

2

3

4

5

6

7

технічного персоналу, комори спортивного і господарського інвентаря, вестибюль з гардеробом.

Наповнюваність спальних кімнат у гуртожитках для учнів шкіл I ступеню — 5—6 місць, для шкіл II—III ступенів — не більше 4 місць. Площа спальних кімнат приймається з розрахунку 6 м² на 1 місце.

- 3.19. Здача в оренду території, будівель, приміщень, обладнання підприємствам, установам, організаціям іншим юридичним та фізичним особам для використання, що не пов'язано з навчально-виховним процесом, не дозволяється.

4. ПРИРОДНЕ ТА ШТУЧНЕ ОСВІТЛЕННЯ. ОРГАНІЗАЦІЯ І ВИМОГИ ДО ЗОРОВОЇ РОБОТИ УЧНІВ

4.1. Природне освітлення.

Усі навчальні приміщення загальноосвітніх навчальних закладів повинні мати природне освітлення. Незалежно від розміщення вікон (збоку, зверху) в навчальних приміщеннях світло повинно падати на робочі місця зліва. Оптимальний рівень природного освітлення забезпечується при верхньому і боковому освітленні приміщень. Забороняється облаштовувати навчальні приміщення так, щоб світловий потік був спрямований праворуч, спереду від учнів, крім майстерень з обробки металу, де повинен переважати правосторонній або прямий світлорозподіл. При загальній площі класної кімнати 64 м² і більше обов'язково слід передбачити додаткове освітлення через рекреаційні приміщення. Якщо глибина приміщення становить більше 6,0—6,5 м, то необхідне двобічне освітлення. Висота вікна при правосторонньому освітленні повинна бути не меншою 2,2 м при наявності глухої перегородки висотою 0,8 м від підлоги (при висоті приміщення 3,0 м). Допускається використовувати матове скло для освітлення внутрішньої світлонесучої стіни на висоті 0,8—1,0 м від глухої перегородки і далі 1,2—1,4 м віконне скло до стелі (при загальній висоті засклення 2,2 м). Можливе додаткове освітлення світлом через прохідні коридори (нерекреаційні), умивальні, роздягальні при спортивних залах. Штучне освітлення допускається тільки в актовому залі, кіноаудиторії, санітарних вузлах, приміщеннях кладових, охолоджуючих камер при кухні, допоміжних приміщеннях для працівників кухні, радіовузлах, дикторських, інвентарних і душових при спортивному залі. Орієнтація вікон навчальних приміщень повинна відпові-

дати вимогам ДБН В.2.2-3-97. В умовах світлового поясу України (53° північної широти) — найбільш високий рівень природного освітлення, і тому максимальну кількість приміщень школи необхідно орієнтувати на цей бік горизонту. Для приміщень продовженого дня рекомендується східна орієнтація, для занять у першу зміну — західна. Забороняється орієнтувати навчальні приміщення на північ (за винятком кабінетів образотворчого мистецтва та креслення, де необхідно рівномірне освітлення).

При стрічковому заскленні, а також орієнтації на південь-схід, південь-захід, захід обов'язкове облаштування сонцезахисними засобами (штори із тканини з достатніми світлопропускними можливостями — поплін, штапель, підйомно-поворотні жалюзі тощо). При відсутності прямого попадання сонячного променя на робочі місця учнів штори повинні знаходитись в міжвіконних простінках і не закривати вікна. Ламбрікени не повинні сягати нижче верхньої частини віконної рами. Для забезпечення оптимального природного освітлення навчальних приміщень необхідно мити вікна не менше 2-х разів протягом навчального року. Природне освітлення повинно бути рівномірним і не створювати блиску.

Коефіцієнт природного освітлення (КПО) в навчальних приміщеннях повинен дорівнювати 2,5 % на робочих місцях 3-го ряду парт (1 м від внутрішньої стіни). При двобічному освітленні мінімальне значення КПО визначається на другому ряді парт.

Рівномірність освітлення на робочому місці (відношення мінімального рівня освітлення до максимального) повинна складати не більше 0,3.

Достатність і рівномірність освітлення можна оцінити за світловим коефіцієнтом (СК) (відношення загальної площі вікон до площі підлоги). Найбільш раціональна форма вікон — прямокутна, висотою 2—2,5 м, при збереженні висоти підвіконника 0,8 м шириною 1,8—2,0 м, верхній край вікна повинен бути на відстані 0,15—0,3 м від стелі. Ширина простінків між вікнами повинна бути не більшою 0,5 м, висота підвіконня — 0,8 м, СК 1:4—1:5. Для забезпечення оптимального природного освітлення слід передбачити: кут, під яким видно небо з найбільш віддаленого робочого місця

1

2

3

4

5

6

7

від вікна, повинен бути не меншим 5° ; коефіцієнт затінення менше 3. Забороняється розміщення на підвіконні в навчальних приміщеннях високі кімнатні квіти.

Колір поверхні стелі, стін, меблів повинен бути жовтим, зеленим або бежевим (матових пастельних тонів). Стелю, верхні частини стін, віконні рами та двері слід фарбувати у білий колір, коефіцієнт відбиття якого 0,8; в кабінетах технічних засобів навчання (ТЗН) стіна, яка є фоном до екрану (телевізор, кінопроектор) повинна бути пофарбована в жовтий або бежевий колір з коефіцієнтом відбиття 0,6; класна дошка повинна мати матову поверхню, пофарбовану в темно-зелений, коричневий колір з коефіцієнтом відбиття 0,1 — 0,2.

Всі полімерні матеріали, які використовуються при будівництві та реконструкції загальноосвітніх навчальних закладів, а також оздоблення приміщень, настил підлоги, повинні мати позитивний висновок державної санітарно-гігієнічної експертизи.

Оптимальне відношення яскравості є для: «зошит—парта» — 4 : 1, «класна дошка—зошит» — 1 : 5 — 1 : 6,5, «вікно—зошит» — 7 : 1, «класна дошка—вікно» — 1 : 12. Допустимими рекомендуються такі співвідношення яскравості для поверхні: «зошит—парта» — 2 : 1 — 3 : 1, «класна дошка—зошит» — 1 : 3, 1 : 8 — 1 : 10, «вікно—зошит» — 15 : 1 — 17 : 1, «класна дошка—вікно» — 1 : 5.

4.2. Штучне освітлення.

В Україні із вересня до травня необхідно підвищувати рівень освітлення навчальних приміщень за допомогою штучного освітлення. Для освітлення третього ряду парт слід у навчальних приміщеннях передбачати окреме включення другого від вікон ряду електроламп.

Рівень штучного освітлення і електротехнічне устаткування навчальних приміщень, освітлення території школи повинні відповідати СНІП П-4-79, ДБН В.2.2-3-97 (Додаток 3).

Штучне освітлення приміщень шкіл може бути забезпечено люмінесцентними лампами та лампами розжарювання з відповідною арматурою, яка повинна давати розсіяне світло, бути безпечною та надійною. Рівень штучного освітлення навчальних приміщень шкіл при використанні ламп розжарювання 150 лк і 300 лк при лампах люмінесцентних. В кабінетах креслення, майстернях рівень штучного освітлення повинен бути відповідно 200—400 лк, 300—500 лк. У всіх

приміщеннях школи слід передбачати систему загального освітлення.

Люмінісцентні світильники повинні давати розсіяне світло, а для ламп розжарювання — повністю відбите світлорозповсюдження.

При штучному освітленні навчальних приміщень слід надавати перевагу люмінісцентним лампам (ЛТБ та інші), що мають позитивний висновок державної санітарно-гігієнічної експертизи. Із люмінісцентних світильників для навчальних приміщень можна використовувати серії ЛСО-02 (підвісний світильник розсіяного світла) і ЛПО-23 (стелевий для громадських приміщень). Для освітлення класних дошок слід використовувати люмінісцентні світильники серії ЛПО-12 несиметричного розподілу світла з люмінісцентними лампами 40 Вт і 80 Вт. Рекомендується використовувати, зокрема, штучні випромінювачі з 3500°K незалежно від принципу генерування видимої радіації. У класних приміщеннях можуть використовуватися люмінісцентні лампи типу ЛН (люмінісцентні лампи натурального кольору), освітлення ЛБ (білого кольору), ЛХБ (холодно білого кольору), ЛТПЦ (тепло-білого кольору), МОД (2 x 40 Вт), ШПД (2 x 40 Вт).

Для ламп розжарювання найбільш раціональні світильники переважно відбитого світлорозподілу.

У навчальних приміщеннях світильники слід розміщувати в 2 ряди паралельно до лінії вікон на відстані 1,5 м від зовнішньої і внутрішньої стін, 1,2 м — від класної дошки, 1,6 м — від задньої стіни. Відстань між рядами світильників повинна бути 2,5—2,65 м.

Питома потужність люмінісцентного освітлення повинна бути 24—28 Вт/м², при лампах розжарювання — 48 Вт/м².

При освітленні приміщення люмінісцентними лампами повинно бути передбачено додаткове освітлення класної дошки спеціальними лампами із світильниками несиметричного світлорозповсюдження; при освітленні лампами розжарювання — додаткові лампи.

У приміщеннях для трудового навчання встановлюються пилевологзахисні світильники ПВЛ — 2 x 40, ЛСО — 8, ЛВВО — 1. При збільшенні глибини навчальних приміщень необхідно використовувати комбіноване освітлення (штучне і природне). Рівень комбінованого освітлення на робочих місцях повинен складати 600 лк з перевагою природного освітлення. Раціональне співвідношення між світловими потоками від вікна і штучного освітлення повинно бути 2 : 1.

1

2

3

4

5

6

7

У навчальних майстернях, крім загального освітлення, слід передбачити місцеве біля верстатів та станків. У майстернях з обробки дерева і металу з метою дотримання правил техніки безпеки, профілактики травм слід передбачити подвійне включення електрообладнання в електромережу.

Оптимальний рівень штучного освітлення спортивного залу складає 400 лк на рівні підлоги. Освітлювальна арматура, вікна та опалювальні прилади у спортивному залі повинні бути закриті металевими сітками.

Світильники миються не рідше 1 разу на три місяці, вікна — 1 раз у півріччя.

5. ПОВІТРЯНО-ТЕПЛОВИЙ РЕЖИМ

5.1. Чистота повітря в приміщеннях загальноосвітніх навчальних закладів забезпечується:

- відповідністю кількості дітей до нормованої наповнюваності;
- регулярністю вологого прибирання приміщень з використанням дезінфікуючих та миючих засобів;
- використанням всіх видів провітрювання (наскрізне, кутове, однобічне).

5.2. Класні кімнати та кабінети провітрюють на перервах, а рекреації — під час уроків. Співвідношення площі фрамуг і квартирок до площі підлоги навчального приміщення повинна бути не менше 1/50. Фрамугами і квартирками слід користуватися протягом всього року.

До початку занять і після їх закінчення необхідно здійснювати наскрізне провітрювання навчальних приміщень. Тривалість наскрізного провітрювання визначається погодними умовами згідно з таблицею 1.

Таблиця 1

Температура повітря вулиці в градусах Цельсія	Тривалість провітрювання приміщень (хв)	
	на малих перервах	на великих перервах та між змінами
від +10 до +6	4—10	25—35
від +5 до 0	3—7	20—30
від 0 до -5	2—5	15—25
від -5 до -10	1—3	10—15
нижче -10	1—1,5	5—10

У теплі дні доцільно проводити заняття при відкритих фрамугах та квартирках.

5.4. При проведенні гігієнічної оцінки повітряно-теплового режиму у приміщеннях слід враховувати: площу приміщення на 1 учня, об'єм, коефіцієнт аерації, тривалість провітрювання приміщень, систему вентиляції, режим її роботи і технічне обслуговування, режим прибирання приміщень, заходи щодо запобігання заносу пилу в будівлі школи.

5.5. При лабораторних дослідженнях необхідно: проводити вимірювання температури повітря у приміщеннях (з урахуванням зовнішньої), відносної вологості, швидкості руху повітря, радіаційної температури, концентрації CO_2 , CO , формальдегіду та інших хімічних речовин (відповідно до будівельних матеріалів, які використані). Також необхідно визначати вміст пилу і бактеріальне забруднення. Лабораторні дослідження та інструментальні виміри проводити у динаміці учбового дня, а саме — перед першим уроком і в кінці останнього уроку.

У приміщеннях шкіл відносна вологість повітря має бути 40—60 %; температура повітря в класах і кабінетах 17—20 °С, в майстернях по обробці металу і дерева 11—68 °С, в спортивному залі 15—17 °С, в роздягальнях при спортивному залі 19—23 °С, в актовому залі 17—20 °С, в бібліотеці 11—68 °С, в медичних кабінетах 21—23 °С, в рекреаціях 11—68 °С, в спальних приміщеннях 18 — 20 °С; в умивальних 20—23 °С; у вестибюлі, гардеробі 11—69 °С; в туалетах 17—21 °С; в душових не нижче 25 °С.

Концентрація формальдегіду в приміщеннях шкіл не повинна перевищувати 0,01 мг/м³.

Концентрація радону в приміщеннях нових будинків шкіл не повинна перевищувати 100 Бк/м³, для існуючих будинків — 200 Бк/м³.

5.6. При наявності люфт-клозету необхідно:

— забезпечити достатню тягу через вигріб.

Забороняється улаштування додаткової витяжної вентиляції через вигріб, а також виливати у вигріб воду з умивальників і після прибирання приміщень.

6. ВЕНТИЛЯЦІЯ ТА ОПАЛЕННЯ

6.1. Критеріями нормування повітряного обміну приміщень шкільних будівель слід приймати динаміку температури, відносної вологості повітря, рівня його бактеріального забруднення, кількості пилу, концентрацію CO_2 , константу зникнення від'ємних іонів.

1

2

3

4

5

6

7

6.2. У навчальних приміщеннях необхідно організувати широкую аерацію та повітряний обмін через системи вентиляційних каналів.

6.3. При проектуванні у шкільній будівлі припливно-витяжної системи від актового залу, спортивних приміщень, майстерень, харчоблоку тощо слід передбачати автоматичне управління системами безпосередньо у приміщеннях, для забезпечення у робочий час розрахункових рівнів температури і відносної вологості повітря.

У позаурочний час в приміщенні повинна підтримуватись температура не нижче 15 °С.

Температура опалювального приладу у робочий час повинна бути не вищою 40 °С.

Рециркуляція повітря у системах повітряного опалювання навчальних приміщень не допускається.

Повітрообмін в шкільних їдальнях повинен розраховуватись на поглинання теплонадлишків, які виділяються технологічним обладнанням кухні.

Забороняється застосування в навчальних закладах азбестоцементних повітропроводів.

6.6. Використання парових котлів для опалення шкільних будівель забороняється.

6.7. Опалювальні прилади (радіатори) в навчальних приміщеннях слід закривати легкою дерев'яною або металевою решіткою. Не допускається використання дерев'яно-стружкових та дерев'яно-волокнистих плит. При розміщенні опалювальних приладів у стінах, підлозі температура стін повинні бути 33—38 °С, підлоги — 18,5—28 °С, підвіконня — 40—45 °С, стелі — 29—32 °С при температурі повітря у приміщенні 21 °С і вище. Найбільш раціональне розміщення опалювальних приладів у стелі та підлозі.

6.8. Пічне опалення допускається тільки в одноповерхових приміщеннях шкіл з малою кількістю учнів (у сільській місцевості), яке повинно бути обладнане в коридорі.

Забороняється встановлювати залізні печі.

Щоб не забруднювати повітря приміщень окисом вуглецю, пічні труби закриваються не раніше повного згорання палива і не пізніше, як за дві години до приходу учнів.

7. ВОДОПОСТАЧАННЯ ТА КАНАЛІЗАЦІЯ

7.1. Всі школи повинні забезпечуватись доброякісною питною водою у відповідності із ДСанПіН «Вода питна. Гігієнічні вимоги до якості води централізованого господарсько-питного водопостачання» № 136/1940 від 15.04.97 р.

7.2. Будівлі шкіл повинні бути обладнані системами господарсько-питного, протипожежного і гарячого водопостачання, каналізацією.

7.3. Водопостачання та каналізація в школах повинні бути централізованими.

У випадках відсутності в населеному пункті централізованої системи водопостачання і каналізації організація водопостачання та відведення стоків має бути погоджена з територіальними санепідстанціями. Для шкіл у місцевості, де відсутня каналізаційна система передбачаються теплі туалети, прохід до яких з будівлі школи здійснюється через подвійний тамбур.

Для 4-го кліматичного району, а також у сільській місцевості допускається організувати туалети вигрібного типу окремо від будівлі закладу. Вигрібна яма та сміттєзбірник не повинні заповнюватись більше ніж на 2/3 його об'єму. Після їх випорожнення необхідно здійснювати їх дезинфекцію зрошуванням 10 % розчином хлорного вапна, 5 % розчином нейтрального гіпохлориту кальцію.

З метою попередження розмноження мух та знищення їх у фазі розвитку, 1 раз на 5—10 днів вигрібні ями обробляються одним із засобів, запропонованих методичними вказівками по боротьбі з мухами.

7.4. Підведення холодної та гарячої води повинно бути забезпечене у: класні кімнати, кабінети, майстерні, лабораторії, приміщення для продовженого дня, роздягальні при спортивному залі, приміщення для гурткової роботи, харчоблок, до умивальників в туалетах, кабінети для гігієни жінок, кімнату для технічного персоналу, вчительську, кабінет директора, медичний блок, кінопроекційну, фотолабораторію, кабінет військової підготовки, спальні корпуси.

В їдальнях, буфетах та роздаткових кімнатах необхідно передбачити встановлення електрокип'ятильників для нагрівання води (на випадок тимчасового відключення централізованого, гарячого водопостачання).

Температура гарячої води, яка подається у змішувачі, не повинна перевищувати 60 °С.

До питних фонтанчиків, умивальників у туалетних приміщеннях і зливних бачків повинна підводитися лише холодна вода. Питні фонтанчики слід розміщувати в обідньому залі та на території навчального закладу із розрахунку 1 на 100 учнів.

7.5. У всіх навчальних приміщеннях, учительській, медичних приміщеннях, приміщеннях технічного персоналу, обідньому

1

2

3

4

5

6

7

залі встановлюються умивальники. Унітази в туалетних встановлюють для учнів навчальних закладів I ступеню — у відкритих кабінах, для учнів навчальних закладів II—III ступеню — в кабінах з дверима. Кімнати особистої гігієни обладнують унітазом з гнучким шлангом, тумбою. Входи до туалетів та умивальних для учнів не допускається розміщувати зі сходових кліток і безпосередньо проти входів до навчальних приміщень, їдальні, медпункту. На кожному поверсі школи слід передбачити туалет для викладачів з одним унітазом, пісуаром та умивальником. При кожному жіночому туалеті слід передбачати кабінку особистої гігієни жінки із розрахунку 1 гігієнічний душ на 100 жінок, в спальних корпусах шкіл-інтернатів — на кожні 70 дівчат. Обладнання туалетних і умивальних наступне: для дівчаток кількість санітарних приладів — 1 унітаз на 30 дівчаток, для хлопчиків — 1 унітаз і 1 пісуар на 40 хлопчиків; в умивальних — 1 умивальник на 60 учнів; туалети і умивальні для викладачів — 1 унітаз і 1 умивальник (окремо для чоловіків і жінок), кабінка для особистої гігієни жінки — гігієнічний душ, унітаз, умивальник. При актовому залі слід передбачити два санітарні вузли окремо для чоловіків та жінок, які обладнують унітазом і умивальником. Медичний блок повинен мати свій санітарний вузол (унітаз, умивальник). Туалети і душові (окремо для дівчат та хлопців) при роздягальних спортивних залів обладнують одним унітазом, одним умивальником, двома душовими сітками з установкою відокремлюючої перегородки, ножною ванною, а туалети і душові для персоналу харчоблоку — одним унітазом, одним умивальником, одною душовою сіткою.

У туалетних для дівчаток одна кабінка повинна бути з дверима і замком, інші — з дверима висотою 1 м на відстані від підлоги 0,2 м. Кабіни відгороджують одна від іншої екранами висотою 1,75 м на відстані від підлоги 0,2 м. Розміри кабін (0,8 x 1,0/м²). Проміжок між кабінами і протилежною стіною 1,1 м при відсутності пісуарів, а 1,8 м — при їх наявності. Проміжок між кранами умивальників — 0,6 м. Висота установки умивальників над підлогою 0,5 м для учнів перших класів, 0,6 м — для 2—4 класів, 0,7 м — для 5—12 класів.

Відстань між умивальниками і протилежною стіною — не менше 1,1 м між рядами умивальників — 1,6 м. Душові кабінки слід передбачити розміром (0,95 x 0,95) м².

Туалети для 1—4 класів повинні бути обладнані дитячими унітазами.

8. ОБЛАДНАННЯ ОСНОВНИХ ПРИМІЩЕНЬ

8.1. Обладнання шкільних приміщень повинно відповідати санітарно-гігієнічним вимогам, сприяти забезпеченню педагогічного процесу та проведенню позакласної навчально-виховної роботи.

8.2. Навчальні класи і кабінети обладнуються меблями згідно з діючими нормативними документами.

Меблі слід добирати відповідно до зросту дітей. Заборонено використання замість стільців, лав і табуретів.

Для учнів не допустима поза, при якій відстань від поверхні парти до очей менша 30 см. Фізіологічною є поза, при якій кут нахилу грудної частини тіла до поперекової дорівнює 145°.

Для забезпечення учнів меблями, у відповідності з довжиною тіла, необхідно мати б їх розмірів. Різниця між ростовими групами становить — 15 см. У кожному класі (кабінеті) слід передбачати 2—3 розміри меблів з перевагою одного із них. Суттєву перевагу в сучасних умовах мають трансформуючі меблі. Правильне розміщення дітей за шкільними партами (столами) може бути за умови, коли в одному приміщенні навчаються діти з різницею у віці не більше як два роки. Допустима кількість меблів по класах і кабінетах середньої школи представлена в табл.2.

Таблиця 2

Ростова група	Група меблів і колір маркування	Клас												
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	
До 115	1 оранжевий	+												
До 130	2 фіолетовий	+	+	+										
130—145	3 жовтий		+	+	+	+	+							
141—660	4 червоний				+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
161—175	5 зелений								+	+	+	+	+	+
175	6 блакитний										+	+	+	+

1

2

3

4

5

6

7

Розміщувати меблі у класній кімнаті прямокутної конфігурації слід так, щоб відстань була:

- між зовнішньою стіною і першим рядом парт 0,6—0,7 м (в будівлях із цегли допускаються 0,5 м);
- між рядами двомісних парт (столів) — не менше 0,6 м;
- між III рядом парт (столів) і внутрішньою стіною або шафами, які стоять біля стіни, не менше 0,7 м;
- між передньою партою (столом) і демонстраційним столом не менше 0,8 м;
- від передньої стіни з класною дошкою до передніх столів не менше 2,4—2,6 м;
- від задніх столів до задньої стіни не менше 0,65 м (якщо задня стіна зовнішня — не менше 1,0 м);
- від задніх столів до шаф, які стоять вздовж заднього краю стіни — не менше 0,8 м;
- від демонстраційного столу до класної дошки — не менше 1,0 м;
- між столом викладача і переднім столом учнів — не менше 0,5 м;
- найбільша відстань останнього місця від класної дошки — 9 м;
- висота нижнього краю дошки над підлогою для учнів першого класу 0,7—0,8 м, 2—4 класів — 0,75—0,8 м, 5—12—0,8—0,9 м.

У класних кімнатах поперечної і квадратної конфігурації, в якій меблі розміщуються у 4 ряди, повинна бути збільшена відстань від дошки до першого ряду парт (не менше 3 м), щоб забезпечити кут розглядання до 35°. Відстань від першого ряду парт до зовнішньої стіни повинна бути 0,8—1,0 м, між рядами парт, столів — 0,6, від задніх парт до шаф, розміщених біля внутрішньої стіни — 0,9—1,0 м.

Учні з пониженою гостротою зору повинні сидіти за першими партами в першому ряду (від світлонесучої стіни). Школярі з пониженим слухом розміщуються за першими і другими партами крайніх рядів. Учні, які часто хворіють простудними захворюваннями, ревматизмом, ангінами, розміщуються у третьому ряду парт (біля внутрішньої стіни).

Для профілактики порушень постави не менше 2-х разів на рік школярів пересаджують з першого ряду в третій і навпаки, не порушуючи відповідності групи меблів їх зросту та з урахуванням гостроти зору і слуху.

Шкільні меблі розставляються в навчальному приміщенні так, щоб ближче до дошки були менші розміри, далі — більші.

Шкільні меблі повинні бути промаркованими. Маркування наноситься у вигляді лінії завширшки 2 см або кола діаметром 2,5 см на обох боках парти, стола, стільця. Меблі 1 групи позначаються оранжевим, 2 — фіолетовим, 3 — жовтим, 4 — червоним, 5 — зеленим і 6 — блакитним кольорами. Окрім кольорового маркування для контролю групи меблів повинно бути цифрове маркування у вигляді дробу:

2

(група стола, стільця)

115—130

(довжина тіла дитей),

яка наноситься на внутрішню поверхню кришки стола.

Для визначення учням необхідного розміру меблів у класній кімнаті повинна бути нанесена кольорова мірна вертикальна лінійка. На висоті до 115 см наноситься оранжева лінія, 115—130 см — фіолетова, 130—145 см — жовта, 145—160 см — червона, 160—175 см — зелена, більше 175 см — блакитна.

У класному журналі в листку здоров'я необхідно вказати необхідний розмір меблів для кожного учня. Зразок листка здоров'я надано в Додатку 4.

Колір фарби для фарбування кришки парт — зелена гама і натурального дерева пастельних тонів, фарба повинна бути матовою. Класні кімнати для молодших школярів необхідно обладнати партами. Навчальні кабінети для учнів середніх і старших класів повинні забезпечуватись одно-двомісними столами і стільцями, кабінети хімії, фізики, біології — спеціальними лабораторними столами груп 4, 5, 6.

Парти (столи) повинні бути тільки стандартні, погоджені з МОЗ України. Розміри столів і стільців в кожному комплекті меблів повинні співпадати за маркуванням.

Лабораторні столи слід покрити лінолеумом або іншими матеріалами, які миються та дозволені МОЗ України. В біологічній лабораторії столи кріпляться до полу. Для обладнання кабінету креслення використовують спеціальні столи, кут нахилу кришки яких дорівнює 30° при виконанні креслення і 60° — при малюванні.

- 8.3. Робочі місця у виробничих майстернях школи повинні забезпечувати правильну робочу позу учнів та відповідати вимогам техніки безпеки.

1

2

3

4

5

6

7

Виробничі майстерні повинні бути розраховані на 13—15 робочих місць, обладнаних верстатами і станками. У столярних майстернях повинні бути передбачені верстати висотою 75,5; 78,0 і 80,5 см; а для обробки металу — верстати висотою 95 і 87 см від підлоги до губок тисків. Верстати в майстерні з обробки металу обладнуються захисними екранами.

Кожне робоче місце слід забезпечити сидінням на кронштейні або табуретами висотою 40—42 см, з розміром сидіння 35 x 35 см і 40 x 40 см. Для підбору відповідних меблів у майстернях повинні бути підставки (решітки) розміром 55 x 75 см, висотою 5, 10, 15 см по 5 підставок кожного розміру. Раціонально мати універсальну підставку, де регулюється висота.

У столярній майстерні верстати розміщуються або під кутом 45° або в три ряди перпендикулярно світлонесучій стіні. Відстань між верстатами в передньо-задньому напрямі повинна бути не менше 0,8 м, між рядами — 1,2 м.

У майстерні по обробці металу раціонально розміщувати верстати так, щоб світло падало на робоче місце спереду або справа. Відстань між рядами — 1,0 м; від внутрішньої стіни до верстатів не менше як 0,8 м. Краще всього розміщувати однойменні верстати в шахматному порядку. Відстань між тисками не менше 1,0 м.

- 8.4. У майстернях для учнів 10—12 років слід використовувати інструменти розміром № 1, для 13—15-річних учнів — № 2, після 15 років — інструментами для дорослих.

Максимальна маса вантажу для підняття школярами: 11—12 років до 4 кг, 13—14 років — до 5 кг, 15 років: хлопчики — 12 кг, дівчатка — 6,0 кг, 16 років відповідно 14 і 7 кг, 17 років — 16,0 і 8,0 кг.

- 8.5. Кімнати для відпочинку (сну) для першокласників та ізолятор повинні бути обладнані ліжками з жорстким ложем.

Забороняється обладнання спальних кімнат двохярусними ліжками.

- 8.6. Перелік обладнання медичного кабінету наведено у Додатку 5.

9. ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОГО ПРОЦЕСУ

- 9.1 Навчальний рік у загальноосвітніх навчальних закладах усіх типів і форм власності розпочинається 1 вересня і закінчується не пізніше 1 липня наступного року.

Тривалість навчального року для учнів початкової школи не може бути меншою 175 робочих днів, а в загальноосвітніх навчальних закладах II — III ступеня — 190 робочих днів.

Структура навчального року (за чвертями, півріччями, семестрами тощо) та тривалість навчального тижня визначається загальноосвітнім навчальним закладом відповідно до рекомендацій Міністерства освіти і науки України.

Протягом навчального року для учнів проводяться канікули: осінні, зимові і весняні загальним обсягом не менше 30 днів.

- 9.2. Режим роботи загальноосвітнього навчального закладу визначається ним на основі нормативно-правових актів та за погодженням з територіальними установами державної санітарно-епідеміологічної служби.

Допустима сумарна кількість годин (уроків) тижневого навантаження учнів наведено в таблиці 3.

Таблиця 3

Допустима сумарна кількість годин (уроків) тижневого навантаження учнів

Класи	Допустима сумарна кількість годин інваріантної і варіативної частин навчального плану (уроків)	
	5-денний навчальний тиждень	6-денний навчальний тиждень
1	2	3
1	20,0	22,5
2	22,0	23,0
3	23,0	24,0
4	23,0	24,0
5	28,0	30,0
6	31,0	32,0
7	32,0	34,0
8	33,0	35,0
9	33,0	36,0
10—12	33,0	36,0

- 9.3. Введення 5-ти або 6-денного робочого тижня для учнів усіх типів загальноосвітніх навчальних закладів здійснюється при додержанні відповідного гранично допустимого навантаження та за умови роботи закладу не більше ніж у дві зміни.

1

2

3

4

5

6

7

- 9.4. Тривалість уроків у загальноосвітніх навчальних закладах становить: у перших класах — 35 хвилин, у других — четвертих — 40 хвилин, у п'ятих — дванадцятих — 45 хвилин. Зміна тривалості уроків допускається за погодженням з відповідним органом управління освітою та установою державної санітарно-епідеміологічної служби.
- 9.5. Розклад уроків повинен враховувати оптимальне співвідношення навчального навантаження протягом тижня, а також правильне чергування протягом дня і тижня предметів природничо-математичного і гуманітарного циклів з уроками музики, образотворчого мистецтва, трудового навчання та основ здоров'я і фізичної культури.
Для учнів 5—9-х класів спарені уроки допускаються при проведенні лабораторних і контрольних робіт, написанні творів, уроків трудового навчання. У 10—12-х класах допускається проведення спарених уроків з основних і профільних дисциплін (предметів).
- 9.6. При складанні розкладу уроків необхідно враховувати динаміку розумової працездатності учнів протягом дня та тижня (Додаток 6).
Робочий тиждень передбачає для учнів першого класу протягом навчального року додатковий розвантажувальний день — четвер, у розклад якого не вводяться предмети, що потребують значного розумового напруження (математика, мови).
- 9.7. Тривалість перерв між уроками для учнів першого класу повинна бути не меншою 15 хвилин, для всіх інших класів — 10 хвилин; великої перерви (після 2-го уроку) — 30 хв. Замість однієї великої перерви можна після 2-го і 3-го уроків влаштувати 20-хвилинні перерви.
Під час перерв необхідно організовувати перебування учнів на відкритому повітрі і харчування.
- 9.8. Для профілактики стомлюваності, порушення статури, зору учнів початкових класів на уроках письма, мови, читання, математики тощо необхідно через кожні 15 хвилин уроку проводити фізкультхвилинки та гімнастику для очей. Методику їх проведення наведено у Додатку 7.
- 9.9. При визначенні доцільності, характеру, змісту та обсягу домашніх завдань слід враховувати індивідуальні особливості учнів та педагогічні вимоги. У 1-му класі домашні завдання не задаються. Обсяг домашніх завдань має бути таким, щоб витрати часу на їх виконання не перевищували у 2-му класі 45 хв; у 3 класі — 1 години 10 хв; 4 класі — 1 години 30 хв;

у 5—6-му класах — 2,5 години; у 7—9 класах — 3 години; у 10—12 класах — 4 години. У 2—4 класах домашні завдання не рекомендується задавати на вихідні і святкові дні.

- 9.10. Початок занять у загальноосвітніх навчальних закладах повинен бути не раніше 8 години.

При двозмінному режимі навчання початок занять у другу зміну організовується не пізніше 14 години, закінчення — не пізніше 19²⁰ год.

Учні 1—2 класів, випускних та класів компенсуючого навчання навчаються лише у першу зміну.

Учні 3—5 класів можуть навчатися у першу зміну або у підзміну з початком занять не пізніше 12 години.

Починати заняття як в першу, так і другу зміну слід в один і той самий час протягом навчального року.

Навчання у загальноосвітніх навчальних закладах нового типу організовується в одну (першу) зміну.

- 9.11. До 1-го класу приймаються діти, як правило, з 6 років. Прийом дітей здійснюється за бажанням (заявою) батьків та медичною довідкою про стан здоров'я дитини встановленого зразка.

Навчання учнів першого класу залежно від місцевих умов може проводитися у загальноосвітньому навчальному закладі, навчально-виховному об'єднанні (комплексі) або на базі дошкільного навчального закладу.

Незалежно від місця організації навчання учнів першого класу встановлюються такі режими перебування дітей:

- на час навчання;
- протягом дня, що передбачає час навчання, перебування в групі продовженого дня.

Питання організації навчання учнів-першокласників вирішується місцевими органами управління освітою та територіальними установами державної санітарно-епідеміологічної служби.

- 9.12. Наповнюваність класів не повинна перевищувати 30 учнів (з урахуванням площі на одного учня не менше 2,0 м²).

- 9.13. Формування класів у школах з малою кількістю учнів здійснюється відповідно до умов роботи та фінансових можливостей конкретної школи і залежить від кількості учнів та наявності учителів.

У школах з малою кількістю учнів економічно і педагогічно доцільно створювати з'єднані класи (класи-комплекти) у складі двох класів (кількість учнів у з'єднаному класі не

1

2

3

4

5

6

7

повинна перевищувати 25 учнів), а у виняткових випадках — трьох класів у кількості, що не перевищує 15 учнів. Оптимальним є об'єднання у такому класі учнів 1-х та 3-х класів, 2-х та 3-х класів, 2-х та 4-х класів. При цьому доцільно запроваджувати такий розклад (графік) навчальних занять, який би дозволив частину уроків проводити окремо з кожним класом. Особливо це необхідно для учнів першого класу.

- 9.14. При використанні у навчальному процесі в загальноосвітніх навчальних закладах аудіовізуальних технічних засобів навчання (ТЗН) встановлюється така тривалість їх застосування (табл. 4).

Таблиця 4

Тривалість безперервного застосування на уроках різних технічних засобів навчання

Класи	Тривалість перегляду (хв)	
	кінофільми	телепередачі
1 — 2	15 — 20	15
3 — 4	15 — 20	20
5 — 7	20 — 25	20 — 25
8 — 12	25 — 30	25 — 30

Кількість уроків із застосуванням ТЗН протягом тижня не повинна бути більшою 3—4 — для учнів початкової школи, 4—6 — для старшокласників.

- 9.15. При використанні комп'ютерної техніки на уроках безперервна тривалість занять безпосередньо з відеодисплейним терміналом і проведення профілактичних заходів повинні відповідати вимогам ДСанПіН 5.5.6.008-98 «Улаштування і обладнання кабінетів комп'ютерної техніки в навчальних закладах та режим праці учнів на персональних комп'ютерах». Після занять з відеодисплейними терміналами необхідно проводити гімнастику для очей, яка виконується учнями на робочому місці (Додаток 8).
- 9.16. Не допускається протягом уроку трудового навчання використовувати одноманітні прийоми роботи, необхідно чергувати різні за характером види діяльності.
- 9.17. З метою забезпечення рухового режиму для молодших школярів доцільно у навчально-виховний процес включати заняття з хореографії, спортивні ігри тощо.

9.18. У загальноосвітніх навчальних закладах, де організовано навчання учнів перших класів, повинні бути обладнані приміщення, у тому числі класна та ігрова кімнати, а також кімната для відпочинку як мінімум на паралель класів.

9.19. У групах продовженого дня прогулянка для школярів повинна бути не меншою ніж 1,5 години протягом дня.

Для першокласників, які відвідують групи продовженого дня, необхідно організувати щоденний 1,5-годинний денний відпочинок (сон).

Самопідготовку учнів слід розпочинати із 16 години. Тривалість самопідготовки визначається класом навчання відповідно до пункту 9.9.

Підручники та навчальні посібники учнів першого класу рекомендується зберігати у класі.

Дозволяється використовувати підручники та навчально-дидактичні посібники для учнів 1—12 класів, які мають відповідний гриф Міністерства освіти і науки України та дозвіл Міністерства охорони здоров'я України.

Найкращим поєднанням видів діяльності дітей у групах продовженого дня є рухлива активність на повітрі до початку самопідготовки (прогулянки, рухливі і спортивні ігри, суспільно корисна праця на пришкольній ділянці тощо), а по завершенні самопідготовки — участь у заходах емоційно-розвиваючого характеру (робота в гуртках, ігри, підготовка і проведення концертів самодіяльності, вікторин тощо).

Учні зараховуються до групи продовженого дня за згодою (заявою) батьків або осіб, які їх замінюють. На підставі заяви батьків (осіб, які їх замінюють) дозволяється відпускати дітей у зручний для батьків час.

9.20. При зниженні температури повітря до мінус 20 °С при швидкості руху повітря більше 5 м/с і при підвищенні вологості вище 80 % для учнів початкових класів та при t° мінус 24 °С — для учнів 5—12 класів, а також при надзвичайних ситуаціях органи місцевої виконавчої влади приймають рішення про тимчасове призупинення навчання учнів.

При виникненні інфекційних захворювань навчальні заняття призупиняються органами місцевої виконавчої влади за погодженням з територіальними установами державної санітарно-епідеміологічної служби.

10. ОРГАНІЗАЦІЯ ХАРЧУВАННЯ

Важливим елементом організації раціонального харчування учнів є правильний розподіл об'єму денного споживання їжі між окремими її прийомами.

1

2

3

4

5

6

7

Кількість прийомів їжі та її енергетична цінність встановлюється в залежності від віку, стану здоров'я дитини, рівня енерговитрат, типу навчального закладу.

Учні першого класу, які навчаються на базі дошкільного навчального закладу, за бажанням батьків, або осіб, які їх замінюють, отримують харчування відповідно до режиму дня закладу.

У загальноосвітніх навчальних закладах для учнів 1—12 класів повинно бути організовано одноразове харчування (сніданок). За бажанням батьків учням можуть надаватися гарячі обіди.

Для дітей початкових класів в умовах продовженого дня в школах рекомендується триразове харчування (сніданок, обід та підвечірок). При цьому підвечірок складає 10 % добової калорійності раціону. Учні 5—9 класів, які відвідують групи продовженого дня, повинні забезпечуватися по місцю навчання дворазовим гарячим харчуванням (сніданок та обід), а при тривалому перебуванні в школі — і підвечірком.

Протягом дня учень повинен дотримуватися такого режиму харчування: при навчанні в першу зміну — сніданок вдома, другий сніданок в школі для учнів 1 — 5 класів — після другого уроку, для учнів 6 - 12 класів — після третього уроку.

Для учнів 1—5 класів обід слід організувати о 13—14 годині, а для учнів 6—12 класів — о 14—15 годині.

При харчоблоці повинні бути списки учнів, які знаходяться на диспансерному обліку і потребують дієтичного харчування.

Асортимент продукції у шкільних буфетах погоджується з Головним санепідуправлінням Міністерства охорони здоров'я України (Додаток 9). Включення до цього асортименту нових продуктів та страв проводиться тільки за умови отримання позитивного гігієнічного висновку МОЗ України. Вся продукція повинна бути забезпечена документами, які гарантують її безпеку та доброякісність.

Для миття столового посуду ручним способом використовується 4—5 ванн (3 — для обробки столових приборів і тарілок, 2 — стаканів). Стакани миються (знежирюються) один раз в окремій ванні. Тарілки, ложки та виделки — знежирюються двічі. Миючий засіб використовується у першій ванні із розрахунку 100 % згідно з інструкцією до нього, у другій ванні — 50 %.

Полоскання посуду здійснюється у загальній або окремих ваннах, під проточною водою.

Помиті ложки та виделки підлягають обов'язковому прожарюванню у духових шафах.

Під час карантину з приводу кишкових інфекцій посуд карантинних класів миється в окремому промаркованому посуді та знезаражується шляхом кип'ятіння.

Перспективні двотижневі меню для учнів загальноосвітніх навчальних закладів підлягають обов'язковому погодженню з установами державної санітарно-епідеміологічної служби.

При організації харчування учнів слід керуватися вимогами санітарного законодавства, які ставляться до організації раціонального харчування учнів загальноосвітніх навчальних закладів та громадського харчування.

Щоденний контроль за організацією і якістю харчування покладається на засновників (власників), керівників навчальних закладів, медичний персонал; нагляд (не рідше 2 разів протягом навчального року та за епідоказаннями) — на установи державної санітарно-епідеміологічної служби.

11. ОРГАНІЗАЦІЯ МЕДИЧНОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ

11.1. Загальноосвітні навчальні заклади повинні бути укомплектовані кваліфікованими кадрами середніх медичних працівників, лікарів-педіатрів, психологів.

11.2. У випадку відсутності у штатах медичного працівника керівництво загальноосвітнього навчального закладу укладає угоду з районною поліклінікою (дитячою та дорослою) про медичне обслуговування учнів.

11.3 Учні загальноосвітніх навчальних закладів підлягають медичним оглядам. Схема їх проведення наведена у Додатку 10.

11.4. Всі працівники шкіл, в тому числі працівники харчоблоку, повинні проходити обов'язкові медичні огляди у відповідності з діючим законодавством та мати особисті медичні книжки єдиного зразка. Персонал їдалень (роздаткових, буфетів) повинен бути забезпечений санітарним і спеціальним оглядом та необхідними умовами для додержання правил особистої гігієни. До санітарного одягу відносяться халати, фартухи, хустки, ковпаки, до спеціального — халати темного кольору, рукавички гумові, гумове взуття.

Особисті медичні книжки повинні зберігатися у медичного працівника або у особи, яка закріплена наказом керівника (директора) загальноосвітнього навчального закладу як відповідальна за їх зберігання.

11.5. Учням з порушеннями у стані здоров'я необхідно створювати умови для комплексного оздоровлення.

11.6. У випадках виникнення в загальноосвітньому навчальному закладі інфекційних захворювань, а також отруєнь керів-

1

2

3

4

5

6

7

ник закладу повинен негайно повідомити територіальну установу державної санепідслужби для визначення комплексу санітарно-протиепідемічних заходів. Керівники загальноосвітнього навчального закладу повинні укласти договори з відділами профілактичної дезінфекції щодо проведення дезінфекції, дезінсекції та дератизації.

Персоналу забороняється використовувати дезінфекційні засоби для проведення дезінсекції і дератизації загальноосвітнього навчального закладу. Санітарно-дезінфекційний режим у загальноосвітніх навчальних закладах у період карантину наведено у Додатку 11.

На території загальноосвітнього навчального закладу не повинно бути бездомних тварин.

- 11.7. Періодичні огляди на педикульоз здійснюються медперсоналом із залученням вчителів згідно з наказом МОЗ України від 28.03.94 р. № 38 «Про організацію та проведення заходів по боротьбі з педикульозом». Всі учні обов'язково оглядаються після канікул та у подальшому — за епідпоказаннями, вибірково.
- 11.8. Результати поглиблених медичних оглядів та проведення комплексу оздоровчих заходів в умовах загальноосвітнього навчального закладу повинні розглядатись на педагогічних радах двічі на рік.

12. САНІТАРНО-ГІГІЄНІЧНА ОСВІТА УЧНІВ, ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ, САМООБСЛУГОВУВАННЯ

Одним із основних аспектів формування здорової особистості дитини шкільного віку є гігієнічне навчання і виховання.

Система гігієнічного виховання учнів загальноосвітніх шкіл включає наступні елементи:

- знайомство з основними гігієнічними вимогами та формування гігієнічних навичок відповідно до шкільної програми та в процесі позакласної роботи;
- гігієнічне виховання в сім'ї;
- формування в учнів необхідності розуміння щодо здійснення посильних для них заходів по збереженню власного здоров'я;
- контроль гігієнічних знань, навичок, умінь.

У гігієнічному вихованні слід виділити такі основні напрями роботи:

- оздоровче значення рухової активності, фізичної культури та загартовування;
- раціональний режим дня;
- гігієна розумової роботи школярів;
- гігієна трудового навчання;
- громадська і особиста гігієна;
- гігієна харчування;
- попередження інфекційних захворювань та отруєнь;
- профілактика травматизму;
- дотримання правил техніки безпеки;
- статеве виховання;
- запобігання формуванню шкідливих звичок та формування здорового способу життя.

Гігієнічне виховання учнів проводять вчителі, медичний персонал, батьки.

Самообслуговування повинно організовуватися у відповідності з віком, статтю, фізичними особливостями і станом здоров'я дітей, базуючись на гігієнічних вимогах та вимогах до охорони їх здоров'я. Робота із самообслуговування повинна проводитися за участю вчителів, класних керівників і медичних працівників.

Роботу із самообслуговування слід проводити з урахуванням двох напрямів:

- попередження забруднення земельної ділянки і навчально-побутових приміщень;
- очищення земельної ділянки та побутових приміщень від забруднення.

У процесі самообслуговування учні можуть виконувати прибирання класів, кабінетів, лабораторій:

- наприкінці кожного дня (учні 5—12 кл.);
- генеральне прибирання кожного тижня і місяця (учні 9—12 кл.).

Тривалість самообслуговування для учнів 2—4 класів у загальноосвітньому навчальному закладі не повинна перевищувати 1 години на тиждень, а для учнів 5—12 класів — 2 години на тиждень.

Одноразова тривалість роботи із самообслуговування не повинна перевищувати для учнів 2—4 класів 30 хвилин, 5—9 класів — 45 хвилин, 10—12 класів — 1,5 години. Роботу необхідно проводи-

1

2

3

4

5

6

7

ти у спеціальному одязі. Усі види прибирання здійснюються лише вологим методом з наступним провітрюванням приміщень. У навчальному приміщенні необхідно передбачити місце для зберігання прибирального інвентарю, спецодягу та мила. Миття підлоги дозволяється школярам з 10 років при обов'язковому використанні швабри.

Допускається участь учнів (чергові класи) в накриванні обідніх столів (при використанні санітарного одягу). Перебування учнів у виробничих приміщеннях харчоблоку забороняється.

Учні не допускаються до виконання робіт, що небезпечні для їх життя та здоров'я, створюють загрозу зараження інфекційними хворобами:

- робота із значним фізичним навантаженням (допустима вага вантажу п. 8.4);
- робота з електроприладами;
- миття вікон, очищення даху і проїжджих частин вулиць від снігу, льоду;
- очищення освітлювальної апаратури, вентобладнання та витяжних шаф;
- перенесення скла та виробів із нього;
- прибирання санвузлів, умивальних та кімнат гігієни, медичних та допоміжних приміщень, сходів, рекреаційних приміщень, майстерень, спортивних приміщень, актового залу, харчоблоку, роздаткової, буфету, обіднього залу;
- прання постільної білизни;
- винесення та вивезення відходів;
- догляд за дорослими і хворими тваринами, птахами;
- догляд за дітьми, хворими на інфекційні хвороби;
- робота з хімічними речовинами (крім уроків хімії);
- робота у котельнях;
- проведення нічних чергувань.

Учні 2—4 класів можуть брати участь у прибиранні території школи, доглядати за квітами, учні 5—12 класів — у генеральному та щодобовому поточному прибиранні ділянки (підмітати, очищувати від снігу, саджати дерева).

Усі приміщення та обладнання школи підлягають вологому прибиранню, у тому числі: підвіконня, підлога, опалювальні прилади, шафи, столи, парти, класні дошки. Прибирання здійснюють при відкритих вікнах або фрамугах, кватирках, не допускаючи протягів.

Прибирання класів, майстерень, навчальних кабінетів проводиться після закінчення останнього уроку, а спортивних залів — після кожного уроку і після закінчення уроків, занять секцій. Мати в спортивному залі чистять пілососом не рідше одного разу на тиждень, вологе протирання чохлів здійснюють щоденно.

Для очищення взуття від бруду перед входом у школу повинні бути встановлені скребачки, решітки, які необхідно протягом дня декілька разів очищати.

Змінне взуття у школярів є одним із ефективних засобів зниження кількості пилу в приміщеннях школи. У гардеробі слід передбачити спеціальне місце для зберігання взуття.

До спортивного залу допускаються учні тільки в спортивному одязі і взутті.

Для збору сміття необхідно встановити в навчальних приміщеннях корзини для сміття.

Туалетні приміщення прибираються після кожної перерви з використанням дезинфікуючих речовин (1 % освітленим розчином хлорного вапна). Надвірні туалети необхідно прибирати перед великою перервою, після неї, після закінчення занять у школі. При цьому дверні ручки слід протирати 2 % розчином хлораміну або освітленим розчином хлорного вапна. Дерев'яні частини в середині туалету (підлога) добре зрошують не менше двох разів на день 10—20 % хлорновапняним молоком після попереднього прибирання. Двері туалету повинні бути на пружині або блоках і завжди закритими. Дезинфекційні засоби, у тому числі розчини, повинні зберігатися без доступу світла, у недоступних для дітей місцях.

Техперсонал забезпечується спецодягом для прибирання.

Технічний інвентар для прибирання повинен бути промаркованим, закріпленим за кожним навчальним та допоміжним приміщенням і зберігатися окремо у спеціально виділених місцях разом із спецодягом.

Поточне прибирання навчальних майстерень проводить технічний персонал. Учні можуть прибирати пил на своїх робочих місцях за допомогою металевих і волосяних щіток.

Під час літніх канікул здійснюється поточний ремонт приміщень та обладнання загальноосвітнього навчального закладу з наступним генеральним прибиранням, пранням штор, в тому числі затемнюючих штор актових залів та кабінетів. Здійснюється ревізія та ремонт інженерних мереж.

Склад і площі зон земельних ділянок загальноосвітніх шкіл на одну паралель класів (м²)

Зона	Початкова школа	Основна (неповна середня)	Середня (старша)
1. Фізкультурно-спортивна.			
В тому числі:	850	5450	5610
— шкільний стадіон	—	4200	4200
— бігова доріжка 250 м сумісно з прямою біговою доріжкою 110 м			
— комбіноване поле для футболу 60 x 28			
— майданчик ручного м'яча з двома секторами для стрибків у висоту та довжину			
— майданчик для спортивної гри			
— волейбольна 162 м			
— баскетбольна 364 м	162	364	526
— майданчик для гімнастики (5—12 класи)	—	200	200
— майданчик для гімнастики (1—4 класи)	200	200	200
— майданчик комбінований для спортивної гри, метання м'яча і стрибків у довжину та висоту.	480	480	480
2. Початкової допризовної підготовки.			
В тому числі:			1000
— навчальне містечко з тактичної підготовки та цивільної оборони			500
— лінія перетину з ділянкою для метання гранат	—	—	500
3. Відпочинку.	400	400	625
В тому числі майданчики:			
— для активної гри учнів перших класів	100	100	100
— для активної гри 2—4 класів	300	300	300

Закінчення таблиці

Зона	Початкова школа	Основна (неповна середня)	Середня (старша)
— для активної гри 5—12 класів	—	—	125
— для тихого відпочинку 5—12 класів	—	—	160
4. Навчально-дослідна*.	240	2250	5050
В тому числі:			
— для початкових класів	200	200	400
— для польових та овочевих культур	—	800	1200
— плодовий сад і розсадник квітково-декоративних рослин	40	100	400
— теплиця з зоомайданчиком	—	170	170
— метеорологічний і географічний майданчики	—	50	100
— класи для занять на повітрі (з накриттям)	—	20	30
— зоотваринна ділянка	—	100	100
— відділ колекції рослин	—	70	350
5. Господарська.			

Примітка: * Зона організовується, якщо програмою з біології передбачені заняття на земельній ділянці.

Додаток 2

Склад і площа приміщень загальноосвітніх шкіл

Назва приміщень	Площа, м ² на одного учня	Примітка
Приміщення школи		
Для учнів першого класу:		
— класна кімната	2,4*	
— спальна кімната	2,0	
— ігрова кімната	2,0	

1

2

3

4

5

6

7

Продовження таблиці

Назва приміщень	Площа, м ² на одного учня	Примітка
— рекреація	1,0	
— туалети	0,2	
— гардероб	0,2	
— класні приміщення для 2—4 класів	2,4	
— приміщення для чергових учнів (при кожному класі)		шафа для одягу 3 м ² , шафа для технічних засобів
— спальня для учнів з порушеним станом здоров'я	2,0	
— майстерня для трудового навчання молодших школярів (на 25 місць з інвентарною)	3,6	6 м ² інвентарна
— універсальний зал (для фізкультури, ритміки, хореографії з інвентарною)		144 ±6
— роздягальні для дівчаток та хлопчиків (по 12—13 місць)		18 x2
— душові з туалетом		7x2 (по 2 душові сітки, 1 унітазу, 1 умивальнику)
— рекреації	2,0	
— гардероб	0,2	
— туалети для дівчаток та хлопчиків	0,2	
— універсальні приміщення для груп продовженого дня (II—III класів)	2,4	
Приміщення для школи II—III ступенів (5—12 класів)		
Навчальні кабінети для предметів загальноосвітнього циклу для 7—12 класів:	*	
— української мови та літератури	2,4	1 кабінет на 5 кл.

Продовження таблиці

Назва приміщень	Площа, м ² на одного учня	Примітка
— російської мови та літератури	2,2	
— іноземної мови (на 12—13 місць)	2,4	на 50 % класів
— історії, суспільствознавства	2,4	1 на 8 класів
— географії	2,4	1 на 15 класів
— математики	2,4	1 на 8 класів
— лаборантські на групи однойменних кабінетів		16м ² на 1 групу приміщень
— інформатики і обчислювальної техніки (з лаборантською кімнатою для ремонту техніки)	6,0	На одне робоче місце біля дисплею (лаборантська — 9,0 м ²)
Лабораторія з природничих наук:		
— фізики та астрономії	2,8	1 на 8 класів
— хімії	2,8	1 на 15 класів
— біології	2,8	1 на 15 класів
— лаборантські хімії, фізики, біології, астрономії	0,75	16 м ² на кожне приміщення
— туалети для хлопчиків та дівчаток	0,15	
— кабіна особистої гігієни жінки		3 м ² , і кабіна на 70 дівчаток (11—17 років)
Приміщення для фізкультури, оздоровчої роботи та допризовної підготовки		
Фізкультурно-спортивні зали	12 x 249 x x18	В школах I—II ступенів, на 1, 2 паралелі і 2-середніх школах на 2 паралелі; на 3 паралелі
— роздягальні з душовими та туалетами для дівчаток та хлопчиків		(21 + 7)х2
— кабінет інструкторів (з кабіною для перевдягання)		
— інвентарна		16 м ² і 33 м ²

1

2

3

4

5

6

7

Продовження таблиці

Назва приміщень	Площа, м ² на одного учня	Примітка
Кабінет допризовної підготовки з препаратурською і кімнатою для зберігання зброї		6 + 6 + 6
Навчальний тир з дистанцією 25 м, в тому числі:		
— зона для стрільби		180
— кімната для підготовки		24
— гардероб		9
— кімната інструктора		6
— кімната для зберігання та чищення зброї		6 + 9
— туалет		4
Загальношкільні приміщення для проведення колективних заходів, позаурочних і відпочинку:		частина підлоги горизонтальна з місцями, що можна прийняти
— естрадна на 1, 2 паралелі класів		36
— інвентарна для естрадного інвентаря		12
— артистична-роздягальна		12 x 12
— кіноапаратна		24
— радіовузол, директорська, кімната для ремонту апаратури		21(12 + 9)
— кімната психофізіологічного розвантаження		6 м ² на 25 % викладацького складу
— зал-дискотека з інвентарною		108 + 6
Приміщення для трудового навчання і професійної орієнтації учнів 5—9 класів:		
— майстерня з обробки металу, деревини, з територією для теоретичних занять і креслення		9 м ² x 2
— гардероб		

Продовження таблиці

Назва приміщень	Площа, м ² на одного учня	Примітка
— інструментальні кімнати майстрів		18 x 2
— складські приміщення для сировини та виробів		18 x 2
— розпилювальна		18
— майстерні з обробки тканини та кулінарії (з інвентарною, гардеробом)		90 + 54 + 9 + 12
— інвентарна для роботи на ділянці		0
Бібліотека, в тому числі:		267 м ² на 34 тис. одиниць збереження
— абонемент з каталогом		30
— читальний зал на 30 місць з зоною біля телевізора		100
— фонд відкритого доступу		80 м ² , 17 тис. книг
— закрите книгосховище підручників		45 м ² , 17 тис. книг
— робоча кімната		12 м ² , 1 робоче місце
Кімната для гурткових занять:		
— клас, студія музики і співу (з кладовою для музичних інструментів)		60 м ² x 6 м ²
— студія хореографії		використовується універсальний зал
— студія прикладного або образотворчого мистецтва (на 15 місць з допоміжним приміщенням)		54 + 9 + 9
— фотолaboratorія, в тому числі:		14 + 6
— кімната фотодруку (на 8 місць) і кімната для збереження фоторозчинників		
— робоча кімната та інвентарна		18 + 6

1

2

3

4

5

6

7

Продовження таблиці

Назва приміщень	Площа, м ² на одного учня	Примітка
— майстерня технічного моделювання (на 16 місць) з допоміжним приміщенням		72 + 18
— універсальна кімната для гурткової роботи з інвентарною		36 + 9
— склад туристичного знаряддя		18
— кімната дитячо-юнацьких громадських організацій, учнівського самоуправління, клубних об'єднань		72
Приміщення для обслуговуючого персоналу		
Їдальня (на сировині) на 33 % місць від загальної кількості учнів у школі, 10 % місць кафетерійних		по 0,85 м ² на 1 місце
— умивальня		24 м ₂ (1 умивальник на 20 місць, висота, устаткування умивальників 0,5; 0,6; 0,7 м, питні фонтанчики 1 на 100 учнів)
— буфетний прилавок і комора буфету		16 + 10
— кухня, в тому числі:		50 м ²
— гарячий цех		
— холодний цех та нарізання хліба		10 + 4
— м'ясний і рибний цехи		10 + 10
— овочевий цех		14 м ²
— приміщення для миття столового, буфетного та кухонного посуду		25 + 7
— холодильна камера для зберігання:		
— м'ясних продуктів		4 м ²
— рибних продуктів		4 м ²

Продовження таблиці

Назва приміщень	Площа, м ² на одного учня	Примітка
— молочних продуктів, жирів, гастрономії		4 м ²
— овочів, овочевих напівфабрикатів		4 м ²
— харчових відходів (в тому числі неохолоджуюче приміщення)		4 + 4
Окремо для сипучих продуктів та овочів		10 + 10 + 12
— комора для зберігання: сухих продуктів, овочів, напоїв, соків		
— камера зберігання і тарна		12 + 6
— мийка яєць		6 м ²
— комора для зберігання білизни чистої та брудної		по 5 м ²
— гардеробна для персоналу з душем і туалетом		9 + 6
Адміністративно-господарські приміщення		
— кабінет директора		32 м ²
— кабінет завучів		12 м ² , 2 робочих місця
— кабінет заст. директора з виховної роботи		Те саме
— кабінет заст. директора з господарської роботи		9 м ²
— методичний кабінет-учительська з роздягальнею		8 м ² на 1 робоче місце; 0,25 м ² на 1 місце
— кабінет психолога		12 м ²
— канцелярія		16

1

2

3

4

5

6

7

Закінчення таблиці

Назва приміщень	Площа, м ² на одного учня	Примітка
— комори для зберігання інвентарю для прибирання приміщень		3 м ² на кожному поверсі
— кімната слюсаря		6
— господарська майстерня		18
— складські приміщення для меблів, госпінвентаря		36 + 18
— аудиторія для студентів середніх і вищих пед. і мед. закладів з роздягальнею		2,5 м ² на 1 місце
Медичний блок		
— кабінет лікаря з приймальною		18 + 6, одна із сторін не менше 5 м
— процедурна і кабінет для проведення щеплень		10 + 8
— фізіотерапевтичний кабінет		18
— кабінет зубного лікаря		15
— кабінет логопеда		18 м ² , заняття з групою 6—8 дітей
Туалетні приміщення		
— для персоналу (на кожному поверсі окремо для ч. і ж.)		по 6 м ²
— кабінети особистої гігієни жінки		3 м ² при туалетах для жінок
— вестибюль	0,15	на одне місце
гардероб для 5—9 класів	0,2	на одне місце

Примітка: * Площі приміщень наведені з розрахунку наповнюваності класу 25 учнями. При наповнюваності класів загальноосвітніх шкіл у кількості 30 учнів дозволяється приймати площу класних приміщень, універсальних навчальних та спеціалізованих кабінетів загальноосвітнього циклу із розрахунку 2,0 м², а лабораторій з природничих наук — 2,4 м² на 1 учня.

Освітлення приміщень загальноосвітніх навчальних закладів

Приміщення	Поверхня Г — горизонтальна В — вертикальна нормування освітлення КПО, висота поверхні над підлогою, м	При боковому освітленні в Україні, КПО, %	Штучне освітлення робочих поверхонь, лк
1. Класні кімнати, аудиторії, навчальні кабінети, лабораторії, лаборантські	В — на середині дошки		500
	Г — 0,8 на робочих столах, партах	1,5	300
2. Кабінети технічного креслення і малювання	В — на дошці	—	500
	Г — 0,8 на робочих столах	2	500
3. Майстерні з обробки металу і дерева	Г — 0,8	1,5	300
4. Інструментальна, кімната майстра, конструктора	Г — 0,8	1	200**
5. Кабінети обслуговуючих видів праці для дівчаток			
а) з обробки тканини	Г — 0,8	1,5	400
б) кулінарії	Г — 0,8	1	200
6. Спортивні зали	Підлога	1	75
	В — на рівні 2 м від підлоги з обох сторін на подовжній осі приміщення	—	50
7. Інвентарні, господарчі приміщення	Г — 0,8	—	

1

2

3

4

5

6

7

Закінчення таблиці

Приміщення	Поверхня Г — горизонтальна В — вертикальна нормування освітлення КПО, висота поверхні над підлогою, м	При боковому освітленні в Україні, КПО, %	Штучне освітлення робочих поверхонь, лк
8. Криті басейни	Г — на поверхні води	1	150
9. Акткові зали, кіноаудиторії	Підлога	—	200
10. Естради актових залів	В — 1,5	—	300
11. Кабінети і кімнати викладачів	Г — 0,8	1	200
	Підлога	1	150

** Для місцевого освітлення слід передбачити штепсельні розетки.

Додаток 4

Лист здоров'я (зразок)

П. І. П.	Довжина тіла (ріст)	Розмір меблів	Група по фізкультурі	Патологічна ураженість (порушення зору; слуху; постави; учні, які часто хворіють)

Перелік обладнання медичного кабінету школи

1	2	3
1	Письмовий стіл	1—2 шт.
2	Стільці	4—6 шт.
3	Ширма	1 шт.
4	Кушетка	1 шт.
5	Шафа канцелярська	1—2 шт.
6	Шафа аптечна	1 шт.
7	Медичний столик зі скляною кришкою:	
	а) з набором інструментарію для щеплення;	1 шт.
	б) з засобами для надання невідкладної допомоги;	1 шт.
8	Холодильник (для вакцин і медикаментів)	1 шт.
9	Умивальник	1 шт.
10	Відро з педальною кришкою	1 шт.
11	Ваги медичні	1 шт.
12	Ростомір медичний	1 шт.
13	Спірометр	1 шт.
14	Динамометр ручний	1 шт.
15	Лампа настільна для офтальмологічного і отоларингологічного дослідження	1 шт.
16	Таблиця для визначення гостроти зору, розміщена в апарат Ромма	1 шт.
17	Тонometr	1 шт.
18	Фонендоскоп	2 шт.
19	Бинт маленький	2 шт.
20	Бинт великий	2 шт.
21	Джгут резиновий	4—6 шт.
22.	Шприци одноразові з голками	
	2.0	10 шт.
	5.0	10 шт.
	10.0	5 шт.

1

2

3

4

5

6

7

Закінчення таблиці

1	2	3
23.	Пінцет	
24.	Термометр медичний	20—25 шт.
25.	Ножиці	2 шт.
26.	Грїлка резинова	1—2 шт.
27.	Міхур для льоду	1—2 шт.
28.	Лоток фігурний	5 шт.
29.	Шпатель металевий	40 шт.
30.	Шини (Крамера, Дитерихса) пластмасові для верхніх кінцівок	10 шт.
31.	Носилки	1 шт.
32.	Кварц тубусний	1 шт.
33.	Окуляри в дитячій оправі (ДР 56 — 58 мм) з лінзами в 1 дптр.	1 шт.
34.	Поліхроматичні таблиці для дослідження кольорового зору Е. Б. Рабіна	1 шт.
35.	Плантограф дерев'яний (може бути виготовлений у шкільній майстерні)	1 шт.
36.	Килимок (1 м x 1,5 м)	1 шт.

Додаток 6

Гігієнічні вимоги до розкладу уроків

Сучасними науковими дослідженнями встановлено, що найвища активність розумової діяльності у дітей шкільного віку припадає на інтервал з 10 до 12-ої години. Цей час характеризується найбільшою ефективністю засвоєння матеріалу при найменших психофізичних затратах організму.

Тому в розкладі уроків для молодших школярів предмети, що вимагають значного розумового напруження, повинні проводитися на 2—3 уроках, а для учнів середнього і старшого віку — на 2, 3, 4 уроках.

Неоднакова розумова діяльність учнів і в різні дні навчального тижня: її рівень зростає до середини тижня і залишається низьким на початку (понеділок) і в кінці (п'ятниця) тижня.

Тому розподіл навчального навантаження протягом тижня повинен бути таким, щоб найбільший його обсяг припадав на вівторок, середу. На ці дні в шкільний розклад необхідно виносити

предмети, які потребують великого розумового напруження або ті, які не вимагають значного навантаження, але у більшій кількості, ніж в інші дні тижня.

Вивчення нового матеріалу, контрольні роботи найкраще проводити на II — IV уроках дня посеред тижня.

Предмети, які вимагають значних затрат часу для виконання домашніх завдань, не повинні групуватися в один день у розкладі занять.

Необхідно проводити оцінку розкладу уроків. Для цього пропонуємо використовувати методику, розроблену Н. П. Гребняком і В. В. Машиністовим (1993 р.). За цією методикою кожний навчальний предмет має різний бал складності:

Предмет	Ступінь важкості
Геометрія	6
Алгебра	5,5
Іноземна мова	5,4
Хімія	5,3
Фізика	5,2
Біологія	3,6
Укр. мова	3,5
Укр. література	1,7
Історія	1,7

При правильно складеному розкладі уроків найбільша кількість балів за день по сумі усіх предметів повинна припадати на вівторок і (або) середу.

Для учнів молодшого і середнього віку розподіляти навчальне навантаження в тижневому циклі слід таким чином, щоб його найбільша інтенсивність (по сумі балів за день) припадала на вівторок і середу, в той час як четвер був дещо полегшеним днем.

Розклад складено неправильно, коли найбільше число балів за день припадає на перший та останній робочі дні тижня або коли воно однакове у всі робочі дні.

Додаток 7

Примірний комплекс вправ фізкультурних хвилин (ФХ)

Шкільні заняття, які поєднують у собі психічне, статичне, динамічне навантаження на окремі органи і системи і на весь організм в цілому, потребують проведення на уроках ФХ для зняття локального стомлення і ФХ загального впливу.

1

2

3

4

5

6

7

ФХ для покращення мозкового кровообігу

1. Вихідне положення (в. п.) — сидячи на стільці, 1—2 — відвести голову назад і плавно нахилити назад, 3—4 — голову нахилити вперед, плечі не піднімати. Повторити 4—6 разів. Темп повільний.
2. В. п. — сидячи, руки на поясі, 1 — поворот голови направо, 2 — в. п., 3 — поворот голови наліво, 4 — в. п. Повторити 6—8 разів. Темп повільний.
3. В. п. — стоячи або сидячи, руки на поясі, 1 — махом ліву руку занести через праве плече, голову повернути наліво, 2 — в. п., 3—4 — теж правою рукою. Повторити 4—6 разів. Темп повільний.

ФХ для зняття стомлення з плечового поясу та рук

1. В. п. — стоячи або сидячи, руки на поясі, 1 — праву руку вперед, ліву вгору, 2 — перемінити положення рук. Повторити 3—4 рази, потім розслаблено опустити вниз і потрясти кистями, голову нахилити вперед. Темп середній.
2. В. п. — стоячи або сидячи, кисті тильним боком на поясі, 1—2 — звести лікті вперед, голову нахилити вперед, 3—4 — лікті назад, прогнутися. Повторити 6—8 разів, потім руки вниз і потрясти розслаблено. Темп повільний.
3. В. п. — сидячи, руки вгору, 1 зжати кисті в кулак, 2 — розжати кисті. Повторити 6—8 разів, потім руки розслаблено опустити вниз і потрясти кистями. Темп середній.

ФХ для зняття стомлення з тулуба

1. В. п. — стійка ноги нарізно, руки за голову, 1 — різко повернути таз направо, 2 — різко повернути таз наліво. Під час поворотів плечовий пояс оставити нерухомим. Повторити 6—8 разів. Темп середній.
2. В. п. — стійка ноги нарізно, руки за голову, 1—3 — кругові рухи тазом в один бік, 4—6 — теж у інший бік, 7—8 — руки вниз і розслаблено потрясти кистями. Повторити 4—6 разів. Темп середній.
3. В. п. — стійка ноги нарізно, 1—2 — нахил вперед, права рука сковзає вздовж ноги вниз, ліва, згинаючись, вздовж тіла вгору, 3—4 — в. п., 5 — 8 — теж в інший бік. Повторити 6—8 разів. Темп середній.

ФХ загального впливу комплектуються з вправ для різних груп м'язів з урахуванням їх напруження в процесі діяльності.

Комплекс вправ ФХ для молодших школярів на уроках з елементами письма

1. *Вправа для покращення мозкового кровообігу.* В. п. — сидячи, руки на поясі. 1 — поворот голови направо, 2 — в. п., 3 — поворот голови наліво, 4 — в. п., 5 — плавно нахилити голову назад, 6 — в. п., 7 — голову нахилити вперед. Повторити 4—6 разів. Темп повільний.
2. *Вправа для зняття стомлення з м'язів кисті.* В. п. — сидячи, руки підняти вгору, 1 — стиснути кисті в кулак, 2 — розтиснути кисті. Повторити 6 - 8 разів, потім руки розслаблено опустити вниз і потрясти кистями. Темп середній.
3. *Вправа для зняття стомлення з м'язів тулуба.* В. п. — стійка ноги нарізно, руки за голову, 1 — різко повернути таз направо, 2 — різко повернути таз наліво. Під час поворотів плечовий пояс оставити нерухомим. Повторити 4—6 разів. Темп середній.
4. *Вправа для мобілізації уваги.* В. п. — стоячи, руки вздовж тулуба, 1 — праву руку на пояс, 2 — ліву руку на пояс, 3 — праву руку на плече, 4 — ліву руку на плече, 5 — праву руку вгору, 6 — ліву руку вгору, 7—8 — хлопки руками над головою, 9 — опустити ліву руку на плече, 10 — праву руку на плече, 11 — ліву руку на пояс, 12 — праву руку на пояс, 13—14 — хлопки руками по стегнах. Повторити 4—6 разів. Темп — 1 раз повільний, 2—3 рази — середній, 4 — 5 — швидкий, 6 — повільний.

Додаток 8

Комплекс вправ гімнастики для очей

Швидко покліпати очима, закрити очі та посидіти спокійно, повільно рахуючи до 5. Повторити 4 — 5 разів.

Міцно зажмурити очі (рахуючи до 3), відкрити очі та подивитися вдалечінь, рахуючи до 5. Повторити 4 — 5 разів.

Витягнути праву руку вперед. Стежити очима, не повертаючи голови, за повільними рухами вліво і вправо, вгору і вниз вказівного пальця витягнутої руки. Повторити 4 — 5 разів.

Подивитися на вказівний палець витягнутої руки на рахунок 1—4, потім перенести погляд вдалечінь на рахунок 1 — 6. Повторити 4 — 5 разів.

У середньому темпі проробити 3—4 кругових рухів очима в правий бік, стільки ж само у лівий бік. Розслабивши очні м'язи, подивитися вдалечінь — на рахунок 1 — 6. Повторити 1—2 рази.

1

2

3

4

5

6

7

Асортимент шкільних буфетів

Назва страв та продуктів	Вихід на 1 порцію (г)
Бутерброди:	
Хліб з маслом вершковим	30/10
Хліб з маслом шоколадним	30/10
Хліб з маслом вершковим та повидлом (або без масла)	30/5/20
Хліб з маслом вершковим та медом (або без масла)	40/5/30
Хліб з маслом вершковим та сиром твердим	30/5/15
Хліб з маслом вершковим та яйцем вареним	30/5/20
Хліб з маслом та оселедцем	30/5/20
Хліб з сосискою вареною	30/50
Хліб з ковбасою напівкопченою або копченою	30/20
Хліб з котлетою, шніцелем або біфштексом рубленим, печінкою смаженою, куркою смаженою, язиком відвареним (виготовлені на харчоблоці школи)	40/50
Салати з сирих овочів, варених овочів (капуста, морква, буряк) з олією (за погодженням з територіальною установою державної санепідслужби)	100—150
Овочі, фрукти, цитрусові, тропічні фрукти, ягоди — натуральні порційні	50—200
Соки овочеві, фруктові, плодоягідні, нектари та сокові напої промислового виготовлення	150—200
Напої: чай, кавові напої, цикорій, какао, компоти, киселі. Молоко та кисломолочні напої (промислового виготовлення)	150—200
Борошняні кулінарні вироби з дріжджового та листового тіста печені: ватрушки, пиріжки, булочки	50—75
Кондитерські вироби: печиво, вафлі, мармелад, зефір промислового виготовлення	10—70

З метою профілактики харчових отруєнь та захворювань шлунково-кишкового тракту категорично забороняється продаж в шкільних пунктах харчування таких продуктів та страв: кондитерські вироби з кремами, морозиво, яйця та м'ясо водоплаваючої птиці, низькосортні м'ясні вироби (нижче I сорту), студні, зельци, фаршмаки, гриби, молоко-самоквас, сметана та фляжне молоко та сир м'який без термічної обробки, консерви непромислового виготовлення, солодкі газовані напої, нарізні салати з майонезом, оцтом, сметаною.

Додаток 10

Схема профілактичних оглядів дітей, які відвідують загальноосвітні навчальні заклади

Переломні вікові періоди	Скринінг і лабораторні дослідження	Лікарсько-педагогічний етап		Спеціалізований етап
		Педіатр	Педагог, психолог	
Перед вступом в дошкільний навчальний заклад	Середній медпрацівник лікувально-профілактичного закладу	Огляд з аналізом даних скринінг-тесту і лабораторного дослідження. Розподіл по групам здоров'я	Рекомендації по режиму, адаптації в дошкільному навчальному закладі	Невропатолог, окуліст, отоларинголог, хірург-ортопед, стоматолог, логопед (з 3-х років), за показниками — психіатр та інші спеціалісти
За рік до вступу до школи	Середній медпрацівник дошкільного навчального закладу	Огляд з аналізом даних скринінг-тесту і лабораторного дослідження	Визначення функціональної готовності до навчання у школі (за участю педіатра)	Невропатолог, окуліст, отоларинголог, хірург-ортопед, стоматолог, за показниками — логопед, психіатр

Продовження таблиці

Переломні вікові періоди	Скринінг і лабораторні дослідження	Лікарсько-педагогічний етап		Спеціалізований етап
		Педіатр	Педагог, психолог	
Перед вступом до школи	Середній медпрацівник дошкільного навчального закладу	Огляд з аналізом даних скринінг-тесту і лабораторного дослідження. Розподіл на медичні групи для занять фізичною культурою	Визначення функціональної готовності до школи (за участю педіатра)	Невропатолог, окуліст, отоларинголог, хірург-ортопед, стоматолог, за показниками — логопед, психіатр
Кінець першого року навчання	Середній медпрацівник школи	Рекомендації для оздоровлення під час літніх канікул	Оцінка адаптації до навчання в школі, рекомендації на канікули	Невропатолог, окуліст, отоларинголог, хірург-ортопед, стоматолог, за показниками — логопед, психіатр
Перехід до предметного навчання	Середній медпрацівник школи	Оцінки нерво-психічного і фізичного розвитку, визначення біологічного віку дитини і відповідність паспортному	Оцінка адаптації	Невропатолог, окуліст, отоларинголог, хірург-ортопед, стоматолог за показниками — логопед, психіатр, гінеколог
Пубертатний період (14—15 років)	Середній медпрацівник школи	Лікарсько-професійна консультація, подання відомостей про юнаків допризовного віку до військоматів	Педагог, психолог. Лікувально-професійна консультація	Невропатолог, окуліст, отоларинголог, хірург-ортопед, стоматолог за показниками — логопед, психіатр, гінеколог

Закінчення таблиці

Переломні вікові періоди	Скринінг і лабораторні дослідження	Лікарсько-педагогічний етап		Спеціалізований етап
		Педіатр	Педагог, психолог	
Перед закінченням загальноосвітнього закладу (10—11 (12) кл.— 16—17(18) років)	Середній медпрацівник школи	Лікарсько-професійна консультація, подання відомостей про юнаків допризовного віку до військкоматів	Педагог, психолог. Лікувально-професійна консультація	Невропатолог, окуліст, отоларинголог, хірург-ортопед, стоматолог за показниками — логопед, психіатр, гінеколог

Додаток 11

Санітарно-дезинфекційний режим у загальноосвітніх навчальних закладах на період карантину

Найменування об'єкту	Спосіб і режим знезараження*
1. Приміщення (підлога, стіни, двері, підвіконня та ін.), жорсткі меблі	Обробку проводять способом протирання ганчіркою, змоченою в одному із дезинфікуючих розчинів: 0,5 % розчин хлораміну; 0,5 % розчин хлорної вапни або вапни білильної гашеної термостійкої; 0,25 % НГК, ДОСГК; 0,2 % розчин сульфохлорантину; 3 % (по ДВ) розчин перекисі водню з миючим засобом (0,5 %); 1 % (по ДВ) розчин пераміну; 1 % (по ДВ) розчин полісепту; 3 % розчин амфолану; 0,5 % розчин катаміну АБ
2. Килими	Двічі почистити щіткою, змоченою: 0,5 % розчином хлораміну; 0,2 % розчином сульфохлорантину; 1 % розчином пераміну; 0,5 % розчином катаміну АБ і протягом карантину прибрати
3. Посуд, звільнений від залишків їжі та вимитий	Кип'ятити у воді або у 2 % розчині соди 25 хв — при кишкових інфекціях, 45 хв — при вірусному гепатиті з моменту закипання
4. Залишки їжі	Засипати хлорне вапно (чи вапно білильне термостійке) 200 г/кг — 60 хв НГК, ДОСГК -100 г/кг

1

2

3

4

5

6

7

Закінчення таблиці

Найменування об'єкту	Спосіб і режим знезараження*
5. Санітарно-технічне обладнання (раковини, унітази та ін.)	Унітази та раковини протерти двічі одним із розчинів, вказаних в п. 1 або протерти чистильно-дезінфікуючим засобом: «Белка», «Блеск-2», «Санита», «ПЧД», «Санитарный», «Дезус», «Дезэф» та ін. — у відповідності із рекомендаціями по пристосуванню засобу на етикетці. Використані квачі, прибиральні матеріали занурити у 0,5 % розчин НГК чи 1 % розчин хлорного вапна — на 30 хв, прополоскати та просушити. Сховати чисті квачі та прибиральні матеріали у спеціально промаркованій тарі у господарчій шафі
6. Вироби медичного призначення зі скла, металу, гуми, пластмас	Хімічний метод: занурити чи протерти одним із дезінфікуючих розчинів: 1 % розчин хлораміну — 30 хв; 2,5 % (0,5 % по ДВ) розчин хлоргексиди-нубіглоконату — 30 хв; 3 % (по ДВ) розчин перекису водню з 0,5 % розчином миючого засобу 80 хв Фізичний метод (окрім виробів з пластмас): кип'ятити у воді чи у 2 % розчину соди — 15 хв; сухе гаряче повітря 120 °С — 45 хв
7. Руки персоналу	Для гігієнічного знезараження руки обробляють на протязі 2 хв одним із розчинів: 2,5 % (0,5 %) водним розчином хлоргексидіна біглоконата; 1 % розчином йодопірону; 0,3 % розчином хлораміну, а потім миють милом

Примітка: *Знезараження здійснюється також іншими дезінфікуючими засобами, які дозволені МОЗ України для цих цілей.

*Наказ Міністерства освіти України
від 6 квітня 1999 року № 96*

Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України

*Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
20 травня 1999 р. за № 320/3613*

1. Загальні положення

1.1. Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України розроблено з метою забезпечення виконання Закону України «Про освіту» та відповідно до Положення про Міністерство освіти

України, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 08.07.92 № 384.

- 1.2. Правила проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України є обов'язковими для всіх навчальних закладів, установ та організацій освіти незалежно від підпорядкування і форм власності, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю.
- 1.3. Дія цих Правил поширюється на учнівські та студентські туристські групи незалежно від місця проведення подорожі, для яких навчальний заклад або інша організація освіти виступає як організація, що проводить подорож. Учасники та організатори туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю під час підготовки та проведення туристських подорожей керуються Законом України «Про освіту», Законом України «Про туризм», іншими законодавчими та підзаконними актами України, а також цими Правилами.
- 1.4. До туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю належать спортивні туристські походи, експедиції, екскурсії (далі — туристські подорожі), що проводяться за заздалегідь розробленими маршрутами у конкретні терміни.
- 1.5. Спортивні туристські походи (групове або командне проходження туристського спортивного маршруту визначеної протяжності з подоланням природних перешкод (перевалів, порогів, печер тощо) різної категорії або ступеня складності за нормативний час, далі — походи) можуть бути організовані з таких видів туризму: пішохідного, лижного, гірського, водного, велосипедного, спелео, автомобільного, мотоциклетного тощо. Можливе проведення комбінованих походів з елементами різних видів туризму.
- 1.6. Залежно від технічної складності, кількості природних перешкод, протяжності, тривалості походи поділяються на категорійні — з I до VI категорії складності та некатегорійні. До некатегорійних походів належать походи, що мають складність, протяжність або тривалість, меншу від установленої для маршрутів I категорії складності, — 1—3-денні походи та походи 1, 2, 3 ступеня складності. Категорія складності походу визначається відповідно до класифікації маршрутів (переліку класифікованих туристських спортивних маршрутів), перевалів, печер тощо.

1

2

3

4

5

6

7

- 1.7. Експедиції з учнівською та студентською молоддю (подорожі пошукового, дослідницького характеру) проводяться з метою вивчення, дослідження певного маршруту, території, одного чи декількох об'єктів з використанням будь-яких технічних засобів пересування або ж без них. Залежно від мети та напрямку роботи можуть проводитись туристсько-спортивні, краєзнавчі, наукові експедиції тощо.

Ділянки маршрутів експедицій, що відповідають вимогам до походів з певного виду туризму або ж під час проходження яких долаються локальні перешкоди, характерні для походів, розглядаються як маршрути з активними способами пересування. Категорія складності для таких маршрутів встановлюється як і для походів. Туристський досвід та вік керівників, заступників керівників та учасників таких експедицій повинні відповідати вимогам, що висуваються до відповідних категорій учасників походів. Оформлення документів і випуск групи на маршрут відбуваються за тих самих умов, що й у похід відповідної складності.

- 1.8. Тривалість активної частини походів може бути збільшена проти вказаної в додатку 1 при збільшенні протяжності маршруту, кількості і складності локальних перешкод, проведенні краєзнавчої роботи, а також за рахунок днів, потрібних для проведення розвідки маршруту та резервного часу на випадок непогоди. У будь-якому разі проходження маршрутів повинне бути компактным за часом. Розриви між окремими частинами походу більше 3 днів не допускаються.

Збільшення тривалості походів за рахунок краєзнавчої роботи на маршруті допускається лише для походів, складність яких не перевищує II категорії.

- 1.9. Походи та експедиції в залежності від території проведення поділяються на місцеві та дальні.

До місцевих належать походи та експедиції, що проводяться в межах області (автономної республіки), в якій проживають (навчаються) учні та студенти. При цьому допускається вихід у сусідні території, якщо це обумовлено адміністративно-територіальним розташуванням навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, фізико-географічними особливостями місцевості та логічністю побудови маршруту.

Усі інші походи та експедиції вважаються дальніми.

- 1.10. Для проведення категорійних, дальніх ступеневих походів, а також місцевих ступеневих походів тривалістю більше 4 днів туристські групи учнівської та студентської молоді повинні обов'язково отримати позитивний висновок щодо можливості здійснення подорожі від туристської маршрутно-кваліфікаційної комісії (далі — МКК), що має відповідні повноваження. Для туристських груп учнівської та студентської молоді первинний розгляд маршрутних документів проводиться в своїх територіальних маршрутно-кваліфікаційних комісіях навчальних закладів (далі — МКК освіти).
Для місцевих походів тривалістю до 4 днів включно, а також екскурсій (подорожей тривалістю до 24 годин, що забезпечують задоволення пізнавальних, інформаційних, духовних та оздоровчих потреб учнівської та студентської молоді) отримання позитивного висновку МКК не потрібне.
  - 1.11. Туристські групи учнівської та студентської молоді, що використовують для руху автомобільні дороги та вулиці, судноплавні водні шляхи, території заповідників, заказників, національних парків, прикордонну зону тощо, зобов'язані діяти відповідно до вимог, що визначають порядок користування цими шляхами та пересування на зазначених територіях.
  - 1.12. Під час проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю забороняється безпідставний поділ груп на підгрупи. Підставами для мотивованого поділу можуть бути: потреба проведення розвідки окремих ділянок маршруту; організація базового табору, проміжних пунктів зберігання продуктів харчування та спорядження; проведення радіальних виходів на маршрут з поверненням до початкового пункту виходу; запобігання, виникнення та ліквідація наслідків аварійної ситуації, потреба надання допомоги іншим туристським групам або окремим громадянам.
2. Повноваження адміністрації навчальних закладів та інших організацій освіти, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю
    - 2.1. Адміністрації навчальних закладів та інших організацій освіти, що проводять туристські подорожі з учнівською та студентською молоддю, здійснюють випуск туристських

1

2

3

4

5

6

7

груп у туристські подорожі самостійно, без погодження з органами державного управління освітою.

Адміністрація несе відповідальність за підготовку та успішне проведення туристських подорожей, їх педагогічну доцільність та результативність.

2.2. У разі прийняття позитивного рішення про проведення туристської подорожі з учнівською та студентською молоддю адміністрація навчального закладу або іншої організації освіти зобов'язана:

2.2.1. Сприяти успішній роботі туристської групи з підготовки та проведення подорожі, систематично контролювати хід її підготовки.

2.2.2. Видати наказ про проведення туристської подорожі, в якому: визначити мету, район, терміни та складність (ступінь, категорію) проведення подорожі; призначити керівника та заступника (заступників, помічників) керівника туристської групи (туристської подорожі — походу, експедиції, екскурсії); обумовити відповідальність керівника та заступника (заступників) керівника групи (подорожі) за збереження життя та здоров'я учасників на весь час подорожі; визначити основні заходи безпеки проведення подорожі; затвердити персональний склад учасників, маршрут та план проведення подорожі; визначити, у разі потреби, порядок дій керівника групи (подорожі) при плановому поділі групи на підгрупи, а також кандидатуру керівників та заступників (помічників) керівників підгруп тощо.

Для місцевих походів та експедицій з активними способами пересування тривалістю більше 4 днів, дальніх походів та відповідних експедицій з активними способами пересування наказ видається після отримання позитивного висновку МКК.

2.2.3. Ознайомити керівника та заступника (заступників, помічників) керівника туристської групи (подорожі) з їх обов'язками згідно з цими Правилами, провести з ними інструктаж з питань охорони праці та техніки безпеки під час подорожі з оформленням у журналі відповідної форми згідно з Положенням про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти України

- від 30.11.93 № 429 і зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 03.12.93 за № 178 (додаток 5).
- 2.2.4. Після отримання позитивного висновку туристської МКК про можливість, проведення групою туристської подорожі видати керівнику підписані і завірені печаткою: наказ про проведення туристської подорожі, посвідчення про відрядження керівника та його заступника (заступників), а також завірити печаткою закладу туристські маршрутні документи групи (маршрутний листок — для некатегорійних походів, маршрутну книжку — для категорійних походів).
- 2.2.5. При проведенні подорожей, що вимагають отримання позитивного висновку туристської МКК, контролювати відправлення групою повідомлення встановленого зразка у відповідні територіальні підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби (при наявності останніх) не пізніше ніж за 10 днів до виїзду групи на маршрут; вести Контроль за дотриманням групою термінів проходження маршруту.
- 2.2.6. У разі порушення групою встановлених контрольних термінів проходження маршруту терміново встановити зв'язок з територіальними органами освіти, відповідними підрозділами туристської пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби району походу для з'ясування місцезнаходження групи та надання їй, при потребі, допомоги.
- 2.2.7. Після завершення туристської подорожі заслухати повідомлення керівника та заступників керівника туристської групи (подорожі) на педагогічній раді, розмістити кращі матеріали, зібрані під час подорожі, в навчальних кабінетах, музеях, на виставках, оформити відповідні документи на присвоєння спортивних розрядів учасникам походів, результати діяльності керівників врахувати при атестації і заохоченні.
3. Вимоги щодо формування туристських груп учнівської та студентської молоді
- 3.1. Туристські групи формуються з учнів та студентів, які об'єднуються на добровільних засадах спільними інтересами, мають відповідний вік, туристський досвід і здійснюють підготовку запланованої туристської подорожі.

1

2

3

4

5

6

7

Основні вимоги до учасників, керівників та заступників керівників туристських груп (подорожей), а також до складу груп наведені в додатках 2, 3, 4.

- 3.2. Керівник, заступник (заступники) керівника туристської групи (подорожі) учнівської і студентської молоді призначаються адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож. У походах та експедиціях з учнями та студентами повинен бути заступник керівника віком старше 18 років. Досвід заступника керівника повинен відповідати вимогам, які висуваються до досвіду учасників. Керівник і заступник (заступники) керівника повинні мати знання і навички з надання першої долікарської допомоги. Кількість заступників керівника визначається навчальним закладом або іншою організацією освіти, що проводить подорож з урахуванням вимог цих Правил.
- 3.3. Якщо в поході чи експедиції беруть участь 3 або більше туристських груп із загальною кількістю не менше 30 учнів або студентів (для походів II—VI категорій складності — не менше 20) і їх маршрути та графіки руху в цілому збігаються, то можливе покладання загального керівництва цими групами на спеціально призначеного старшого керівника. У цьому разі всім керівникам зраховується досвід керівництва подорожжю.
- 3.4. При проведенні місцевих походів та експедицій 1 ступеня складності або ж інших місцевих некатегорійних походів тривалістю до 4 днів включно адміністрація навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, за згодою керівника туристської групи (подорожі) та за умови забезпечення безпеки учасників, замість заступника керівника може призначити помічника (помічників) керівника з числа старшокласників (для груп учнівської молоді) або студентів (для груп студентської молоді), які мають досвід участі в таких самих подорожах.
- 3.5. При проведенні екскурсій (крім автобусних) з учнівською та студентською молоддю в межах населеного пункту, де проживають або навчаються екскурсанти, призначення заступника керівника групи (подорожі) не є обов'язковим.
При проведенні екскурсій з учнівською молоддю (крім автобусних) та з студентською молоддю на будь-яких ви-

дах транспорту, пов'язаних з виїздом за межі населеного пункту, де проживають або навчаються екскурсанти, склад керівників та заступників керівників (помічників керівників) групи (подорожі) комплектується відповідно до вимог, що висуваються до складу керівників місцевих некатегорійних походів.

При проведенні автобусних екскурсій з учнівською молоддю склад керівників екскурсійної групи комплектується згідно з вимогами Правил надання послуг пасажирського автомобільного транспорту, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 18.02.97 р. № 176.

- 3.6. Кількісний склад туристської групи учнів, студентів, що беруть участь у поході, експедиції визначається керівником групи спільно з адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож з урахуванням вимог цих Правил.
Кількісний склад екскурсійної групи учнів, студентів визначається адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить екскурсію, та кількістю місць для сидіння в автобусі з урахуванням вимог цих Правил.
- 3.7. У туристських подорожах можуть брати участь альпіністи, які мають відповідний технічний та експедиційний досвід, достатній, за висновками МКК, для проходження маршруту.
- 3.8. Для учнів, що отримали теоретичну та практичну підготовку протягом не менше одного року занять у туристських гуртках позашкільних навчальних закладів і оволоділи програмним матеріалом, віковий ценз для участі в категорійних та ступеневих походах та відповідних експедиціях з активними способами пересування може бути знижений на один рік за наявності медичного дозволу.
- 3.9. Учасники та керівники комбінованих походів, що включають ділянки маршруту з різних видів туризму, повинні мати відповідний туристський досвід .проходження таких ділянок.
- 3.10. Учасники та керівники походів, що проводяться в міжсезоння (час з несприятливими для даного виду туризму природними умовами), повинні мати відповідний туристський досвід участі (керівництва) в походах, проведених

1

2

3

4

5

6

7

у міжсезоння, або в походах тієї ж категорії складності, які здійснені у звичайних умовах.

- 3.11. Учасники походів, у яких передбачається проходження класифікованих локальних перешкод, повинні мати досвід проходження таких самих локальних перешкод на півкатегорію (для водного та спелеотуризму — на категорію) складності нижче від максимальної для заявленого походу. Одна третина учасників таких походів (крім походів IV—VI категорії складності) можуть мати досвід проходження таких же локальних перешкод на дві півкатегорії складності нижче.

Керівник походу, у якому передбачається проходження класифікованих локальних перешкод, повинен мати досвід керівництва при проходженні локальних перешкод на півкатегорію (для водного та спелеотуризму — на категорію) складності нижче від максимальної для заявленого походу. Керівник, крім того, повинен мати досвід проходження локальної перешкоди такого самого типу і такої самої складності.

- 3.12. Учасниками походів II—VI категорій складності можуть бути учні та студенти відповідного віку, які мають досвід участі в походах на одну категорію складності нижче заявленого у будь-якому виді туризму, якщо вони мають досвід подолання локальних перешкод, характерних для заявленого маршруту на одну півкатегорію складності нижче.

- 3.13. Керівники походів II—VI категорій складності повинні мати досвід участі в поході тієї самої категорії складності в будь-якому виді туризму, а також досвід керівництва походом на одну категорію складності нижче у будь-якому виді туризму і при цьому повинні мати досвід участі та керівництва в подоланні локальних перешкод, характерних для заявленого походу, тієї самої категорії складності або на одну півкатегорію складності нижче.

- 3.14. До участі в походах до II категорії складності включно, крім основного складу групи, допускаються діти, молодші визначеного цими Правилами віку (але не більше 20 % від загальної чисельності туристської групи), які беруть участь у поході зі своїми батьками, особами, які їх замінюють, або іншими особами, що несуть за них повну юридичну відповідальність. Туристський досвід їм зараховується лише з віку, вказаного в додатку 4 цих Правил.

- 3.15. У походах III—V категорій складності одну третину членів групи можуть становити туристи з досвідом участі в походах на дві категорії складності нижче, у походах I та II категорій складності — з досвідом участі в походах 2 та 3 ступеня складності відповідно. При цьому дві третини учасників повинні мати відповідні туристський досвід та вік.
- 3.16. У походах вище III категорії складності при можливому поділі групи на екіпажі, штурмові групи тощо в кожній підгрупі повинен бути учасник віком старше 18 років, який має відповідний туристський досвід.
- 3.17. Учасники та керівники некатегорійних походів та експедицій з активними способами пересування, що включають елементи категорійних походів, а також категорійних походів, що включають елементи більш високих категорійних походів, повинні відповідати вимогам, які висуваються до учасників та керівників походів вищих категорій складності, елементи яких включені в дану подорож.
- 3.18. Усі учасники категорійних походів з будь-якого виду туризму, а також учасники ступеневих водних походів повинні вміти плавати.
- 3.19. Туристський досвід керівників та учасників походів, що включають сходження на вершини або траверси хребтів, повинен відповідати категорії складності цих сходжень або траверсів.
- 3.20. Учасники водних походів I—III категорій складності повинні мати відповідний досвід походів у будь-якому класі човнів, а починаючи з IV категорії складності — у тому самому класі човнів або на байдарках. Керівники водних походів повинні мати відповідний досвід участі і керівництва в тих самих класах човнів, що і у запланованому поході.
- 3.21. Усі учасники лижних категорійних походів повинні мати досвід організації ночівель у зимових умовах (досвід «холодних» ночівель) та вміти надавати долікарську допомогу при простудних захворюваннях та обмороженнях.
- 3.22. Для участі в спелеопоходах допускаються учасники:
у спелеопоходах I категорії складності: у горизонтальних не-обводнених печерах — з 13 років, у вертикальних печерах — з 14 років;

1

2

3

4

5

6

7

у спелеопоходах II категорії складності: у горизонтальних — з 14 років, у вертикальних — з 15 років;

у спелеопоходах III категорії складності; у горизонтальних — з 15 років, у вертикальних — з 16 років.

Проходження печер, у яких передбачається застосування апаратів для автономного дихання, дозволяється учасникам походів старше 18 років. Учасники та керівники таких походів повинні мати посвідчення пловця-підводника. Керівник, крім того, повинен мати досвід роботи у сифонах.

Тимчасовий поділ туристської групи учнів або студентів, які здійснюють спелеопохід будь-якої категорії складності, на підгрупи допускається тільки при роботі в одній печері. У цьому разі кожна підгрупа повинна очолюватись керівником або його заступниками і мати комплект життєзабезпечення, розрахований на непередбачені обставини в печері, не менш ніж на 2 доби. При проходженні вертикальних печер, починаючи з II категорії складності, та горизонтальних печер, починаючи з III категорії складності, у групі повинно бути не менше одного керівника (заступника керівника) на чотирьох учасників.

- 3.23. Керівники та учасники походів, у яких використовуються технічні засоби пересування (автотуризм, мотоциклетний туризм), повинні мати відповідний досвід керівництва або участі у походах на таких самих засобах пересування.
4. **Обов'язки і права керівника та заступників керівника туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді**
  - 4.1. Керівник, його заступник (заступники), а також старший керівник туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді несуть, відповідно до чинного законодавства, відповідальність за життя, здоров'я учасників подорожі, а також за виконання плану заходів, зміст оздоровчої, виховної і пізнавальної роботи, правил протипожежної безпеки, охорони природи, пам'яток історії і культури тощо.
  - 4.2. **Обов'язки керівника та заступника (заступників) керівника туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді:**

4.2.1. При підготовці та проведенні будь-яких туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю керівник та заступник (заступники) керівника зобов'язані: забезпечити підбір учасників подорожі відповідного віку та туристського досвіду;

ознайомити учасників подорожі з Правилами проведення туристських подорожей з учнівською та студентською молоддю України;

провести цільовий інструктаж учасників з техніки безпеки у туристській подорожі з обов'язковою реєстрацією в журналі відповідної форми згідно з Положенням про організацію охорони праці та порядок розслідування нещасних випадків у навчально-виховних закладах, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 30 листопада 1993 року № 429 і зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 03.12.93 за № 178;

отримати необхідну документацію та дозволи на проведення туристської подорожі;

при потребі розв'язати питання страхування учасників туристської подорожі;

провести збори батьків учасників туристської подорожі (для подорожей учнів та студентів віком до 18 років);

забезпечити під час подорожі додержання учасниками належного громадського порядку, санітарно-гігієнічних норм, виконання Правил дорожнього руху) правил пожежної безпеки, використання туристського спорядження, а також інших правил безпеки життєдіяльності.

4.2.2. При підготовці туристських подорожей з активними способами пересування керівник та заступник (заступники) керівника, крім заходів, викладених у пункті 4.2.1 цих Правил, зобов'язані:

до початку проведення туристської подорожі проконтролювати проходження медичного огляду всіма її учасниками, враховуючи, що до подорожей з активними способами пересування допускаються фізично здорові учасники;

при підборі групи врахувати туристську кваліфікацію учасників, їх фізичну, технічну та спеціальну підготовку, а також психологічну сумісність;

розробити план підготовки подорожі і розподілити між учасниками обов'язки згідно з цим планом, ознайомити учасників подорожі з їх правами та обов'язками;

1

2

3

4

5

6

7

організувати всебічну підготовку учасників подорожі, перевірити необхідні знання, вміння та навички, в т. ч. і вміння плавати, надавати долікарську допомогу та використовувати туристське спорядження, організувати необхідні тренування групи;

провести запобіжне інформування учасників подорожі про фактори ризику в запланованій подорожі і про відповідні заходи щодо запобігання травматизму (травмонебезпечність, психофізіологічне навантаження, вплив навколишнього середовища, пожежонебезпечність, небезпечні біологічні фактори, небезпечні види випромінювання тощо);

разом з учасниками всебічно ознайомитись з районом подорожі, розробити раціональні основний і запасний варіанти маршруту подорожі та вивчити їх складні ділянки, способи та засоби їх подолання, а також аварійні варіанти виходу з маршруту;

підготувати відповідний картографічний матеріал, розробити план та графік подорожі, визначити контрольні пункти та терміни проходження маршруту, заходи з техніки безпеки, ознайомити з цими матеріалами учасників подорожі;

при потребі отримати консультації щодо маршруту в туристських МКК освіти або федерації туризму;

узгодити з адміністрацією навчального закладу або іншої організації освіти, що проводять туристську подорож, та туристською МКК освіти порядок дій при планових (у разі потреби) поділах групи на підгрупи, а також кандидатури керівників, заступників керівників (помічників) підгруп, туристська кваліфікація яких відповідає вимогам даних Правил;

організувати підбір та підготовку якісного групового та індивідуального спорядження, в т. ч. і спорядження для страховки, з урахуванням вимог/техніки безпеки та специфічних особливостей конкретної подорожі (району подорожі, виду туризму, категорії (ступеня) складності походу, часу проведення подорожі тощо);

організувати підготовку та підбір продуктів харчування, складання кошторису витрат, з'ясувати можливості поповнення запасу продуктів на маршруті;

одержати, у разі потреби, дозвіл на відвідування району з обмеженим доступом (прикордонна зона, заповідники тощо);

оформити в установленому порядку маршрутні документи;

розробити план дослідницької, краєзнавчої, природоохоронної роботи та інших заходів на маршруті, якщо такі заплановано проводити;

не пізніше ніж за 10 днів до початку маршруту з активними способами пересування направити у відповідний підрозділ пошуково-рятувальної або контрольно-рятувальної служби повідомлення встановленого зразка, завірене туристською МКК. Якщо маршрут проходить територією, що обслуговується декількома підрозділами,— направити повідомлення в кожний з них;

у разі потреби зміни маршруту, складу групи, термінів проведення або інших записів у маршрутних документах до від'їзду групи в подорож погодити ці зміни з адміністрацією навчального закладу або іншою організацією освіти, що проводить подорож, та туристською МКК, що дала позитивний висновок про можливість проведення подорожі, і повідомити про це підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби, які зареєстрували групу.

4.2.3. Під час проведення туристських подорожей з активними способами пересування керівнику та заступнику (заступникам) керівника потрібно:

дотримуватися затвердженого маршруту, робити, у міру можливості, відмітки в маршрутних книжках та маршрутних листках про проходження маршруту в туристських та інших організаціях;

виконувати одержані в МКК вказівки та дотримуватися рекомендацій МКК;

забезпечити дотримання учасниками правил використання туристського спорядження, в т. ч. і для страховки;

повідомляти телеграмою навчальний заклад або іншу організацію освіти, що проводить подорож, а також відповідну МКК та підрозділи пошуково-рятувальної (контрольно-рятувальної) служби про початок та закінчення подорожі, а також про проходження групою контрольних пунктів;

у разі зміни маршруту або складу групи за будь-яких обставин після виїзду в подорож повідомити про це при першій нагоді адміністрацію навчального закладу або іншу організацію освіти, що проводить подорож та відповідну МКК;

вживати заходів, спрямованих на забезпечення безпеки учасників подорожі, аж до зміни маршруту, або припинення подорожі у зв'язку з виникненням небезпечних природних явищ та з інших обставин, а також у разі потреби надання

1

2

3

4

5

6

7

допомоги потерпілому; при цьому ускладнення маршруту допускається тільки у виняткових випадках і не дає підстави для підвищення залікової категорії складності походу;

не допускати безпідставного поділу групи, відставання від групи окремих учасників, а також від'їзду окремих членів групи без супроводу одного із заступників керівників (від'їзд одного чи декількох учасників можливий лише за умови, що в групі два або більше заступників керівника);

у разі тимчасового планового поділу групи призначити в кожній підгрупі своїх заступників та їх помічників з числа дорослих (можливе призначення помічників керівника з числа найбільш досвідчених учасників — учнів, студентів), що мають відповідний рівень туристської кваліфікації з урахуванням вимог цих Правил;

при аварійній ситуації (раптовому виникненні умов, що загрожують життю та здоров'ю учасників подорожі) вжити всі можливі заходи щодо збереження життя та здоров'я учасників, виходячи з конкретної ситуації та реальної наявності сил та засобів для ліквідації аварії;

при будь-якому поділі групи на підгрупи (плановому або через виникнення аварійної ситуації) визначити підгрупам завдання для виконання, контрольні терміни, порядок дій та зв'язок;

у разі нещасного випадку керівник подорожі зобов'язаний: терміново організувати надання першої долікарської допомоги потерпілому та його доставку до лікувальної установи, викликати, при потребі, найближчу туристську пошуково-рятувальну (контрольно-рятувальну) службу;

повідомити про випадок, що стався, керівника навчального закладу або іншої організації освіти, що проводить подорож, відповідну МКК, службу безпеки життєдіяльності та інші відповідні служби;

до прибуття комісії з розслідування зберегти обстановку на місці в тому стані, в якому вона була на момент події (якщо це не загрожує життю і здоров'ю оточуючих і не призведе до більш тяжких наслідків). Про нещасний випадок, що трапився під час далеких подорожей поза територією району (міста), керівник подорожі негайно повідомляє також орган управління освітою за місцем події;

організувати, при потребі, оперативну допомогу іншій групі, що перебуває в даному районі і потребує допомоги.

4.3. Після закінчення подорожі керівник та його заступники спільно з учасниками в обумовлені строки і у разі потреби оформляють звіт про подорож і подають його у навчальний заклад або іншу організацію освіти, що проводить подорож.

Звіт про похід або експедицію з активними способами пересування подається також у відповідну МКК. Після розгляду та затвердження звіту в МКК керівник подорожі оформляє довідки про здійснення походу та спортивні розряди на кожного учасника групи.

4.4. Керівник туристської групи (подорожі) учнівської та студентської молоді має право:

у разі потреби і за наявності в групі не менше двох заступників керівника передавати керівництво подорожжю своєму заступнику, який відповідає вимогам, що висуваються до керівника такої подорожі, за умови, що в наказі на проведення подорожі обумовлено, кому може передаватися керівництво в екстремальних ситуаціях. Якщо заступник керівника один,— передача керівництва не допускається. Про передачу керівництва керівник групи повинен, при першій нагоді, повідомити в організацію, що проводить подорож;

звертатися у вищі відомчі і туристсько-спортивні організації при незгоді з результатами розбирання його дій в подорожі;

ураховуючи фізичний, технічний та моральний стан групи або окремих учасників, припинити подорож і зняти групу з маршруту.

Методичні рекомендації щодо виявлення проявів та запобігання дитячій бездоглядності

На виконання Указів Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення виконання Національної програми «Діти України» на період до 2005 року» від 24.01.2001 р. № 42/2001, «Про Державну програму запобігання дитячій бездоглядності на 2003—2005 роки» від 21.02.2003 р. № 154/2003 р. загальноосвітні, професійно-технічні, позашкільні навчальні заклади здійснюють комплекс заходів, спрямованих на поліпшення становища дітей, зокрема виявлення проявів та запобігання дитячій бездоглядності і пов'язаної з нею злочинності.

1

2

3

4

5

6

7

Дитяча злочинність як наслідок бездоглядності, девіантна поведінка підлітків (як результат негативного впливу соціуму) — одні з найбільшочіших проблем сучасної України. Однак сьогодні надто часто проблеми такого ґатунку намагаються списати за рахунок загальної соціально-економічної кризи.

Як правило, бездоглядність породжує бродяжництво, жебрацтво та ще багато негативних явищ в житті дитини. Неприпустимим у цю пору є безпритульність, педагогічна занедбаність та відсутність постійного контролю над дітьми та підлітками з боку дорослих членів суспільства.

На жаль, не вдається зменшити зростання кількості злочинів, скоєних неповнолітніми, таких як крадіжки, умисні тяжкі тілесні uszkodження, вбивства, правопорушення, пов'язані з вживанням алкоголю, наркотичних речовин, підлітковою проституцією.

За даними Міністерства внутрішніх справ України у 2003 році підлітками скоєно 33 493 злочини, що на 3,6 % більше, ніж у 2002 році. У 2003 році зафіксовано збільшення на 3,2 % (з 26 611 до 27 451) кількості неповнолітніх, які брали участь у вчиненні злочинів, у тому числі учнів загальноосвітніх навчальних закладів — на 4,8 % (з 6442 до 6750), учнів професійно-технічних навчальних закладів — на 6,2 % (з 2503 до 2659). Однак спостерігається зменшення числа працюючих неповнолітніх, які вчинили злочини, на 34,5 % (з 725 до 475).

До причин існування в Україні бездоглядності дітей і підлітків необхідно віднести:

- соціально-економічну та політичну нестабільність в державі;
- відсутність скоординованих дій міністерств, відомств, установ та організацій, що відповідають за стан роботи з дітьми (учнівською молоддю);

- негативний вплив соціального середовища на особистість дитини;

- недоліки в організації навчально-виховного процесу в навчальних закладах, педагогічна занедбаність;

- зниження виховної функції сім'ї, незадовільне матеріальне становище більшості родин;

- відсутність ідеалів та позитивних прикладів для наслідування;

- відхилення у фізичному та психічному розвитку дітей і підлітків.

Важливими напрямками виховної роботи в навчальних закладах щодо виявлення та запобігання дитячій бездоглядності слід вважати:

проведення постійного обліку дітей і підлітків з девіантною поведінкою, які не відвідують заняття, бродяжать, схильні до вживання алкоголю, наркотиків, психотропних речовин тощо;

організація роботи ради (комісії) з профілактики правопорушень;

розвиток учнівського самоврядування, організація та проведення з його участю рейдів-перевірок («Урок», «Перерва», «Діти вулиці», «Дозвілля», «Комп'ютерні клуби», «Канікули» та ін.);

формування навичок здорового способу життя у дітей та підлітків шляхом впровадження у навчально-виховний процес цілісної виховної системи з використанням здоров'яформуючих, здоров'язміцнюючих, здоров'язберігаючих технологій;

формування в учнів почуття відповідальності за власне життя і здоров'я, за наслідки своїх дій шляхом отримання відповідних знань, умінь і навичок для своєчасного їх застосування в різних життєвих ситуаціях;

формування у дітей та підлітків навичок правової культури шляхом усвідомлення, засвоєння та дотримання положень Статуту навчального закладу, Правил поведінки для учнів, залучення до участі в гуртках, факультативах, конкурсах, олімпіадах, проведення декад і місячників правових знань, прослуховування спеціальних курсів («Підліток і закон», «Правова освіта учнів», «Конфліктологія», «Я маю право» тощо);

психологічний супровід, створення умов для самовиховання, самовдосконалення, самореалізації шляхом застосування особистісно зорієнтованого підходу до виховання дітей і підлітків;

організацію дозвілля, що передбачає змістовний відпочинок учнів на канікулах, участь у туристичній і краєзнавчій роботі, спортивних секціях, клубах, гуртках за інтересами, відвідування театрів, музеїв, виставок та ін., залучення до цієї роботи підлітків, що складають «групу ризику»;

проведення роботи з батьками (або особами, що їх замінюють), яка передбачає попередження фізичного, морального, психологічного насильства дітей в сім'ї.

Зауважимо, що підлітки як одна з найбільш вразливих категорій нашого населення схильна до депресії, апатії, роздратування

1

2

3

4

5

6

7

та агресії (особливості психофізіологічного розвитку дітей цього віку). Вони (підлітки) відчувають на собі вплив стресових, конфліктних ситуацій і, не отримуючи належного виховання та соціального захисту, стають «дітьми вулиці».

Позбавлені батьківської уваги «діти вулиці» часто попадають під негативний вплив своїх однолітків та дорослих. Особливої уваги потребують учні, батьки яких в сучасних соціально-економічних умовах змушені виїжджати на заробітки (часто далеко від постійного місця проживання). Батьки залишають своїх дітей, на бабусь, дідусів, інших родичів, приятелів та сусідів. Зрозуміло, що ці особи не можуть компенсувати справжній батьківський догляд.

Зазначимо, що більше половини випадків девіантної поведінки дітей та підлітків обумовлені недоліками сімейного виховання. Тому педагогічним колективам загальноосвітніх, професійно-технічних та позашкільних навчальних закладів радимо надавати більше уваги питанням організації педагогічної батьківської просвіти, інформувати батьків або осіб, що їх замінюють, про особливості та інноваційні підходи до навчання і виховання учнів (підлітків). Без тісного контакту з батьками або особами, що їх замінюють, їхньої особистої участі у вихованні дітей та підлітків така робота буде малоефективною. Знайти стежку до серця кожного вихованця педагог зможе за умови активної допомоги і підтримки сім'ї.

Педагогічним працівникам рекомендуємо планувати і проводити профілактичну роботу щодо недопущення будь-якого насильства над дитиною в сім'ї. Батькам необхідно роз'яснювати, що не можна переносити на дітей свій пригнічений психологічний стан. Адже незадовільний виховний клімат в сім'ї, надмірна суворість в стосунках відчужує дитину, вона може вирости замкнутою і жорстокою. Батькам важливо пам'ятати про необхідність створення атмосфери поваги, любові, дружби і взаєморозуміння в родинному колі. Тільки спільна праця, спільні духовні інтереси, правильна організація дозвілля — запорука сімейного благополуччя та щастя.

Доцільно наголосити, що в системі виховання учнів, в запобіганні дитячій бездоглядності та злочинності важлива роль належить класному керівнику (куратору групи). Виховання як цілеспрямований процес формування особистості має здійснюватися на гуманістичній основі. Гуманність (від лат. *humanus*) означає людяність, почуття любові до людей, поваги до їхньої гідності. Взаємна повага, порозуміння і співпраця педагогів та учнів — особливості гуманістичного виховання. Головним завданням такого виховання

є соціальна адаптація учнів (входження дитини в систему суспільних і творчих відносин), захист від впливу конфліктів, життєвих негараздів, самотності.

Варто зазначити, що прорахунки у навчально-виховній роботі, відсутність педагогічного такту у певної частини вчителів може негативно позначитися на профілактичній роботі з важковиховуваними учнями щодо запобігання дитячій бездоглядності та злочинності.

За відсутності кваліфікованого педагогічного керівництва у дитини можуть сформуватися спотворені уявлення про реальний стан речей та стосунки між нею й дорослими. Думки про несправедливе ставлення педагога можуть спричинити виникнення в дитини почуття образи, спровокувати агресивність, упертість, конфлікти з учителями. Зухвала поведінка підлітка є виявом протесту проти такої оцінки педагога. Учень може дедалі більше замикатися в собі, протиставляючи вимогам дорослого неслухняність, непокірність, різкість та грубість. Схильність до такої поведінки може бути спричинена також спадковістю та особливостями характеру дитини.

У підлітковому віці в організмі дитини, її психіці відбуваються зміни. Психофізіологічна перебудова може впливати на самопочуття підлітка. У цей «переломний», «важкий», «критичний» вік психіка стає нестійкою, підліток може бути грубим та брутальним у стосунках з дорослими. Педагогу варто брати до уваги цей фактор і не провокувати свого вихованця на емоційні спалахи, оскільки такі негативні прояви поведінки можуть бути спричинені психофізіологічним станом учня.

Рекомендуємо класним керівникам (кураторам) до планів виховної роботи включати заходи, спрямовані на посилення індивідуальної роботи з важковиховуваними учнями. Щоб правильно проводити профілактичну роботу щодо попередження дитячої бездоглядності, підліткової злочинності, керівникові класу (групи) необхідно вміти розрізняти такі типи важковиховуваних учнів: конфліктно-ситуативний (переважно з позитивною спрямованістю особистості), неврівноважено-ситуативний (з незначною негативною спрямованістю особистості), нестійкий (переважно з негативною спрямованістю особистості) та стійкий (з негативною спрямованістю особистості). У практичній роботі найчастіше зустрічаються змішані типи важковиховуваних, тому цей поділ досить умовний. Але знання особливостей кожного типу допоможе педагогу визначити стратегію корекційної роботи з учнями.

Формування особистості учнів, у яких переважає конфліктно-ситуативний тип, відбувається у позитивному середовищі. Це учні

1

2

3

4

5

6

7

з середнім рівнем розумової діяльності та самоорганізації, позитивним ставленням до навчання та праці. Однак підлітки потребують допомоги у виборі пізнавальних, трудових видів діяльності, постійного контакту з дорослими (педагогами, батьками). У таких важковиховуваних учнів спостерігаються незначні надмірні матеріальні потреби, хоча правомірні шляхи їх задоволення децю обмежені, правопорушення носять поодинокий ситуативний характер. Ізольованою у учнівському колективі може бути незначна частина таких підлітків.

Формування особистості учнів, у яких переважає неврівноважено-ситуативний тип, відбувається у середовищі з незначними відхиленнями. Це учні з послабленим інтересом до навчання та середньою працездатністю, слабо вираженими аморальними елементами в свідомості та поведінці. Такі важковиховувані підлітки схильні до куріння, вживання алкоголю та наркотичних речовин. Вони відрізняються звичкою до бродяжництва, жебрацтва, до безцільного проведення вільного часу в компаніях (групах) з негативною спрямованістю.

Рекомендуємо педагогам, які спільно з батьками мають знати, де, коли і з ким проводить вільний час підліток, постійно контролювати таких важковиховуваних учнів, допомагати їм у виборі трудової діяльності (за вибором самого учня, а не за примусом дорослого) з метою запобігання бездоглядності та інших негативних проявів поведінки.

Підлітки з переважаючою негативною спрямованістю особистості (нестійкий тип) формуються у несприятливому середовищі. Це учні з низькими моральними установками, байдужим ставленням до навчальної діяльності та зниженою загальною працездатністю. Схильність до девіантої поведінки проявляється у непоодинокому вживанні наркотичних речовин, наслідуванні негативних звичок дорослих (агресивність, дратівливість, бійки). Конфліктність у поведінці, намагання бути самостійним, дотримуючись принципу «за себе постою сам»,— риси характеру, що притаманні підліткам з нестійким типом важковиховуваності.

Рекомендуємо таких учнів більше залучати до трудової діяльності (ремонт класу тощо). Інколи вони можуть проявляти високу трудову активність за грошову винагороду. Особливої уваги необхідно надавати роботі щодо педагогічної профілактики вживання наркотичних речовин.

Підлітки четвертого стійкого типу виявляються переважно у несприятливому середовищі. Це учні з низьким рівнем розумової діяльності, невстигаючі (другорічники). Незадовільною поведінкою і негативними звичками можуть впливати на учнівський колектив. Ведуть споживацький спосіб життя. Основні правопору-

шення — крадіжки, сутички з однолітками та дорослими. Вони є учасниками, а інколи і лідерами протиправних (злочинних) груп. Важковиховувані учні зі стійким типом потребують не тільки особливої уваги, але й постійного контролю з боку педагогічного колективу та батьків або осіб, що їх замінюють.

Доцільно звернути увагу педагогів на необхідність проведення профілактики наркозалежності у дітей та підлітків, що має тісний зв'язок з проблемою запобігання бездоглядності та злочинності. Сьогодні важливо проявляти максимальну «наркогенну пильність», щоб захистити наших дітей від раннього вживання тютюну, алкоголю, наркотиків. Така робота повинна бути складовою частиною всієї педагогічної діяльності. Це відповідальність, яку повинні розділити між собою педагогічні працівники і батьки учнів.

При проведенні профілактичних заходів слід враховувати такі питання:

вживання наркогенних речовин у підлітковому середовищі має антисоціальну та криміногенну спрямованість;

ранніми ознаками наркозалежності можуть бути певні зміни у психофізіологічній поведінці підлітків, що не були властивими раніше (агресивність, замкнутість, злобність, брехливість, відчуженість, втрата зацікавленості до навчання, праці, пропуски навчальних занять, поява у лексиконі неповнолітніх нових жаргонних слів типу баян, машина, колеса, драп, план, дур, знаходження у підлітка флаконів з невідомими хімічними речовинами, шприців, голок, гумових джгутів, тривале безпідставне зникнення підлітка з дому, крадіжки цінних речей та ін.).

Зауважимо, одному класному керівникові (куратору групи), навіть досвідченому, далеко не завжди вдається вирішувати проблеми запобігання бездоглядності, злочинності, жебрацтва, наркозалежності тощо, адже це складна робота. Рекомендуємо до організації та проведення заходів, спрямованих на подолання таких складних проблем більше залучати соціальних педагогів, вчителів-предметників, психологів, педагогів-організаторів, лікарів, працівників правоохоронних органів, юристів.

Вважаємо за необхідне наголосити, що лише спільними, скоординованими зусиллями батьків, педагогічних колективів загальноосвітніх, професійно-технічних, позашкільних навчальних закладів, широкого кола громадськості, за сприяння зацікавлених фінансових організацій можна виховати фізично й морально здорове покоління, вирішити проблему бездоглядності та інших негативних явищ, що мають згубний вплив на дітей та підлітків.

1

2

3

4

5

6

7

Орієнтовна тематика бесід для учнів з питань профілактики пияцтва, алкоголізму та наркоманії

5—9 класи

1. Тверезість — норма життя.
2. Алкоголь і здоров'я.
3. Підлітку особливо шкідливий алкоголь.
4. Хвороби, викликані алкоголем.
5. Вуличний травматизм і алкоголь.
6. Наркоманія — тяжке захворювання.
7. Боротьба з пияцтвом та алкоголем — справа всіх і кожного.
8. Охорона громадського порядку — обов'язок кожного. Законодавство про боротьбу з пияцтвом та наркоманією.

10—12 класи

1. Сучасна медицина про шкідливий вплив алкоголю на здоров'я.
2. Вплив алкоголю на потомство: п'ють батьки — страждають діти.
3. Алкоголь руйнує сім'ю. Легкі алкогольні напої — омана, яка веде до раннього алкоголізму.
4. Пристрасть до алкоголю — це небезпечно!
5. Вплив алкоголю на продуктивність праці.
6. Від пияцтва до злочину — один крок.
7. Вино — ворог мудрості і спільник божевілля.
8. Шляхи викоренення пияцтва та наркоманії.

Орієнтовна тематика бесід для учнівської молоді (група ризику)

1. Божевілля з моєї вини.
2. Відповідальність неповнолітніх перед законом за пияцтво.
3. Кримінальна відповідальність неповнолітніх перед законом за пияцтво. Відповідальність за залучення неповнолітніх до пияцтва.
4. Алкоголізм та наркоманія — медико-соціальна проблема (причини, поширення, наслідки).
5. Шкідливий вплив наркотиків на здоровий організм підлітка. Дівчатам-підліткам про алкоголізм та наркоманію.

Тематика занять з батьками (у межах програми батьківської просвіти)

1. Законодавство України про відповідальність батьків за виховання своїх дітей.
2. Благополучні і неблагополучні сім'ї: за і проти своїх дітей.
3. Наркоманія — тяжке захворювання. Причини виникнення, процес лікування, наслідки.
4. Медицина і народна фармакологія. Препарати для лікування.
5. Адміністративна і кримінальна відповідальність за незаконний посів, вирощування та збут маку.
6. Вплив наркоманії на подальшу долю підлітків: навчання, працевлаштування та створення сім'ї.
7. Загальнобіологічна дія наркотиків — вплив на організм людини, його органи і системи.
8. Генетична дія наркотиків — вплив на спадковість організму, потомство.
9. Медична дія наркотиків — шкідливі наслідки для здоров'я людини, тривалості її життя.
10. Негативний вплив наркотиків на виробничу діяльність.
11. Наркоманія і ВІЛ/СНІД — найгостріша сучасна медична проблема. 2000 рік оголошено Роком боротьби зі СНІДом.
12. Форми соціального контролю за дотриманням правових і моральних норм поведінки неповнолітніх.
13. Чи треба родині все знати про коло друзів своєї дитини?

Пам'ятка для батьків

«Що робити, якщо Ви відчуваєте, що Ваша дитина вживає наркотики»

1. Намагатися не драматизувати ситуацію, зберігати спокій.
2. Насамперед Вам треба відверто і довірливо поговорити з дитиною. Важливо зрозуміти, чи усвідомлює підліток свою пристрасть як нещастя? Можна почати із такого запитання: «Чи можемо ми для тебе щось зробити?»
3. Переконайте, що дитині потрібна консультація. Негайно дізнайтеся, де можна розшукати компетентного лікаря-нарколога.

1

2

3

4

5

6

7

4. Не запитуйте імен та адреси друзів підлітка, не шукайте винних.
5. Терміново влаштуйте для дитини надто несподівано-радісне: подарунок, поїздку, свято. Зробіть все, щоб дитина усвідомила своє «викриття» не як приниження, а як можливість порятунку.

Додаток 5

З досвіду роботи учнівського самоврядування у навчальних закладах Одеської області

Міському голові

21 листопада 2003 року в рамках міжнародної кампанії «Не залишити жодної дитини без уваги», організованої Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) при підтримці Державного комітету України у справах сім'ї та молоді, службою у справах неповнолітніх спільно з Центром соціальних служб для молоді Іллічівської міської ради проведено засідання Круглого столу «Об'єднаємо зусилля» (з питань профілактики негативних явищ серед неповнолітніх).

У роботі Круглого столу взяли участь представники учнівських колективів навчальних закладів міста, лідери дитячих і молодіжних громадських організацій, правоохоронних органів, відділів і служб виконкому, медичних установ, депутати і представники громадських організацій м. Одеси та м. Іллічівська.

Обговоривши проблему боротьби з наркоманією і її наслідками — злочинністю, захворюваннями на ВІЛ/СНІД, а також проблему змістовного дозвілля неповнолітніх і молоді як альтернативу негативним явищам, учасники Круглого столу вирішили направити Звернення до органів міської влади.

Методичні рекомендації щодо проведення уроку для учениць 6—9 класів загальноосвітніх навчальних закладів на тему «Гігієна дівчат в період статевого дозрівання»

За всіх часів, у всіх народів підростаючому поколінню передавалися знання про сім'ю, устрій родинного життя, виконання подружніх стосунків і батьківських ролей. Адже з родини йде життя. Час доводить, що необхідно посилити увагу до статевої освіти і виховання дітей та молоді. Не секрет, що статева просвіта дітей

та юнацтва не отримує належного педагогічного спрямування, що випускники шкіл вступають у доросле життя здебільшого людьми неосвіченими в питаннях етики, фізіології та статевої гігієни. Статеве виховання має ряд важливих аспектів — морально-етичних, естетичних, гігієнічних тощо. Орієнтація просвітницько-виховної роботи має бути спрямована на формування обізнаності з етичними, психологічними, гігієнічними, фізіологічними аспектами статевого життя, устрою в сім'ї тощо.

Урок «Гігієна дівчат в період статевого дозрівання» необхідно проводити окремо від хлопців, щоб забезпечити спокійну, відверту атмосферу учениць з учителем та лікарем.

Вчителю та медичному працівнику у своєму виступі на уроці необхідно учням пригадати про те, що ми знаємо про стать і сексуальність, тому що в багатьох підлітків, та й у деяких дорослих, слово «сексуальність» викликає посмішку. Тому доцільно наголосити, що слово «секс» у перекладі з латинської мови означає «стать», а терміном «сексуальний» позначається все, що пов'язане із інтимними стосунками людей. Необхідно сказати, що фізичне і статеве дозрівання у дівчаток починається на рік-два раніше ніж у хлопчиків і проходить дуже швидко. Обов'язково вказати на вторинні статеві ознаки.

Було б доцільним розповісти дівчатам про те, що у період статевого дозрівання з дівчинкою відбувається цілий ряд змін (як у функціонуванні статевих органів, так і в психічній сфері), які характеризують перетворення дівчинки у дівчину і майбутню матір. Ці зміни викликані дозріванням статевої системи — як внутрішніх, так і зовнішніх статевих органів. Необхідно розповісти про те, що гормональні зміни, які супроводжують статеве дозрівання, приводять до посилення сексуальних відчуттів.

Необхідно дати коротку інформацію про менструальний цикл, симптоми цього процесу. Дати більш розширену характеристику засобом особистої гігієни (різним видам прокладок, особливо звернути увагу на недоліки тампонів). А також інформацію про необхідність чистоти статевих органів, натільної білизни та рук (особливий догляд за відрощеними нігтями).

Враховуючи те, що менструації у дівчаток наступають у 12—15 років і багато хто про це вже знає але повторення не буде зайвим. Необхідно звернути увагу на те, що після першої менструації кожна дівчинка має можливість до ранньої вагітності, тому основний наголос мусить бути зроблений на отримання знань з безпеки статевих стосунків та профілактику підліткової вагітності.

1

2

3

4

5

6

7

Доцільно дати основні аспекти гігієни в період менструального циклу, гігієну молочних залоз, а також наголосити, що в цей період дівчинка не повинна піднімати важкі речі, не носити взуття на високих підборах, перервати заняття спортом, не переохолоджуватися, а особливо не рекомендується купатися в річці, озері чи морі і приймати ванни. Вчителю і лікарю при проведенні уроку обов'язково врахувати вікові особливості дівчат.

Необхідно на уроці використовувати відеоматеріали, схеми, плакати та інше.

Мета: Ознайомити учениць із особливостями статевого дозрівання та основними принципами статевої гігієни.

Обладнання: відеофільм, таблиці, схеми, малюнки.

Тип уроку: комбінований.

Структура та методи уроку

1. Вступна частина (5 хв).
2. Міні-лекція (10 хв).
3. Демонстрація відео (5 хв)
4. Робота в групах (10 хв).
5. Діалог з ученицями (6 хв).
6. Проведення тесту (7 хв).
7. Домашнє завдання (2 хв).

Хід уроку

1. Вступна частина.

Учитель: Сьогодні ви дівчатка, а ось мине швидко час і ви станете жінками, дружинами та мамами. Через все життя ви повинні пронести не тільки чистоту в коханні, а й чистоту душі та тіла і залишитися ідеалом доброї господині для своєї сім'ї.

Хочеться поговорити з вами про гігієну дівчини. Пригадалися слова літнього чоловіка, який через усе життя проніс захоплення від сусідської дівчинки, яка залишилась для нього символом чистоти та ніжності. Що ж так вразило його? Краса, модний одяг, чарівна посмішка, карі очі. Ось послухайте його слова, якими він характеризує її зовнішність: неземна хода, пишне розкішне волосся і цей чаруючий запах яблук. Якою ви уявили цю дівчинку?

(Обговорення)

(Його вразила природна краса, чистота та охайність).

У чому її загадковість? Відповідь дуже проста. Вона щодня доглядала волосся і протирала тіло соком яблука.

Хотілося, щоб цей символ чистоти ви пронесли через усе своє життя.

Гігієна — це така ж необхідність, як повітря, вода, їжа.

Знайомство з лікарем-консультантом. Лікар інформує учениць про мету уроку. Тезово розповідає, про що піде мова на уроці, завдяки якій компанії цей урок став можливим.

2. Міні-лекція (10 хв).

Учитель: Що повинна знати дівчинка?

У період статевого дозрівання проходять глибокі зміни в організмі.

Головним критерієм статевого дозрівання у дівчаток є менструація. Вона починається в 12—14 років. З її появою організм дівчинки виробляє зародкові клітини, при заплідненні яких може наступити вагітність.

У дівчат перша менструація супроводжується незадовільним загальним станом організму, слабкістю, головним болем, відчуттям тяжіння внизу живота, значною втратою крові. Іноді може бути незначне підвищення температури тіла, запаморочення голови. Але при доброму самопочутті необхідно вести звичайний спосіб життя, продовжувати займатися ранковою гімнастикою — нескладними фізичними вправами. Не рекомендується в цей час кататися на лижах, велосипеді, купатися в річці, озері, морі, приймати ванни, загорати. Під час менструацій дівчинка повинна оберегати себе, особливо ноги і нижню частину живота від переохолодження. Щоб зменшити прилив крові до органів малого тазу, в цей період дівчина не повинна вживати гостру їжу (перець, гірчицю, хрін).

Особливо необхідно слідкувати за чистотою свого тіла, натільної білизни та чистотою рук. При менструації не дозволяється користуватися ватою. Краще користуватися ватно-марлевими прокладками або ж засобами особистої гігієни.

Лікар:

Історія прокладок.

Лікар робить екскурс в історію появи засобів гігієни для жінок. Розкажує про їх види та про розвиток засобів особистої гігієни. На прикладі прокладок «Libress» показує останні розробки в цій галузі.

Функціональне призначення прокладок.

Лікар-консультант розповідає про функціональне призначення прокладок.

Опис видів засобів особистої гігієни.

Лікар-консультант перелічує всі існуючі в даний час засоби особистої гігієни з короткою характеристикою кожного засобу: чи корисно; чи зручно; чи не зашкодить. Акцентується увага, на-

1

2

3

4

5

6

7

скільки зручно, з точки зору медицини, безпечно використовувати в критичні дні прокладки «Libress».

Описання прокладок на кожен день.

Лікар-консультант розкажує про прокладки на кожен день, про їх види та призначення. Акцентується увага та наскільки зручно, з точки зору медицини, безпечно використовувати прокладки «Libress» кожного дня.

Якісна різниця між прокладками та тампонами.

Лікар-консультант інформує учениць про переваги і недоліки тампонів. Чи корисні вони? Чим вони відрізняються від прокладок? Кому і коли їх можна використовувати? Коротке описання видів тампонів.

3. Демонстрація відеофільму (5 хв).

4. Робота в групах (5 хв).

Поділити дівчаток на групи. Кожній групі дати завдання написати, як вони розуміють поняття «гігієна».

5. Діалог з ученицями (10 хв).

Лікар-консультант відповідає на запитання учениць, які виникли у них в ході загальноосвітнього уроку. Задача лектора — зав'язати дискусію з ученицями, в ході якої учениці повинні отримати відповіді на запитання, які їх цікавлять. За результатами дискусії, повторюючи прослуханий матеріал, лектор разом з ученицями креслить на дошці порівняльну таблицю особистої гігієни.

Обговорюється, що таке гігієна та яке її значення в нашому житті. Які види засобів особистої гігієни ви знаєте?

6. Проведення тесту (7 хв).

Учні розділити на групи, кожній групі дати картку із завданням.

Прочитай і дай відповідь. Як ти вважаєш, яке твердження правильне, а яке хибне?

1. Чистити зуби не обов'язково після їжі.
2. Натільна білизна повинна бути чистою, випрасуваною з обох боків, міняти її не обов'язково кожен день.
3. Носіння білизни обов'язкове.
4. Хвороби статевих органів можуть виникати тільки у дорослих.
5. Хвороби статевих органів можуть виникати від брудної білизни, брудних рук та ранніх статевих стосунків.
6. Кожен день людина повинна мити свої статеві органи.

7. При менструації необхідно користуватися засобами особистої гігієни — це показник високої культури дівчини, жінки.
8. Різниці між прокладками та тампонами немає.
9. Руки мити потрібно 1 раз на день. (Обговорення тестування.)

7. Домашнє завдання (2 хв).

Виписати, які гігієнічні процедури повинна виконувати дівчина щодня.

*Методичний лист Міністерства освіти і науки України
від 07 квітня 2004 року № 1/9-173*

Про впровадження комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах

Національна доктрина розвитку освіти, затверджена Указом Президента від 17.04.02 р. № 347/2002, визначила стратегію, пріоритетні шляхи та напрями розвитку освітньої галузі. Нова філософія освіти і виховання, закладена у Доктрині, поставила у центр навчально-виховної діяльності дитину з її потребами та інтересами, що сприяло активізації гуманістичних, духовно-моральних та естетичних факторів.

Нові тенденції розвитку суспільства сприяли суттєвому оновленню змісту освіти, методик навчання і виховання, вдосконаленню традиційних та розвитку інноваційних виховних технологій. Це вимагає переосмислення концептуальних засад художньо-естетичного виховання учнівської молоді.

На виконання Постанови Кабінету Міністрів України від 15.09.99 р. № 1697 «Про затвердження Національної програми патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства» (пп. 35, 36) та Постанови Президії АПН України від 19.01.00 р. № 1-7/1-3 «Про хід виконання Заходів АПН України щодо науково-методичного забезпечення художньо-естетичного та морального виховання дітей і молоді» Інститутом проблем виховання АПН України розроблено Концепцію художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (далі — Концепція) і Комплексну програму художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах (далі — Комплексна програма), які затверджені спільним наказом

1

2

3

4

5

6

7

Міністерства освіти і науки України, Академії педагогічних наук України від 25.02.04 р. № 151/11.

Розробляючи ці документи, автори врахували різні підходи і погляди на проблему, найкращі традиційні та інноваційні тенденції художньо-естетичної освіти, прогресивного вітчизняного та зарубіжного досвіду. Ґрунтовний аналіз існуючого досвіду підтвердив необхідність підвищення ролі та статусу дисциплін художньо-естетичного циклу, поширення міждисциплінарних зв'язків, вивчення різних видів і комплексу мистецтв. Тому особлива роль у Комплексній програмі відводиться саме мистецтву, яке розвиває емоційну сферу, художньо-образне мислення, творчий потенціал особистості, тобто формує людину не тільки інтелектуально, а й духовно.

Актуальність розробки Концепції і Комплексної програми не викликає сумніву, адже стан вихованості дітей і молоді взагалі і рівень їх естетичної культури зокрема, мають тривожні тенденції, а вчителі не мають чіткої, науково обґрунтованої програми, яка б поєднувала навчальну і виховну роботу в галузі мистецької освіти. У пропонуваній Комплексній програмі ці складові розглядаються цілісно, принципи інтеграції та варіативності є інноваційними з огляду на використання перерахованих авторами складових: інваріантний і варіативний компоненти, позаурочна та позашкільна робота.

Фундаментом естетико-виховної системи у загальноосвітньому закладі звичайно є навчальна діяльність. Кожна навчальна дисципліна сприяє естетичному розвитку учня, і цю можливість необхідно використовувати на всіх уроках. Але визначальними залишаються уроки мистецтва, на яких закладаються основи життєдіяльності через зацікавленість мистецтвом.

В сучасних умовах більш цілісного підходу набуває художньо-естетичне виховання завдяки інтегрованим курсам: «Мистецтво» (спрямовується на формування світоглядно-виховної орієнтації); «Художня культура» (направлений на засвоєння учнями цілісної картини художнього образу світу); «Естетична культура» (виконує роль заключного, узагальнюючого при вивченні предметів художньо-естетичного циклу і сприяє підвищенню гуманітарного культуротворчого потенціалу особистості).

З метою формування духовної культури учнів, крім отримання ними системи знань і вмінь, необхідно активно включати у навчально-виховний процес художню діяльність, яка допомагає розвивати емоційну сферу дитини, виховувати ціннісне ставлення до мистецтва, традицій, звичаїв українського народу, його куль-

тури. Особливого значення ця діяльність набуває у позаурочний час, неформальний характер якої потребує і неформальних методів впливу, пошуку нових формуючих ситуацій. Для цього слід використовувати методи, що базуються на демократичному стилі взаємодії, спрямовані на самовдосконалення, сприяють формуванню ініціативи та розвитку творчості дітей на основі можливостей мистецтва.

Художньо-естетичне виховання у позашкільних навчальних закладах є складовою безперервної художньо-естетичної освіти. Тут є значно більше можливостей для створення сприятливих умов соціалізації дітей та учнівської молоді, оволодіння гуманістичними цінностями і входження у сферу культури.

І позаурочна робота, і позашкільна діяльність повинні спрямовуватись на формування у вихованців потреби до спілкування з мистецтвом, створення художніх цінностей, поєднувати художньо-естетичне і моральне виховання, особистісний та світоглядний розвиток молоді людини. При цьому необхідно враховувати значущість соціокультурного середовища на основі вивчення потреб і запитів дітей, молоді. Не менш важливими факторами є створення якісного художньо-естетичного середовища (естетика шкільних приміщень, подвір'я, навчальної та суспільної праці, культура спілкування і поведінки тощо), активне використання етнокраєзнавчих підходів (зв'язок з історією, побутом, природою рідного краю, національними звичаями і традиціями тощо).

Важливим аспектом виховної діяльності є задоволення особистісних дозвіллевих інтересів дітей і молоді. З цієї метою слід продовжити пошук нових моделей індивідуального розвитку дитини, запроваджувати інноваційні технології (саморозвитку, організації колективних творчих справ, розв'язання творчих завдань тощо), використовувати різні форми занять (гра, змагання, екскурсія, зустріч, презентація та інші).

На жаль, значна частина сучасної молоді має спрощені інтереси і запити у дозвіллево-розважальній діяльності. Тому слід приділяти значну увагу організації змістовного дозвілля, формуванню комунікативної культури, для чого враховувати естетичні інтереси і смаки учнів, щоб успішно їх скеровувати, використовувати цікаві традиційні і нові нестандартні форми спілкування за допомогою мистецтва (мистецькі ігри, театралізовані вистави, різноманітні шоу тощо.)

На сучасному етапі зростає роль новітніх інформаційних технологій. Особливу роль тут відіграють засоби масової інформації (радіо, телебачення, аудіо-, відеозаписи). Потужний вплив на

1

2

3

4

5

6

7

дітей і молодь здійснює телебачення, яке є найбільш доступним для учнів усіх вікових груп. На жаль, в останнє десятиріччя цей вплив має негативний, шкідливий для психіки дитини характер, що спонукає її до негативних проявів у стосунках з однолітками, старшими людьми, до неадекватної поведінки в суспільстві. Це програми і фільми (в основному іноземного виробництва) низького художньо-естетичного та ідейного рівня не сприяють патріотичному, духовному, морально-етичному вихованню взагалі і, зокрема, підвищенню загального культурного рівня молоді людини, формуванню естетичних смаків.

Винятково важливого значення у формуванні естетичних смаків учнів, вихованців, слухачів має родинно-сімейне виховання. Тому так важливо забезпечити організаційно-педагогічні умови для залучення до естетико-виховного процесу батьків, зосередивши першочергову увагу на цій проблемі.

Про деякі шляхи вирішення проблеми формування естетичного смаку у дітей та молоді йдеться у методичних рекомендаціях «Формування естетичного смаку учнів засобами телебачення і радіо» (автори Масол Л. Д., Миропольська Н. Є., Онищенко О. І., Юцевич Ю. Є.). Вони надруковані у газеті «Шкільний світ», № 38—39, жовтень 2003 р. Авторами зроблено аналіз інтенсивного впливу телеінформації на дітей шкільного віку, викладено результати досліджень з проблеми телевізійних пріоритетів молоді (фільми, програми, телеведучі, яким, здебільшого, надає перевагу учнівська молодь). А найголовніше — це запропонована для педагогічних працівників система практичних засобів щодо вирішення вищезазначеної проблеми та технології надання учням методичної допомоги.

Процеси оновлення художньо-естетичної освіти відбуваються у навчальних закладах з поглибленим вивченням музики, образотворчого мистецтва, у школах гуманітарно-художнього спрямування. Тут збільшено кількість годин на уроки музики, образотворчого мистецтва; хореографія викладається як самостійний предмет; практикуються елементи театрального мистецтва; викладаються інтегровані курси «Історія мистецтв», «Українська художня культура» та ін.

З метою підтримки, розвитку цих процесів, наукової та методичної експертизи цих напрацювань Академія педагогічних наук України, Науково-методичний центр середньої освіти надають науково-методичну та організаційно-координаційну допомогу закладам, яким надано статус експериментальних навчальних закладів всеукраїнського рівня та затверджено тематику науково-дослід-

ної та експериментальної роботи: «Розробка моделі гуманітарної школи художньо-естетичного спрямування» (школа-комплекс естетичного навчання і виховання № 9 м. Запоріжжя); «Реалізація культурологічної моделі загальноосвітнього навчального закладу» (авторський навчально-виховний комплекс № 2 м. Ужгорода); «Розвиток художньо-творчого мислення особистості на основі синтезу наук, філософії, мистецтва» (середня спеціальна загальноосвітня школа мистецтв і прикладних ремесел м. Миколаєва, яка отримала статус «Академія дитячої творчості»).

У цих закладах напрацьовано досвід художньо-естетичного виховання. Проводячи педагогічні пошуки, експерименти, розробляючи інноваційні технології навчання і виховання, педагогічні колективи навчальних закладів розбудовують якісно нові моделі гуманітарних шкіл естетичного спрямування.

Оптимальних позитивних результатів можна досягти при поєднанні навчальної діяльності, позакласної та позашкільної роботи з естетичного виховання та скоординованості дій цих закладів з роботою місцевих закладів культури. Тому так важливо налагоджувати взаємозв'язки між закладами освіти і культури. Відповідно до Концепції профільного навчання щодо організації навчального процесу в загальноосвітніх навчальних закладах Типовий навчальний план старшої школи реалізує зміст освіти залежно від обраного профілю навчання. Кожен з профілів передбачає вивчення предметів на одному із трьох рівнів. У профільному рівні зміст поглибленого вивчення відповідних предметів орієнтовано на майбутню професію. У зв'язку з цим, особливого значення набуває співпраця загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів у частині використання навчальної бази останніх для профільного навчання.

Однією із умов успішної реалізації художньо-естетичного виховання є належне навчально-методичне забезпечення педагогічного процесу. Сьогодні початкова школа повністю забезпечена програмами, підручниками, навчальними та навчально-методичними посібниками. З метою вирішення цієї проблеми для основної та старшої школи наказом Міністерства освіти і науки України від 03.02.04 р. № 88 оголошено Всеукраїнський конкурс навчальних програм та підручників для 5—12 класів відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти.

У позашкільній освіті процес навчально-методичного забезпечення діяльності гуртків, шкіл, центрів, закладів художньо-естетичного спрямування знаходиться на етапі систематизації: проходять апробацію примірні навчальні плани; проводиться Всеукраїнський конкурс на кращу науково-методичну розробку з пи-

1

2

3

4

5

6

7

тань позашкільної освіти, на який надійшло понад 400 програм, з них близько двохсот — художньо-естетичного спрямування.

Для забезпечення оновлення процесу естетичного виховання, впровадження Комплексної програми художньо-естетичного виховання необхідно виконати великий обсяг роботи, вирішити ряд організаційних, педагогічних та методичних питань. Міністерству освіти Автономної Республіки Крим, управлінням освіти і науки обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій необхідно довести інформацію про затвердження Концепції і Комплексної програми до всіх педагогічних працівників свого регіону з метою осмислення та створення на їх основі регіональних програм, які враховують етнокультурні особливості, запити учнів і батьків.

На засіданнях районних методичних об'єднань, при проведенні курсів підвищення кваліфікації обласними інститутами післядипломної педагогічної освіти необхідно приділити увагу більш глибокому вивченню вищезазначених документів з вчителями дисциплін художньо-естетичного циклу для подальшої реалізації їх у навчально-виховному процесі.

Директорам позашкільних навчальних закладів разом зі своїми педагогічними колективами слід виробити стратегію дій для створення сприятливих умов щодо забезпечення гармонійного розвитку дітей та молоді відповідно до мети і завдань художньо-естетичного виховання, визначених у Концепції та Комплексній програмі.

Завдання художньо-творчої діяльності можуть бути реалізовані при наявності необхідної матеріальної бази, за допомогою якої безпосередньо відбувається навчально-виховний процес. Місцевим органам управління освітою, керівникам загальноосвітніх і позашкільних навчальних закладів слід звернути увагу на модернізацію технічних можливостей закладів.

Перед освітянами стоїть відповідальне завдання: виховати особистість естетично зрілу, із сформованими естетичними смаками, позитивним відношенням до мистецтва, природи, праці, поведінки і взагалі до краси життя.

Заступник міністра Т. М. Десятов

ПІСЛЯМОВА

Виховання — поняття багатогранне. Його не можна сприяти у одному значенні. Виховання – це єдність засобів, процесу і результату. Процес виховання — це взаємодія педагога і вихованців при активності обох сторін.

Багато вчених і педагоги-практики минулого і сучасності як у нас, так і за кордоном прийшли до висновку, що виховання — особлива сфера і не може розглядатися як доповнення до навчання й освіти. Задачі навчання не можуть бути ефективно вирішені без виходу в сферу виховання.

Необхідно уяснити до кінця просту істину, що всякий урок у школі повинен учити, розвивати, виховувати. Про якість уроку можна судити по тому, що принесла дитина додому у зошиті, у голові, у щоденнику, а головне — у серці.

Педагог-гуманіст В. О. Сухомлинський писав: «Кожна миттєвість роботи, яка зветься виховання, — це творіння майбутнього...».

Запам'ятайте, що кожна цивілізація народжувала новий тип школи, але в кожній цивілізації школа — це майбутній:

- батько,
- громадянин,
- особистість,
- робітник.

Навчання — це всього лише «вкладання» в людину якоїсь інформації, а формує людину саме виховання. Класний керівник у сучасній школі — головний вихователь, він формальний і фактичний лідер групи, організатор, витівник, помічник, опікун, координатор, співпрацівник. Але головне — він творча людина, яка признана створити всі умови для самореалізації кожного зі своїх вихованців.

Література

1. *Алексєєнко Т.* У чому сутність гуманних взаємин батьків і дітей // Рідна школа.— 2001.— Березень.
2. *Бєбик В. М., Сидоренко О. І.* Засоби масової інформації посткомуністичної України.— К., 1996.
3. *Богомолова Н. Н.* Социальная психология печати, радио, телевидения.— М., 1991.
4. *Бретон Ф., Пру С.* Взрыв коммуникации // Реклама: внушение и манипуляция. Медиа-ориентированный подход.— Самара, 2001.— С. 50—78.
5. *Волков Л. Ф.* Физическое воспитание школьников.— К., 1988.
6. *Гуткина Л. Д.* Планирование и организация воспитательной работы в школах.— М., 2002.
7. Довідник класного керівника з профілактики негативних звичок учнів / За ред. В. М. Ніколаєвського.— Х., 2002.
8. Как воспитывать ребенка без физического наказания // Защищи меня — Protect me! — М., 1999.
9. *Кацинська Л. Л.* Виховний процес в сучасній школі.— Рівне, 1997.
10. Класному руководителю о воспитательной системе класса / Под ред. В. М. Лизинского.— М., 2001.
11. *Коберник О. М.* Навчально-виховний процес у сільській загальноосвітній школі: сутність, проектування, організація.— К., 1999.
12. *Макаренко А. С.* Книга для родителей.— Л., 1981.
13. *Маленкова Л. І.* Теорія і методика виховання.— М., 2002.
14. *Мдивани М. О.* Исследование структуры образа физического «Я».— М., 1991.
15. Мир детства: Младший школьник / Под ред. А. Г. Хрипковой.— М., 1988.
16. *Оржеховська В. М.* Класний керівник в сучасній школі.— К., 1996.
17. *Постер М.* Способ информации // Реклама: внушение и манипуляция. Медиа-ориентированный подход.— Самара, 2001.— С. 45—49.
18. *Пунский В. О.* Азбука учебного труда.— М., 1988.
19. *Селевко Г. К.* Руководство по организации самовоспитания школьников.— М., 1999.

20. *Селевко Г. К.* Современные образовательные технологии.— М., 1998.
21. Система роботи з безпеки життєдіяльності в загальноосвітньому навчальному закладі: Збірник нормативних і методичних матеріалів.— Х.— 2005.— 44 с.
22. *Сорока Г. І.* Актуальні проблеми виховання.— Х., 2000.
23. *Сорока Г. І.* Планування та аналіз виховної роботи школи.— Х., 2003.
24. *Сорока Г. І.* Управління виховною системою школи // Методичний вісник. Управління школою.— Х., 2002.— № 8.
25. *Сорока Г. І., Черновол-Ткаченко Р. І.* Виховна система класу.— Х., 1999.
26. *Степанов Е. Н.* Классному руководителю о воспитательной системе класса.— М., 2001.
27. *Сухомлинский В. А.* О воспитании.— М., 1981.
28. *Фридман Л. М.* Психология воспитания. Книга для всех, кто любит детей.— М., 2000.
29. *Харрис Р.* Психология массовых коммуникаций.— СПб., 2001.— 448 с.
30. *Черкашин Г. С.* Сучасні медико-педагогічні аспекти психопрофілактики школярів // Відкритий урок.— 2003, № 7–8.
31. *Шамова Т. И., Третьяков П. И., Капустин Н. П.* Управление образовательными системами.— М., 2001.
32. *Шклярова Т. В.* Справочник для начальных классов.— М., 1994.

ЗМІСТ

Хто ви, сучасний класний керівник?	3
Розділ 1. Організація роботи класного керівника	
З чого слід розпочати роботу класному керівникові?	5
Алгоритм роботи класного керівника–початківця	10
Розділ 2. Складання плану виховної роботи	
Як скласти план виховної роботи?	11
Складові плану виховної роботи класного керівника	13
Психолого-педагогічна характеристика класу <i>(За Л. Гуткіною)</i>	14
Розділ 3. Класні та загальношкільні виховні заходи	
Як організувати участь дітей у класних, позакласних і загальношкільних заходах, або Давайте будемо жити дружньо та цікаво!	16
Етапи колективної творчої справи <i>(За Л. Маленковою)</i>	17
Конкурс спортивних сімей «Мама, тато і я — спортивна сім'я»	18
Сценарій свята «Вивчаємо українські обряди і традиції. Сватання» <i>(За мотивами: М. Гоголь «Вечори на хуторі поблизу Диканьки»)</i>	21
Що таке виховна година?	24
Яким повинен бути перший крок класного керівника у напрямку соціально–правового захисту дитини?	26
Навіщо класному керівникові робота з батьками?	29
Батьківські збори, яких учні не бояться, і в яких батьки в них не розчаровуються	30
Пам'ятки для батьків	36
Розділ 4. Формування культури безпечної поведінки	
Як сформувати у дитини культуру безпечної поведінки? ..	62
Організація профілактичної роботи. З чого почати?	65
Тематика бесід (занять) з попередження дитячого травматизму	67
Що потрібно робити класному керівникові у разі нещасного випадку з учнем?	71

Розділ 5. Пропаганда здорового способу життя

Як навчити дитину берегти своє здоров'я та заохочувати до здорового способу життя?	74
Конкурс плакатів з пропаганди здорового способу життя	75
Батьківські збори	78

Розділ 6. Профілактика правопорушень і права освіта

Як організувати профілактичну роботу щодо правопорушень серед учнів класного колективу? Правова освіта учнів	85
Що треба вважати основними напрямками виховної роботи в навчальних закладах щодо виявлення та запобігання дитячій бездоглядності?	87
Які форми і методи щодо впровадження правової освіти у виховну роботу може застосовувати класний керівник?	89
Державні символи України	91
Сценарій, присвячений вивченню традицій та звичаїв українського народу	95
Батьківські збори	96
Методика вивчення задоволеності учнів шкільним життям (розроблена доцентом А. Андрєєвим)	100
Методика вивчення задоволеності батьків роботою освітньої установи (розроблена доцентом Є. Степановим)	103

РОЗДІЛ 7. ВИЗНАЧАЛЬНІ НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ ДОКУМЕНТИ

Конституція України (в редакції від 01.01.2006 р.) (витяг)	105
Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року (дата набуття чинності для України: 27.09.1991 р.) (витяг)	106
Закон України від 24.04.2001р. № 2402–III «Про охорону дитинства»	111
Указ Президента України від 23.06.2001 р. № 467/2001 «Про додаткові заходи щодо вдосконалення соціальної роботи з дітьми, молоддю та сім'ями»	134
Національна доктрина розвитку освіти (витяг)	135

Указ Президента України від 15.03.2002 р. № 258/2002 «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя»	137
Основи законодавства України про охорону здоров'я (від 09.11.1992 р. № 2801-ХІІ)	143
Постанова КМУ від 16.11.2000 р. № 1717 «Про перехід загальноосвітніх навчальних закладів на новий зміст, структуру і 12-річний термін навчання»	147
Державний Стандарт початкової загальної освіти (затверджено Постановою КМУ від 16.11.2000 р. № 1717)	150
Наказ МОНУ від 27.02.2002 р. № 148 «Про підвищення рівня профілактичної роботи серед дітей та молоді по запобіганню незаконному вживанню наркотичних засобів і психотропних речовин»	154
Наказ МОНУ від 06.09.2000 р. № 434 «Про затвердження Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти» ..	157
Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти	158
Зміни до Положення про класного керівника навчального закладу системи загальної середньої освіти (затверджено наказом МОНУ 29.06.2006 р. № 489)	165
Наказ МОНУ від 01.08.2001 р. № 563 «Про затвердження Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти»	168
Положення про організацію роботи з охорони праці учасників навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти (затверджено наказом МОНУ від 1.08.2001 р. № 563)	169
Реєстрація вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності для вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів у журналі обліку навчальних занять (додаток 1 до підпункту 4.5.8 Положення	195
Журнал реєстрації первинного, позапланового, цільового інструктажів вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів з безпеки життєдіяльності (додаток 2 до підпункту 4.5.8 Положення)	195

Орієнтовний перелік питань вступного інструктажу з безпеки життєдіяльності для вихованців, учнів, студентів, курсантів, слухачів, аспірантів	196
Наказ МОНУ від 31.08.2001 р. № 616 «Про затвердження Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах»	197
Лист Міністерства праці та соціальної політики України від 15.11.2001 р. № 08-31/3859 «Про погодження Положення про порядок розслідування нещасних випадків під час навчально-виховного процесу в установах і закладах освіти»	198
Положення про порядок розслідування нещасних випадків, що сталися під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах (затверджено наказом МОНУ від 31.08.2001 р. № 616)	198
Акт про нещасний випадок (додаток 1 до п. 2.4 Положення)	209
Повідомлення про наслідки нещасного випадку, що стався з потерпілим (додаток 2 до п. 2.8 Положення)	211
Журнал реєстрації нещасних випадків, що сталися з вихованцями, учнями, студентами, курсантами, слухачами, аспірантами (додаток 3 до п. 3.11 Положення)	212
Повідомлення про нещасний випадок (додаток 4 до п. 4.3 Положення)	213
Акт спеціального розслідування групового нещасного випадку або нещасного випадку із смертельним наслідком (додаток 5 до п. 4.8 Положення)	214
Статистична звітність (додаток 6 до п. 4.15 Положення)	216
Звіт про травматизм під час навчально-виховного процесу в навчальних закладах	218
Кількість навчальних закладів, дані яких містить звіт	220
Методичний лист МОНУ від 08.11.2004 р. № 1/9-560 «Про попередження вживання учнями алкогольних напоїв»	221

Методичні рекомендації МОНУ від 17.11.2004 р. №1/9-573 «Про організацію медико-педагогічного навчання батьків з питань імунопрофілактики та збереження здоров'я дітей різних вікових груп»	224
Наказ МОНУ від 21.07.2004 р. № 605 «Про затвердження концепції з формування позитивної мотивації на здоровий спосіб життя у дітей та молоді»	232
Національна програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні (схвалена Президією Академії педагогічних наук України, протокол № 1-7/6-98 від 01.07.004 р.)	234
Методичний лист МОНУ від 14.10.2004 р. № 14/18.1—866 «Про організацію та проведення свят у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах України»	273
Орієнтовний перелік свят	277
ДСанПіН 5.5.2.008-01 «Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу»	282
Склад і площі зон земельних ділянок загальноосвітніх шкіл на одну паралель класів (додаток 1)	320
Склад і площа приміщень загальноосвітніх шкіл (додаток 2)	321
Освітлення приміщень загальноосвітніх навчальних закладів (додаток 3)	328
Лист здоров'я (зразок) (додаток 4)	329
Перелік обладнання медичного кабінету школи (додаток 5)	329
Гігієнічні вимоги до розкладу уроків (додаток 6)	331
Примірний комплекс вправ фізкультурних хвилинок (додаток 7)	332
Комплекс вправ гімнастики для очей (додаток 8)	334
Асортимент шкільних буфетів (додаток 9)	335
Схема профілактичних оглядів дітей, які відвідують загальноосвітні навчальні заклади (додаток 10)	336

Санітарно-дезинфекційний режим у загальноосвітніх навчальних закладах на період карантину (<i>додаток 11</i>)	338
Правила проведення туристських подорожей з учнівською і студентською молоддю України (затверджено наказом МОНУ від 6.04.1999 р. № 96)	339
Методичні рекомендації щодо виявлення проявів та запобігання дитячій бездоглядності	355
Орієнтовна тематика бесід для учнів з питань профілактики пияцтва, алкоголізму та наркоманії (<i>додаток 1</i>)	361
Орієнтовна тематика бесід для учнівської молоді (група ризику) (<i>додаток 2</i>)	362
Тематика занять з батьками (у межах програми батьківської просвіти) (<i>додаток 3</i>)	362
Пам'ятка для батьків (<i>додаток 4</i>)	363
З досвіду роботи учнівського самоврядування у навчальних закладах Одеської області (<i>додаток 5</i>)	363
Методичні рекомендації щодо проведення уроку для учениць 6—9 класів загальноосвітніх навчальних закладів на тему «Гігієна дівчат в період статевого дозрівання»	364
Методичний лист МОНУ від 07.04.2004 р. № 1/9-173 «Про впровадження комплексної програми художньо-естетичного виховання у загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладах»	368
Післямова	376
Література	377

Методичне видання
ДОВІДНИК
класного керівника в запитаннях та відповідях
Автори-упорядники
Канцедал Маріна Євгеніївна, Кравцова Ольга Михайлівна

Зав. редакцією *І. Г. Шахова*. Технічний редактор *В. І. Труфен*. Коректор *О. Г. Неро*
Код ТЗ470У. Підписано до друку 02.08.2006. Формат 60×90/16. Папір друкарський.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 24.

Видано за ліцензією ТОВ Видавництво «Ранок».
ТОВ «Веста». Свідоцтво ДК № 2540 від 26.06.2006.
61064 Харків, вул. Бакуніна, 8А.

Для листів: 61045 Харків, а/с 3355. E-mail: office@ranok.kharkov.ua
Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67.

З питань реалізації: (057) 712-91-46, 712-91-47. E-mail: commerce@ranok.kharkov.ua
«Книга поштою»: (057) 717-74-55. E-mail: pochta@ranok.kharkov.ua

www.ranok.com.ua

У серії довідників учителя ВИ знайдете відповіді на ВСІ запитання щодо організації сучасного навчально-виховного процесу

- Довідник заступника директора школи з виховної роботи
- Довідник керівника дошкільного навчального закладу
- **Довідник класного керівника**
- Довідник учителя англійської мови
- Довідник учителя біології, природознавства
- Довідник учителя географії
- Довідник учителя економіки
- Довідник учителя зарубіжної літератури
- Довідник учителя інформатики
- Довідник учителя історії, правознавства та етики
- Довідник учителя математики
- Довідник учителя німецької мови
- Довідник учителя початкових класів
- Довідник учителя російської мови
- Довідник учителя трудового навчання і креслення
- Довідник учителя української мови та літератури
- Довідник учителя фізики, астрономії
- Довідник учителя хімії
- Довідник учителя художньо-естетичного циклу

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

КНИЖКОВИЙ КЛУБ ВИДАВНИЦТВА «РАНОК»
«ЗОЛОТА СЕРЕДИНА»

Безкоштовний каталог видань зручно замовити:

А/С 3355, ХАРКІВ 61045

☎ (057) 717-74-55

✉ pochta@ranok.kharkov.ua

www.ranok.com.ua

